

Gerard McCann, Stephen McCloskey

Od lokálního ku globálnemu

Klíčové problémy rozvojových štúdií

Gerard McCann

je docentom európskych štúdií a geografie na St Mary's University College, na Queen's University v Belfaste. Bol riaditeľom Centra globálneho vzdelávania a v súčasnosti je riaditeľom projektu Globálna dimenzia vo vzdelávaní (Global Dimension in Education, SMUC) a koordinátorom viacerých partnerských iniciatív v spolupráci s kolegami v Nairobi (Keňa), Lusake (Zambia) a Betleheme (Palestína). Veľa publikoval na tému vzdelávania a rozvojovej politiky Európskej únie.

Stephen McCloskey

je riaditeľom mimovládnej rozvojovej organizácie Centrum globálneho vzdelávania (Centre for Global Education). Medzi jeho publikácie patrí *Otázka východného Timoru: boj za nezávislosť od Indonézie* (*The East Timor Question: The Struggle for Independence from Indonesia*), ktorú vydal v spolupráci s Paulom Hainsworthom (I. B. Tauris, 2000). Je takisto výkonným editorom *Policy and Practice: A Development Education Review*, prvého periodika o rozvojomom vzdelávaní vydávaného v Írsku.

Gerard McCann, Stephen McCloskey

Od lokálneho ku globálnemu

Kľúčové problémy
rozvojových štúdií

Originally published under the title
From the Local to the Global. Key Issues in Development Studies

Copyright © Gerard McCann, Stephen McCloskey 2003, 2009.
From the Local to the Global first published by
Pluto Press, London, www.plutobooks.com

All rights reserved.

Preklad © Ladislav Kubiš
Editor: Michal Cenker
Foto na obálke: Ivana Raslavská

Slovenské vydanie © Nadácia Pontis, Bratislava 2011
Vydanie 1.

ISBN 978-80-968229-3-4

Táto publikácia vznikla v rámci projektu Knowledge Makes Change!,
ktorý podporuje Európska únia.
Názory autorov uvedené v publikácii nemusia odrážať oficiálne názory Európskej únie.

Obsah

Podakovanie.....	5
Zoznam skratiek.....	6
I. Rozvoj: Polemiky a definície	
1. Úvod: Novo definovať rozvoj v meniacich sa podmienkach svetovej ekonomiky Stephen McCloskey.....	12
2. Meranie ľudského rozvoja Andy Storey.....	25
3. Postupná globalizácia justice: Medzinárodný trestný súd na rázcesti Paul Hainsworth.....	38
II. Ekonomika rozvoja	
4. Perspektívy pomoci: Analýza systému Joanne McGarryová.....	56
5. Je obchod hybnou silou rozvoja? Denis O'Hearn.....	67
6. Neoprávnený dlh: Finančná kríza je už obohraná pieseň Nessa Ní Chasaideová.....	79
III. Rozvojová politika	
7. Klimatické zmeny a rozvoj: Skoncuje rast s chudobou, alebo rovno s celou planétou? M. Satish Kumar.....	88
8. Európa, „partnerstvo“ a koloniálne dedičstvo Gerard McCann.....	99
9. Miléniové rozvojové ciele v subsaharskej Afrike: Priliš vzdialený cieľ? Chrispin R. Matenga.....	110
10. Rod a rozvoj Maeve Taylorová.....	122
IV. Ľudský rozvoj	
11. Hlasy ľudovej moci v Latinskej Amerike Ronaldo Munck.....	136
12. Nová definícia utečenca Anna Morvernová.....	144
13. Pochopiť a správne riešiť problém detskej práce Madeleine Leonardová.....	153
14. Rozvojové vzdelávanie ako hybná sila zmeny: Teória a prax Stephen McCloskey.....	166
15. Záver: Rozvoj a neoliberalné ekonomické stratégie Gerard McCann.....	186
V. Nadácia Pontis	
Je veľa ciest, ako pomáhať druhým.....	204
Projekt Vzdelanie prináša zmenu!.....	208
Prispievatelia.....	210
Index.....	213

Pod'akovanie

Publikáciu tohto druhu by nebolo možné pripraviť bez podpory a povzbudzovania inštitúcií a organizácií, v ktorých každý z prispievateľov pôsobí. Na tomto mieste sa chceme poďakovať Centru globálneho vzdelávania (Centre for Global Education) a Univerzite Sv. Márie (St Mary's University College) za výraznú podporu a spoluprácu pri zostavovaní tohto textu. Pri práci sme mali plnú podporu kolegov a prístup k rozsiahlym zdrojom v oboch inštitúciách. Chceme sa takisto poďakovať rôznym mimovládnyim organizáciám, ktoré nám pomáhali pri výskume a poskytli nám nápady a materiály. Bez ich prispenia by celé naše podujatie nebolo možné. Chceme sa poďakovať aj Rogerovi van Zwanenbergovi a jeho tímu vo vydavateľstve Pluto Press za podporu myšlienky druhého vydania a za veľmi profesionálne spracovanie textu.

Prispievateľom jednotlivých kapitol patrí naša vďaka za ich úsilie pri dodržaní náročných termínov a za dodanie kvalitných textov. Nám ako editorom to veľmi uľahčilo prácu. Spolu so všetkými prispievateľmi sme sa mohli spoľahnúť na ochotu veľkého množstva osôb, ktoré usilovne a trpezlivo posudzovali rozličné aspekty textu, prispeli svojimi odbornými radami a po celý čas nás povzbudzovali. Ďakujeme všetkým, ktorí sa pričínili o vznik tohto vydania. Ako editori samozrejme preberáme úplnú a nedeliteľnú zodpovednosť za obsah tejto publikácie.

Gerard McCann, Stephen McCloskey
August 2009

Zoznam skratiek

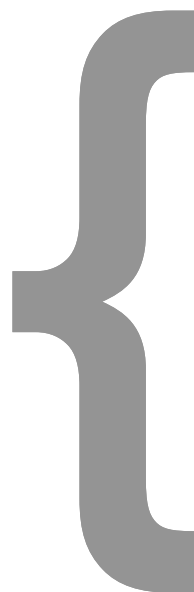
AAA	Accra Agenda for Action
ADB	African Development Bank
AFTA ASEAN	Free Trade Area
AIDS	Acquired Immune Deficiency Syndrome
AMF	Asian Monetary Fund
AMICC	American NGOs Coalition for the ICC
APEC	Asia-Pacific Economic Co-operation
ARV AIDS	Associated Retrovirus AIDS
ASEAN	Association of Southeast Asian Nations
AU	African Union
BME	Black and Minority Ethnic organisations
CAP	Common Agricultural Policy
CBI	Confederation of British Industry
CEDAW	Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women
CET	Common External Tariff
CFSP	Common Foreign and Security Policy
CICC	Coalition for an International Criminal Court
CIT	Countries in Transition
CMI	Chiang Mai Initiative
COMESA	Common Market for Eastern and Southern Africa
CPA	Country Programmable Aid
CPD	Continuing Professional Development
CSO	Civil Society Organisation
CTT	Currency Transaction Tax
DAC	Development Assistance Committee
DAF	Development Awareness Fund
DAWN	Development Alternatives for Women in a New Era

DDCI	Debt and Development Coalition Ireland
DEA	Development Education Association
DEEEP	Development Education Exchange in Europe Project
DERC	Development Education Research Centre
DERN	Development Education Research Network
DFA	Department of Foreign Affairs (Ireland)
DfID	Department for International Development (UK)
DNGO	Development Non-governmental Organisation
DRC	Democratic Republic of Congo
EAC	East African Co-operation
EBA	„Everything but Arms‘ Initiative
EBRD	European Bank for Reconstruction and Development
EC	European Community (EEC, EU)
EC	European Commission
ECA	Economic Commission for Africa
ECOWAS	Economic Commission of West African States
EDF	European Development Fund
EE	Environmental Education
EEC	European Economic Community (EU, EC)
ELI	Export-Led Industrialisation
EMU	Economic and Monetary Union
ENDD	European Network on Debt and Development
ERT	European Round Table of Industrialists
ESAF	Enhanced Structural Adjustment Facility
ESD	Education for Sustainable Development
EU	European Union
EURODAD	European Network on Debt and Development
FAO	Food and Agriculture Organisation
FARC	Colombian Revolutionary Armed Forces
FDI	Foreign Direct Investment
FfD	Financing for Development
FOCUS	Focus on the Global South
FSO	Fund for Special Operations
FTA	Free Trade Agreement
FTAA	Free Trade Area of the Americas
G20	Group of Leading Financial Powers
G8	Group of Leading Industrial Powers
GAD	Gender and Development
GATS	General Agreement on Trade in Services
GATT	General Agreement on Tariffs and Trade
GAVI	Global Alliance for Vaccines and Immunisation
GBS	General Budget Support
GDF	Global Policy Forum

GDP	Gross Domestic Product
GFI	Global Financial Integrity
GMP	Genetically Modified Product
GNI	Gross National Income
GNP	Gross National Product
GRZ	Government of the Republic of Zambia
HDI	Human Development Index
HDR	Human Development Report
HIPC	Heavily Indebted Poor Countries
HIV	Human Immunodeficiency Virus
H-O	Heckscher–Ohlin model
IBRD	International Bank for Reconstruction and Development
ICT	Information and Communication Technology
ICTFY	International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia
IDA	International Development Association
IDB	Inter-American Development Bank
IFC	International Finance Co-operation
IFG	International Forum on Globalisation
IFI	International Financial Institution
IGAD	Intergovernmental Authority on Development
IGO	International Governmental Organisation
ILO	International Labour Organisation
IMF	International Monetary Fund
IPCC	Intergovernmental Panel on Climate Change
ISI	Import-Substitution Industrialisation
IT	Information Technology
ITO	International Trade Organisation
JAS	Joint Assistance Strategies
JDC	Jubilee Debt Campaign
LAFTA	Latin American Free Trade Association
LDC	Least Developed Country
MAI	Multilateral Agreement on Investment
MDG	Millennium Development Goal
MDRI	Multilateral Debt Relief Initiative
MFN	Most Favoured Nation
MNC	Multinational Corporation
MST	Landless Rural Workers Movement
NAFTA	North American Free Trade Agreement
NAMA	Non-Agricultural Market Access
NATO	North Atlantic Treaty Organisation
NCDE	National Committee for Development Education
NDP	National Development Plans
NGO	Non-Governmental Organisation

NIC	Newly Industrialised Country
ODA	Overseas Development Assistance
OECD	Organisation for Economic Co-operation and Development
OPEC	Organisation of Petroleum Exporting Countries
PCA	Partnership and Co-operation Agreement
PEPFAR	President's Emergency Plan for AIDS Relief
PRGF	Poverty Reduction and Growth Facility
PRSP	Poverty Reduction Strategy Papers
SADC	Southern African Development Community
SAFTA	Southern African Free Trade Area
SAP	Structural Adjustment Programme
SAPRI	The SAPRI Report
SDI	Spatial Development Initiative
SGA	Strategic Grant Agreement
SIVE	Integrated System of External Vigilance
STABEX	Stabilisation of Export Earnings from Products
SWIFT	Society of Worldwide Inter-bank Financial Telecommunications
TNC	Transnational Corporation
TRIM	Trade-Related Investment Measure
TRIP	Trade-Related Intellectual Property Right
TWN	Third World Network
UK	United Kingdom
UN	United Nations
UNAIDS	Joint UN Programme on HIV/AIDS
UNCED	United Nations Conference on Environment and Development
UNCTAD	United Nations Conference on Trade and Development
UNDSD	United Nations Decade on Sustainable Development
UNFPA	United Nations Population Fund
UNHCHR	United Nations High Commissioner for Human Rights
UNHCR	United Nations High Commissioner for Refugees
UNIFEM	United Nations Development Fund for Women
UNRISD	United Nations Research Institute for Social Development
UNSC	United Nations Security Council
US	United States (of America)
USA	United States of America
WDM	World Development Movement
WEDO	Women's Environment and Development Organisation
WID	Women in Development
WIDE	Women in Development Europe
WRI	World Resources Institute
WSF	World Social Forum
WSSD	World Summit on Sustainable Development
WTO	World Trade Organisation

I. Rozvoj: Polemiky a definície

1. Úvod: Novo definovať rozvoj v meniacich sa podmienkach svetovej ekonomiky

Stephen McCloskey

Od prvého vydania tejto knihy v roku 2003 vzniklo množstvo globálnych problémov, ktoré vyvolali nesmierny tlak na štruktúry a politické rozhodnutia týkajúce sa medzinárodného rozvoja. Klimatické zmeny, rast cien potravín a paliva – a celkom nedávno aj významná recesia svetovej ekonomiky – vyvolali za posledných šesť rokov v súvislosti s medzinárodným rozvojom nové otázky a súčasne upozornili, že najsilnejšie ekonomiky sveta sa musia udržateľným spôsobom a intenzívnejšie ako doteraz angažovať v úsilí o rozvoj. Pokles ekonomickej aktivity – podobne ako všetky ďalšie faktory podmieňujúce rozvoj – najviac ohrozuje chudobných, ktorí sú najzraniteľnejší a najmenej pripravení odolávať studeným vetrom recesie. Potreba čeliť príčinám a následkom globálnej recesie súčasne vyvoláva pochybnosti o platnosti neoliberálneho modelu rozvoja a tlak na opätovné nastolenie good governance (dobrého spravovania) a demokratizáciu riadenia globálnej ekonomiky. Existuje teda možnosť otvoriť diskusiu o tom, ako usmerňovať ďalší rozvoj na národnej a globálnej úrovni v kontexte trvalej udržateľnosti a dôrazu na potreby chudobných. Táto kapitola sa zaoberá vyhlídkami medzinárodného rozvoja v meniacej sa globálnej ekonomike. Keď globálna recesia začala ovplyvňovať životy ľudí, vynorila sa možnosť presadiť zmeny v spravovaní globálneho finančného systému podľa návrhov mimovládnych organizácií (MVO), ktorých cieľom je demokratizovať a stabilizovať reguláciu medzinárodnej ekonomiky. Táto kapitola takisto dáva čitateľovi prehľad hlavných tém, o ktorých sa v texte hovorí.

Začiatok patrí úvahám o niektorých definíciách rozvoja.

Čo je rozvoj?

Definovať rozvoj je dôležité na vymedzenie parametrov našej diskusie, ale aj na charakteristiku metód a konečného cieľa v procese rozvoja. Definície rozvoja môžu byť predmetom polemiky, pretože môžu určovať aj to, čo považujeme za úspech či zlyhanie na ceste k „rozvinutému“ stavu. Napríklad Svetová banka (SB) tradične merala rozvoj veľkosťou národného bohatstva, počítaného na základe hrubého domáceho produktu (HDP) a hrubého národného príjmu (HNP) vypočítaného na obyvateľa. Tieto čísla však nič nehovoria o tom, ako sa v rámci spoločnosti bohatstvo krajiny prerozdeľuje – či už medzi jej občanov, alebo spoločenské inštitúcie – a ako toto bohatstvo prispieva ku zvyšovaniu blahobytu celej spoločnosti. *Správa o ľudskom rozvoji*, ktorú pripravuje OSN, vníma rozvoj komplexnejšie:

„Ľudský rozvoj je taký model rozvoja, ktorý zahŕňa oveľa viac ako iba rast alebo pokles národných príjmov. Hovorí o vytvorení takého prostredia, v ktorom môžu ľudia naplno rozvinúť svoj osobný potenciál a viesť tvorivý a produktívny život v súlade so svojimi potrebami a záujmami. Skutočným bohatstvom krajín sú ľudia. Rozvoj sa má preto usilovať rozširovať možnosti tak, aby ľudia mohli žiť hodnotný život. Zahŕňa preto oveľa viac ako ekonomický rast, ktorý je iba prostriedkom – hoci veľmi dôležitým – rozširovania možností výberu pre ľudí“ (<http://hdr.undp.org/en/humandev>).

Definície rozvoja súvisia s ekonomickou filozofiou, z ktorej vychádzajú. Definícia rozvoja prívržencov *voľného trhu* bude pravdepodobne zdôrazňovať možnosti tvorby bohatstva, ktoré prináša voľný obchod a ničím neobmedzovaný trh. Definícia prívržencov *štátneho intervencionizmu* bude zase podľa všetkého kľásť dôraz na rozširovanie možností výberu, zlepšovanie životného štýlu a životnej úrovne, ktoré by mohli vyplývať z chápania rozvoja založeného na ľudských právach. Prístup *laissez-faire* predpokladá, že trh bude distribuovať bohatstvo v rámci spoločnosti bez štátnych intervencií, *keynesovský model* naproti tomu hlása, že usmerňujúca ruka štátu je potrebná ako sociálna záchranná sieť pre skupiny vylúčené z tvorby bohatstva a jeho distribúcie.

Pri hodnotení týchto dvoch prístupov Kingsbury tvrdí, že rozvoj znamená:

„...materiálny pokrok ľudí, predovšetkým z chudobných častí sveta. Ale materiálny pokrok, najmä ak sa chápe iba ako ekonomický rast, sám osebe nestačí. Takýto rast nemožno uskutočniť bez ďalších zložiek rozvoja (ich súčasťou sú schopnosť zabezpečiť adekvátnu distribúciu výhod takéhoto rastu, ekologickú udržateľnosť pri dosahovaní rastu a korektné spravovanie štátu (good governance)), garantujúcich, že procesy vedúce k rastu sa schvaľujú demokratickým spôsobom a riadia sa existujúcimi zákonmi“ (Kingsbury et al., 2008, s. 11).

Ak prijmeme tvrdenie, že rozvoj vo svojej najplnšej forme znamená viac ako len materiálny pokrok a ekonomický rast, potom hodnotenie rozvoja musí odrážať túto širšiu definíciu. *Správa o ľudskom rozvoji* má ambíciu merať rozvoj pomocou indexu ľudského rozvoja (Human Development Index, HDI). HDI sa stanovuje na základe „troch dimenzií“

ľudského rozvoja: v prvom rade je to *dlhý a zdravý život*, meraný očakávanou dĺžkou života pri narodení; ďalej sú to *vedomosti*, merané úrovňou gramotnosti dospelých a počtom prihlásených do škôl prvého, druhého a tretieho stupňa; treťou dimenziou je *slušný životný štandard*, meraný HDP na obyvateľa. Na základe týchto indikátorov delí rozvojový program OSN (United Nations Development Programme, UNDP) krajiny podľa ich rozvojovej výkonnosti a zaraďuje ich do niektorej z troch kategórií rozvoja: vysoká, priemerná a nízka.

Pretože tieto ukazovatele neprihliadajú len na ekonomickú výkonnosť, ale berú do úvahy viacero faktorov, krajiny, ktoré sú na čele indexu ľudského rozvoja, sa vyznačujú vysokou kvalitou sociálnych indikátorov v takých oblastiach ako sú zdravie, vzdelanie a sociálne zabezpečenie. Index na rok 2008 preto viedli Island a Nórsko, zatiaľ čo Spojené štáty sa napriek svojmu ekonomickému bohatstvu umiestnili až na 15. priečke (<http://hdr.undp.org/en/statistics>). Kritici HDI však namietajú, že tento index nie je dost' sofistikovaný, aby poskytol kvalitatívne údaje o stupni vzdelania či o zdravotnej starostlivosti v jednotlivých krajinách, hoci práve tieto údaje sú pre hodnotenie kľúčové. HDI je teda vylepšením čisto ekonomického konceptu rozvoja, pretože uznáva dôležitosť sociálnych pilierov rozvoja – najmä zdravia a vzdelania – ale jeho schopnosť identifikovať regionálne rozdiely v rozvoji je obmedzená. A práve tieto rozdiely, maskované celoštátnymi štatistikami, by mohli odhaliť chronické hniezda sociálnej núdze v špecifických oblastiach.

Niektorí sociálni vedci a ľudia, zaoberajúci sa rozvojom, idú vo svojej kritike HDI ešte ďalej. Podľa ich názoru má paradigma rozvoja, v rámci ktorej sa index nachádza, principiálne kazy a jej zámerom je zachovať dominanciu Západu nad rozvojovým svetom (Storey, 2003). Globálny Sever meria rozvoj tak, ako ho vníma „západný“ svet. Chudobnejším krajinám globálneho Juhu tak vnucuje svoj model rozvoja, ktorý je pomýlený, trvalo neudržateľný, ale je prakticky implementovaný v rozvinutom svete.

Predmetom sporu nie je len meranie a prax rozvoja, ale aj jeho teoretické východiská. Dve dominantné teórie rozvoja ho považujú buď za záležitosť historického pokroku, alebo za proces modernizácie. McGillivray tvrdí, že rozvoj v zmysle pokroku ľudstva „sa vzťahuje na dlhý časový úsek dejín ľudstva, ktorý je považovaný za progresívny“ (2008, s. 23).

Na druhej strane, modernizácia „...je proces, počas ktorého spoločenstvo prechádza hlbokou a celkovou premenou z jednej situácie do inej, od počiatočného po konečný bod“ (tamže). Tento proces priamo súvisí s industrializáciou, nastupujúcou koncom 18. storočia, vedúcou od vysokej závislosti na poľnohospodárstve k manufaktúrnej výrobe v mestách. Vplyvný politológ Samuel Huntington opísal modernizáciu ako „proces, počas ktorého získavajú spoločenstvá vyššiu kontrolu nad svojím prírodným a sociálnym prostredím vďaka vyššiemu stupňu vedeckých a technických znalostí“ (tamže). Huntington takisto tvrdil, že počas modernizácie sa spoločenstvá stávajú komplexnejšími a strácajú vnútornú usporiadanosť. Tento proces preto vyžaduje politické inštitúcie, schopné zvládnuť stres modernizácie.

Modernizáciou a dejinným pokrokom sa vo svojich prácach zaoberal aj Rostow, ktorý analyzoval vplyvy ekonomického rozvoja na široké vrstvy spoločnosti a na spoločenské vzťahy. Rostow (1960) analyzoval aj vývoj spoločnosti v jednotlivých etapách rozvoja – od tradičných spoločenstiev až k „veku vysokej masovej spotreby“. Súčasnú úvahu o rozvoji – s dôrazom na procesy globalizácie a ekonomickú krízu – v mnohom nadväzujú na staršiu

tradíciu, ktorá hodnotila globálne ekonomické posuny v takých pojmoch ako kríza, deľba práce a triedny boj. Aj Marx vnímal, že spoločnosť postupne prechádza etapami vývoja, ale proces rozvoja uňho kulminoval vytvorením revolučnej triedy, ktorá zvrhne majiteľov súkromného vlastníctva.

Po ukončení studenej vojny sa idey, prameniace v marxistickej analýze kapitalizmu, javili ako politicky zbytočné, pretože sa spájali s centrálnymi riadenými ekonomikami bývalého východného bloku. Neoliberalizmus a jeho interpretácia rozvoja boli na výsluní od konca 70. rokov minulého storočia a tešili sa podpore pravicových vlád v celej Európe. Ukázkovým príkladom sú vláda Margaret Thatcherovej vo Veľkej Británii v rokoch 1979-1990 a vlády v Severnej Amerike.

Ideologická debata o ekonomickom rozvoji sa však nanovo rozohorela po vypuknutí globálnej ekonomickej krízy v roku 2008. Nasledujúca časť sa zamýšľa nad perspektívami rozvoja v kontexte globálnej recesie.

Kapitalizmus v kríze

Podľa organizácie Hnutie svetového rozvoja (World Development Movement, WDM), v roku 2008 globálny kapitalizmus vstúpil do fázy „...hlbokej krízy svojej legitimacy, ktorú rozpútala „dokonalá búrka“ krachu bánk, stúpajúcich cien energie a prudkého nárastu svetových cien potravín“ (WDM, 2008).

Finančná kríza mala svoj pôvod na realitnom *sub-prime* trhu v Spojených štátoch, kde banky a poskytovatelia hypotekárnych úverov fungovali vo finančnej bubline nízkych úrokových sadzieb, rizikových a/alebo podvodných hypotekárnych schém. To zaťažilo banky zlými úvermi a ľuďmi, ktorí nedokázali splácať hypotéku, prišli o svoje domy. Nik menší než Alan Greenspan, bývalý predseda Centrálnej banky Spojených štátov (Federal Reserve), ktorej šéfoval 18 rokov, pripustil, že „...príliš veril samoregulačnej schopnosti voľného trhu a nedokázal predvídať samodestruktívnu silu ľahkomyselného poskytovania hypotekárnych úverov“ (*New York Times*, 2008). Počas pôsobenia vo funkcii šéfa „Fed“ si Greenspan získal povest' opatrného a múdreho správcu ekonomiky a podnikateľský sektor mu pri každom slove visel na perách. Pokorný Greenspan však neskôr pred výborom pre dohľad a vládne reformy (Kongresu USA) vyhlásil: „...tí z nás, vrátane mňa, ktorí verili, že úverové inštitúcie budú vo vlastnom záujme chrániť majetok akcionárov, sú teraz v šoku“. A dodal: „Našiel som chybu (vo svojej ideológii). Nevieam, nakoľko je dôležitá či trvalá. Ale toto zistenie ma veľmi znepokojilo“ (tamže).

Hĺbka krízy sa stala očividnou, keď jedna z najväčších inštitúcií v Spojených štátoch, Lehman Brothers Investment Bank, zbankrotovala a Federal Reserve jej odmietla poskytnúť pomoc (*The Times*, 2008). Kolaps banky Lehman prišiel potom, čo americká vláda de facto znárodnila hypotekárne megainštitúcie Fannie Mae a Freddie Mac, ktoré, ako sa zistilo, mali pasíva vo výške 5 miliárd USD. Tento mimoriadne vysoký dlh budú teraz znášať americkí daňoví poplatníci (*Guardian*, 2008a). Globálnu dimenziu krízy ešte viac zvýraznilo znárodnenie banky Northern Rock britskou vládou, ktorá vo februári 2008 musela prevziať jej mimoriadnu záchrannú pôžičku 25 miliárd libier. Aj tento dlh zaťaží vrecká daňových poplatníkov (*Guardian*, 2008b).

Tieto mimoriadne intervencie do ekonomiky, ktoré urobili vlády ideologicky oddané ne-liberalizmu, boli výrazom obáv z hĺbky krízy a zúfaleho úsilia podporiť finančný sektor.

Rozsah finančnej krízy sa neobmedzil iba na tieto sektory. Takzvaná „úverová bublina“ zasiahla aj celé národné ekonomiky: okamžitú pomoc potrebovalo Maďarsko. Medzinárodný menový fond (MMF) v novembri 2008 poskytol tejto krajine záchranný balík vo výške 15,7 miliardy USD formou pôžičky, rozloženej na obdobie 17 mesiacov. Neskôr nasledovali podobné pôžičky Islandu (2 miliardy USD) a Ukrajine (16,5 miliardy USD) (MMF, 2008). Ale globálna recesia najtvrdšie zasiahla ekonomiky krajín so strednou a nízkou úrovňou hrubého národného príjmu.

Tieto krajiny už predtým museli čeliť prudkým pohybom cien potravín a palív, pričom najmä ceny potravín vyvolávali v rozvojových krajinách vzburu a pouličné nepokoje.

Podľa odhadu Organizácie pre výživu a poľnohospodárstvo (Food and Agriculture Organization, FAO), ktorá je agentúrou OSN, bolo v roku 2007 na svete 923 miliónov ľudí trpiacich podvýživou, čo v porovnaní s rokmi 1990-1992 predstavovalo nárast o viac ako 80 miliónov. Vo svojej správe z roku 2008 FAO tvrdí, že „vysoké ceny potravín narúšajú potravinovú bezpečnosť miliónov ľudí, zhoršujú situáciu mnohým, ktorí mali už predtým sťažený prístup k potravinám a celosvetovo ohrozujú dlhodobú potravinovú bezpečnosť“ (FAO, 2008, s. 4).

FAO zistila, že vysoké ceny potravín najvýraznejšie postihujú najchudobnejšie vrstvy obyvateľstva v mestách i na vidieku, domácnosti bez zárobkovo činných mužov, ako aj rodiny bezzemkov. Z hľadiska regionálneho členenia FAO odhaduje, že stúpajúce ceny potravín uvrhli „...do hladu ďalších 41 miliónov ľudí v Ázii a Tichomorí a ďalších 24 miliónov v subsaharskej Afrike“ (FAO, 2008, s. 7). Reálne ceny potravín v roku 2008 boli o masívnych 64% vyššie ako v roku 2002. Po štyroch desaťročiach prevažne klesajúceho trendu začali ceny potravín v roku 2002 rásť a prudko vyskočili v roku 2007. Pri identifikácii príčin cenových skokov poukazuje FAO na dlhodobý nárast dopytu po potravinách, ktorý prevyšuje ponuku, pričom výrobu potravín komplikoval rast cien pohonných hmôt, ktorý zdvihol ceny hnojív na trojnásobok a transportné náklady na dvojnásobok (FAO, 2008, s. 10). Ceny potravín ovplyvnil aj vznik trhu na biopalivá, ktorého cieľom bolo znížiť spotrebu fosílnych palív – na výrobu biopaliva sa použilo približne 100 miliónov ton obilnín (4,7% celkovej produkcie).

V úvahách o možných opatreniach na riešenie problémov pri výrobe potravín FAO navrhuje vytvárať záchranné siete a programy sociálnej ochrany pre malých farmárov, ktorí sú v tomto ohľade najzraniteľnejší. Malí farmári potrebujú zvýšiť svoju produkciu, a preto musia mať prístup k takým zdrojom ako osivo, hnojivá a krmivo pre zvieratá. Tieto zdroje boli pre nich pridrahé, a preto často nedostupné.

FAO kritizovala opatrenia, ktoré zaviedli niektoré krajiny v úsilí kompenzovať dôsledky vysokých cien potravín – predovšetkým reguláciu cien a obmedzenie exportu. Podľa FAO to ďalej obmedzí dostupnosť potravín a poškodí obchodné vzťahy. Malí farmári potrebujú podporu, aby počas nedostatku peňazí dokázali zvýšiť výrobu potravín. A hoci ceny palív v polovici roka 2009 klesli, je pravdepodobné, že dopyt po biopalivách a potravinách ostane aj v nasledujúcom období vysoký. To isté sa týka aj cien hnojív a prepravných nákladov.

Z toho vyplýva, že ak majú malí farmári a zraniteľné vidiecké komunity udržať produkciu potravín, budú potrebovať maximálnu podporu.

Nepredvídateľné turbulencie, ktoré dnes otriasajú svetovou ekonomikou vo forme bankovej a hypotekárnej krízy, zasahujúcej aj iné sektory – napríklad automobilový priemysel v USA alebo maloobchod vo Veľkej Británii – kladú v kombinácii s nárastom cien potravín a palív otázku: Sme svedkami smrteľných kŕčov kapitalizmu? Seumas Milne tvrdí, že ekonomická kríza nesporne „...ukázala v plnej nahote úpadok deregulovaného kapitalizmu a jeho vládnuce elity ako neschopných nenažrancov. Neumiera však kapitalizmus, ale model voľného trhu“ (FAO, 2008). Milne dodáva, že to nie je Marx, „kto bol narýchlo rehabilitovaný, ale John Maynard Keynes. Bolo to jednoducho nevyhnutné“ (tamže). Keynes bol britský ekonóm, ktorý obhajoval potrebu štátnych zásahov do ekonomiky vo forme fiškálnych a monetárnych opatrení, aby sa tak zmiernili nepriaznivé efekty neregulovaného trhu. Milne tvrdí, že súčasná kríza by mohla prebudíť opätovný záujem o Keynesov model intervencionizmu a o verejné vlastníctvo, ochraňujúce vrstvy najtvrdšie postihnuté recesiou, aby práve ony nemuseli platiť za krízu vyvlastňovaním domov, nezamestnanosťou, vyššími daňami či rastúcimi nákladmi na prežitie. Vieme, že zrútenie ekonomiky už prinútilo západné vlády prevziať súkromný majetok do vlastníctva štátu. Ak teda pripustíme, že neoliberalizmus sa zdiskreditoval, je tu príležitosť prebudovať celý ekonomický systém. Nasledujúca kapitola prináša návrhy na zmenu, ako ich v kontexte ekonomickej krízy odporúča mimovládny sektor zaoberajúci sa rozvojom.

Medzinárodný rozvoj a ekonomická kríza

V novembri 2008 dvadsať vedúcich osobností britských občianskych združení, vrátane predstaviteľov takých popredných rozvojových agentúr ako Moslimská rada Veľkej Británie (Muslim Council of Britain) a zväz odborových organizácií (Trade Union Congress), napísalo britskému premiérovi Gordonovi Brownovi list, v ktorom vyjadrili svoje znepokojenie nad rastúcou ekonomickou krízou.

V liste sa hovorí o „...chybných rozhodnutiach... inštitúcií, ktoré riadia svetovú ekonomiku“ a navrhuje sa, aby OSN „...stála na čele procesu komplexnej reformy“. Autori listu ďalej navrhujú reguláciu finančných trhov, „...demokratizáciu medzinárodných ekonomických inštitúcií a komplexný plán obnovy, ktorý bude prioritne zohľadňovať ľudí a životné prostredie“ (list Gordonovi Brownovi, november 2008).

Svetové rozvojové hnutie (World Development Movement, WDM) dalo týmto myšlienkam konkrétnu náplň a sformulovalo päťbodový plán, ktorý v kontexte súčasnej krízy vyjadruje hlavné obavy, týkajúce sa medzinárodného rozvoja. Návrhy možno zhrnúť do týchto bodov:

1. *Posúvať globalizáciu smerom k nízkouhlíkovej budúcnosti:* oddeliť ekonomický rozvoj od vysokej spotreby uhlíka vo fosílnych palivách, ktoré sú príčinou globálneho otepľovania a ohrozujú prírodné prostredie.
2. *Zapojiť kapitál do služieb spoločnosti a životného prostredia:* zabezpečiť, aby bankový systém slúžil záujmom širokej verejnosti. Ide predovšetkým o tie inštitúcie, ktoré sú vo vlastníctve štátu. Súčasťou tejto požiadavky je aj zrušenie daňových rajov.
3. *Zabezpečiť demokratické a verejnosti sa zodpovedajúce globálne finančné inštitúcie:* MMF a Svetovú banku treba reštrukturalizovať tak, aby sa z nich stali demokraticky kontrolovateľné inštitúcie.

4. *Zosúladiť potravinový systém s novou energetickou a klimatickou realitou*: postupne znižovať závislosť od technológií využívajúcich fosílnu palivá, od kontroly korporáciami a od cien určených na vzdialených nestálych trhoch.
5. *Posilňovať obchodnú výmenu založenú na spolupráci, nie na zneužívaní*: Európska únia agresívne pretláča sériu obchodných zmlúv, ktoré nútia chudobné krajiny, aby svoje finančné trhy otvorili presne tým istým bankovým inštitúciám, ktoré bezohľadne zneužívali deregulované trhy vo Veľkej Británii. Tieto návrhy treba nahradiť obchodnými zmluvami založenými na vzájomnej spolupráci, nie na vykorisťovaní korporáciami. (WDM, 2008).

Je zaujímavé, že WDM a ďalšie popredné rozvojové agentúry cúvli pred požiadavkou zrušiť oprávnenia MMF a Svetovej banky, hoci práve tieto organizácie boli spájané s katastrofálnou dlhovou krízou v rozvojovom svete a spolu so západnými vládami a korporáciami sa podieľali na deregulácii globálnych trhov.

Namiesto toho sa rozhodli volať po „komplexnej reforme“ a vyššom stupni demokratizácie globálneho riadenia finančných tokov. Ďalšia kapitola sa zaoberá možnými dôsledkami ekonomickej krízy na rozvojové krajiny.

Cena krízy

Rozvojová agentúra ActionAid vypočítala, ako v rozvojových krajinách vzrastú náklady v dôsledku spomalenia rastu a zvýšenia cien potravín, surovín a palív.

Odhaduje, že rozvojové krajiny do konca roku 2009 prišli o 180 miliárd USD a o 400 miliárd príjdu v nasledujúcich troch rokoch. ActionAid navrhla, aby medzinárodné finančné inštitúcie (Medzinárodný menový fond, Svetová banka a Svetová obchodná organizácia) podporili tie rozvojové krajiny, ktoré tieto ekonomické tlaky najviac zasiahli, odpustením dlhov, použitím zlatých rezerv a refinancovaním (ActionAid, 2008). Hoci sú očakávané straty rozvojových krajín obrovské, sú iba zlomkom v porovnaní s nákladmi na záchranu globálnej ekonomiky, kde sa odhady pohybujú medzi 2 až 4 biliónmi USD (2 000-4 000 miliárd). Závratnosť tejto sumy si lepšie predstavíme porovnaním s inými odhadmi: Sternova správa o klimatických zmenách (2006) odhaduje, že 1% z celosvetového hrubého domáceho produktu – teda 540 miliárd dolárov – by emisie skleníkových plynov znížilo tak, že by sa predišlo najhorším následkom klimatických zmien. Odhady WaterAid zase hovoria, že 37,5 miliardy britských libier by dokázalo poskytnúť čistú vodu a kanalizáciu 2,5 miliardám ľudí, ktorí v súčasnosti nemajú zabezpečenú dodávku vody. A podľa FAO by 30 miliárd USD dokázalo nakrmiť 862 miliónov ľudí, ktorí každodenne hladujú (Guardian, 2008c).

Rozvojové krajiny sú dobrý príklad kontrastu medzi naliehavosťou a rýchlosťou, s akou západné vlády uvoľnili závratné sumy na výpomoc globálnej ekonomike, a váhavosťou a nesplnenými sľubmi, ktoré charakterizujú poskytovanie pomoci rozvojovým krajinám. Valné zhromaždenie OSN 24. októbra 1970 schválilo rezolúciu číslo 2626, ktorá zaväzovala bohaté štáty prispievať 0,7% hrubého národného príjmu (Global National Income, GNI, t.j. celá hodnota výroby v krajine) na oficiálnu rozvojovú spoluprácu (Overseas Development Assistance, ODA). O takmer 40 rokov neskôr splnilo požadovaný cieľ – 0,7% – iba päť krajín: Nórsko je na prvom mieste tohto zoznamu s 0,95% GNI, nasledujú Švédsko, Luxembursko,

Dánsko a Holandsko. Príspevok Spojeného kráľovstva na rozvojovú pomoc je v súčasnosti 0,36% hrubého národného príjmu, zatiaľ čo USA poskytuje na ODA proporčne najnižší príspevok – iba 0,16% hrubého národného príjmu (OECD, 2008).

V rozvojových krajinách existuje vážna obava, že ak bude súčasná recesia v krajinách globálneho Severu pokračovať, za obeť jej padnú rozpočty na rozvojovú pomoc. Keď je ekonomika krajiny v recesii, rozvojová pomoc je ľahký terč. A čo je horšie: ak by sa ODA ďalej scvrkávala a ekonomika na celom svete by pokračovala v recesii, podkopávalo by to nádej, že sa splnia tzv. miléniové rozvojové ciele, ktoré stanovila OSN a ktoré tvoria globálny rámec medzinárodnej rozvojovej politiky a praxe.

Miléniové rozvojové ciele (Millenium Development Goals, MDG) – to je osem konkrétnych cieľov, schválených OSN v roku 2000 so zámerom bojovať proti chudobe a nerovnosti v rozvojovom svete. Základným cieľom je do roku 2015 znížiť na polovicu počet ľudí žijúcich v extrémnej chudobe. Osem miléniových rozvojových cieľov obsahuje 18 kvantifikovateľných úloh, ktoré sa merajú pomocou 48 ukazovateľov. Sústreďujú sa na také oblasti ako zdravie, detská úmrtnosť, HIV, rodová rovnosť, trvalá udržateľnosť životného prostredia a všeobecné základné vzdelanie (www.undp.org/mdg). V predbežnej hodnotiacej správe o pokroku pri dosahovaní MDG generálny tajomník OSN Pan Ki-mun vyhlásil:

„Dosiahli sme pokrok pri dosahovaní všetkých ôsmich cieľov, ale nemáme potrebné tempo na splnenie všetkých našich predsavzatí... Čelíme globálnemu poklesu ekonomiky a kríze potravinovej bezpečnosti – oboje je nejasného rozsahu a trvania. Globálne otepľovanie je čím ďalej tým zrejmejšie. Tento vývoj priamo ovplyvní naše úsilie obmedziť chudobu; spomalenie ekonomiky zníži príjmy chudobných; potravinová kríza zvýši počet hladujúcich na celom svete a uvrhne ďalšie milióny do chudoby; klimatické zmeny výraznejšie postihnú chudobných“ (UN, 2008, s. 3).

OSN pravidelne poukazuje na rozdielny pokrok pri dosahovaní miléniových rozvojových cieľov v jednotlivých krajinách a regiónoch. Niektoré ekonomiky sú slabé a nezaznamenali pokrok, potrebný na dosiahnutie cieľov v roku 2015. Správa OSN *Afrika a miléniové rozvojové ciele*, ktorá vyšla v roku 2007, skonštatovala, že Afrika „...nemá tempo, potrebné na dosiahnutie žiadneho z daných cieľov“ a dodáva:

„Hoci sa vo viacerých oblastiach zaznamenali významné pokroky a ciele sú vo väčšine afrických krajín naďalej dosiahnuteľné, urobiť dostatočný pokrok v úsilí zmierniť extrémnu chudobu v jej rôznych formách nedokázali ani tie najlepšie spravované štáty na kontinente“ (<http://unstats.un.org/unsd/mdg/resources/static/Products/Africa/Africa-MDGs07.pdf>).

Keďže niektoré z chudobnejších oblastí a krajín v rozvojovom svete, najmä v subsaharskej Afrike, mali už v období pred finančnou krízou ťažkosti pri plnení miléniových rozvojových cieľov, je pravdepodobné, že mnohé z cieľov vytýčených OSN sa nepodarí splniť. OSN niektoré z hlavných prekážok pri dosahovaní cieľov označila: „Nedostatok pracovných príležitostí pre mladých ľudí, rodová nerovnosť, rýchla a chaotická urbanizácia, odlesňova-

nie, narastajúci nedostatok vody a vysoký výskyt HIV“ (www.un.org/Pubs/chronicle/2007/issue4/0407p14.html). Prekonávať tieto prekážky v súčasnej finančnej situácii bude ešte ťažšie. Nasledujúca kapitola sa zamýšľa nad niektorými faktormi, z ktorých pramení myšlienka globálnej solidarity a nad etikou a hodnotami, na ktorých stavia tento text.

Globálna solidarita

V 40. rokoch 19. storočia zažilo Írsko humanitárnu katastrofu. Neúroda zemiakov v kombinácii s britským koloniálnym šafárením viedla k hladomoru, ktorý si vyžiadal vyše milióna ľudských životov a ďalšie dva milióny odišli z krajiny hľadať živobytie za morom. Hladomor (1845–1849) sa stal známy ako „an gorta mór“ (veľký hlad) a v roku 1847 inšpiroval dojímavé humanitárne úsilie. Indiánsky kmeň Čoktovov (angl.: Choctaw) zorganizoval zbierku a získaných 710 dolárov poslal na pomoc hladujúcim írskym mužom, ženám a deťom. Dnešný ekvivalent tohto daru by bol skoro 1 milión, ale dôležitejšie je, že prišiel iba 16 rokov potom, čo Čoktovov násilne odsunuli z ich územia, čo zažili hlad a mnohí umreli počas takzvaného „pochodu sĺz“ z Mississippi do južnej Oklahomy. V rozpätí rokov 1831–1833 bola asi tretina celého kmeňa postupne odsunutá a „...zo 6 000 Čoktovov, ktorí sa na jeseň 1831 vydali na cestu z Mississippi, ostalo nažive iba čosi vyše 4 000“ (*Bishinik*, november 1978, s. 8–9. In www.tc.umn.edu). V roku 1988 si írsky mimovládna organizácia Action from Ireland (Afri) začala pripomínať „cestu hrôzy“ počas írskeho hladomoru, keď vyhladovaní a zúfalí ľudia pochodovali v noci a ráno 31. marca 1849 z Louisburghu do Delphi Lodge v grófstve Mayo. Na tejto desaťmíľovej ceste zahynulo dvadsať ľudí. Pochodovali však stovky, aby mohli získať potvrdenie, že sú na mizine, čo im dávalo nárok na prídely troch libier (asi 1,5 kg) jedla (Afri, 2008); „neznámy počet“ umrel neskôr doma. Gary Biely Jeleň z kmeňa Čoktovov bol medzi prvými, ktorí viedli spomienkový pochod Afri v Mayo (Kinealy, 1997) na pamiatku tých, ktorí umreli počas „pochodu sĺz“ a tých, ktorí zahynuli pri pochode do Delphi Lodge. Jeho prítomnosť pripomenula šľachetnú pomoc Čoktovov v roku 1847.

Táto epizóda veľkého utrpenia a solidarity z čias írskeho hladomoru nám pripomína, že takéto akcie rezonujú naprieč generáciami a počas celých dejín. Empatia a solidarita, ktoré svojím darom prejavil kmeň Čoktovov, nachádza svoje pokračovanie v práci občianskych združení na celom svete. Zapájajú sa do kampaní solidarity, pomoci a aktivít na zvyšovanie povedomia, ktoré sa venujú príčinám chudoby a nerovnosti v lokálnych i globálnych kontextoch. Úsilie o sociálnu spravodlivosť bolo tiež impulzom na zostavenie tohto textu, ktorý chce podporiť informovanosť a motivovať činnosť ľudí na poli medzinárodného rozvoja.

Skúsenosť Írov s hladomorom bola pre krajinu impulzom angažovať sa v pomoci rozvojovým krajinám na základe spoločných prvkov v ich historickom vývoji. Okrem hladomoru, migrácie a emigrácie zažilo Írsko kolonializmus, konflikty a ekonomické zaostávanie.

Táto kolektívna skúsenosť stála pri zrode mnohých trvalých vzťahov medzi írskymi občianskymi združeniami a vládnymi inštitúciami s partnermi v rozvojovom svete. Mnohé z príspevkov v tejto publikácii hovoria o týchto vzťahoch, alebo sú ich výsledkom a ponúkajú zasvätený pohľad, analýzu a skúsenosti z riešenia problémov rozvoja.

O knihe

V tomto revidovanom, aktualizovanom a rozšírenom texte zostali kľúčové témy, týkajúce sa problematiky rozvoja, ako napríklad pomoc, zadlžovanie a obchodné vzťahy; pribudli kapitoly o nových témach, ktoré sa dostali do popredia v diskusiách o medzinárodnom rozvoji. Tieto novo pridané texty sa týkajú klimatických zmien, ktoré stále viac zamestnávajú vlády a rozvojové agentúry na celom svete. Klimatické zmeny bola téma, ktorá sa pôvodne zdala byť výlučnou doménou environmentalistov. Dnes na ňu kladú dôraz rozvojové kampane a spolupracujú pri nej environmentálne a rozvojové MVO pri hľadaní spoločných stratégií na rozvíjanie povedomia, vzdelania a trvalo udržateľného rozvoja. V kapitole 7 s názvom „Klimatické zmeny a rozvoj“ Satish Kumar uvažuje o dôsledkoch globálneho otepľovania v rozvojových krajinách a o možných vplyvoch Sternovej správy o klimatických zmenách na vlády a MVO. Revidovaný text sa takisto zaoberá novými ľudovými hnutiami a pokrokovými vládami v Latinskej Amerike, ktoré sa vzopreli a prinútili na ústup ideologickú hegemoniu a vplyv USA.

V kapitole 11 nazvanej „Hlasy ľudovej moci v Latinskej Amerike“ Ronaldo Munck hodnotí význam tohto vývoja pre oblasť, ktorá sa vydáva vlastnou cestou rozvoja. Krajiny v Latinskej Amerike a v ďalších oblastiach globálneho Juhu pracujú na splnení miléniových rozvojových cieľov OSN do roku 2015. V kapitole 9 Chrispin Matenga hodnotí priebežný stav pokroku na tejto ceste z perspektívy Juhu. Ďalšia nová téma v tomto vydaní sa týka žiadateľov o azyl a v kapitole 12 sa Anna Morvernová zamýšľa nad tým, ako sa pojmy „utečenec“ a „žiadateľ o azyl“ zásluhou inštitúcií a médií devalvovali. Najmä v Spojenom kráľovstve to vytvorilo atmosféru nedôvery a podozrenia voči ľuďom, ktorí žiadajú o azyl.

Kniha je rozdelená do štyroch častí. Uľahčuje tak čitateľovi navigáciu medzi vzájomne súvisiacimi témami, hoci každú kapitolu možno čítať i samostatne, ako úvod k danému problému. Časť I. má názov „Názory a definície rozvoja“ a nájdete v nej kapitolu, ktorú napísal Andy Storey, o meraní ľudského rozvoja (kapitola 2). Zamýšľa sa v nej nad otázkou, kto profituje zo samotného procesu merania rozvoja.

Táto časť obsahuje aj príspevok Paula Hainswortha (kapitola 3) o Medzinárodnom trestnom súde a jeho implikáciách na globalizáciu justície.

Časť II. skúma ekonomiku rozvoja. Sú v nej kapitoly s úzko súvisiacimi otázkami pomoci (Joanne McGarryová, kapitola 4), obchodu (Denis O'Hearn, kapitola 5) a dlhu (Nessa Ní Chasaideová, kapitola 6). Tieto kapitoly boli plne aktualizované a informujú aj o najnovších zmenách v politickom prístupe k týmto otázkam. Autori sa zamýšľajú nad efektívnosťou pomoci v kontexte nespravodlivej dlhovej ťarchy, ktorú znáša väčšina rozvojových krajín. Kapitola 5 – obchod – hovorí o ekonomickej teórii a súčasných metódach obchodných rokovaní, v ktorých narastá vplyv rozvíjajúcich sa ekonomík rozvojového sveta. Tieto tri kapitoly tvoria spoločne solídny základ pohľadu na dôsledky globálneho finančného systému v rozvojových krajinách.

Časť III. sa zaoberá politikou rozvoja a sú v nej kapitoly od Kumara (7) o klimatických zmenách a od Matengu (9) o miléniových rozvojových cieľoch. Táto časť obsahuje aj analýzu Gerarda McCanna o úlohe Európskej únie ako poskytovateľa pomoci krajinám globálneho Juhu a súčasne ich obchodného partnera (kapitola 8).

Táto časť knihy podrobne rozoberá vznik rozvojovej politiky EÚ a jej kľúčové strategické zásahy v rozvojových regiónoch od pomerne progresívnej zmluvy z Lomé až po neoliberalnejšiu zmluvu z Cotonou. Uzaviera ju stať Maeve Taylorovej „Rod a rozvoj“ (kapitola 10), v ktorej autorka tvrdí, že pochopiť štruktúry udržiavajúce rodovú nerovnosť a procesy, ktorými sa táto nerovnosť prejavuje, je pre formovanie politiky a programov rozvoja mimoriadne dôležité.

Časť IV. sa sústreďuje na ľudský rozvoj. Obsahuje kapitolu od Madeleine Leonardovej (13) o komplexnom probléme detskej práce. Ozrejmjuje dôvody, prečo deti pracujú a zdôrazňuje potrebu počúvať deti pri tvorbe smerníc o právach mladých ľudí na pracovisku. Okrem kapitol od autorov Morverna (12) a Muncka (11) táto časť obsahuje aj analýzu rozvojového vzdelávania (kapitola 14), ktorá sa zaoberá teóriou a praxou brazílskeho učiteľa Paula Freireho. Ten chápe vzdelanie ako cestu k nadobudnutiu hrdosti, rozvoju komunity a k premene spoločnosti. Táto kapitola mapuje, ako sa Freireho koncepcia vzdelania ujala na globálnom Severe a naďalej ovplyvňuje súčasnú vzdelávaciu prax.

Záverečná stať Gerarda McCanna (kapitola 15) sa zamýšľa nad legitimitou neoliberalizmu v kontexte súčasnej globálnej finančnej krízy. Autor píše, že globálna recesia dáva politickým lídrom príležitosť nanovo formulovať politické programy rozvoja, opustiť neoliberalný model a zamerať sa na procesy, smerujúce ku skutočne globálnym stratégiám rozvoja.

Cieľové skupiny a terminológia

Knihy je určená študentom škôl tretieho stupňa, akademikom, učiteľom, rozvojovým mimovládny organizáciám a občianskym združeniam, ktoré sa zaujímajú, alebo sa priamo podieľajú na rozvojových aktivitách. Pre nezasvätených je text užitočným úvodom do problematiky rozvoja, ale ponúka dosť nového materiálu, ktorý na poli rozvoja pomôže aj skúseným aktivistom. Autori príspevkov pochádzajú z akademického prostredia, alebo sú praktickí aktivisti – ľudia zapálení za vec, ktorí získali priame skúsenosti v danej oblasti či už výskumom alebo v kampaniach. V závere každej kapitoly je príloha – zoznam užitočných webstránok, ktoré rozširujú informácie o téme. Mnohé z týchto stránok takisto prinášajú aj námety na aktivity, ktoré možno podniknúť v záujme pozitívnych zmien v danej oblasti rozvoja.

Autori jednotlivých kapitol používajú rôznu terminológiu pri označovaní tzv. „prvého“ a „tretieho“ sveta.

Alternatívne pojmy sú napr. „rozvinuté“ a „rozvojové“ krajiny, „globálny Juh“ a „globálny Sever“ alebo „majoritné“ a „minoritné“ svety. Všetky tieto pojmy možno považovať za rovnocenné a zostavovatelia ich pokladali za prijateľné; každý z týchto pojmov má svoje za a proti a o každom z nich by bolo možné viesť zaujímavú polemiku. Hlavným cieľom však nie je predpisovať špecifickú terminológiu, ale vziať čitateľa do diskusie o rozvoji, ktorá ho zaujme a podnieti k vyššej aktivite v tejto oblasti. Uznávaná americká autorka Alice Walkerová povedala: „Aktivizmus je nájomné, ktoré platím za to, že žijem na tejto planéte“ – a naša kniha je nástrojom formovania takéhoto aktivizmu.

Bibliografia

- ActionAid (2008): *The Global Financial Crisis: Poor Countries Could Suffer Poverty Catastrophe*, 14 November .
- Afri (Action from Ireland) (2008): www.afri.ie/pdf/famine_walk_2008.pdf
- FAO (Food and Agricultural Organisation) (2008): *The State of Food Insecurity in the World 2008: High Food Prices and Insecurity – Threats and Opportunities*, United Nations, Rome.
- Guardian (2008a): „US Mortgage Giants Freddie Mac and Fannie Mae Taken into Public Ownership“, 7 September. www.guardian.co.uk/business/2008/sep/07/freddieamacfanniema
- Guardian (2008b): „Northern Rock Reclassified as Public Company“, 7 February. www.guardian.co.uk/business/2008/feb/07/northernrock.economics
- Guardian (2008c): „What Would the Bank Bail-out Money Buy for the Environment?“, 17 October. www.guardian.co.uk/environment/2008/oct/17/marketturmoil-climatechange
- IMF (International Monetary Fund) (2008), October. www.imf.org/external/pubs/ft/survey/so/2008
- KINEALY, Christine (1997): *A Death Dealing Famine: The Great Hunger in Ireland*, Pluto Press, London.
- KINGSBURY, Damian, McKAY, John; HUNT, Janet; MCGILLIVRAY, Mark and CLARKE, Matthew (2008): *International Development: Issues and Challenges*, Palgrave Macmillan, Basingstoke.
- Letter to Gordon Brown (2008): signed by 20 civil society organisations, November. www.choike.org/bw2/
- MCGILLIVRAY, Mark (2008): „What is Development?“. In Kingsbury et al. (2008), s. 21–51.
- MILNE, Seumas (2008): Not the Death of Capitalism, but the Birth of a New Order, *Guardian*, 23 October.
- New York Times* (2008): Greenspan Concedes Error on Regulation, 23 October. www.nytimes.com/2008/10/24/business/economy/24panel.html
- OECD (2008): *Aid Targets Slipping out of Reach?*, Organisation for Economic Cooperation and Development. www.oecd/dac/stats
- ROSTOW, W. (1960): *Stages of Economic Growth*, Cambridge University Press, Cambridge.
- STERN, Nicholas (2006): *Stern Review on the Economics of Climate Change*, HM Treasury, Cabinet Office, London, October. www.hm-treasury.gov.uk/sternreview_index.htm
- STOREY, Andy (2003): *Measuring Development*. In McCANN, G. and McCLOSKEY, S. (ed.) *From the Local to the Global: Key issues in Development Studies*, 1st ed., Pluto Press, London and New York.
- The Times* (2008): *Lehman Brothers Collapse Sends Shockwaves Around the World*, 16 September. www.business.timesonline.co.uk/tol/business/industry_sectors/banking_and_finance/article4761892.ece
- UN (2008): *The Millennium Development Goals Report 2008*, United Nations, NewYork. <http://www.un.org/millenniumgoals/reports.shtml>
- WDM (World Development Movement) (2008): *Responding to the Crisis: Five Ideas for a New World Order*, November. www.bond.org.uk/data/files/wdms_five_point_plan_for_kidtronic.pdf

Webstránky

ActionAid www.actionaid.org

Action from Ireland www.afri.ie

BOND www.bond.org.uk

Centre for Global Education www.centreforglobaleducation.com

Christian Aid www.christian-aid.org.uk

Concern Worldwide www.concern.net

Debt and Development Coalition www.debtireland.org

Dochas www.dochas.ie

Millennium Development Goals (MDGs) www.undp.org/mdg/

OECD www.oecd.org

Oxfam www.oxfam.org

Jubilee Debt Campaign www.jubileedebtcampaign.org.uk

Trade Justice www.tjm.org.uk

Trócaire www.trocaire.org

United Nations Development Programme www.undp.org

World Development Movement www.wdm.org.uk

2. Meranie ľudského rozvoja

Andy Storey

Nízky životný štandard šokuje: bieda, choroby, zbytočné umieranie, životná beznádej! „Nik nemôže dostatočne porozumieť nízkej úrovni rozvoja, ak pre neho ostane len štatistikou o príjme. Aj ten najsúcitnejší pozorovateľ môže objektívne hovoriť o nízkej úrovni rozvoja až potom, keď zažije osobne či sprostredkované šok z biedy. Takýto mimoriadny kultúrny šok človek precíti, keď pochopí emócie, ktoré ovládajú „kultúru biedy“. Opačný šok zažívajú tí, ktorí žijú v biede, keď pochopia, že ich život nie je dôstojný človeka a nie je ani nevyhnutný... Prevládajúce pocity života v biede sú osobná a sociálna nemohúcnosť pred hrozbou choroby a smrti, zmätok pri pokuse pochopiť zmenu, servilnosť voči ľuďom, ktorí rozhodujú o budúcnosti, beznádej tvárou v tvár hladu a prírodným katastrofám. Chronická chudoba je krutou formou pekla a krutosť tohto pekla človek nepochopí, ak ju len pozoruje zvonku“ (Goulet, citované v Todaro, 2000, s. 15).

Predpokladom merania rozvoja je schopnosť definovať, čo všetko je jeho súčasťou. Preto sa v tejto kapitole zaoberáme predovšetkým otázkou definície. Ďalej budeme analyzovať najčastejšie používané ukazovatele ekonomického rozvoja – najmä hrubý domáci produkt (HDP) a hrubý národný produkt (HNP). Oba tieto ukazovatele sa štandardne používajú na meranie ekonomického rozvoja, ale pomocou nich získame iba obmedzené informácie o tom, ako rozvoj ovplyvňuje skutočný život ľudí. Príkladom tohto obmedzenia, ktorému sa v posledných rokoch venovala vysoká pozornosť, bol pokus ekonomických analytikov začleniť do merania aj následky klimatických zmien. Ťažkosť merať tieto ná-

sledky dobre ilustrujú problémy ekonomického merania rozvoja. Najznámejšou alternatívou k ekonomickým ukazovateľom na meranie rozvoja je index ľudského rozvoja (Human Development Index, HDI), ktorý zohľadňuje viacero (nielen čisto ekonomických) kritérií a čiastočne vychádza z prác indického ekonóma Amartya Sena. Existujú aj také koncepcie rozvoja, ktoré poukazujú na nemožnosť merať rozvoj (či jeho absenciu) kvantitatívne; podľa niektorých komentátorov samotný pokus merať rozvoj iba zosilňuje dominanciu Západu nad takzvaným „tretím svetom“.

Príťažlivosť kvantifikovateľných meraní je však naďalej silná. Čiastočne z nich pramenia aj nedávno stanovené miléniové rozvojové ciele (Millenium Development Goals, MDG) ako nový prostriedok merania pokroku v rozvoji. Ale aj tieto MDG prinášajú problémy a záver kapitoly zdôrazňuje, že pohľad na rozvoj nemusí vždy viesť k jasným záverom a má otvorený koniec.

Definícia rozvoja

Meranie rozvoja sa nerozlučne spája s definíciami rozvoja. V prvom rade zdôrazňuje potrebu pochopiť, čo rozvoj znamená, až potom sa pokúšať merať ho. Dlhú dobu sa rozvoj chápal jednoznačne. Pre väčšinu ekonómov a politických analytikov bol rozvoj jednoducho ekvivalentom ekonomického rastu. Ako hlavný indikátor slúžil rast HNP. Ten sa zvyčajne vyjadroval (a je to tak doteraz) v číslach „per capita“ (na obyvateľa) a vypočítal sa tak, že sa hrubý či celkový národný produkt delil počtom obyvateľov krajiny. Tak sa získal priemerný údaj o úrovni ekonomického rozvoja krajiny. Každoročné porovnávanie HNP per capita poskytuje údaje o ekonomickom raste v pomere k veľkosti populácie, z čoho vyplýva miera pokroku v rozvoji, alebo aj absencia pokroku. Tohto pohľadu na rozvoj sa ešte stále pridŕža veľká časť súčasného oficiálneho myslenia.

Veľmi dlho sa rozvoj oficiálne vnímal nielen ako rast ekonomiky, ale aj pod zorným uhlom transformácie či posunu štruktúry hospodárstva smerom od produkcie prvotných tovarov (poľnohospodárstva a surovín) k priemyslu a službám. Tento pohľad najzreteľnejšie formuloval prominentný severoamerický politológ (a vplyvný poradca vlády USA) Walt Rostow vo svojom diele *Proces ekonomického rastu* (1960). Rázil v ňom teóriu „etáp rastu“. Rostowove etapy boli: (1) tradičná spoločnosť; (2) predpoklady na prechod; (3) prechod; (4) postupné dozrievanie; (5) etapa vysokej masovej spotreby. Rostow vnímal svet v dosť zjednodušených lineárnych predstavách – chudobné spoločnosti sa „modernizujú“ (ekonomicky i sociálne) a v ideálnom prípade sa na konci vývoja budú podobať USA.

Tento prístup sa dostal pod čoraz silnejšiu paľbu kritiky najmä v 60. a 70. rokoch minulého storočia. Pojem „rastu bez rozvoja“ sa skloňoval stále častejšie najmä v súvislosti s krajinami ako Brazília, kde sa ukazovalo, že pozoruhodný rast HNP na obyvateľa – a súčasne aj istý stupeň štrukturálnych premien v štýle Rostowovej teórie – koexistuje so stále vyššou sociálnou nerovnosťou a chudobou. V tejto súvislosti sa spomína výrok istého brazílskeho politika: „Brazílii sa darí, ale Brazílčanom nie.“ Podľa britského ekonóma Dudleyho Seersa boli potrebné alternatívne definície rozvoja:

„Otázky, ktoré si treba položiť pri skúmaní rozvoja krajiny, sú tieto: Čo sa udialo s chudobou? Čo sa udialo s nezamestnanosťou? Čo sa udialo s nerovnosťou? Ak všetky tieto tri ukazovatele klesli z vysokých úrovní, tak pri danej krajine môžeme bezpochyby hovoriť o období rozvoja. Ak sa jeden či dva z týchto kľúčových problémov zhoršili, alebo dokonca všetky tri, potom by bolo čudné nazývať výsledok „pokrokom“, aj keby sa priemerný príjem na obyvateľa zdvojnásobil“ (Seers, citované v Todaro, 2000, s. 15).

Kritériá rozvoja navrhované Seersom možno aspoň čiastočne rozpoznať v neskoršej metóde merania, ktorú zaviedol Rozvojový program OSN (United Nations Development Programme, UNDP) vo forme indexu ľudského rozvoja (HDI). Ako o tom píšeme nižšie, ešte väčší vplyv na formulovanie HDI mala práca Amartya Sena. Sen HDI chápe ako rozvoj, ako proces rozširovania možností voľby, ktorý prináša šancu na dlhší život, možnosť vzdelávať sa atď. Dôraz na ekonomický rast a transformačné procesy sa teda rozširuje a zahŕňa rôzne ďalšie (ekonomické, ale aj neekonomické) faktory.

Do tejto pestrej zmesi definícií vniesli 80. roky minulého storočia ďalšiu kľúčovú premennú – trvalú environmentálnu udržateľnosť. Jej najznámejšiu charakteristiku priniesla komisia OSN pod vedením G. H. Brundtlandovej (Brundtland Commission). „Trvalo udržateľný rozvoj je rozvoj, ktorý uspokojuje potreby dneška bez ohrozenia schopnosti budúcich generácií uspokojovať svoje potreby“ (citované v Martinussen, 1997, s. 150). Jadrom environmentálnej kritiky „tradičného“ rozvoja je otázka, či pri obmedzeniach fyzicky ohraničeného ekosystému je chápanie rozvoja výlučne cez úzko definované ekonomické ukazovatele udržateľné.

Okrem štandardných systémov merania, ktoré používajú medzinárodné agentúry, existuje pri definovaní rozvoja ešte veľa sporných otázok. Napríklad niektorí autori označujú spoločnosti, ktoré dosiahli vysoký stupeň materiálneho rozvoja, ale stratili kontakt s tradičnými duchovnými a kultúrnymi hodnotami (čo je sám osebe sporný koncept), ako „pseudovyvinuté“ (*European Journal of Development Research*, zvláštne vydanie, EJDR, 1996). Iní považujú absenciu politickej slobody a demokracie za prekážku, bez odstránenia ktorej nemožno hovoriť o rozvoji, a to bez ohľadu na úroveň ekonomického rastu (udržateľného, či nie) či zlepšenia sociálnych ukazovateľov (www.freedomhouse.org). Okrem toho stále väčší počet autorov a aktivistov definuje rozvoj ako otázku postupného naplňovania ľudských práv – ako takzvaný na právach založený prístup k rozvoju – ktorý zdôrazňuje politické a súčasne aj občianske práva (tradične chápané ako práva, ktoré s rozvojom nesúvisia), a ekonomické i sociálne práva, ktoré sú už bežnejšou „agendou“ rozvoja (Uvin, 2004).

Tento krátky prehľad vývoja definícií rozvoja však evidentne prináša práve toľko otázok ako odpovedí. Napríklad tieto: Je možné zabezpečiť taký neobmedzený ekonomický rast, ktorý by v konečnom dôsledku nevedol k zničeniu životného prostredia? Môžu spoločnosť a ekonomika efektívne fungovať, ak budú ľudské práva všetkých ľudí v každej situácii plne garantované? A okrem týchto principiálnych otázok ostávajú aj praktické imperatívy, vrátane ambícií mnohých zainteresovaných strán zisťovať, či pokrok postupuje, alebo nie. Inými slovami – napriek zrejmej zložitosti vôľa merať rozvoj existuje. A to je dôvod, prečo sa napriek uvedeným ťažkostiam veľa komentátorov usiluje merať rozvoj v užšom, nie komplexnom zmysle. Teraz sa budeme venovať práve týmto užším typom merania.

Meranie rozvoja:

Štandardné ekonomické meranie rozvoja

Základnou mierou ekonomickej aktivity je hrubý domáci produkt (HDP) – celková produkcia tovarov a služieb v ekonomike krajiny, hodnotená trhovými cenami. Tu je dôležité vedieť, že v ideálnom prípade by toto meranie malo brať do úvahy iba *finálnu produkciu*, nie *medziprodukciu*. Napríklad: Ak továrň vyrába skrutky, ktoré sa neskôr použijú na výrobu auta, vyrobeného v tej istej krajine, do HDP by sa mala zahrnúť iba konečná hodnota auta. Počítať hodnotu skrutiek osobitne by znamenalo počítať to isté dvakrát. HDP v podstate meria celkovú produkčnú kapacitu ekonomiky (v prevádzke). Nemeria však, nakoľko sú zdroje v danej ekonomike *k dispozícii*, pretože nie všetko, čo sa vyrobí, je nutne k dispozícii obyvateľom danej krajiny.

Aby bolo možné vyčíslieť skutočnú úroveň zdrojov, ktoré sú k dispozícii, je potrebné prispôsobiť HDP. Jeden spôsob, ako to urobiť, je začať sčítavať a odčítať. Z HDP možno odčítať niektoré úbytky zdrojov. Niektoré z týchto zdrojov sa týkajú kapitálu, najmä ziskov vyvezených z ekonomiky firmami (väčšinou, ale nie iba zahraničnými), ktoré pôsobia v danej krajine. Ďalší odsun zdrojov sa týka pracovnej sily – ide napríklad o percentá mzdových príjmov vyvezených zahraničnými pracovníkmi, ktorí pôsobia v danej ekonomike, do svojich materských krajín. Pretože kapitál a pracovná sila sa konvenčne označujú ako „výrobné faktory“, takéto toky sa nazývajú *faktorové odlevy*. Naopak, k HDP možno pripočítavať niektoré druhy prílevu zdrojov. Tam by patrili také kapitálové toky, ako napríklad zisky plynúce do ekonomiky zo spoločností pôsobiacich v zahraničí: v prípade Spojených štátov amerických sú to napríklad domov posielané zisky plynúce z činnosti amerických nadnárodných spoločností – povedzme v Nigérii či Kolumbii. Budú tam patriť aj prílevy súvisiace s pracovnou silou, ako napríklad časti miezd posielané domov do Indie či Mexika pracovníkmi z uvedených krajín, zamestnanými v Európe či v Zálive. Súhrne tvoria *faktorové prílevy*.

Pre ekonomiku každej krajiny platí, že v nej existujú faktorové prílevy a faktorové odlevy. Porovnaním týchto rôznych tokov získame údaj, ktorý sa nazýva *čistý príjmový faktor*. Môže byť plusový alebo mínusový. HDP plus čistý príjmový faktor potom vytvára hrubý národný produkt (HNP), čo je najčastejšie používané kritérium ekonomického rozvoja – predovšetkým keď sa vyjadruje voči počtu obyvateľov, t. j. na obyvateľa. Hlavný argument za používanie HNP na obyvateľa ako miery rozvoja je, že pokiaľ nerastie dostupnosť tovarov a služieb, nemožno očakávať rozvoj – teda že nárast HNP na obyvateľa je prinajmenšom *predpoklad* rozvoja. Okrem toho je metóda výpočtu HNP pomerne dobre definovaná a široko uznávaná – väčšina ľudí vie, čo sa meria a ako. Navyše, odhady HNP pripravujú všetky krajiny a to uľahčuje medzinárodné porovnanie.

Argumenty proti používaniu HNP na hlavu ako miery rozvoja si zaslúžia širšiu diskusiu, pretože súvisia so vznikom alternatívnych meraní rozvoja. V prvom rade a principiálne je HNP *ekonomickým* nástrojom a neberie do úvahy neekonomické kritériá. Ak pripustíme, ako sme už uviedli vyššie, že definícia rozvoja zahŕňa sociálne, kultúrne či politické aspekty, tak sú výlučne ekonomické meradlá evidentne nedostatočné.

Po druhé, HNP na obyvateľa vôbec nehovorí o tom, ako sa zdroje distribuujú. HNP na hlavu je štatistický priemer a nemusí mať vzťah ku skutočným zdrojom, ktorými môže dis-

ponovať konkrétny obyvateľ krajiny. Spoločnosť s veľmi nerovnomernou distribúciou zdrojov môže mať vysoký HNP na hlavu, zatiaľ čo väčšina jej populácie žije v chudobe, či dokonca v krajnej biede. Práve táto anomália podnietila Seersa (pozri vyššie), aby ako skutočné kritériá rozvoja namiesto toho navrhol dôraz na prvky ako nezamestnanosť a chudoba.

Po tretie, HNP (podobne ako HDP) vychádza z trhových cien. Transakcie mimo trhu doň preto nemusia vstupovať. Množstvo ekonomických aktivít najmä v chudobnejších ekonomikách tak nefiguruje v kalkuláciách HNP. Typické príklady takýchto aktivít sú výroba potravín pre domácu spotrebu, úprava a varenie týchto potravín, údržba a oprava vybavenia domácnosti a oblečenia, zaobstarávanie paliva a vody pre domácnosť, starostlivosť o deti, starých a chorých alebo (neplatená) účasť na aktivitách v komunite. Spoločným menovateľom týchto rôznorodých aktivít je fakt, že ich zvyčajne vykonávajú ženy. V tomto svetle sa HDP a HNP javia ako rodovo deformované indikátory rozvoja (Benería, 1995, s. 1839–1850).

Avšak podceňovaná či z HDP a HNP vylučovaná nie je iba práca žien. Štandardné merania ekonomického rozvoja tiež zvyčajne podceňujú, alebo celkom ignorujú aktivity takzvanej „neformálnej“ ekonomiky, ako sú barter a iné činnosti mimo oficiálnych trhových kanálov.

A po štvrté, trhové ceny – základný kameň HDP a HNP – nemusia odrážať skutočnú spoločenskú hodnotu či náklady na výrobu ekonomického zdroja. Napríklad chemická továreň môže vyrábať a distribuovať látku s istou trhovou cenou a tá sa stane súčasťou HDP/HNP. Ale výroba tejto látky môže súčasne generovať vysoký stupeň znečistenia. Keby sme boli dôslední, náklady na likvidáciu znečistenia by sa mali stať súčasťou trhovej ceny daného produktu. V praxi sa to stáva málokedy a znečistenie ostáva pre ekonómov „negatívnou externalitou“. Ten by sa mal nejako premietnuť do skutočného merania spoločenského rozvoja, ale v súčasnej praxi sa zvyčajne vynecháva.

Ako merať ničenie životného prostredia

So štvrtým bodom súvisia aj otázky životného prostredia, kde sa najvypuklejšie prejavujú niektoré problémy merania rozvoja konvenčnou optikou ekonomických ukazovateľov. (Daly, 1997, s. 121–125; Kovel, 2007). V skutočnosti neexistuje žiadna záruka, že ekonomická aktivita zahrnutá v HDP/HNP predstavuje pre život spoločnosti pozitívny príspevok. Výrobnú aktivitu, ktorá prináša vážne environmentálne škody a vyčerpanie zdrojov, možno právom považovať za prekážku rozvoja spoločnosti, ale meranie prostredníctvom HDP/HNP bude takúto na trhu realizovanú produkciu automaticky považovať za príspevok k rozvoju. Tento argument možno ilustrovať na extrémnom príklade krajiny, ktorá vyrúbala všetky svoje stromy, predala ich ako drevo a potom premrhala výnosy: HNP na obyvateľa by zaznamenal výrazný nárast, hoci skutočný spoločenský rozvoj by bol nepochybne vážne narušený.

V úsilí vylúčiť tento druh extrémov sa niektorí komentátori pokúsili navrhnúť meranie ekonomického rozvoja so zreteľom na životné prostredie. Jeden taký pokus sa nazýva „zelený HDP“ – je to súhrnná hodnota klasického HDP mínus úbytok environmentálnych zdrojov a mínus finančné vyjadrenie poškodenia životného prostredia. Ale – dokážeme správne ohodnotiť životné prostredie? Ekonómovia by mohli použiť kritérium „ochoty platiť“ – pýtať

sa ľudí, koľko by boli ochotní zaplatiť za ochranu či zachovanie životného prostredia. To však predpokladá, že ľudia majú presné informácie, podľa ktorých sa rozhodujú. Takisto je pravdepodobné, že chudobní ľudia budú mať tendenciu životné prostredie podceňovať, pretože čelia naliehavším problémom (jedlo, zdravotná starostlivosť, bývanie a pod.), ktoré sú pre nich závažnejšie ako starosť o životné prostredie.

Niektoré komplikované problémy týkajúce sa stanovenia hodnoty životného prostredia (a jeho možného zničenia) podrobne rozanalyzovala Sternova správa o ekonomike klimatických zmien (Stern, 2006). Táto správa prináša kľúčový poznatok: väčšina ekonomických analýz sa zaoberá hodnotením marginálnych zmien, zatiaľ čo zmena klímy je veľmi rozsiahla (a veľmi nevypočítateľná) sféra, ktorá so sebou nesie potenciál katastrofického poklesu životnej úrovne a hrozbu vymretia biologických druhov. Jeden možný pohľad je, že problém zmeny klímy je klasická „negatívna externalita“: pôvodcovia globálneho otepľovania spôsobujú náklady iným, ale sami nenesú dôsledky svojho konania. Štandardnú ekonomickú reakciu – zväčša uvalenie dane na firmu či krajinu podľa princípu „znečisťovateľ platí“ – je však ťažké realizovať v situácii, keď chýba celosvetový systém kontroly. Navyše neexistuje žiadna záruka, že by takéto opatrenia stačili vyriešiť problém. Možné riziká sú jednoducho nepredvídateľné. Preto si Stern vo svojej správe, ale aj iní, kladú otázku, či by sa v danej situácii nemal prijať „princíp prevencie“, a či by sa všetky riziká nemali eliminovať alebo minimalizovať bez ohľadu na odhadovanú cenu takejto operácie. V intenciách našich súčasných úvah to znamená, že riziko omylov pri meraní ekonomického rozvoja je vysoké. Dokonca také vysoké, že sa treba vzdať klasických súvah nákladov a ziskov a dať absolútnu prioritu boju proti klimatickým zmenám bez ohľadu na výsledky štandardných meraní HDP/HNP.

Vnútnú súvislosť problémov distribúcie zdrojov a životného prostredia výstižne charakterizoval Edward Goldsmith: „Rast HDP vyjadruje mieru, akou silní vyvlastňujú zdroje slabých, aby vytvárali „odpad“ (s dodatkom, že pôsobením klimatických zmien môžu spôsobovať aj poškodzovanie či ničenie samotného ekosystému) (Goldsmith, citované v Starr, 2000, s. 1). Samozrejme, stále platí, že rast HDP alebo HNP *by mohol* znamenať zlepšenie životných podmienok pre chudobných a produkciu sociálne prospešných a ekologicky udržateľných tovarov a služieb. Potenciálne riziká bezvýhradného spoliehania sa na tieto indikátory sú však zrejmé a rovnako zrejmá je aj potreba alternatívnych meraní rozvoja.

Sen a index ľudského rozvoja

Amartya Sen sa preslávil svojou prácou o hladomorie, v ktorej tvrdil, že to, či niekto má alebo nemá jedlo, nezávisí od momentálnej dostupnosti potravín (potraviny sú zvyčajne dostupné aj v situáciách hladomoru), ale od toho, či dotyčná osoba má „nárok“ na jedlo – napríklad preto, že zaň môže zaplatiť z príjmov za svoju námezdnú prácu (Sen, 1981). Typické totiž je, že ľudia hladujú vtedy, keď stratia svoj „nárok“ (napríklad keď pracovníci na vidieku stratia zamestnanie), a nie preto, že by bol absolútny nedostatok potravín.

Sen svoju prácu ďalej rozvíjal a nad rozvojom sa zamýšľal v širších rámcoch. Nechápe rozvoj ako výraz toho, čo ľudia *majú* v zmysle hmotných statkov, pretože samotné vlastníctvo môže mať v určitom čase a v určitej situácii obmedzenú hodnotu – kniha nemá veľký

význam pre hladujúceho či negramotného. Rôzni ľudia si cenia rôzne veci a najdôležitejšie je, aby každý človek mohol získať tie, ktoré sú dôležité pre jeho vlastnú seberealizáciu. Pritom nejde len o materiálne statky, ale aj o kultúrne vyžitie, účasť na živote spoločenstva a podobne. Sen spája tieto veci do jedného celku s názvom „sloboda“. Rozširovanie slobody (v zmysle schopnosti nadobúdať všetko potrebné na dosiahnutie vlastnej predstavy o rozvoji) je konečný bod rozvoja; je to však súčasne i prostriedok na rozvoj. Posilňovanie slobody (alebo možnosti výberu) umožňuje ľuďom určiť si a naplniť vlastnú víziu rozvoja (Sen, 1999). Ako by sa dal tento koncept uskutočniť?

HDI sa o to aspoň čiastočne pokúša. Od roku 1990 vydáva Rozvojový program OSN (UNDP) ročenku s názvom *Human Development Report*. Základom tejto správy je HDI, ktorý zoraďuje krajiny podľa rozvojových kritérií, siahajúcich oveľa hlbšie, ako sú čisto ekonomické ukazovatele. HDI je v každej krajine súbor troch premenných:

- celková produkcia alebo príjem na obyvateľa
- stredná dĺžka života
- vzdelanostná úroveň (kritérium zahŕňa úroveň gramotnosti a priemerný počet rokov školskej dochádzky)

Na tieto tri premenné padla voľba preto, lebo symbolicky vyjadrujú, resp. sú prostriedkami na dosiahnutie ďalších aspektov ľudského rozvoja.

Boli inšpirované koncepciou prostriedkov a cieľov A. Sena, smerujúcou k vyššej slobode a rozvoju. Relatívne vysoká stredná dĺžka života je sama osebe dobrá vec, je však súčasne aj meradlom, koľko času a priestoru má osoba na vlastnú seberealizáciu (svoju vlastnú koncepciu rozvoja). Podobne aj úroveň vzdelania je hodnotou, ale aj prostriedkom, ktorý ľuďom umožňuje dosahovať ďalšie ciele – napr. zlepšiť svoju ekonomickú situáciu alebo sa uplatniť na poli kultúry. Vyšší príjem je tiež sám osebe prínosom, ale súčasne je to aj nástroj, ktorý ľuďom umožňuje uskutočňovať sociálne ciele. Každá z týchto premenných je vyjadrená istou hodnotou indexu (od 0 do 1), čo uľahčuje vytvorenie celkového poradia krajín z hľadiska takto meraného rozvoja.

V priebehu rokov pomohol tento klasifikačný systém upozorniť na fakt, že niektorým krajinám, ktoré sa na základe podielu HNP na obyvateľa javia ako veľmi „rozvinuté“, sa darí oveľa horšie v hodnotení HDI. Často je to kvôli nerovnomernému rozdeľovaniu zdrojov a z toho vyplývajúcej nízkej úrovne strednej dĺžky života či dosiahnutého vzdelania. Do tejto kategórie patrí viacero štátov Blízkeho východu (napr. Kuvajt). Na druhej strane, niektoré krajiny s pomerne nízkou úrovňou HNP na obyvateľa sa celkom slušne umiestňujú v rebríčku HDI, pretože relatívne veľa investujú do sociálnej sféry (vrátane zdravotnej starostlivosti a školstva). Ako príklad možno uviesť Kubu či Kostariku. Napriek tomu, že HDI, podobne ako HNP na obyvateľa, vyjadruje celoštátny priemer, údaje o strednej dĺžke života alebo počte rokov školskej dochádzky nevytvárajú také nerovnosti, ako je tomu v prípade príjmu. Bohatý človek bude pravdepodobne žiť dlhšie ako chudobný a dieťa bohatých rodičov je zvyčajne viac rokov v škole ako dieťa chudobných. Ale ani v jednom prípade nebudú rozdiely vyjadrené v miliónoch – čo je prípad rozdielov v príjmoch. Obrovské nerovnosti preto oveľa menej skresľujú údaje o HDI než HNP na obyvateľa. Väčšina rovnostárskych krajín sa v rebríčku HDI umiestňuje vyššie ako pri hodnotení optikou HNP na obyvateľa.

Napriek tomu však existuje ešte niekoľko jasných nedostatkov či obmedzení pri používaní HDI ako meradla rozvoja. Jedným z nich je, že rôzne potenciálne dimenzie rozvoja – politická sloboda, ľudské práva, rodová rovnosť, environmentálna udržateľnosť – nie sú súčasťou základného indexu (hoci každý HDI obsahuje bohaté zdroje, analýzy a rebríčky aj pre takéto údaje). Dosť sa diskutovalo aj o tom, akú váhu majú jednotlivé premenné; UNDP prikladá všetkým trom rovnaký význam, možno však rozumne argumentovať, že stredná dĺžka života by mala mať väčšiu dôležitosť ako príjem či vzdelanie. A polemika sa dlhodobo vedie aj o otázke spoľahlivosti údajov – v mnohých krajinách sú dostupné údaje o strednej dĺžke života veľmi problematické, ani nehovoriac o ďalších ukazovateľoch. Dokonca aj v krajinách, kde sú k dispozícii relatívne spoľahlivé údaje, nemožno presne stanoviť, akú kvalitu má napríklad vzdelávací systém. Možno sa dozvedieť, koľko rokov v priemere chodia deti do školy, ale už nie to, aký je priemerný počet žiakov na jedného učiteľa, alebo aká je úroveň učebných pomôcok (vrátane učebníc), a preto nemožno presne určiť, s akou úrovňou vedomostí deti školu opúšťajú.

Možno najväčšou kritikou HDI je obvinenie z eurocentrizmu, z prílišnej orientácie na predstavy Západu o rozvoji. Napríklad priemerná doba školskej dochádzky sa vzťahuje na výučbu v triede západného typu, čím implicitne podceňuje iné formy vzdelávania, ktoré môžu existovať napríklad na africkom vidieku. A hoci Senova základná koncepcia slobody môže osloviť na mnohých úrovniach, v princípe ostáva *individualistická* – dôraz je na zlepšení možností voľby a slobody jednotlivca, zatiaľ čo iné koncepcie rozvoja (od socialistických po náboženské) skôr uprednostňujú viac obmedzení voči jednotlivcom v prospech celej spoločnosti (van Staveren a Gasper, 2002).

Posledná poznámka súčasne prináša otázku, či sa meranie rozvoja nemôže stať istou formou útlaku predpisovaním niektorých krokov vedúcich k rozvoju (napríklad západného systému vzdelávania, alebo zdôrazňovania individuálnych práv). Aj zdanlivo progresívny HDP môže obsahovať náznaky princípov preskriptívnej modernizácie, ktorá sa spája skôr s menami ako Rostow (pozri vyššie). Jedna skupina autorov skutočne dospela k názoru, že všetky existujúce merania rozvoja sú nielen nesprávne, ale vedú až k útlaku.

Post-rozvojová teória: Preč s meraním a klasifikáciou

Nespokojnosť niektorých autorov s myšlienkou rozvoja logicky viedla k odmietaniu akéhokoľvek systému merania rozvoja a k odmietaniu samotného konceptu rozvoja. Tento myšlienkový prúd možno zhruba charakterizovať ako „post-rozvojový“ prístup, ktorý čerpá inšpiráciu z rôznych smerov postmodernej filozofie, a tiež z postkoloniálnej teórie (Sylvester, 1999, s. 703–21). Tento spôsob nazerania vníma rozvoj ako diskurz:

„Teória tvrdí, že rozvoj predstavuje špecifický spôsob nazerania na svet, je zvláštnou formou poznania. Rozvoj je... zvláštny druh diskurzu, ktorý realitu neodráža, ale ju vytvára. Tento proces však blokuje alternatívne spôsoby myslenia a predstavuje tak istú formu moci“ (Kiely, 1999, s. 1)

Aké efekty teda vytvára táto forma moci? Podľa protagonistov post-rozvojového prístupu, hlavným efektom rozvojového diskurzu je legitimizácia a posilňovanie dominancie Západu nad „tretím svetom“. Deje sa tak už samotným definovaním či kategorizáciou „tretieho sveta“ ako časti planéty, ktorá *potrebuje* západnú formu rozvoja a je *objektom* rozvoja (Hobart, 1993). „Tretí svet“ sa tak stáva predmetom nielen ekonomickej, ale aj „definičnej moci Západu. Rozvoj... (je) štandardom, pomocou ktorého Západ meria Nezápad“ (Zardar, 1999, s. 44, 49). Napríklad neprítomnosť západných foriem technológie (alebo vzdelávacích systémov) sa nehodnotí ako odlišnosť, ale ako príznak nízkeho rozvoja. „Rozvojový diskurz sa z tejto perspektívy javí ako trestanie odlišnosti, určovanie, čo je norma a čo odchýlka od normy“ (Munck, 1999, s. 68). Takýmto spôsobom sa štandardné kritériá rozvoja stávajú nástrojmi útlaku, ich pomocou jedna skupina ľudí ovláda druhú. Jadro argumentácie predstaviteľov post-rozvojového prístupu možno ilustrovať na konkrétnom príklade. Ferguson analyzoval v roku 1990 správu Svetovej banky o ekonomike Lesotha. Zistil v nej neustále sa opakujúce zdôrazňovanie údajných črt lesothskej ekonomiky, vrátane tvrdenia, že Lesotho má „domorodú“ ekonomiku, zatiaľ neotvorenú komerčným trhom a peňažnej ekonomike, a že teda podľa štandardov Západu ide o klasický prípad „nerozvinutej“ alebo „zlým smerom sa ubierajúcej“ ekonomiky (Ferguson, 1990). Ferguson dokazuje, že tieto charakteristiky boli v príkrom rozpore s realitou. V skutočnosti bolo Lesotho už stáročia súčasťou peňažnej ekonomiky. Ako Ferguson tvrdí, štylizovaný obraz ekonomiky Lesotha, ktorý vypracovala Svetová banka, bol nepresný – ale nepresný zámerne. Účelom bola potreba banky nájsť pre seba úlohu v „rozvoji“ alebo pri „nastolení disciplíny“ v danej ekonomike – vo financovaní vidieckych trhov s dobytkom, výstavbe ciest na vidieku a v ďalších podobných „rozvojových“ projektoch. Lesotho bolo preto zaradené, definované a podrobne *zmerané* ako „nerozvinuté“, aby sa tak legitimizovala dominancia Západu nad krajinou a aby sa uľahčil výkon tejto dominancie.

Preukázať zmerateľné „zlyhanie“ rozvoja – napríklad neúspechom pri potieraní chudoby – hodnotia autori tohto myšlienkového smeru ako nepodstatné, pretože skutočným dôvodom celej myšlienky rozvoja (vrátane jeho merania) je podrobiť a dominovať. Zrejmy neúspech rozvoja sa jednoducho stáva dôvodom na ďalšie „korektívne“ intervencie. Crush to formuluje takto: „Rozvoj je vždy liečbou, nikdy nie dôvodom“ (Crush, 1995, s. 10). A „tretí svet“ vždy zostáva objektom – potreby jeho populácie sú definované zvonka. Samotný akt merania je tak nerozlučne spätý s aktom dominancie.

Post-rozvojový prístup bol tiež podrobený rozsiahlej kritike (Storey, 2000, s. 40–46). Je napríklad možné oprávnene spochybníť, že všetky pokusy merať rozvoj, resp. stanoviť nízky stupeň rozvoja, sú nevyhnutne prejavom moci Západu. Alebo povedzme meranie strednej dĺžky života: nie je to hodnota, ktorá sa týka *všetkých* ľudí, a nie iba nástroj, ktorý umožňuje hodnotiť chudobnejšie krajiny ako objekty, vyžadujúce pomoc zvonku? V každom prípade je silnou stránkou post-rozvojovej školy tvrdenie, že meranie vždy zohráva sociálnu rolu – ľudia a krajiny sú často predmetom merania, ktoré slúži záujmom iba niektorých.

Dôležitou otázkou je, kto zo samotného aktu merania rozvoja ťaží. Treba ju posudzovať s prihliadnutím na najčerstvejší prístup k meraniu pokroku v rozvoji – na miléniové rozvojové ciele (Millennium Development Goals, MDG).

Miléniové rozvojové ciele

Svetoví lídri prijali 8. septembra 2000 Miléniovú deklaráciu, v ktorej sa slávnostne zaviazali, že „vynaložia všetko úsilie, aby oslobodili mužov, ženy a deti sveta z ponižujúcich a neľudských podmienok extrémnej chudoby“. Ciele sú mimoriadne významné, pretože – ako poznamenáva oficiálna webstránka: „...boli všeobecne prijaté ako rámcový program na meranie pokroku v rozvoji“ (www.un.org/millennium-goals). Týmto bodom sa podrobne zaoberá Vandemoortele: „MDG sa rýchlo presunuli do centra medzinárodnej agendy rozvoja čiastočne aj preto, lebo môžu byť monitorované v kvantitatívnych pojmoch. Nielenže máme schválený program, ale máme aj merateľný program“ (Vandemoortele, 2005, s. 6).

Každý cieľ je stručne charakterizovaný a všetky obsahujú jednu alebo viac špecifických úloh, ktoré možno monitorovať, aby sa dalo zistiť, či nastal pokrok pri ich plnení. Okrem toho sú všetky ciele a úlohy prepojené s rôznymi ukazovateľmi: napríklad s kvantitatívnym meraním plnenia či neplnenia jednotlivých cieľov a úloh. Prepojenie medzi cieľmi, úlohami a ukazovateľmi však nie je vždy presné. Napríklad 1. cieľ hovorí o odstránení extrémnej chudoby a hladu, ale úlohy sú už menej radikálne: do roku 2015 znížiť príjmovú chudobu a hlad na polovicu. Podobne aj 3. cieľ chce podporovať rodovú rovnosť a posilniť postavenie žien, ale hoci ukazovatele obsahujú širšie kritériá postavenia (napríklad zastúpenie žien v parlamente), úlohou je iba odstrániť rodové nerovnosti vo vzdelávaní.

Úplný zoznam cieľov:

- Odstrániť extrémnu chudobu a hlad
- Základné školské vzdelanie pre všetkých
- Podporovať rodovú rovnosť a posilniť postavenie žien
- Znížiť detskú úmrtnosť
- Zlepšiť zdravie matiek
- Bojovať proti HIV/AIDS, malárii a iným chorobám
- Zabezpečiť trvalú udržateľnosť životného prostredia
- Vytvoriť globálne partnerstvo pre rozvoj

Nie je možné podrobne analyzovať širokú paletu kontroverzných názorov, ktoré priebežne zaznievajú v diskusiách o MDG. Najväčšou obavou posledných rokov je však to, že ciele jednoducho nebude možné splniť. Väčšina krajín ich totiž nedokáže dodržať, kvôli čomu hrozí, že táto najnovšia vlajková loď rozvojových projektov skončí fiaskom. To môže spôsobiť, že klesne ochota verejnosti podporovať ďalšie iniciatívy rozvoja a prispievať na ne (Martens a Debiel, 2008).

Niektorým autorom najviac prekáža zdôrazňovanie významu merania, ktoré má úzko kvantitatívny charakter (Trócaire, 2005). Ak napríklad krajina zaznamená takýto merateľný „úspech“, oprávňuje ju to používať akékoľvek prostriedky na dosiahnutie cieľa? Možno považovať nedemokratické a autoritárske postupy za legitímne, ak podporujú pokrok pri plnení MDG? A kde sa stratila v cieľoch MDG myšlienka, že rozvoj je o vlastných rozhodnutiach a prioritách tých, ktorých sa týka? Je zvieracia kazajka tohto typu (zaškrtnite si pokrok v rámci vopred určených kolóniek a „rozvíjajte sa“) kompatibilná s ideami sebaurčenia a sebarealizácie? Teoretici post-rozvoja budú argumentovať, že MDG sú vlastne

iba nová metóda, slúžiaca tomu istému cieľu: definovať „tretí svet“ ako iný, uberajúci sa nesprávnym smerom, potrebujúci pomoc Západu. A konečne posledná poznámka, ktorá tesne súvisí s predchádzajúcou – MDG veľa vypovedajú o problémoch chudobných krajín, ale nič nehovoria o zodpovednosti Západu za ne. Je to práve „tretí svet“, od ktorého sa očakáva, že preukáže merateľný pokrok. Nie sú v nich zahrnuté požiadavky na Západ, aby reformoval svoje vlastné štruktúry a politiku – jeho úloha sa obmedzuje na zvyšovanie pomoci, ktorá má financovať MDG, t. j. byť v pozícii charitatívneho donora bez hlbšieho skúmania otázok štrukturálnej nespravodlivosti. Aj tu sa potvrdzuje, že meranie slúži istým záujmom a potláča iné.

Záver

Otázka merania rozvoja pokrýva veľmi širokú oblasť. Počínajúc diskusiami o tom, ako definovať rozvoj, cez rôzne detaily niektorých klasických meraní rozvoja, až po spochybňovanie merania samotného, pretože podľa niektorých prispieva k zachovaniu útlaku. Na tieto otázky neexistuje jediná odpoveď. Mnohé bude záležať od toho, akú predstavu o rozvoji čitateľ má. Na záver by sa však humornou paródiou Roberta Chambersa dalo pripomenúť, aké nebezpečenstvá skrýva prehnaný dôraz na meranie:

Dogmou ekonómov je:
 čo merať sa nedá, neexistuje.
 Pravda je v cifrách skrytá -
 povedz číslo, len to sa ráta.
 (Chambers, 1997, s. 42)

Nikdy by sme nemali zabúdať na spoločenský kontext, v rámci ktorého sa meranie odohráva, ani na spoločenský účel, ktorému také meranie slúži. Nič také ako „iba fakty“ neexistuje: každý aspekt reality, na ktorý sa výskum zameriava (napríklad úroveň príjmov alebo vzdelania), môže rozriediť alebo znejasniť iné aspekty reality, napríklad politickú slobodu alebo ľudské práva. Charakterizovať niektoré krajiny len podľa niektorých kritérií ako „nerozvinuté“ môže odvádzať pozornosť od ich úspechov v iných oblastiach. A predovšetkým, krajiny neexistujú v izolácii. Jedna vec je merať napríklad nedostatky vzdelávacieho systému v Zambii, ale celkom iné je porozumieť spoločenskému významu tohto merania a komplexu národných a medzinárodných síl, ktoré sú v pozadí. Meraním môžeme čiastočne zistiť, kde sa krajina v istom ohľade nachádza, ale súčasne musíme mať na pamäti, že je to iba čiastkový a potenciálne deformovaný obraz, ktorý nám dáva relatívne málo informácií, ak sa súčasne nepokúšame porozumieť, ako sa daná krajina dostala do tohto stavu.

Bibliografia

- BENERIA, L. (1995): Towards a Greater Integrations of Gender in Economics“, *World Development*, vol. 23, no. 11, p. 1839–1850.
- CHAMBERS, R. (1997): *Whose Reality Counts? Putting the Last First*, Intermediate Technology Publications, London.
- CRUSH, J. (1995): „Introduction: Imagining Development“. In J. Crush (ed.), *Power of Development*, Routledge, London.
- DALY, H. (1997): „Sustainable Growth: An Impossibility Theorem *Development*, vol. 40, p. 121–125.
- EJDR (1996): *The European Journal of Development Research*, vol. 8, no. 2.
- FERGUSON, J. (1990): *The Anti-Politics Machine: „Development“, Depoliticisation and Bureaucratic Power in Lesotho*, University of Minnesota Press, Minneapolis and London.
- HOBART, M. (1993): *An Anthropological Critique of Development: The Growth of Ignorance*, Routledge, London.
- KIELY, R. (1999): „The Last Refuge of the Noble Savage? A Critical Assessment of Post-Development Theory“, *European Journal of Development Research*, vol. 11, no. 1.
- KOVEL, J. (2007): *The Enemy of Nature: The End of Capitalism or the End of the World?* Zed Books, London.
- MARTENS, J. and DEBIEL, T. (2008): „The MDG Project in Crisis: Midpoint Review and Prospects for the Future“, *INEF Policy Brief*, no. 4.
- MARTINUSSEN, J. (1997): *Society, State and Market: A Guide Competing Theories of Development*, Zed Books, London.
- MUNCK, R. (1999): „Dependency and Imperialism in the New Times: A Latin American Perspective“, *European Journal of Development Research*, vol.11, no. 1.
- ROSTOW, W. W. (1960): *The Process of Economic Growth*, Clarendon Press, Oxford.
- SEN, A. (1981): *Poverty and Famine: An Essay on Entitlement and Deprivation*, Oxford University Press, Oxford.
- SEN, A. (1999): *Development as Freedom*, Oxford University Press, Oxford.
- STARR, A. (2000): *Naming the Enemy: Anti-Corporate Movements Confront Globalisation*, Zed Books, London.
- STERN, Nicholas (2006): *Stern Review on the Economics of Climate Change*, Cambridge University Press, Cambridge.
- STOREY, A. (2000): „Post-Development Theory: Romanticism and Pontius Pilate Politics“, *Development*, vol. 43, no. 4, p. 40–46.
- SYLVESTER, C. (1999): „Development Studies and Postcolonial Studies: Disparate Tales of the ‚Third World‘“, *Third World Quarterly*, vol. 20, no. 4, p. 703–721.
- TODARO, M. T. (2000): *Economic Development*, 7th edn, Addison-Wesley, Reading, Mass.
- TRÓCAIRE (2005): „More than a Number Game? Ensuring that the Millennium Development Goals address Structural Injustice“, April. www.trocaire.org
- UVIN, P. (2004): *Human Rights and Development*, Kumarian Press, Sterling, Va.
- VAN STAVEREN, I. and GASPER, D. (2002): „Development as Freedom: Contributions and Shortcomings of Amartya Sen’s Development Philosophy for Feminist Economics“, Working Paper 365, Institute of Social Studies.www.iss.nl

- VANDEMOORTELE, J. (2005): „Ambition is Golden: Meeting the MDGs“, *Development*, vol. 48, no. 1.
- ZARDAR, Z. (1999): „Development and the Locations of Eurocentrism“. In MUNCK, R. and O'HEARN, D. (ed.) *Critical Development Theory: Contributions to a New Paradigm*, Zed Books, London.

Webstránky

OECD www.oecd.org

Statistics on Human Development www.ids.ac.uk

UN Development Programme www.undp.org

UNESCO <http://unesco.org>

United Nations www.un.org

UN Human Development Reports <http://hdr.undp.org/en/statistics/>
www.un.org/millenniumgoals/

World Bank www.worldbank.org

3. Postupná globalizácia justície: Medzinárodný trestný súd na rázcestí

Paul Hainsworth

Globalizácia má Jánusovu tvár. Môže napríklad ožobračiť ľudí v niektorej časti planéty a uprieť im práva rozhodnutím, ktoré prijali iní ľudia na celkom inom mieste. Podľa autorky Susan Georgeovej: „Globalizácia je proces... (a) systém, ktorého motorom a realizátorom sú tie najväčšie industriálne a finančné medzinárodné korporácie... presúva bohatstvo zdola nahor“ (Georgeová, 2001, s. 12). Aj George Monbiot predpovedá budúcnosti katastrofický scenár: „Svet sa stane jediným deregulovaným trhom, kontrolovaným multinárodnými spoločnosťami. Zákony na ochranu životného prostredia a ľudských práv v ňom už nebudú mať miesto“ (citované v Gunnell and Timms, 2001). Na druhej strane – a nepopierajú to ani socioekonomické úvahy týchto dvoch autorov – univerzálny dosah globalizácie možno využiť ako hybnú silu pokroku, medzinárodnej spravodlivosti a zlepšenia sociálnej situácie. V tomto zmysle je to súčasť procesu vytvárania kozmopolitného občianstva, ktoré dáva jednotlivcom a štátom širšie nadnárodné práva a zodpovednosti (pozri Heater, 1999).

Úsilie o založenie efektívne fungujúceho Medzinárodného trestného súdu (International Criminal Court, ICC), ktorý by umožnil trestne stíhať páchatelov tých najodpornejších zločinov, patrí v našej klasifikácii do tej druhej – pozitívnej kategórie.

Aby sme súd zasadili do konkrétneho kontextu, úvod tejto kapitoly venujeme okolnostiam, ktoré viedli k zrodu ICC. Prvá časť bude preto patriť norimberskému tribunálu z roku 1946, ktorý mnohí pozorovatelia považujú za predchodcu ICC. Ďalšia časť osvetlí pokusy z 90. rokov minulého storočia vytvoriť medzinárodný systém súdnictva, najmä trestné tribu-

nály pre bývalú Juhosláviu a pre Rwandu. Tieto inštitúcie vznikli, samozrejme, ad hoc, aby súdili v špecifických situáciách. Týkali sa konkrétnych zemepisných oblastí. Neprekvapuje, že stále silnejšie zaznievali požiadavky na zriadenie podobného orgánu, ktorý by súdil jednotlivcov za veľmi vážne a poburujúce zločiny, spáchané kdekoľvek na zeme.

Diskusia o medzinárodnom súdnictve sa výrazne posunula. Už sa nezaoberala myšlienkami o ad hoc tribunáloch s geograficky ohraničenou jurisdikciou alebo s presne určenými časovými obdobiami. Stále väčší dôraz sa kladie na zriadenie a fungovanie skutočne globálneho a trvalo pracujúceho medzinárodného trestného súdu. To je jedna z kľúčových otázok rozvoja v dnešnom svete a táto kapitola sa sústreďuje práve na ňu.

Kampaň za zriadenie ICC postupne silnela a kulminovala podpisom Rímskeho štatútu v roku 1998; podpis naštartoval proces ratifikácie štatútu jednotlivými krajinami. V roku 2002 už ICC ratifikovalo dosť členských štátov, aby ho bolo možné zriadiť. Ako uvádzame ďalej, ICC sa po svojom ustanovení dal hneď do práce.

Spojené štáty americké, dôležitý a kľúčový globálny hráč, boli pri vytváraní ICC podozrivo zdržanlivé – to je téma, ktorou sa zaoberáme v ďalšej časti. Diskusia o ICC a problém medzinárodnej justície dostali nový rozmer po 11. septembri 2001 v súvislosti s útokmi na budovy Svetového obchodného centra v New Yorku a na Pentagon vo Washingtone. Predposledná časť kapitoly preto analyzuje niektoré súvislosti medzi týmito tragickými udalosťami a snahou o vytvorenie ICC. V závere sa nachádza súhrn všetkých dôležitých bodov kapitoly.

Norimberg

Bezprostredným povojnovým pokusom vytvoriť medzinárodný súdny mechanizmus bol norimberský tribunál, ktorý v roku 1946 vytvorili víťazné mocnosti Spojencov ako reakciu na zločinné porušovanie ľudských práv, ktorého sa dopúšťali nacisti počas druhej svetovej vojny. Nacisti spáchali tie najohavnejšie zločiny, aké svet poznal, vrátane „konečného riešenia“ – holokaustu. Úlohou norimberského tribunálu bolo súdiť jednotlivcov, ktorí spáchali v mene štátu vojnové zločiny (na občanoch iných krajín) a zločiny proti ľudskosti (spáchané vnútroštátne). Pritom tých, ktorých uznali za vinných, odsúdili na najvyšší trest – trest smrti. Podobný orgán – tokijský tribunál – bol zriadený, aby súdil japonských páchatelov ťažkých zločinov, predovšetkým generála Tojoa, ale – čo bolo príznačné a kontroverzné – nie cisára Hirohita.

Norimberg sa stal dôležitým medzníkom v procese stíhania *jednotlivcov*; ak išlo o zločiny proti ľudskosti, mali medzinárodné a humanitárne záväzky prednosť pred národnými. Tento princíp sa po rokoch znovu oživil zriadením tribunálov pre bývalú Juhosláviu a Rwandu, ako aj počas diskusií o ICC. Na rozdiel od týchto nedávnych inovácií bol však Norimberg bezpochyby „tribunálom víťazov“. Táto skutočnosť poznačila celý proces. Ako poznamenáva Geoffrey Robertson, za vojnové zločiny boli súdení iba občania porazených krajín: všetci prokurátori a sudcovia boli z tábora Spojencov a obhajcovia a obžalovaní boli zase iba Nemci (Robertson, 2000, s. 214). Je však presvedčený, že napriek týmto nedostatkom bol norimberský proces z celkového pohľadu pozitívom:

„Norimberg bol proces pre verejnosť, ale na očiach bol práve tak zmysel víťazov pre férovosť, ako aj prevracanie kabátov porazených... Norimberg predstavuje míľnik vo vývoji zákonodarstva ľudských práv, pretože jeho charta definovala zločiny proti ľudskosti a postup súdu priniesol prijateľné a vierohodné dôkazy, že takéto zločiny niektorí obvinení skutočne spáchali“ (Robertson, 2000, s. 215).

Charta norimberského tribunálu znamenala precedens, ktorý inšpiroval neskoršie požiadavky na zriadenie ICC a iných tribunálov. Stanovila, že každá osoba je zodpovedná za svoje činy – už sa nik nemohol skrývať za štátnu suverenitu a tvrdiť, že pri páchaní ohavných zločinov iba poslúchal rozkazy iných. Tokijský tribunál takisto zaviedol princíp trestnej zodpovednosti za povoľovanie či umožňovanie krutostí; ide v podstate o princíp veliteľskej zodpovednosti, ktorý sa v 90. rokoch minulého storočia uplatnil pri procesoch so srbskými lídrami Radovanom Karadžičom a generálom Mladičom.

Organizácia spojených národov už pri svojom zrode uznala potrebu inštitúcie typu ICC. Rezolúcia č. 260 (z 9. decembra 1948) prijala Konvenciu o prevencii a trestaní zločinu genocídy a požiadala komisiu pre medzinárodné právo (ILC), aby preskúmala vhodnosť a možnosti na zriadenie orgánu, ktorý by súdil ľudí za zločin genocídy. V 50. rokoch venovalo téme pozornosť aj Valné zhromaždenie OSN, ale dlhý čas nevznikol ani len návrh štatútu, a najmä chýbala definícia agresie, prijateľná pre všetky krajiny. Táto definícia sa ukázala ako vážny problém aj o približne 50 rokov neskôr, pri schvaľovaní Rímskeho štatútu pre ICC.

Tribunály pre bývalú Juhosláviu a Rwandu¹

V 90. rokoch zosilnelo volanie po medzinárodnej justícii. Bolo reakciou na zúfalú situáciu v Rwande a v bývalej Juhoslávii. Je príznačné, že v tom istom čase (1998) Snemovňa lordov parlamentu Spojeného kráľovstva uznala, že čilský exdikťátor generál Augusto Pinochet, ktorý sa vtedy prechodne zdržiaval vo Veľkej Británii, bol osobne zodpovedný za strašné zločiny spáchané za jeho vlády. Stručne povedané, v tomto prípade sa posudzovali argumenty národnej suverenity v konfrontácii s princípmi medzinárodného práva a spravodlivosti.

Prvá kategória prehrala. Hoci prípad Pinochet svetová verejnosť pozorne sledovala, v Spojenom kráľovstve sa proces neuzavrel s odôvodnením, že exdikťátor sa zo zdravotných dôvodov nemôže podrobiť súdu. V každom prípade však samotný fakt, že Pinochet bol stíhaný za porušovanie ľudských práv počas svojho pobytu v zahraničí, bude mať určitý vplyv na myslenie a konanie iných porušovateľov ľudských práv, ktorí hľadajú bezpečie za hranicami svojej vlastnej krajiny.

¹ Táto aj nasledujúce časti čerpajú z textov Amnesty International (2000), najmä zo série desiatich dokumentov o ICC: (1) „Úvod k ICC“; (2) „Argumenty za ratifikáciu“; (3) „Trestné stíhanie zločinu genocídy“; (4) „Trestné stíhanie zločinov proti ľudskosti“; (5) „Trestné stíhanie vojnových zločinov“; (6) „Spravodlivosť pre obeť“; (7) „Spravodlivosť pre ženy“; (8) „Spravodlivosť pre deti“; (9) „Záruky spravodlivého procesu“; (10) „Spolupráca štátu s ICC“ (Amnesty International 2000, Londýn). Pozri aj Amnesty International: „Obavy o ICC na 8. zasadnutí prípravnej komisie“ (24. september-5. október 2001). Použité sú aj pasáže z webstránky OSN „Medzinárodný trestný tribunál: Otázky a odpovede“ (31. máj 2001) (www.un.org/law/icc/statute/iccq&a.htm) a ROBERTSON, Geoffrey: Zločiny proti ľudskosti, kap. 8, „Balkánske procesy“ a kap. 9, „Medzinárodný trestný tribunál“, s. 285–367.

Medzinárodný trestný tribunál pre bývalú Juhosláviu (haagsky tribunál, ICTFY), bol zriadený 27. mája 1993 rezolúciou č. 808 Bezpečnostnej rady OSN (BR OSN). Mechanizmus vytvárania tejto inštitúcie sa riadil 7. kapitolou Charty OSN, ktorá sa špecificky týkala zachovania a obnovenia mieru. ICTFY bola v skutočnosti predĺženou rukou BR OSN a odpoveďou na etnické čistky či porušovanie ľudských práv, ktoré sužovali dané teritórium. Tribunál sa rozbiehal pomaly (do roku 1997 nebola podaná jediná žaloba) a jeho práca naberala obrátky iba postupne. V auguste 2000 odsúdil lídra bosnianskych Srbov Radislava Krstiča na 46 rokov vo väzení za účasť na masakroch v Srebrenici, ktoré boli pravdepodobne najšokujúcejším a najbrutálnejším aktom masového vraždenia v povojnovej Európe.

Následne sa pred haagsky tribunál postavil exprezident bývalej Juhoslávie Slobodan Milošević, a to napriek tomu, že odmietol uznať jeho jurisdikciu. Šlo o významný precedens, pretože žaloba bola vznesená proti hlave štátu za krutosti, ktoré spáchali vojenské jednotky pod jeho hlavným velením. Dôležitým príspevkom k medzinárodnému právu a justícii bolo navyše aj rozhodnutie haagskeho tribunálu, že obvinenia z vojnových zločinov a zločinov proti ľudskosti sa nemusia týkať iba situácií, ktoré sú oficiálne klasifikované ako medzinárodný či vnútorný ozbrojený konflikt. Tieto zločiny boli teraz legálne klasifikované ako natoľko vážne, že prekonávali interpretačné obmedzenia Ženevskej konvencie z roku 1949.

V novembri 1994 vznikol ďalší ad hoc orgán, trestný tribunál pre Rwandu. Bol zriadený ako doplnok haagskeho tribunálu, hoci sídlil predovšetkým v Aruši a Kigali. Aj tento nový tribunál – podobne ako jeho bezprostredný predchodca – bol reakciou na 7. kapitolu Charty OSN. V tomto kontexte sa pohyb ozbrojených utečencov, ktorý bol dôsledkom krízy v Rwande, interpretoval ako hrozba pre medzinárodný mier a bezpečnosť okolitých štátov. Ako významný posun možno hodnotiť rozhodnutie rwandského tribunálu, že zločiny proti ľudskosti môžu byť spáchané aj v období mieru. Obidva tribunály – rwandský aj ICTFY – takisto uznali, že závažné porušenia ľudských práv môžu spáchať nielen predstavitelia štátu – ako to stanovil súd v Norimbergu – ale aj osoby a orgány, ktoré sa pokúšali získať moc, alebo ktoré tvrdili, že vládnu.

Ďalší dôležitý rozdiel medzi Norimbergom a dvomi príležitostnými tribunálmi z 90. rokov bol, že tieto neskoršie zriadené sudy nevyžadovali trest smrti. Tento fakt viedol niektorých páchatel'ov ťažkých zločinov v Rwande k tomu, aby dali prednosť medzinárodnému súdu, pretože pri súdnom procese v ich krajine by im hrozil rozsudok smrti. Rwandský tribunál zaznamenal niekoľko skromných úspechov pri súdení páchatel'ov vážnych zločinov. Patril k nim aj proces s bývalým rwandským predsedom vlády Jeanom Kambandom, ktorý sa v roku 1998 priznal k zločinu genocídy.

Treba zdôrazniť dočasnú a príležitostnú povahu tribunálov pre bývalú Juhosláviu a Rwandu. Predstavovali dôležitý krok k implementácii systému medzinárodnej justice a súčasne naplno uznali práva obetí i ochranu svedkov. Ale komplexnejší spôsob, ako riešiť otázky trestnej zodpovednosti za zločiny proti ľudskosti, vojnové zločiny a podobne, spočíva vo vytvorení trvalého medzinárodného trestného súdu so širokou globálnou pôsobnosťou. Ľudia zodpovední za fungovanie ICC by sa mohli poučiť zo skúseností svojich predchodcov. Zlepšiť by sa napríklad mohol tréning dodržiavania ľudských práv pre špičkový personál. Dôležité bolo aj to, že prokurátori a sudcovia neboli ubytovaní spoločne a nemali spoločný služobný personál. Stručne povedané, výkon spravodlivosti mal byť nestranný a tak ho mala vnímať aj verejnosť.

Medzinárodný trestný súd

Trvalo až do roku 1994, kým komisia pre medzinárodné právo predložila Valnému zhromaždeniu OSN svoj návrh štatútu ICC. Valné zhromaždenie potom zriadilo ad hoc komisiu, ktorá mala za úlohu vytvoriť medzinárodný trestný súd. Správu tejto komisie posúdilo Valné zhromaždenie OSN, ktoré zriadilo prípravný výbor na jeho vytvorenie. Tento prípravný výbor následne v rokoch 1996–1998 spracoval návrh pre medzinárodnú konferenciu, ktorá sa konala v Ríme. Rímsky štatút Medzinárodného trestného súdu bol konečne 17. júla 1998 schválený výraznou väčšinou 120 hlasov, 7 bolo proti. V menšine, ktorá bola proti schváleniu štatútu, boli aj najľudnatejšie štáty sveta: USA, India a Čína. V decembri 2000 však 139 štátov (vrátane USA) štatút podpísalo. Podľa plánu mal Rímsky štatút vstúpiť do platnosti potom, čo ho ratifikuje 60 krajín. Táto podmienka bola splnená 1. júla 2002, keď ICC začal svoju činnosť. V novembri 2008 mal ICC 108 členských štátov, pričom ďalších 40 Rímsky štatút podpísalo, ale zatiaľ ho neratifikovalo.

ICC bol zriadený ako permanentný orgán s cieľom pohnať pred súd a spravodlivo postrestať osoby, ktoré sa dopustili najzávažnejších porušení medzinárodného humanitného práva: vojnových zločinov, zločinov proti ľudskosti, genocídy a (zatiaľ nedefinovanej) agresie. K vojnovým zločinom patria tie, ktoré hrubým spôsobom porušujú Ženevskú konvenciu z roku 1949, ale aj iné vážne porušenia veľkého rozsahu, spáchané počas medzinárodných ozbrojených konfliktov. Zločiny proti ľudskosti sú zakázané činy, páchané na civilnom obyvateľstve. Do tejto kategórie patria vraždy, genocída, zotročenie, deportácia alebo násilný presun obyvateľstva, mučenie, znásilnenie, sexuálne zotročenie, násilná prostitúcia, násilné tehotenstvo, násilná sterilizácia, zmiznutie osôb a apartheid. Pod genocídu patria špecifické zakázané činy, páchané s úmyslom čiastočne či úplne vyhubiť národnú, etnickú, rasovú alebo náboženskú skupinu. O definícii zločinu agresie ešte nepanuje úplná zhoda, a tak práca na jej sformulovaní zamestnáva pracovnú skupinu ICC o zločine agresie.

Ďalším kľúčovým aspektom práce ICC je uľahčovanie účasti svedkov na procesoch. ICC sa chápe ako doplnok k národným jurisdikciám a aktivizuje sa iba v prípadoch, keď národné právne systémy nie sú ochotné či schopné stíhať podozrivých. ICC možno preto vnímať ako súd poslednej inštancie (Glasius, 2006; HRW, 2008; Politi a Nesi, 2004; Sands, 2003; Schabas 2004, 2007).

Rímsky štatút bol kompromisom, pretože o tom, ako má ICC vyzeráť, sa viedli dlhé diskusie a polemiky. Napríklad Robertson delí protagonistov tohto procesu do troch skupín. V prvej boli tie krajiny vrátane Veľkej Británie, ktoré chceli prokurátora so širokými právomocami a ICC úplne nezávislý od BR OSN so skutočne globálnou pôsobnosťou. V druhej skupine boli krajiny ako USA, Francúzsko a Čína, ktoré chceli ICC závislý od BR OSN. A v tretej skupine boli krajiny ako Irak, Irán a Indonézia, ktoré si ICC vonkoncom neželali (Robertson, 2000, s. 324–325). Diskusie okolo ICC neboli, samozrejme, výhradnou doménou štátov a medzinárodných vládnych organizácií (IGO). Aj mimovládne organizácie (NGO) ako napríklad Amnesty International a Human Rights Watch sa intenzívne zapájali do kampane za zriadenie ICC. Najväčšie NGO sa spojili a vytvorili Koalíciu za Medzinárodný trestný súd (CICC), ktorá sa sformovala v roku 1995 a združovala približne 1 000 organizácií, ako aj medzinárodných právnych expertov z celého sveta.

Amnesty International, celosvetová organizácia na ochranu ľudských práv, definovala ICC ako „obrovský krok vpred v boji proti beztrestnosti a proti tým, ktorí sú zodpovední za genocídu, zločiny proti ľudskosti a za vojnové zločiny“ (Amnesty International, 2000).

Podľa Mary Robinsonovej, bývalej vysokej komisárky OSN pre ľudské práva (UNHCHR), je Rímsky štatút „historickým úspechom, ktorý po prvýkrát vytvára univerzálny rámec na trestné stíhanie za najťažšie zločiny podľa medzinárodného práva“ (Robinsonová, 2000). Robinsonová ďalej tvrdila, že štatút ICC po prvýkrát umožnil „uzavrieť významnú multilaterálnu dohodu (a) kodifikuje niektoré činy ako vojnové zločiny, keď sú spáchané v medzinárodnom ozbrojenom konflikte“ (Robinsonová, 2000). Iný zasvätený pozorovateľ zhrnul tieto pocity okolo ICC do názoru, že štatút „...je výsledkom dlhoročných globálnych rokovaní medzi organizáciami na ochranu ľudských práv a vládami v úsilí zabezpečiť efektívny medzinárodný systém vyšetrovania, stíhania a súdu, ktorý sa zaoberá najodpornejšími zločinmi konkrétnych osôb“ (Feenan, 2001). Britský minister zahraničných vecí Peter Hain privítal ICC ako „obrovský krok vpred pre celé ľudstvo“ a tvrdil, že kvôli ratifikácii štatútu tyrani a diktátori na celom svete už nebudú môcť pokojne spať (Hain, 2000).

Niektorí pozorovatelia si však myslia, že štatút ICC ostal na polceste. Napríklad na rozdiel od Norimbergu nemá retroaktívnu pôsobnosť. Znamená to, že tým, ktorí porušovali ľudské práva v minulosti, bola v skutočnosti pred trestným stíhaním udelená imunita.

Po založení bol pokrok v práci ICC skôr postupný, bez pozoruhodných medzníkov. Niektorí kritici hodnotili aktivitu ICC v prvej dekáde jeho existencie ako príliš skromnú. Prvé zatykače, ktoré súd vydal, sa objavili až v júli 2005. Iní kritici poukazovali na to, že sa ICC príliš sústreďuje na viaceré krajiny v Afrike a na vážne zločiny, ktoré sa tam udiali. Je príznačné, že ICC sa dodnes nezačal zaoberať porušovaním ľudských práv v Iraku po obsadení krajiny takzvanou „koalíciou ochotných“. Pripomíname, že USA nepodpísali Rímsky štatút a takisto, že ICC nebol doteraz schopný dohodnúť sa na definícii zločinu agresie, a teda ani vykonávať jurisdikciu nad ním.

Súd dodnes vyšetroval a urobil konkrétne kroky v štyroch špecifických situáciách: v severnej Ugande, v Konžskej demokratickej republike, Stredoafrickej republike a v Sudáne/Darfúre. Okrem toho úrad prokurátora ICC vyšetroje a vyhodnocuje množstvo situácií pri získavaní dôkazov o vojnových zločinoch, genocíde a zločinoch proti ľudskosti. V Ugande sa ICC zaoberala predovšetkým aktivitami Armády božieho odporu (Lord's Resistance Army, LRA). Jej vodcov obžalovali z vojnových zločinov a zločinov proti ľudskosti. Presvedčivý a zasvätený obraz situácie v severnej Ugande, vrátane konkrétnych dôkazov, poskytol Tim Allen, ktorý upozorňuje na „jednu z najhorších humanitárnych katastrof na svete“: viac ako milión ľudí tam žije v strašných podmienkach v utečeneckých táboroch.

Podľa Allena „až donedávna o tom široká verejnosť nič nevedela“, ale jedným z kľúčových dôvodov, prečo táto tragédia upútala pozornosť svetovej verejnosti, „bola úloha, ktorú zohral nedávno vytvorený Medzinárodný trestný súd“ (Allen, 2006, s. XIII).

V roku 2006 sa v Konžskej demokratickej republike stal veliteľ milícií Thomas Lubanga Dyllo prvou osobou, ktorú dal ICC zatknúť za verbovanie detí mladších ako 15 rokov do svojich bojových jednotiek. Ďalší podozriví v Konžskej demokratickej republike boli takisto obvinení a vzápätí deportovaní pred ICC za zločiny sexuálneho zotročovania, vraždu a nábor detí pod 15 rokov do armády. Dlho očakávaný proces s Lubangom sa začal v januári 2009

a verejnosť ho vnímala ako akýsi míľnik v rozvoji medzinárodného práva, pretože išlo o prvý reálny proces tohto súdu. Napriek tomu sa ICC aj v tomto prípade dočkal kritiky, pretože (inak chvályhodný) dôraz na detských vojakov odvádzať pozornosť od takých spáchaných zločinov, ako boli masové vraždy a mučenie (McGreal, 2009).

Čo sa týka Stredoafrickej republiky, vyšetrovanie, obvinenia a zatknutia, ktoré uskutočnil ICC, sa sústredili na vojnové zločiny a zločiny proti ľudskosti (vrátane znásilnenia a iných sexuálnych zločinov), spáchané počas bojov medzi povstalcami a vládnymi jednotkami v rokoch 2002–2003. Stredoafrická republika ratifikovala Rímsky štatút v roku 2001 a – podobne ako Konžská demokratická republika – sama požiadala ICC o vyšetrovanie. V roku 2008 Jeana Pierra Bembu Gombu – vodcu Hnutia za oslobodenie Konga a bývalého viceprezidenta Konžskej demokratickej republiky – zatkli a obvinili z vojnových zločinov a zločinov proti ľudskosti, vrátane mnohonásobných znásilnení v Stredoafrickej republike. Podľa istého informovaného zdroja, „kauzu proti Bembovi iniciovali organizácie za práva žien Stredoafrickej republiky, pretože podľa ich názoru ICC neriešil rodové zločiny dost razantne“ (The Monitor, 2008/9). V tejto súvislosti treba poznamenať, že Rímsky štatút pre ICC možno považovať za prvú medzinárodnú zmluvu, ktorá špecifikovala isté akty sexuálneho a na rodovom princípe založeného násillia ako súčasť kategórie najťažších zločinov podľa medzinárodného práva (Glasius, 2006, s. 77).

Ďalší prípad sa týkal Darfúru na západe Sudánu: tam porušovanie ľudských práv už niekoľko rokov znepokojovalo miestne obyvateľstvo i medzinárodnú komunitu. Situácia v Darfúre sa dostala pred ICC prostredníctvom rezolúcie BR OSN. V roku 2007 sa obvinenia ICC z údajných zločinov proti ľudskosti a z vojnových zločinov spáchaných v rokoch 2003 a 2004 sústredili na sudánskeho exministra vnútra Ahmada Muhammada Haruna a na lídra milícií Džandžavída Aliho Kušaybu.

Následné menovanie Haruna za ministra humanitárnych záležitostí a odmietnutie sudánskeho prezidenta spolupracovať s ICC dokazujú, že sudánske úrady Medzinárodný trestný súd nerešpektujú. V júni–júli 2008 označil prokurátor ICC Luis Moreno-Ocampo celý Darfúr za „oblasť zločinu“ a obvinil sudánskeho prezidenta Omara al-Bašíra zo zodpovednosti za genocídu, zločiny proti ľudskosti a vojnové zločiny v tomto regióne. Išlo o prvý prípad, keď ICC spomenul zločin genocídy. Bolo to tiež prvýkrát, čo ICC obvinila úradujúcu hlavu štátu. Existovali obavy, že tento krok (predovšetkým to, že sudcovia ICC vydali v marci 2009 na sudánskeho prezidenta zatykač) by mohol viesť k ešte väčšiemu násilliu a k ďalšiemu zhoršeniu možností pôsobenia humanitárnych organizácií. ICC v tomto prípade jasne pomenovala a odsúdila evidentný a dlhodobý praktizovaný zločin genocídy a naplňala tak svoj mandát. V čase tvorby tohto textu boli vyššie uvedené prípady ešte v štádiu riešenia (Burniat a Apple, 2008/9; Hagan a Rymond-Richmond, 2009).

Z uvedeného vyplýva, že zriadenie ICC bol zdĺhavý proces. Rodiaci sa ICC nebol od svojho založenia schopný poskytnúť hmatateľné výsledky (vo forme úspešných obvinení) tak rýchlo, ako jeho podporovatelia a obhajcovia očakávali a ako si želali. Istý skúsený pozorovateľ varoval pred prehnanými očakávaniami „množstva úspešných obvinení“: „Úspech ICC by nemal byť hodnotený iba z hľadiska toho, aké množstvo trestov udelí za zverstvá v minulosti, ale aj z hľadiska účinku, aký má hrozba jeho vyšetrovania na zníženie krutosti dnes i v budúcnosti“ (Sachs, 2008, s. 6).

Je však nesporné, že inštitúciu samotnú neobišli isté detské choroby a bude zaujímavé priblížiť si niektoré z nich. ICC napríklad narazila na otázku, nakoľko je vhodné začať so stíhaním osôb v atmosfére pretrvávajúceho násillia. A súd bol skutočne obviňovaný, že prilieva olej do ohňa násillia, predlžuje konflikt úsilím o potrestanie vinníkov a ohrozuje tým dohody o ukončení násillia. Waddell a Clark vysvetľujú:

„Snaha vykonávať trestnú spravodlivosť počas konfliktu, a dokonca súbežne s mierovým procesom predstavuje ambicióznu víziu medzinárodnej spravodlivosti – takú, ktorej cieľom je zvrátiť historický trend odsúvania výkonu spravodlivosti či odpúšťania vinníkom, ktorý by bol súčasťou mierových rokovaní“ (Waddell a Clark, 2008b, s. 17).

Prílišné sústredenie sa na Afriku takisto vyvolalo otázku, prečo niektoré miesta áno, a iné nie. V tejto súvislosti si niekoľko pozorovateľov myslí, že ide vlastne o dozvuky postkoloniálnej éry, keď sa zvonku permanentne vykonáva „Západom inšpirovaná forma spravodlivosti“ (Simpson, 2008).

Najmä v období pred začatím vyšetovania a pred konkrétnymi krokmi ICC v prípade Darfúru sa objavili obavy z prílišného dôrazu súdu na *neštátnych* aktérov. Jasným argumentom ICC je, že nechce ohroziť svoje vzťahy so štátmi, od ktorých z operačného hľadiska do veľkej miery závisí – a takisto nechce dráždiť miestne obyvateľstvo (Clark, 2008).

Užitočnú analýzu činnosti ICC možno nájsť v nedávno uverejnenej správe organizácie Human Rights Watch (HRW, 2008). V texte pod názvom *Prvé roky Medzinárodného trestného súdu* HRW uznáva pokrok, ktorý ICC dosiahol pri vyšetovaní. Súčasne sú však namieste aj niektoré konštruktívne poznámky. Odporúčania v správe obsahujú požiadavku efektívnejšej komunikácie v teréne medzi ICC a dotknutými komunitami, lepšiu ochranu svedkov, viac prostriedkov na podporu vyšetovaní a vyššiu mieru angažovanosti medzinárodného spoločenstva. V súvislosti s posledným bodom formuluje HRW varovné slová: „Najväčšia výzva pre súd je mimo jeho kontroly: aby bol schopný zatknúť podozrivých. Ak si chce ICC zachovať rešpekt, musí sa pri plnení svojich nariadení spoliehať na spoluprácu medzinárodného spoločenstva“ (HRW, 2008, s. 4).

Neslávna izolácia: USA a ICC

ICC nevítali všetci s nadšením. Možno najtvrdší odpor kládli USA. Stačí pripomenúť, že USA počas éry prezidenta Clintona dlho váhali, či zahlasujú za Rímsky štatút. Až v decembri 2000 – „päť minút pred dvanástou“ a skôr rezignovane ako s nadšením – priložila Clintonova administratíva svoje pero k podpisu za ICC. Plná ratifikácia bola však už iná káva a v roku 2001 nová Bushova administratíva nielenže odmietla pripojiť svoj podpis k ratifikácii, ale dokonca odvolala svoj prvý podpis z decembra 2000. Bývalý veľvyslanec USA v OSN Bill Richardson v auguste 2001 vyhlásil:

„Bushova administratíva diskutuje o možnosti „odvolať“ podpis zmluvy. Administratíva už odmietla alebo vyjadrila výhrady k približne poltuctu medzinárodných dohôd; zdá sa, že ďalšia na rade je tá o Medzinárodnom trestnom súde. Ale zbalíť sa a odísť by teraz vyslalo zlý signál svetu, bola by to vážna chyba“ (New York Times, 21. augusta 2001).

Tak či onak, v máji 2002 Bushova administratíva urobila závažný krok – USA sa oficiálne dištancovali od štatútu a odmietli cítiť sa ním viazané.

Výhrady niektorých severoamerických odporcov ICC sa týkali obáv zo straty suverenity, a takisto z predstavy, že by ich vojenský personál alebo osoby s rozhodovacími kompetenciami mohol stíhať zahraničný súd. Bolo to pre nich neprijateľné i v prípade, že by išlo hoci aj o ťažké zločiny. Odporcovia ICC tvrdili, že ak bude zmluva schválená a ratifikovaná, poruší garantované ústavné práva amerických občanov a otvorí možnosť „politicky motivovaných“ rozsudkov proti USA.

Výhrady sa týkali aj právomoci sudcov a prokurátorov ICC, a tiež definície zločinu agresie. Odporcovia ICC navyše tvrdili, že ak USA ratifikujú túto inštitúciu, vzdajú sa práva ochraňovať svoju národnú bezpečnosť. Obávali sa napríklad, že USA by pred začatím akejkoľvek vojenskej operácie potrebovali predbežný súhlas, alebo by sa vystavili riziku stíhania týmto súdom. Adam Roberts, profesor medzinárodných vzťahov na Oxfordskej univerzite, otvorene vyjadril svoje silné sklamanie z postoja USA k ICC:

„Najviac starostí vyvoláva to, že USA – vedené skoro paranoidnými obavami zo stíhania svojich vojakov – nebudú štatút ratifikovať. Ak má ICC dobre fungovať, podporu USA nevyhnutne potrebuje“ (Roberts, 2001).

Na čele nepriateľského postoja USA voči ICC bol dlhoročný pravicový republikánsky politik a vplyvný predseda zahraničného výboru Senátu Jesse Helms (Severná Karolína), ktorý tvrdil, že je nekompromisne proti. Helms tiež finančne prispieval na aktivity, ktorých cieľom bolo obísť právomoci ICC. Zámerom zákona na ochranu amerických občanov v štátnej službe (American Service Members' Protection Act, ASPA) z roku 2002 bolo obmedziť spoluprácu USA s ICC a s operáciami mierových jednotiek OSN dovedy, kým BR OSN nevlúči Američanov spod jurisdikcie ICC. ASPA by dokonca mohla ohroziť pomoc USA tým štátom, ktoré spolupracujú s ICC, hoci prvoradým cieľom zriadenia tohto súdu bol boj proti medzinárodnému terorizmu (pozri nižšie). V roku 2002 zašla Bushova administratíva vo svojom odmietaní ICC dokonca ešte ďalej – vyvíjala tlak na štáty, aby s USA podpísali bilaterálne dohody. Tieto takzvané „dohody podľa článku 98“ boli dohodami o bilaterálnej imunite. Deklarovali, že zmluvné strany nevydajú americký personál súdu ICC ani vtedy, ak ich medzinárodné spoločenstvo o to požiada. Ako protislužbu mohli signatári tejto dohody od USA očakávať pokračovanie podpory a prejavy dobrej vôle. Neprekvapuje, že podporovatelia ICC – vrátane Európskej únie (EÚ) ako celku – sa stavali proti takýmto dohodám, pretože podľa nich oslabovali pôsobnosť štatútu ICC. Okrem toho, štáty strednej a východnej Európy protestovali, že sú teraz neférové z dvoch strán pod tlakom – z Washingtonu aj z Bruselu.

Tieto štáty sa usilovali získať členstvo v *oboch* zoskupeniach – v Severoatlantickej aliancii (NATO) aj v EÚ. Problém bilaterálnych dohôd sa v tejto súvislosti vnímal ako neželaný faktor nejednotnosti medzi USA a Európou.

Opozícia voči ICC sa však netýkala iba Pentagonu (ktorý sa obával o tisícky amerických vojakov, rozmiestnených po celej planéte) a pravého krídla Republikánskej strany. Niektorí volení predstavitelia USA dokonca požadovali, aby Washington zastavil svoje finančné príspevky pre OSN. Toto bizarné stanovisko vychádzalo z chybné predstavy, že ICC je predĺženou rukou OSN, a nie samostatným medzinárodným orgánom. Zhodou okolností sa otázka platieb pre OSN prerokúvala v období, keď rezonoval nevráživý postoj voči ICC,

a tak sa celá diskusia časovo prelínala s vyjednávaním o dohode meniacej systém finančných príspevkov pre OSN. Táto okolnosť de facto negatívne ovplyvnila výšku amerického príspevku. Je príznačné, že obštrukčný a proti všetkým idúci postoj sa bezprostredne po 11. septembri 2001 začal zmierňovať, pretože Bushova administratíva potrebovala – z pochopiteľných dôvodov – budovať mosty na vojenskej úrovni.

Avšak už začiatkom roka 2002 začala Bushova administratíva opäť svoj postoj voči ICC pritvrdzovať. USA sa v máji dištancovali od Rímskeho štatútu a neskôr vyvíjali nátlak, aby sa podpísali dohody podľa článku 98. Podľa jedného názoru: „Za posledných šesť mesiacov sa USA správali stále protivnejšie a podrážali súd s oveľa väčšou energiou a odhodlaním“ (*Observer*, 20. septembra 2002). Na postoj USA k ICC reagovala Amnesty International online petíciou a výzvou súkromným osobám. Mali žiadať svoje vlády, aby nepodpisovali dohody o beztrestnosti (resp. imunity), ktoré im navrhuje Washington (Amnesty International, 2002). Mesiac predtým, čo legislatíva ASPA prešla Senátom a Snemovňou reprezentantov, schválil Európsky parlament rezolúciu, ktorá obviňuje Spojené štáty, že podryvajú autoritu ICC a ohrozujú mierové operácie. Podobné kritické tóny na adresu USA zazneli aj v emotívnej rozprave na pôde Bezpečnostnej rady OSN. Napriek tomu USA v ďalších rokoch schválili zákony, ktorých cieľom bolo redukovať dosah ICC. Tieto kroky zahŕňali napríklad tzv. nethercuttský dodatok z roku 2004, znižujúci pomoc krajinám, ktoré ratifikovali ICC a nepodpísali bilaterálnu dohodu s USA. Je však zaujímavé, že jedna z vedúcich autorít v práci ICC hodnotí tento vývoj ako „trochu silnejšie prehánky, ktoré súd zvládol bez väčších problémov“ (Schabas, 2007, s. 30).

Ten istý autor poukazuje aj na hlbšie a komplexnejšie dôvody, ktoré vysvetľujú odpor USA k Rímskemu štatútu. Schabas predovšetkým vysvetľuje, že politická komunita vo Washingtone bola v názoroch na ICC do istej miery rozpoltená. Clintonova administratíva bola najprv naklonená myšlienke zriadiť ICC, ale ochladla, keď rímske rokovania vytvorili inštitúciu, ktorá bola oddelená od BR OSN.

Veľa štátov však Rímsky štatút priťahoval práve preto, že ICC oddeľoval od deformovaných mechanizmov BR OSN.

Nepriateľský postoj USA voči ICC bol, podľa niektorých, kontraproduktívny: „Občas sa zdalo, akoby odpor Spojených štátov iba zvyšoval príťažlivosť súdu pre iné krajiny“ (Schabas, 2004, s. 23). Ako Schabas neskôr napísal: „Keď sa budú písať dejiny tohto obdobia, odpor Spojených štátov k medzinárodnému trestnému súdu sa bude hodnotiť ako jedna z veľkých diplomatických prehier tejto veľmoci“ (Schabas, 2007, s. 32).

Americké nepriateľstvo voči Rímskemu štatútu čiastočne oslablo po ratifikácii a zriadení ICC. Jedným z dôvodov bolo, že politika bilaterálnych dohôd sa nepáčila niektorým skupinám v amerických ozbrojených silách, a to najmä v rokoch 2005–2006, keď už bolo zrejmé, že po stiahnutí americkej pomoci môžu do hry vstúpiť iné štáty a poskytnúť potrebnú podporu, solidaritu a vplyv. Aj v demokratickej väčšine v Kongrese bolo viacero vplyvných a známych zákonodarcov, ktorí boli proti dohodám o bilaterálnej imunity a ASPA. V posledných rokoch Bushovej administratívy aj ministerka zahraničných vecí Condoleezza Riceová a jej právny poradca John Bellinger boli k ICC ústretovejší a nechýbali ani pochvalné zmienky. John Washburn, zakladateľ americkej koalície mimovládnych organizácií na podporu ICC (AMICC), vyhlásil:

„Ak ICC nezlyhá a neurobí významnú chybu v niektorom zo svojich súčasných prípadov, je pravdepodobné, že USA budú pokračovať v spolupráci so súdom vo veci Darfúru. A keď to poslúži americkým národným záujmom, verejne vyjadria opatrný optimizmus v súvislosti s jeho prácou“ (Washburn, 2007, s. 24).

Pred americkými prezidentskými voľbami 2008 vyjadrili najsilnejší uchádzači o funkciu, vrátane Baracka Obamu, Johna McCaina a budúceho viceprezidenta Joea Bidena, ICC podporu.

11. september 2001

Samovražední atentátnici uniesli 11. septembra 2001 lietadlá a nasmerovali ich na budovy Svetového obchodného centra v New Yorku a na Pentagon vo Washingtone. Ako je známe, počas týchto útokov zahynuli tisícky ľudí. Čo priniesli tieto dramatické a strašné udalosti z hľadiska vývoja vzťahov s ICC? Táto časť je retrospektívnym pohľadom na obdobie tesne pred inauguráciou ICC v roku 2002. V tieni udalostí z 11. septembra sa sústreďuje na postoje k súdu v USA a inde. Argumenty za medzinárodný trestný súd boli po 11. septembri prinajmenšom teoreticky silnejšie.

Podľa Roberta G. Patmana by ICC bol schopný stíhať teroristov – ako napríklad tých, ktorí stáli 11. septembra za útokmi – a sťažiť im únik pred spravodlivosťou. (Patman, 2001). ICC by úsiliu postaviť páchatel'ov ohavných zločinov pred súd dala aj nespochybniteľnú legitimitu a nestrannosť. Diane Marie Amannová, profesorka práva na Kalifornskej univerzite, v úvahách, ktoré jasne prezrádzajú jej vlastenecký postoj, píše:

„Útoky z 11. septembra všetko zmenili. V okamihu sme si uvedomili – či sa nám to už páči, alebo nie, či sme superveľmoc, či nie – že sme súčasťou jedného sveta... Počas týchto posledných týždňov sme... zistili, že medzinárodná spolupráca môže byť dobrá vec. Toto zistenie by sme mali uplatniť aj na Medzinárodný trestný súd... ten bude mať jurisdikciu nad činmi, ktoré sú kvalifikované ako zločiny proti ľudskosti, ako boli aj útoky z 11. septembra. Mohol by to byť kľúč v boji proti terorizmu“ (Amannová, 2001).

Prezident Bush a americké úrady prakticky okamžite reagovali na 11. september pokusom zostaviť koalíciu, ktorá by pomohla vypátrať páchatel'ov týchto zločinov. Krajiny – predovšetkým Afganistan – obvinené z ukrývania podozrivých teroristov (najmä hlavného podozrivého Usámu bin Ládina) dostali varovanie, aby sa nepokúšali mariť úsilie koalície. Bolo prekvapivé, ako sa v tom období zmenil postoj USA. Bushova administratíva prehodila výhybku a z pozície narastajúceho izolacionizmu či unilateralizmu prešla zrazu na budovanie globálnych aliancií proti terorizmu podľa hesla: „Buďte s nami, alebo proti nám“ (pozri aj Hainsworth, 2003). Ako sme totiž naznačili vyššie, Bushova administratíva hneď od svojho nástupu začala ustupovať od beztak vlašnej podpory, ktorú Rímskemu štatútu prejavovala predchádzajúca administratíva – už prezident Clinton bol „váhavý a neskorý signatár“ (Grayling, 2001). Bush okrem toho ukázal chrbát aj Kjótskemu protokolu a Zmluve o antibalistických raketách (ABM). Súčasne však jednostranne tlačil na realizáciu nového

plánu protiraketovej obrany (nazvaného Hviezdne vojny 2 alebo Syn hviezdnych vojen). Všetky tieto kroky Washingtonu boli všeobecne interpretované ako stratégia „ja sám“. Napríklad podľa článku Andrewa Stephena, uverejneného v týždenníku *New Statesman*: „Bush sa počas prvých šiestich mesiacov v Bielom dome predviedol urážaním väčšiny iných štátov sveta. Roztrhal Kjótsky protokol, jednostranne vypovedal zmluvu o ABM, zvyšku sveta povedal, že navrhovaný medzinárodný zákaz používania biologických zbraní ho nezaujíma a tak ďalej...“ (Stephen, 2001).

Na domácom fronte vodca demokratov v Senáte Thomas Daschle obvinil Busha, že vo vzťahu k medzinárodným dohodám ako líder zlyhal: „Namiesto toho, aby sme potvrdili naše vodcovstvo, vzdávame sa ho. Namiesto formovania medzinárodných dohôd tak, aby slúžili našim národným záujmom, zbavili sme sa možnosti byť vôbec prítomní pri ich formovaní“ (Daschle, 2001). Aj Heather Hamiltonová z AMICC dala do súvisu negatívny postoj USA voči ICC (a ASPA) s otázkou budovania koalície proti terorizmu: „Administratíva by si mala uvedomiť, že podporovať legislatívu trestajúcu krajiny, ktoré sa pridali k medzinárodnému mechanizmu vynucovania práva, nie je cesta, ako posilniť medzinárodné úsilie dostať teroristov pred súd“ (Hamiltonová, 2001). Z druhej strany Atlantiku prišla silná kritika Bushovej politiky aj od známeho aktivistu a performerera Marka Thomasa. Obvinil USA z dvojtvárnosti, pretože na jednej strane vyzývajú svet, aby sa zjednotil proti bezpráviu, zatiaľ čo sa súčasne pokúšajú zlikvidovať pokusy o vytvorenie vlády medzinárodného práva. Pokiaľ ide o ICC, Thomas vysvetľuje: „Skoro každý významný spojenec USA a každý štát Európskej únie podporuje jeho vytvorenie. Keby existoval už dnes, bol by to jediný medzinárodne uznaný súd, ktorý by mohol obviniť Usámu bin Ládina“ (Thomas, 2001).

Mary Robinsonová, bývalá vysoká komisárka OSN pre ľudské práva, definovala osudné útoky na USA z 11. septembra 2001 ako zločiny proti ľudskosti. Tom Hadden, v tom čase profesor práva na Kráľovskej univerzite v Belfaste a severoírsky komisár pre ľudské práva potvrdil, že práve z tohto dôvodu by páchatelia mohli byť súdení pred ICC. Ale ten istý autor takisto v tejto súvislosti nabáda k opatrnosti: „Je irónia, že to boli práve Spojené štáty, ktoré zablokovali, aby do štatútu ICC boli špecificky zahrnuté akty terorizmu“ (Hadden, 2001, s. 11–12). Aj tak však existovali dôvody na posilnenie vlády medzinárodného práva. A práve medzinárodný tribunál haagskeho typu alebo ICC sa stále viac dostával do popredia ako najlepší nástroj snáh pohnať pred súd páchatelov takých zločinov, ako boli tie, ktoré sa stali 11. septembra 2001 v USA. Prizvanie islamských právnikov do týchto súdov by posilnilo legitimitu takýchto inštitúcií.

Na medzinárodnej konferencii expertov na ICC na Filipínach v októbri 2001 predseda Najvyššieho súdu USA Hilario G. Davide nazval ICC „chýbajúcim ohnivkom v systéme medzinárodnej justice“:

„Obavy z terorizmu, ktorý ohrozuje svetový mier a stabilitu, okrem iného veľmi jasne dokazujú potrebu svetovej ústavy, ktorá umožní okamžite reagovať na požiadavky medzinárodnej justície bez vzniku vojnového konfliktu, ktorý je opakom mieru“ (Davide, 2001).

Hoci Rímsky štatút sa o terorizme špecificky nezmieňoval, všeobecne vzrastal pocit, že terorizmus typu 11. septembra by sa mohol klasifikovať ako zločin proti ľudskosti. Opierajúc

sa o túto konštrukciu, Robertson a Wright v článku pre *The Guardian* tvrdili, že najlepšou odpoveďou na 11. september je dlhodobé úsilie smerujúce k vytvoreniu medzinárodného mechanizmu na boj proti medzinárodnému zločinu. „*Systematický útok, vedome smerovaný proti civilnému obyvateľstvu, obsahujúci akty viacnásobnej vraždy*“ (Robertson a Wright, 2001) by mohol byť definíciou nového typu zločinu proti ľudskosti v kontexte Rímskeho štatútu. Keby ICC 11. septembra 2001 už existoval, určite by sa musel popasovať s otázkou hľadania spravodlivosti v súvislosti so zločinmi, ktoré spáchali samovražední atentátnici a tí, ktorí tieto zverstvá plánovali.

Obdobie po 11. septembri sa takisto vyznačovalo viacerými pokusmi Európy vyrovnáť sa s danou situáciou. V októbri 2001 začali napríklad vlády a parlamenty krajín EÚ intenzívnejšie premýšľať o zriadení medzinárodného tribunálu pre terorizmus, ktorý by fungoval podobne ako ICTFY. V Spojenom kráľovstve podpísalo 70 poslancov výzvu na podporu medzinárodného súdu, ktorý by fungoval pod jurisdikciou BR OSN, vrátane ustanovenia o islamských členoch súdu. Na súdenie podozrivých z udalosti z 11. septembra by z globálneho hľadiska bol takýto orgán prijateľnejší než súd v USA, a to dokonca aj pre islamské krajiny (pozri Baldwin, 2001). Okrem toho aj na Konferencii európskych ministrov spravodlivosti Rady Európy v Moskve 4.–5. októbra 2001 vyjadrili ministri plnú podporu ICC ako súčasť boja proti medzinárodnému terorizmu.

Možno povedať, že hrôzy 11. septembra 2001 a analýza ich dôsledkov sa dostali do súvisu s otázkami globálnej justície a medzinárodnej spolupráce. Diskusia o úlohe a pôsobnosti ICC sa preto nevyhnutne stala súčasťou globálnych úvah. Táto diskusia pravdepodobne ešte nejaký čas potrvá.

Súvisiaca téma, ktorou sme sa v tejto časti nezaoberali, je napätie medzi požiadavkami na spravodlivosť po udalostiach z 11. septembra a možnosťou obmedziť kvôli protiteroristickým opatreniam občianske slobody v rozvinutých i rozvojových krajinách.

Záver

ICC je relatívne nová inštitúcia, hoci úsilie o jej zriadenie trvá už viac ako polstoročie. Robertson datuje prvé diskusie o takomto súde do roku 1937, keď Liga národov vypracovala návrh štatútu súdu, ktorý by súdil medzinárodných teroristov (Robertson, 2000, s. 324–325). Po vojne nasledovali tribunály v Norimbergu a Tokiu.

Keď bola v roku 1948 podpísaná v OSN Konvencia o genocíde, pri hlasovaní prešla aj zmienka o „medzinárodnom trestnom tribunáli“.

Po nástupe studenej vojny sa však rôzne izolované pokusy posunúť úvahy o ICC bližšie k realizácii skončili neúspechom. Napokon až v 90. rokoch minulého storočia – zriadením tribunálov pre bývalú Juhosláviu a Rwandu – dostali reálny základ myšlienky, ktoré viedli k podpisu Rímskeho štatútu v roku 1998.

ICC so sídlom v Haagu stavia na tradíciách Norimbergu a ad hoc tribunálov z 90. rokov. Plne uznáva napríklad práva obetí a robí opatrenia na ochranu svedkov. Veľký vplyv na vnímanie ICC a na pokroky v jeho práci mali aj udalosti v USA – Bushov prezidentský mandát a samovražedné letecké útoky na New York a na Washington. Hadden okrem toho odporúča, aby každá reakcia na 11. september bola v súlade so všeobecnými princípmi medzinárodného práva a štandardov ľudských práv:

„A nie iba preto, že všetky štáty sú povinné dodržiavať medzinárodné právo a ľudské práva. Ale aj preto, že konať v súlade s týmito princípmi je jediný spôsob, ako zabezpečiť účinnú medzinárodnú spoluprácu, ktorá zase predstavuje jediný spôsob, ako zabezpečiť trvalú ochranu pred medzinárodným terorizmom“ (Hadden, 2001, s. 11).

V kontexte globalizácie a týchto vyjadrení môže ICC ponúknuť veľa. Po ratifikácii Rímskeho štatútu požadovaným počtom 60 štátov sa ICC stal prvou stálou inštitúciou s oprávnením súdne stíhať osoby za vojnové zločiny, zločiny proti ľudskosti, genocídu a (prípadne) zločin agresie.

ICC ako trvalo zriadený súd minimalizuje potrebu vytvárať ad hoc tribunály a súčasne prináša významnú úsporu nákladov, vznikajúcich pri zriaďovaní množstva jednorazových súdov. Existencia ICC s univerzálnou jurisdikciou okrem toho uspokojivo rieši problémy prietahov v súdnom konaní a otázku súdnej príslušnosti.

Medzinárodný súdny dvor nie je všeliekom, ktorý by dokázal vyriešiť všetky odporné zločiny súčasného sveta. Bell však tvrdí, že pokiaľ ide o potrestanie zločínov v minulosti, ICC zapadá do jednej z troch dimenzií platného právneho rámca. Tento rámec zahŕňa v prvom rade medzinárodné humanitárne právo (najmä Ženevskú konvenciu z roku 1949 a jej doplnkové protokoly z roku 1977), ďalej medzinárodné zákony o ľudských právach, ktoré vychádzajú zo zmlúv a zvykového práva a do tretice „zločiny proti ľudskosti“ (Norimberg, ad hoc trestné tribunály a ICC) (Bell, 2003, s. 260). Nemožno však dávať znamienko rovnosti medzi globalizáciu justice a ICC. To by vzbudzovalo nerealistické očakávania.

Jeden z komentátorov vysvetľuje: „ICC je len jeden z nástrojov v širokej palete súdnych a mimosúdnych mechanizmov“ (Simpson 2008, s. 74).

ICC možno preto chápať ako logickú súčasť širších dôsledkov iniciatív na podporu ľudských práv, vrátane procesov na odhaľovanie pravdy a zmierenia, povojnových pokusov prostredníctvom národných jurisdikcií stíhať porušovateľov ľudských práv (akými boli napríklad nacistickí vojnoví zločinci), vytvárať nástroje na obranu ľudských práv (akými sú napríklad národné súdy ľudských práv) a posilňovať národné systémy spravodlivosti vôbec (Steiner a Alston, 1996; Steiner, Alston a Goodman, 2008; Waddell a Clark, 2008a). V tomto kontexte Sachs upozorňuje, že „vhodné formy odhaľovania pravdy a náprava krívd môžu prispieť k účinnému riešeniu zločínov minulosti aspoň tak – a možno aj viac – ako trestné súdnictvo“ (Sachs, 2008, s. 6). A skutočne, v istých situáciách môže byť vhodné uchýliť sa k tradičným formám výkonu spravodlivosti, riešenia konfliktov a zmierovania.

Ale ak bude mať ICC k dispozícii adekvátne zdroje, podporu a rešpekt, bude to pre páchatel'ov vážnych zločínov signál, že šanca na ich trestné stíhanie je reálna – a to môže byť pre nich o dôvod viac, aby sa zamysleli. K tomu Robertson opäť poznamenáva: „Zločiny proti ľudskosti možno potlačiť iba vtedy, ak ich potenciálni páchatelia – či už politickí lídri, vojenský veliteľia, alebo vojaci a policajti – si budú uvedomovať, že odteraz sa už nebudú mať kde skryť“ (Robertson, 2000, s. 324–325).

Úvodník v britskom denníku Guardian (21. augusta 2001) sa pokúsil zhrnúť potenciálny význam ICC: „Principiálnym dôvodom vytvorenia ICC je, že svetové spoločenstvo by malo mať to, čo má každé civilizované národné spoločenstvo – riadne fungujúce mechanizmy na podporu dobra a na potlačanie zla“.

Permanentný a efektívne fungujúci medzinárodný trestný súd predstavuje dôležitý krok v procese globalizácie justície. Verme, že existencia medzinárodnej mašinérie na stíhanie páchatel'ov ťažkých zločinov bude varovaním pre tie štáty, ktoré nerešpektujú medzinárodné právo ani v situácii, keď prebieha reálne stíhanie a ICC či iné inštitúcie volajú na zodpovednosť osoby vo vysokých funkciách. Zatknutia prominentných osôb ako Slobodan Milošević (Juhoslávia), Radovan Karadžić (Bosna–Hercegovina), Charles Taylor (Libéria) a Jean-Pierre Bemba (Konžská demokratická republika) vysielajú varovanie, že ani bývalí prezidenti či viceprezidenti krajín nie sú mimo dosahu medzinárodnej spravdливosti. Nastolením pravdy a práva môže okrem toho ICC pomôcť národom i jednotlivcom zbaviť sa záťaže minulosti a urobiť krok vpred s vedomím, že zločinci boli potrestaní a že spravdливость sa napokon presadila.

Preto je dôležité opäť zdôrazniť, že ustanovenie efektívneho a fungujúceho ICC môže pôsobiť odstrašujúco – ako varovanie možným páchatel'om vážnych zločinov, že budú stíhaní a postavení pred súd. Kvôli tomu všetkému je potrebné privítať zriadenie ICC, ktorý nie je „bezzubý“, a priebežne podporovať jeho činnosť.

Ako sme už naznačili, súd po svojom vzniku v roku 2002 zatiaľ iba rozbieha svoju činnosť. Ako inštitúciu ho čakajú veľmi zložité rozhodnutia.

Bibliografia

- ALLEN, T. (2006): *Trial Justice: The International Criminal Court and the Lord's Resistance Army*, Zed Books, London and New York.
- AMANN, D. M. (2001): „A New International Spirit“, *San Francisco Chronicles*, 12 October. www.stgate.com/cgi-bin/article.cgi?file=/c/a/2001/10/12/ED20619
- Amnesty International (2000): *International Criminal Court: Checklist for Effective Implementation*, Amnesty International, London.
- Amnesty International (2002): *International Criminal Court: US Efforts to Obtain Impunity for Genocide, Crimes Against Humanity and War Crimes*, Amnesty International, London, August, AI Index: IOR 40/025/2002.
- BALDWIN, T. (2001): „EU Considers Tribunal for Terrorist Suspects“, *The Times*, 30 October.
- BELL, C. (2003): *Peace Agreements and Human Rights*, Oxford University Press, Oxford.
- BURNIAT, N. and APPLE, B. (2008/2009): „Genocide in Darfur: Challenges and Opportunities for Action“, *The Monitor: Journal of the Coalition for the International Criminal Court*, no. 37, November 2008–April 2009, p. 1, 11.
- CLARK, P. (2008): „Law, Politics and Pragmatism: The ICC and Case Selection in Uganda and the Democratic Republic of Congo“. In Waddell and Clark (2008a).
- DASCHLE, T. (2001): Remarks made at the Woodrow Wilson International Center for Scholars as part of a series called „New Century of American Leadership“, 9 August. www.iccnw.org
- DAVIDE, H. G. (2001): quoted in *Business World* (Philippines) 17 October 2001, and reported on the website of the NGO Coalition for an International Criminal Court (CICC). www.iccnw.org
- FEENAN, D. (2001): Letter to the *Guardian*, 9 March.
- GEORGE, S. (2001): „Globalisation and the WTO“, *NODE News*, September/October, NODE, Dublin.
- GLASIUS, M. (2006): *The International Criminal Court*, Routledge, Abingdon.

- GRAYLING, A. C. (2001): „The World’s Policeman Cannot be Above the Law“, *Guardian*, 20 August.
- GUNNELL, B. and TIMMS, D. (2000): *After Seattle: Globalisation and its Discontents*, Catalyst, London.
- HADDEN, T. (2001): „Human Rights v. Terrorism“, *Fortnight*, no. 399, October.
- HAGAN, J. and RYMOND-RICHARD, W. (2009): *Darfur and the Crime of Genocide*, Cambridge University Press, Cambridge.
- HAIN, P. (2000): „Calling All Dictators“, *Guardian*, 24 August. HAINSWORTH, P. (2003): „Towards the Globalisation of Justice: An International Criminal Court“. In G. McCann and S. McCloskey (ed.) *From the Local to the Global: Key Issues. In Development Studies*, 1st ed. Pluto Press, London.
- HAMILTON, H. (2001): quoted in the *Coalition for an International Criminal Court (CICC) Newsletter*, „UK Ratifies ICC Treaty as US Considers Anti-ICC Legislation“, ICC Update, 23rd ed. October. www.ICCnow.org
- HEATER, D. (1999): *What is Citizenship?* Polity, Cambridge.
- HRW (2008): *Courting History: The Landmark International Criminal Court’s First Years*, Human Rights Watch, July.
- McGREAL, C. (2009): „Warlord ‚press-ganged children‘ in Congo“, *Guardian*, 27 January.
- The Monitor* (2008/2009): „Bemba Case Highlights Prosecutor’s Resolve to Address Violence against Women and Ensure Effective State Cooperation“, *The Monitor: Journal of the Coalition for the International Criminal Court*, no. 37, November 2008–April 2009, p. 10.
- PATMAN, R. G. (2001): „US Stance Reveals Double Standards: Bush Fears an International Criminal Court Would Limit US Military Action in Pursuit of National Interests“, *Canberra Times*, 24 October.
- POLITI, M. and NESI, G. (ed.) (2004): *The International Criminal Court and the Crime of Aggression*, Ashgate, Aldershot.
- ROBERTS, A. (2001): „War Law“, *Guardian*, 4 April.
- ROBERTSON, G. (2000): *Crimes Against Humanity: The Struggle for Global Justice*, Penguin, Harmondsworth.
- ROBERTSON, G. and WRIGHT, R. (2001): „Bush’s Chance to Shape International Norms“, *Guardian*, 14 October.
- ROBINSON, M. (2000) : „Rights and Development Now Seen as Going Hand-in-Hand“, *The Irish Times*, 11 December.
- SACHS, A. (2008): „Foreword“. In Waddell and Clark (2008a).
- SANDS, P. (ed.) (2003): *From Nuremberg to The Hague: The Future of International Criminal Justice*, Cambridge University Press, Cambridge.
- SCHABAS, W. (2004): *An Introduction to the International Criminal Court*, 2nd ed. Cambridge University Press, Cambridge.
- SCHABAS, W. (2007): *An Introduction to the Criminal Court*, Cambridge University Press, Cambridge.
- SIMPSON, G. (2008): „One in Many: The ICC as a Tool of Justice during Transition“. In Waddell and Clark (2008a).
- STEINER, H. and ALSTON, P. (eds) (1996): *International Human Rights in Context: Law, Politics and Morals*, Clarendon Press, Oxford.

- STEINER, H., ALSTON, P. and GOODMAN, R. (2008): *International Rights in Context: Law, Politics, Morals*, Clarendon Press, Oxford.
- STEPHEN, A. (2001): „Gee Have you Heard? There’s a World Out There“, *New Statesman*, 8 October.
- THOMAS, M. (2001) : „One Rule for Americans, One Rule for the Rest“, *New Statesman*, 15 October.
- WADDELL, N. and CLARK, P. (2008b): „Introduction“, in Waddell and Clark (2008a).
- WADDELL, N. and CLARK, P. (eds) (2008a): *Courting Conflict? Justice, Peace and the ICC in Africa*, Royal Africa Society, London.
- WASHBURN, J. (2007): „The United States’ Slow March to Justice“, *The Monitor: Journal of the Coalition for the International Criminal Court*, no. 34, May–October.

Webstránky

- Amnesty International www.amnesty.org
- Centre for International Human Rights Law www.rightsinternational.org
- Human Rights Library <http://heiwwww.unige.ch/humanrts/>
- HURPEC human rights server www.hurpec.net
- International Commission of Jurists www.icj.org
- International Criminal Justice Resource Centre www.internationaljustice.org
- Justice Without Borders www.justicewithoutborders.com
- Lawyers Committee for Human Rights www.lchr.org
- United Nations Human Rights site www.un.org/rights/
- United Nations Index www.unsystem.org

II. Ekonomika rozvoja

4. Perspektívy pomoci: Analýza systému

Joanne McGarryová

Globálna finančná architektúra, ako ju dnes poznáme, sa už nejaký čas otriasa v základoch. Súčasná globálna ekonomická kríza narušila tieto základy ešte viac a v nastávajúcich rokoch sa celkový rámec poskytovania pomoci v porovnaní s dneškom významne zmení. Cieľom tejto kapitoly je tento problém podrobnejšie analyzovať. Jej štruktúra sa zameriava na kľúčové témy: Čo rozumieme pod pojmom pomoc a aké má formy? Ako a prečo vznikol taký systém pomoci, aký poznáme dnes? Ako verejnosť a vlády globálneho Juhu vnímajú tento systém? Je volanie po zvýšení kvality pomoci škodlivé, alebo len dopĺňa potrebu zvyšovať jej kvantitu? A aké implikácie má táto nová paradigma účinnej pomoci pre mimovládnych rozvojových aktérov? Kapitola sa takisto zamýšľa, akým smerom sa bude v blízkej budúcnosti uberať systém pomoci, pričom berie do úvahy súčasnú globálnu finančnú krízu. Pokúsi sa tiež odpovedať na otázku, čo treba spraviť, aby sa primárnym cieľom poskytovania pomoci stalo znižovanie chudoby. Ale v prvom rade je potrebné bližšie sa pozrieť na základné prvky systému pomoci.

Čo je pomoc?

Podľa Výboru pre rozvojovú pomoc (Development Assistance Committee, DAC), ktorý pôsobí v rámci Organizácie pre hospodársku spoluprácu a rozvoj (OECD), zahraničná pomoc (alebo oficiálna rozvojová spolupráca, ODA) je prevod verejných zdrojov do cudziny za zvýhodnených podmienok (pričom aspoň 25% tvorí grant). Má za cieľ zlepšiť ekonomické, politické alebo sociálne podmienky v rozvojových krajinách (www.oecd.org/

dataoecd/26/14/26415658.pdf). Výdavky, ktoré sa nepovažujú za rozvojovú pomoc a nie sú zahrnuté v definícii Výboru pre rozvojovú pomoc, sú výdavky na financovanie zbraní či obchodu, verejné financovanie kultúrnej výmeny, protidrogových či protiteroristických operácií v zahraničí alebo medzinárodných mierových operácií. Keby tieto výdavky tvorili súčasť rozpočtov pomoci, len by to skresľovalo údaje o reálnej pomoci a vzbudzovalo dojem, že donorské krajiny sú štedrejšie ako v skutočnosti sú. Dotácie na rozvojovú pomoc by sa preto mali započítavať iba v prípade, keď skutočne slúžia na zlepšenie ekonomickej, politickej alebo sociálnej situácie ľudí v rozvojových krajinách.

Pomoc možno poskytovať mnohými spôsobmi. Napríklad v prípade krajín Európskej únie môže byť pomoc poskytnutá bilaterálne alebo multilaterálne. *Bilaterálna pomoc* znamená, že ju dáva donorská vláda vláde inej krajiny. Tento typ pomoci môže mať mnoho foriem: všeobecná podpora rozpočtu (GBS) je pomoc priamo smerovaná do centrálného rozpočtu inej krajiny, alebo je priamo určená niektorému rezortu v pôsobnosti vlády – napríklad na vzdelávanie alebo zdravotníctvo (programová pomoc/rezortná podpora). K všeobecnej podpore rozpočtu patria aj dotácie na špecifické projekty, napríklad výstavbu školy v nejakej oblasti krajiny príjemcu. Naproti tomu *multilaterálnu pomoc* poskytuje vláda donorskej krajiny medzinárodnej inštitúcii – napríklad EÚ alebo OSN – kde sa pridáva k ďalším príspevkom, ktoré inštitúcia získala na financovanie rozvoja. *Humanitárnu* alebo *mimoriadnu pomoc* môžu krajiny poskytnúť cez multilaterálne kanály alebo priamymi príspevkami pre národné či medzinárodné humanitárne organizácie. Pomoc takisto poskytujú mimovládne organizácie (NGO) ako Trócaire, Oxfam a Save the Children, ktoré často financuje vláda, ale dostávajú príspevky aj od verejnosti. Pomoc od NGO často plynie priamo lokálnym občianskym združeniam v krajine príjemcu. V neskorších častiach kapitoly bude reč o probléme efektívnosti pomoci; to je dôležité a týka sa rovnako oficiálnych donorov na vládnej úrovni aj NGO.

Celkový príspevok na pomoc z krajín OECD na rok 2007 bol 103,7 miliardy USD. V absolútnych číslach v tom roku na finančnú pomoc najviac prispeli USA, Nemecko, Francúzsko, Spojené kráľovstvo a Japonsko – ich kombinovaný vklad predstavoval 63% celkovej ODA. Ale z hľadiska pomeru k HNP (hrubý národný produkt) sú špičkovými donormi Nórsko, Švédsko, Dánsko a Holandsko. Tieto krajiny sú dodnes jediné, ktoré splnili cieľ stanovený OSN – prispievať na pomoc sumou rovnajúcou sa 0,7% HNP (www.results.org/website/article.asp?id=3558). Napríklad Írsko sa v súčasnosti nachádza na šiestom mieste, hneď za piatimi uvedenými krajinami: na rozvojovú pomoc prispelo v roku 2007 814 miliónmi USD (www.irishaid.gov.ie/latest_news.asp?article=1293). To predstavovalo 0,54% írskoho HNP. Írsko sa zaviazalo, že v roku 2012 splní cieľ OSN a prispeje na ODA 0,7% svojho HNP. Súčasná ekonomická recesia v Írsku a v ekonomike globálne však kladie na Írsku občiansku spoločnosť náročnú úlohu – vyvíjať tlak na vládu, aby napriek ťažkostiam splnila svoj záväzok. Hoci Írsko je momentálne na dobrej ceste dodržať slovo, nedá sa to povedať o väčšine ďalších donorských štátov. Tie budú musieť vyvinúť v budúcnosti veľké úsilie, aby sa dostali na požadovanú úroveň 0,7%.

Zamyslenie o poskytovaní pomoci

Pri skúmaní súčasného systému pomoci je užitočné pripomenúť si, ako sa tento systém vyvinul do súčasnej podoby. Pri porovnávaní princípov, ktorými sa riadi dnešný systém pomoci, so situáciou z 90. rokov minulého storočia možno konštatovať jasný rozdiel v tom, že dnes sa kladie vyšší dôraz na znižovanie chudoby. Výsledky tohto dôrazu na znižovanie chudoby sa však na údajoch o ľudskom rozvoji a úrovni globálnej chudoby prejavujú iba pomaly. Správa OSN o ľudskom rozvoji z roku 2007 udáva, že 22 krajín v subsaharskej Afrike kleslo do kategórie „nízkeho ľudského rozvoja“ a 3 miliardy ľudí, čo je takmer polovica svetovej populácie (OSN, 2007), žije za menej ako dva a pol dolára denne (Svetová banka, 2008).

Systém pomoci z 90. rokov fungoval na princípe „Západ to vie najlepšie“. Bol to prístup usmerňovania zhora a podľa toho vyzerali aj vzťahy medzi donormi z vyspelých krajín, medzinárodnými finančnými inštitúciami (IFI) a vládami krajín globálneho Juhu, ktoré pomoc prijímali. Programy štrukturálnych reforiem (SAP), zavedené koncom 70. rokov, vytvorili model, ktorý až do 90. rokov dominoval vo finančných vzťahoch Sever-Juh. Svetová banka a Medzinárodný menový fond (MMF) vtedy zaviedli nové pravidlá, ktorých cieľom bolo znížiť rozpočtové deficity dlžníckych krajín. Rozvojové krajiny mali liberalizovať svoje trhy a privatizovať služby, za čo mohli získať nové alebo nižšie úrokové sadzby na pôžičky. Krajiny, ktoré sa neriadili odporúčaniami IFI, museli dodržiavať prísnu finančnú disciplínu. SAP boli kritizované najmä za to, že vlády krajín prijímajúcich pomoc nemali v tomto systéme možnosť spolurozhodovať o možnostiach vlastného rozvoja. Na odstránenie tohto nedostatku vznikli strategické dokumenty na znižovanie chudoby (PRSP), ktoré nahradili SAP. Tie umožnili vládám vyšší stupeň kontroly nad vlastnou ekonomickou politikou rozvoja. A hoci sa tento prístup usiloval o spoluúčasť, súčasne bol podrobovaný kritike, pretože rozvojové priority vlád v niektorých krajinách neboli totožné s prioritami občianskej spoločnosti – často aj kvôli nedostatočnej komunikácii (Trócaire, 2006).

Nová architektúra pomoci v 90. rokoch zaznamenala odklon od programu štrukturálnych reforiem a súčasne zrod iniciatívy pre vysoko zadlžené chudobné krajiny (HIPC), ktorá mala priniesť zmiernenie dlhovej záťaže najmenej rozvinutým krajinám (LDC). K LDC patria tie krajiny, ktoré podľa OSN vykazujú najnižšie indikátory socioekonomického rozvoja a majú najnižší index ľudského rozvoja (HDI) spomedzi všetkých krajín sveta. Balíky znižovania dlhu boli doteraz schválené pre 33 krajín, z toho pre 27 v Afrike. Spolu to v čistej hodnote aktuálnej koncom roka 2007 predstavovalo 51 miliárd USD (MMF, 2008). Silné sociálne hnutia na globálnom Juhu, napríklad Jubilee 2000, tvrdili, že architektúra rozvojovej pomoci už nie je v súčasnej podobe udržateľná. Splátky dlhu v mnohých krajinách už totiž prekročili výdavky na sociálne služby, napríklad zdravotníctvo či školstvo.

Súčasný systém pomoci je často protirečivý. Na jednej strane PRSP a Spoločné stratégie pomoci (Joint Assistance Strategies, JAS) umožňujú väčší stupeň participácie prijímajúcej krajiny pri rozhodovaní o tom, ako použiť príspevok darcu. Súčasnne však platia aj politicko-ekonomické podmienky, ktoré neberú ohľad na princíp vlastníctva. Správa, ktorú nedávno publikoval Eurodad, Európska sieť pre dlhy a rozvoj (European Network on Debt and Development), konštatovala, že viac ako dve tretiny (71%) pôžičiek a grantov poskyt-

nutých na „mäkké“ úvery odnožou Svetovej banky – Medzinárodnou asociáciou pre rozvoj (International Development Association, IDA) – je aj tak podmienených implementáciou citlivých politických reforiem. Väčšina týchto podmienok sa týka privatizácie. Správa takisto konštatuje, že podiel podmienok ekonomickej politiky v zmluvách sa prinajlepšom nezmenil a je dokonca možné, že mierne stúpol – teraz tvorí štvrtinu z celkového počtu podmienok Svetovej banky pri poskytovaní finančných prostriedkov rozvojovým krajinám (Eurodad, 2007). A hoci podmienky týkajúce sa finančnej zodpovednosti sú dôležité, pretože zabezpečujú transparentnosť pre donorov i vlády Juhu, vnučovanie podmienok ekonomickej politiky – napriek iným dobrým úmyslom darcovských krajín – neguje princíp rešpektovania vlastníctva recipientskej krajiny.

Séria medzinárodných konferencií z 90. rokov a ich nesplnené sľuby prispeli ku všeobecnému poklesu dôvery k štruktúre globálnej pomoci a k inštitúciám, ktoré ju stelesňovali. V roku 2007 bola globálna oficiálna rozvojová spolupráca (ODA), okrem grantov na zmiernenie dlhu, vo výške 103,7 miliardy USD. Avšak vzhľadom na ciele, vytýčené do roku 2010 skupinou G8 a OSN, rástla ODA iba polovičným tempom. Závazky prijaté na týchto summitoch v kombinácii s ďalšími podmienkami stanovovali zvýšenie pomoci z 80 miliárd v roku 2004 na 130 miliárd USD v roku 2010 (v konštantných cenách roku 2004). Už počas prijímania záväzkov však existovali prognózy, že deficit donorskej pomoci do roku 2010 vzrastie na 34 miliárd USD (Richelle, 2008). Napriek dohodám skupiny G8 v Gleneagles rozvojová pomoc pre Afriku nevzrástla od roku 1995 ani o jeden dolár (Bhattacharya, 2007).

Miléniové rozvojové ciele (MDG) zastrešujú komplexné ciele, ktoré definujú posun architektúry rozvojovej pomoci v dvadsiatom prvom storočí. Hoci nie sú bez chyby a majú príliš vysoké ambície, predstavujú tieto ciele krok vpred ku konkrétnym, časovo definovaným záväzkom, ktoré sa týkajú implementácie ekonomických, sociálnych a kultúrnych práv a rozvojových cieľov, ako ich stanovili konvencie a summity OSN v 90. rokoch minulého storočia. Miléniové rozvojové ciele boli definitívne schválené v septembri roku 2000. Multidimenzionálna povaha týchto cieľov je dôležitým krokom, ktorý prekonáva zažitú predstavu, že ekonomický rast je nepriamym meradlom znižovania chudoby. Spomínané ciele sú chápané ako „definitívne riešenie“ v medzinárodnom rozvoji. Dôraz na odstránenie chudoby je síce víťaný, ale skrýva riziko, že kvôli splneniu MDG do roku 2015 odsunie do úzadia sledovanie iných cieľov – napríklad dodržiavanie ľudských práv. Miléniové ciele odstránili z rozvojového úsilia politiku a namiesto toho preferujú technickú agendu úloh, faktov a čísiel; podobnú chybu možno nájsť aj v Parížskej deklarácii o efektívnosti pomoci z roku 2005 (Trócaire, 2005).

Meranie účinnosti pomoci

V rozvinutých krajinách sa daňoví poplatníci pýtajú na zameranie a účinnosť ODA. Verejnosť chce mať istotu, že rozvojová pomoc sa využíva korektne, na dobrý účel a že neskrýva korupčné praktiky. Donori a mimovládne organizácie (NGO) musia dôveryhodne preukázať výsledky svojej práce a podrobne doložiť, akým spôsobom používajú prostriedky v rozvojových krajinách. Súčasťou hodnotenia účinnosti pomoci je monitoring a následná

evalvácia dosiahnutých humanitárnych cieľov, ktoré súvisia s poskytovaním pomoci. Verejnosť i vládne orgány budú považovať za čoraz dôležitejšie, aby videli pozitívne výsledky rozvojovej pomoci, pretože všetci aktéri sa v náročnej a neistej ekonomickej atmosfére dostávajú pod tlak.

Postoj k meraniu účinnosti pomoci sa v porovnaní s predchádzajúcim desaťročím zmenil. Vtedy sa darcovia zaujímalí predovšetkým o to, či pomoc, ktorú poskytli, skutočne dosiahla bezprostredne zamýšľaný cieľ – teda či postavili školu, či vyškolili učiteľa. Teraz sa dôraz presunul na otázku, ako rozvojová pomoc ovplyvňuje životy ľudí a ako prispieva k znižovaniu chudoby. Tento vplyv sa dá merať a dokumentovať omnoho ťažšie, preto predstavuje veľkú výzvu rovnako pre darcov, ako aj pre NGO. Na jednej strane môžu byť problémom nedostatočné údaje z krajín, ktoré sú príjemcami pomoci; na druhej strane je ťažké dokázať, že nejaké úspechy sú výlučne výsledkom rozvojovej pomoci, a nie mnohých ďalších možných faktorov. Preto je takéto meranie účinnosti pomoci v konkrétnom časovom úseku nejednoznačné a môže vyvolať polemiky. Ako by sme napríklad zmerali absenciu pomoci v nejakej konkrétnej komunite? Toto sú iba niektoré faktory, ktoré z hodnotenia účinnosti pomoci robia náročnú operáciu tak pre darcov, ako aj pre NGO (Irish Aid, 2008, s. 9–10). Komplikácia je to nepochybne výrazná, no darcovia i NGO ju musia zvládnuť. Zároveň je nutné, aby vierohodne a presvedčivo informovali svojich podporovateľov o komplexnom a dlhodobom charaktere trvalo udržateľného rozvoja a znižovania chudoby.

Program účinnosti pomoci

Spochybnovanie efektívnosti rozvojovej pomoci nás privádza k otázke, nakoľko je rozvojová pomoc vôbec účinná. Niektorí to považujú za hlavnú otázku dneška. Účinnosťou pomoci sa zaoberá proces riadený Organizáciou pre hospodársku spoluprácu a rozvoj (OECD). Jeho cieľom je zvýšiť účinnosť pomoci príslušným krajinám, ktorú donori poskytujú prostredníctvom Výboru pre rozvojovú pomoc OECD (DAC). Úspešnosť plnenia MDG závisí od objemu fondov, ktoré sú k dispozícii, a tiež od politickej vôle. Každé kvantitatívne navýšenie pomoci však musí ísť ruka v ruku so zlepšením jej kvality. Nespokojnosť s nízkou efektívnosťou starého systému pomoci viedla k programu účinnosti pomoci, snažiacemu sa riešiť niektoré kritické miesta, ktoré v minulosti – a často aj dnes – znižovali jej reálnu účinnosť.

Z pohľadu občianskej spoločnosti sa program účinnosti pomoci zameriava na riešenie mocenskej nerovnováhy, ktorá existuje v súčasnej architektúre pomoci. V rámci finančného „partnerstva“ existujúceho medzi bohatými donorskými krajinami a vládami krajín, ktorým je pomoc určená, majú rozhodujúce slovo donori. Tí majú možnosť požadovať výmenou za pomoc niektoré zmeny v politike. Ak ich požiadavky cieľová krajina nerešpektuje, môžu ju trestať zadržiavaním pomoci. Skladanie účtov v súčasnom systéme ide zdola nahor – vlády globálneho Juhu skladajú účty darcom, nie svojim vlastným občanom, ktorým je pomoc určená.

Cieľom Parížskej deklarácie, ktorú v roku 2005 podpísalo skoro 100 signatárov vrátane partnerských vlád, bilaterálnych a multilaterálnych donorských agentúr, regionálnych rozvojových bánk a medzinárodných agentúr, bolo upraviť túto mocenskú nerovnováhu a obrátiť smer skladania účtov. Parížska deklarácia preto chcela primäť vlády Juhu, aby rozvoj svojich

krajín zobrali do vlastných rúk a sami rozhodovali, ako ho s poskytovanou pomocou dosiahnuť. Parížsku deklaráciu iniciovala OECD a predstavuje dôležitý krok na ceste k spoločnej agende na zlepšenie kvality rozvojovej pomoci. Mnoho darcov a južných vlád sa zaviazalo zintenzívniť snahu o zlepšenie systému poskytovania pomoci. Parížska deklarácia sa riadi piatimi princípmi: vlastníctvo, harmonizácia, politická angažovanosť, vzájomná zodpovednosť a riadenie v záujme dosiahnutia výsledkov. Používa pritom viaceré nástroje – ukazovatele, harmonogramy a čiastkové ciele – pomocou ktorých meria pokrok úsilia darcov a rozvojových krajín pri dosahovaní účinnejšieho efektu pomoci (Trócaire, 2008).

Ústredným problémom však zostáva samotný systém. Podobne ako MDG, aj Parížska deklarácia je príspevkom k depolitizácii rozvojovej pomoci. Politický aspekt pomoci sa odstránil a nahradila ho čisto technická agenda. Darcovia sa sústreďujú na technické aspekty rozvojovej pomoci, čo vedie k snahe *účinnjšie poskytovať pomoc*. To však ešte neznamená, že sa tým zvyšuje aj *účinnosť pomoci samotnej*. Účinné poskytovanie pomoci by sa malo chápať iba ako súčasť komplexnej vízie rozvoja a sociálnej spravodlivosti a jeden z prvkov, ktorý prispieva k vyššej účinnosti rozvoja. Ukazovatele účinnosti rozvoja by mali obsahovať rešpektovanie ľudských práv, rodovej rovnosti a trvalej environmentálnej udržateľnosti – práve tieto ukazovatele sú totiž „základné kamene pri dosahovaní dobrých výsledkov rozvoja“ (UNDP, 2007).

Implementáciu Parížskej deklarácie druhýkrát revidovali v septembri 2008 v Akkre, hlavnom meste Ghany, kde sa uskutočnilo Fórum na vysokej úrovni o účinnosti pomoci. Podľa správy o monitoringu v rokoch 2005-2007 bol pokrok v zmysle cieľov deklarácie extrémne pomalý (OECD, 2008). Akčný program z Akkry (The Accra Agenda for Action, AAA), komuniké podpísané v Akkre, vytyčuje „cestovnú mapu“ pre darcov a partnerské vlády na obdobie rokov 2008 až 2010. Hoci všetky podobné komuniké – pokiaľ nie sú reálne implementované – ostávajú iba vyjadrením dobrých úmyslov, komuniké z Akkry obsahuje niektoré progresívne prvky. Vyjednávači však počas rokovaní nedokázali dosiahnuť pokrok v technických otázkach – ako napríklad pri viazanej pomoci, používaní technickej pomoci a kladení podmienok týkajúcich sa ekonomickej politiky vlády zo strany darcov. *Viazaná pomoc* sa týka podmieňovania pomoci dodávkou tovarov a služieb z donorských krajín, čo môže znížiť reálnu pomoc až o 30%. Táto forma pomoci pomáha firmám a konzultantom z donorských krajín a znižuje možnosti partnerských vlád použiť pomoc na vlastné priority znižovania chudoby. Významní darcovia ako USA, Japonsko a Svetová banka trvali na svojom a blokovali všetky pokusy dosiahnuť pokrok a uzavrieť v týchto otázkach nové, účinnejšie dohody. Pokrok v implementácii programu z Akkry sa v období rokov 2008 až 2010 bude monitorovať a následne sa pripraví nová deklarácia. Hoci na prípravu prvej deklarácie neboli pozvané organizácie občianskej spoločnosti, počas implementácie a monitoringu Parížskej deklarácie sa aktívne zapojili do diskusie a dnes sú všeobecne uznávané ako platní aktéri rozvojového hnutia. Mohli by sa stať zárukou, že ďalšia deklarácia sa sústreďí na zabezpečenie efektívnosti rozvoja, nie iba na efektívnosť poskytovania rozvojovej pomoci.

Občianska spoločnosť má nesmierne dôležitú úlohu – pomôcť oficiálnym darcom a partnerským vládam, aby sa spoločne pričínili o dosiahnutie cieľov vytyčených Parížskou deklaráciou. Bez proaktívnej podpory a zapojenia občianskej spoločnosti je splnenie cieľov

deklarácie málo pravdepodobné. Úloha občianskej spoločnosti pri vyvíjaní tlaku na vlády, aby skladali účty svojim občanom, je z globálneho hľadiska nenahraditeľnou zložkou demokratickej spoločnosti. V súčasnej diskusii a v kontexte rastúcich tokov pomoci to nemožno prehliadať. Je nesmierne dôležité udržať a rozšíriť priestor pre občiansku spoločnosť, ale aj parlamenty, aby monitorovali aktivity vlád a nútili ich niesť zodpovednosť. Bez toho bude pokrok smerom ku „good governance“ a proti korupcii obmedzený (Trócaire, 2008).

Dôsledky pre občiansku spoločnosť

Aké úlohy vyplývajú z programu účinnosti rozvojovej pomoci pre občiansku spoločnosť? Program účinnosti pomoci požaduje zaviesť princíp zdieľania vlastníctva, čo má posunúť mocenské ťažisko z darcov na vlády globálneho Juhu. Podpora zo všeobecného rozpočtu (General Budget Support, GBS) sa považuje za spôsob, ktorý najlepšie vyhovuje tomuto novému prístupu. To by umožnilo vládam Juhu samostatne plánovať vlastnú predstavu o rozvoji, pričom by finančná pomoc plynula priamo do ich centrálného či rezortných rozpočtov. Ale ak bude finančná pomoc smerovaná priamo vládam a darcovia sa v súlade s princípmi Parížskej deklarácie budú pokúšať túto pomoc zosúladiť s príjemcami, existuje hrozba, že financovanie organizácií občianskej spoločnosti z tohto procesu vypadne.

V niektorých prípadoch sa už stalo, že združené financovanie zo strany darcov vytvára konkurenčné správanie medzi lokálnymi občianskymi združeniami a medzinárodnými NGO. Pre miestne občianske združenia je ťažké získať dotácie na činnosť cez vládne kanály. Tieto systémy sú byrokratické a náročné a nemusia vždy podporovať tematické okruhy, ktoré sú prioritou lokálnych občianskych združení (CIDSE, Caritas, 2007). Hrozba odrezania občianskych združení (CSO) od zdrojov je ďalším možným dôsledkom systému GBS a harmonizácie darcov, o ktorej je potrebné uvažovať a zabrániť jej. CSO si musia zachovať svoju autonómiu aj v prípade, že budú financované svojimi vládami. Imperatívom je, aby medzinárodné NGO nezaberali priestor alebo šance získať financovanie na úkor lokálnych CSO. Pred konaním fóra na vysokej úrovni o účinnosti rozvojovej pomoci v Akkre vzrástol tlak na CSO, aby sa prispôbili princípom Parížskej deklarácie, pretože ich aktivity vnímala rozporuplne nielen verejnosť, ale aj prostredie oficiálnych donorov. Koncom júna 2008 sa v Paríži zhromaždilo vyše 70 zástupcov občianskej spoločnosti, predstavujúcich široké spektrum CSO z rozvinutých i rozvojových krajín, aby rokovali o účinnosti svojich aktivít pri rozvoji. Tieto CSO sa rozhodli, že parížske princípy sa na nich nevzťahujú, pretože záber ich organizácií je príliš rôznorodý a jedinečný, a tiež preto, že deklarácia bola konštruovaná ako dialóg medzi vládami, bez akéhokoľvek vkladu zo strany občianskej spoločnosti. Hneď potom sa otvorilo globálne dvojročné otvorené fórum o efektívnosti rozvojového úsilia CSO, ktoré trvalo od januára 2009 do decembra 2010. Cieľom tohto procesu bolo vytvoriť súbor princípov „efektívnosti rozvoja“, ktorými by sa riadila práca CSO – namiesto už prekonaných princípov „efektívnosti rozvojovej pomoci“. Tento proces bol už schválený v AAA a vlády privítali výzvu občianskej spoločnosti, aby s ňou spolupracovali (pozri www.cso-effectiveness.org).

Príliš veľa kuchárov?

V kontexte zhoršovania globálnej finančnej krízy sa význam, dôveryhodnosť a sila medzinárodných finančných inštitúcií výrazne oslabil. Mnohé rozvojové krajiny splatili svoje úvery z Medzinárodného menového fondu (MMF) v predstihu a táto inštitúcia sa v roku 2007 ocitla v rozpočtovom deficite vo výške 103 miliónov USD. Vzhľadom na nevýhodné podmienky, ktoré MMF kladie, tieto krajiny vyhlásili, že v budúcnosti sa so žiadosťami o pomoc už na fond nebudú obracať (Halifax Initiative, 2007). Ak však bude globálna finančná kríza pokračovať a bude potrebné riešiť naliehavé situácie, je možné, že niektoré krajiny prehodnotia svoje rozhodnutia a obnovia prerušené vzťahy s IFI. Niektoré inštitúcie spochybnili integritu výskumu Svetovej banky (Bretton Woods Project, 2007) a existujú dôkazy o tom, že mnohé z hospodárskych podmienok, ktoré boli nariadené krajinám prijímajúcim pomoc, mali negatívne dôsledky na najchudobnejšie vrstvy obyvateľstva (Eurodad, 2007).

Niektoré latinskoamerické krajiny odmietli peniaze, ktoré ponúkali tzv. brettonwoodske inštitúcie (Svetová banka a Medzinárodný menový fond) a dávali prednosť kapitálu získanému z vlastného regiónu. Reakciou na silnejúci konsenzus, že ekonomické reformy vyžadované IFI nie sú pre región výhodné a je potrebné ich zmeniť, bola Banco del Sur (Banka juhu), ktorú v decembri 2007 založilo sedem latinskoamerických krajín (Argentína, Bolívia, Brazília, Ekvádor, Paraguay, Uruguay a Venezuela). Avšak zakladatelia a stratégovia Banky juhu musia najprv zodpovedať otázku, aký druh banky to má byť – najmä ak má tvoriť dôveryhodnú alternatívu k IFI. Podobná situácia je aj v Ázii, kde v roku 2000 (po menovej kríze v roku 1998) vznikla Iniciatíva Chiang Mai (CMI). CMI bola alternatívou k odporúčaniam, ktoré regiónu adresoval MMF a ktoré sa považovali za škodlivé. Ako nový mechanizmus bude prvou líniou obrany pred ekonomickou krízou a má byť schopná rýchlo riešiť potrebu krátkodobej likvidity krajín. Riešenie sa našlo v rámci regiónu, nie v IFI.

V posledných rokoch sa v systéme rozvojovej pomoci začali objavovať noví hráči. Príbudli súkromné nadácie, bilaterálni darcovia mimo okruhu DAC ako napríklad Čína, Brazília a India, vynorili sa aj rezortne špecifické vertikálne programy. Všetci títo noví hráči spôsobili, že systém pomoci sa stal oveľa roztrieštenejší ako predtým. Napríklad príspevky takých vertikálnych fondov ako Globálny fond na boj proti AIDS, tuberkulóze a malárii, Globálna aliancia za vakcináciu a imunizáciu (GAVI) a Prezidentský mimoriadny plán na pomoc postihnutým AIDS (PEPFAR) už v rokoch 2003–2006 tvorili približne 10% z programovateľnej pomoci pre krajiny (Country Programmable Aid, CPA) (Eurodad, 2008).

Čína sa zaviazala od roku 2009 zdvojnásobiť svoju pomoc pre Afriku na 1 miliardu USD ročne a túto pomoc poskytuje „bez akýchkoľvek politických podmienok“ (www.worldpress.org/africa/2554.cfm). Táto čínska politika však nerozlišuje medzi krajinami, a tak pomoc získali aj represívne režimy, ktorým nejde o záujmy chudobných a o rozvoj, alebo aj krajiny potláčajúce ľudské práva ako Sudán, Zimbabwe a Konžská demokratická republika. Tento postoj robí z Číny atraktívny zdroj pomoci pre mnohé africké krajiny, pretože v porovnaní s IFI nekladie podmienky. Na druhej strane Čína zožala kritiku za politiku viazanej pomoci, lebo jej poskytnutie podmieňuje využívaním čínskych zdrojov a pracovnej sily. To blokuje domácu zamestnanosť, príjmy a zlepšovanie kvalifikácie domácej populácie. Rušenie dlhových prostredníctvom iniciatívy pre vysoko zadližené chudobné krajiny (HIPC) vzbudzuje obavy,

že vyvolá veľký nárast úverov z Číny, čo môže vyústiť do ďalšej dlhovej krízy. Avšak prístup Číny k poskytovaniu pomoci a investícií z nej robí významnú protiváhu voči mocenským blokom USA a Európy a naznačuje zmenu globálnych štruktúr moci teraz i v budúcnosti.

Napriek tomu, že sa v medzinárodnej štruktúre rozvojovej pomoci vynorili noví hráči a niektorí starší z hry vypadli, diery v systéme umožňujú, aby veľké finančné obnosy tiekli z krajín Juhu do rozvinutých krajín, čo podstatne znižuje efekt oficiálnej rozvojovej spolupráce. Je to spôsobené nedostatkom transparentnosti finančného systému a jeho neschopnosťou efektívne regulovať finančné toky. Podľa údajov Svetovej banky spôsobujú nezákonné transfery kapitálu z rozvojových krajín únik v hodnote približne 500–800 miliárd USD ročne – to znamená, že na každý dolár pomoci týmto krajinám pripadá asi 10 dolárov, ktoré z nich odchádzajú. Je to súčasne aj omnoho viac ako 240 miliárd USD v priamych zahraničných investíciách (FDI) a platbách, ktoré do rozvojových krajín posielajú migranti z rozvinutých krajín (Svetová banka, 2007).

Okrem prílevu peňazí zo systému pomoci je potrebné vytvoriť trvalé a predvídateľné zdroje rozvoja, ktoré budú rásť bez ohľadu na duševné rozpoloženie najbližšieho ministra financií. Konferencia o financovaní rozvoja (FfD) v Dohe v decembri 2008 si predsavzala prehodnotiť implementáciu Konsenzu z Monterrey, podpísaného v roku 2002, aby tak určila nové iniciatívy, ktoré sú potrebné na dosiahnutie stále viac ohrozených MDG. Od pokračovania medzinárodnej konferencie o financovaní rozvoja sa očakáva, že zhodnotí úroveň realizácie Konsenzu z Monterrey. Prehodnocovacia konferencia z roku 2008 zisťovala dosiahnutý pokrok, opätovne potvrdila ciele a záväzky a venovala sa výmene skúseností. Jedným z bodov programu konferencie FfD bolo hľadanie inovatívnych zdrojov financovania rozvoja, ktorých význam môže v budúcnosti stúpnuť, ak peniaze daňových poplatníkov pre ODA už nebudú k dispozícii v takom rozsahu. Napríklad Pilotná skupina solidárnych daní pre rozvoj (Leading Group on Solidarity Levies for Development), ktorej členom je dnes viac ako 50 krajín, pripravila novú daň na letenky a vytvorila novú agentúru na nákup liekov UNITAID, aby pomohla znížiť cenu liekov na HIV/AIDS, tuberkulózu a maláriu pre občanov rozvojového sveta.

Pilotná skupina má svoje korene v spoločnej deklarácii o hlade a chudobe, ktorú podpísali bývalý francúzsky prezident Jacques Chirac a brazílsky prezident Lula da Silva v sídle OSN v septembri 2004. Z dane na letenky sa každoročne získa 200–300 miliónov USD a táto suma má perspektívu ďalej rásť (Halifax Initiative, 2007). Ak by sa prijala daň na menové transakcie (Currency Transaction Tax, CTT), jej možný výnos sa odhaduje na 33,41 miliardy USD ročne, ktoré by pribudli navyše k cieľovým sumám ODA (North–South Institute Briefing, 2008). Agenda FfD hľadá aj možnosti mobilizácie domácich zdrojov. Samotné rozvojové krajiny majú veľký potenciál napríklad v úpravách svojho daňového systému, ktorý by mal byť pružnejší a mal by viac odrážať potreby občanov.

Je nepochybné, že dôsledky finančnej krízy pocítia všetky krajiny sveta. IFI sa nedokázali vysporiadať s ekonomickým prepadom a musia rátať s takým prepracovaním existujúceho systému, aký tu nebol od čias ich vzniku v roku 1944. Občianska spoločnosť víta túto reformu, pretože sa jej dožadovала už desiatky rokov. Nový systém musí zabezpečiť trvalo udržateľný rast, ktorý odstráni priepastné sociálne nerovnosti, eliminovať extrémnu chudobu a čeliť výzvam budúcich desaťročí. Takýto systém bude vyžadovať súbor inštitúcií

globálneho riadenia a systém rozhodovacích procesov, na ktorých budú všetci participovať a v ktorých bude mať hlas rozvojových krajín oveľa vyššiu váhu.

Záver

Rozvíjajúce sa ekonomiky ako Čína, India a Brazília budú v blízkej budúcnosti hrať významnú úlohu v prístupoch i praktickej realizácii rozvojovej pomoci. Týka sa to aj vertikálnych fondov akými sú Globálny fond a GAVI; súčasne sa bude znižovať význam brettonwoodských inštitúcií. Kľúčový problém, ktorému čelí medzinárodný rozvoj dnes a bude čeliť aj v budúcnosti, je potreba hlbokých štrukturálnych zmien, ktoré zabezpečia splnenie dvoch cieľov: odstránenie chudoby a vyšší stupeň rovnosti. Zmeny potrebuje nielen globálna finančná architektúra a vlády na globálnom Severe a Juhu, ale aj štruktúry, ktoré podporujú a udržiavajú sociálnu nespravodlivosť, nerovnosť a chudobu. Pokrok však bude pomalý pre tých, ktorí to potrebujú najviac, ak krajiny globálneho Severu spoločne neodmietnu praktiky, ktoré oslabujú rozvojové úsilie. Pokrok je potrebný aj v reforme obchodnej politiky, pri riešení zadlženia rozvojových krajín, pri plnení cieľov OSN v ODA a pri zvyšovaní kvality pomoci. Ďalším kľúčovým prvkom účinnosti pomoci je fungovanie transparentných politických a ekonomických systémov v krajinách príjemcov pomoci. Tieto inštitúcie musia zabezpečiť, aby sa verejné prostriedky skutočne používali na odstránenie chudoby. Musia takisto zvýšiť transparentnosť svojho rozhodovania a občanom demokraticky skladať účty, aby tí mohli kontrolovať, ako vlády naložili s ich vlastnými prostriedkami.

Ak sa dosiahnu ciele z programu účinnosti pomoci, bude to znamenať veľký pokrok v skvalitňovaní systému rozvojovej pomoci v prospech príjemcov na globálnom Juhu. Súčasne to daňovým poplatníkom na globálnom Severe dokáže, že pomoc je efektívna. Zmena môže byť trýznivo pomalá, aj keď od našich partnerov na Juhu často očakávame pozitívne výsledky v príliš krátkom čase. Ľudia a politika sa musia dostať späť do rovnováhy, ak sa chceme poučiť z chýb minulosti a vytvoriť lepšiu budúcnosť.

Bibliografia

- BHATTACHARYA, Amar (2007): „Keynote Speech: The Changing Face of Global Development Finance“, Intergovernmental Group of Twenty-Four, February, Ottawa.
- Bretton Woods Project (2007): „Briefing: Knowledge Bankrupted: Evaluation Says Key World Bank Research „Not Remotely Reliable““. January.
- CIDSE-Caritas (2007): „Changing Dynamics and Strategies in Cooperation and Partnership for Sustainable Funding between Local Actors in the Field of Development“, Europa Regional Seminar, November, Arusha, Tanzania.
- Eurodad (2007): *Untying the Knots: How the World Bank is Failing to Deliver Real Change on Conditionality*, November, Eurodad, Brussels.
- Eurodad (2008): *Reality Check: Global Vertical Programmes*, August, Eurodad, Brussels.
- Halifax Initiative (2007): *Changing Face of Global Development Conference Report*, Halifax Initiative Conference, Ottawa. www.halifaxinitiative.org/index.php/past_events/Changing_face_of_GDF

- IMF (2008): Factsheet, *Debt Relief under the Heavily Indebted Poor Countries (HIPC) Initiative*. www.imf.org/external/np/exr/facts/hipc.htm
- North–South Institute Briefing (2008): *The Currency Transaction Tax: A Bold Idea for Financing Development*. www.nsi-ins.ca
- OECD (2008): *2008 Survey On Monitoring the Paris Declaration: Effective Aid By 2010? What It Will Take*. <http://siteresources.worldbank.org/ACCRAEXT/Resources/Full-2008-Survey-EN.pdf>
- RICHELLE, Koos (2008): „Keynote Address: The Aid Effectiveness Puzzle“, DG EuropeAid, October, European Commission, Maastricht.
- Trócaire (2005): *More than a Numbers Game? Ensuring the Millennium Development Goals Address Structural Injustice*, Trócaire, Maynooth.
- Trócaire (2006): *Policy paper, Strengthening Participation for Policy Influence*, September, Trócaire, Maynooth.
- Trócaire (2008): *Briefing Paper: Ireland Using its Influence for Positive Change in Accra*, April, Trócaire, Maynooth.
- UN (United Nations) (2007): „Photo Finish between Iceland and Norway to Top Human Development Ranking“, press release, 27 November. http://hdr.undp.org/en/media/LP1-HDR07-HDIPR-E_final.pdf
- UNDP (2007): *Civil Society and the Aid Effectiveness Agenda, Linking the Paris and FfD Processes*, United Nations, New York.
- World Bank (2007): *Global Development Finance*, World Bank, New York.
- World Bank (2008): *Development Indicators*, World Bank, New York. www.globalissues.org/article/26/poverty-facts-and-stats

Webstránky

- Bretton Woods Project www.brettonwoodsproject.org
- European Network on Debt and Development www.eurodad.org
- Halifax Initiative www.halifaxinitiative.org
- Human Development Report www.hdr.undp.org/en/
- Millennium Development Goals www.un.org/millenniumgoals/
- Open Forum for CSO Effectiveness www.cso-effectiveness.org
- Paris Declaration www.oecd.org
- Trócaire www.trocaire.org
- UN Doha Index www.un.org/esa/ffd/doha/index.htm

5. Je obchod hybnou silou rozvoja?

Denis O'Hearn

Mainstreamoví ekonómovia vždy tvrdili, že obchod je dôležitým faktorom rozvoja (definovaného ako hospodársky rast), ale pod podmienkou, že myslíme na ten „správny druh“ obchodu. Iróniou pritom je, že „správny druh“ obchodu je skoro vždy ten, ktorý vylúči z biznisu tovary z chudobnejších regiónov, ak konkurujú podobným tovarom z bohatších oblastí. Zvyčajne sa to končí tak, že chudobné regióny vyrábajú a predávajú komodity, ktoré bohatšie regióny potrebujú či chcú, výmenou za produkty, ktoré bohatšie regióny vyrábajú a kontrolujú. Napriek zreteľnej nerovnováhe však ekonomická teória vždy vyprodukovala mechanizmy, podľa ktorých by regióny, ktoré sa týmito teóriami riadia, mali dosiahnuť ekonomický rozvoj a modernizovať sa. Teoretici takisto vyrábajú analýzy, ktoré vysvetľujú pretrvávajúcu chudobu istých regiónov ich neschopnosťou realizovať tú správnu makroekonomickú politiku, predovšetkým zásady *voľného obchodu* a rozpočtovej zdržanlivosti. To špeciálne, ale nie výnimočne platí o najnovšej fáze globalizácie charakterizovanej takzvaným Washingtonským konsenzom.

Ekonomická teória, obchod a rozvoj

Prvé argumenty v tomto zmysle priniesli Ricardove modely *komparatívnej výhody*. Boli to statické modely, ktoré jednoducho tvrdili, že každá krajina či región by sa mala sústrediť na produkciu tých tovarov, ktoré dokáže vyrábať najlacnejšie, a potom obchodovať s inými regiónmi, aby získala výrobky, ktoré chcú či potrebujú jej ľudia. Ako klasický príklad slúžili dve krajiny (napr. Británia a Portugalsko), ktoré vyrábajú dva tovary (látky a víno, čo sym-

bolizuje odev a potravu). Obe krajiny dokážu vyrábať oba tovary. Ale Portugalsko dokáže vyrábať víno lacnejšie. Textilie má zase lacnejšie Británia. Preto by obe krajiny boli na tom lepšie, keby Portugalsko vyrábalo iba víno a Británia len látky, a potom by s týmito položkami navzájom obchodovali. Ricardo navyše tvrdil, že špecializácia je výhodná aj v prípade, že by Británia dokázala vyrábať oba tovary lacnejšie, ale pri porovnaní oboch krajín by bol rozdiel v nákladoch na výrobu väčší pri textile.

Tento model komparatívnej výhody však skrýval tri základné problémy. V prvom rade bol statický. Nepočítal s možnosťou, že v dlhodobej perspektíve by regióny mohli získať výhodu rozvojom nových zručností alebo produkčných kapacít, aj keď v danom období boli v týchto výrobných odvetviach v komparatívnej nevýhode. Konceptia komparatívnej výhody je preto ahistorická. Portugalsko by v dlhodobom výhlade mohlo posilniť svoju ekonomiku, keby sa orientovalo na výrobu látok na export a nesústredovalo by sa iba na svoju súčasnú komparatívnu výhodu pri víne. Modernejší koncept *konkurenčnej výhody* naznačuje, ako by krajina alebo región mohli *rozvinúť* svoju schopnosť úspešne konkurovať pri istých produktoch – najmä pri takých, ktoré sú veľmi žiadané na svetovom trhu, sú technologicky vyspelé, a teda aj vysoko ziskové pre tie regióny, ktoré sú lídrami v ich produkcii (Porter, 1990). Je historicky známe, že práve to bol základ koncentrácie bohatstva a rozvoja priemyslu v západoeurópskych krajinách (Senghaas, 1985).

Druhý problém komparatívnej výhody bol, že podobne ako väčšina ekonomických modelov nemala koncepciu distribúcie. Oblasť by mohla obchodovaním získať kôš tovarov s vyššou trhovou hodnotou, než by dokázala vyrobiť doma. Ale to by vonkoncom nemuselo znamenať, že jej obyvateľstvo by si vďaka tomu reálne prilepšilo. Práve naopak: politický režim, ktorý dokáže využiť „komparatívnu výhodu“ regiónu, môže takisto vytvárať nerovnosť a zvýhodňovať prosperujúcu elitu na úkor väčšiny. Ekonómia tento problém nerieši. Keď ekonómovia tvrdia, že systém obchodovania zlepšuje „blahobyť“ regiónu, nemajú na mysli blahobyť väčšiny v danej oblasti, ale abstraktnú koncepciu celkového „blahobytu“ s podmienkou, že zdroje musia byť alokované „efektívnym“ spôsobom.

Tretí a možno najvážnejší problém komparatívnej výhody spočíva v tom, že nedokázala rozpoznať potenciál *nerovných podmienok obchodovania*, inými slovami, že niektoré regióny môžu prostredníctvom obchodu fakticky *vykorisťovať* iné. Špecifické produkty – napríklad tropické plodiny a iné poľnohospodárske produkty – môžu dosahovať ceny, ktoré sú omnoho nižšie a v porovnaní s inými tovarmi (napríklad s priemyselnými produktmi) nevýhodné. Raul Prebisch a Hans Singer pripravili analýzu medzinárodného obchodu v roku 1950. Ukázala, že postavenie rozvojových krajín v obchodných vzťahoch s vyspelými krajinami sa priebežne zhoršovalo (Singer a Gray 1988, s. 395–403). Inak povedané, krajiny globálneho Juhu pri obchodovaní s krajinami Severu dostávajú za svoje suroviny menej, ako je ich plná hodnota a nakupujú nadhodnotenú priemyselnú výrobu. Prebisch a Singer (a ďalší odborníci z oblasti spoločenských vied) empiricky dokázali, že práve takýto model obchodovania fungoval počas celého dvadsiateho storočia. Podrobili pojem „nerovné podmienky obchodu“ analýze. Na severnej a južnej pologuli skúmali rozdielne podmienky dopytu po surovinách a priemyselných produktoch, rozdielne objemy technológií, použitých pri oboch typoch tovarov a rozdielne podmienky pracovnej sily (organizácie výroby a príjmov).

Ak prijmeme tézu o nerovných podmienkach obchodu, vedie nás to k záveru, že dynamické dôsledky politiky voľného obchodu založeného na komparatívnej výhode sú (1) akumulácia bohatstva v rozvinutých regiónoch a (2) vyšší stupeň chudoby v rozvojových regiónoch. To znamená, že obchod sa stáva činiteľom rozvoja pre bohatšie, industrializované regióny, ale súčasne činiteľom *nízkeho rozvoja* pre chudobné, menej industrializované regióny sveta. Ak sa teda vrátime k nášmu prvému príkladu, keby Portugalsko naďalej vyrábalo a obchodovalo iba s vínom a Británia vyrábala a obchodovala iba s látkami, nerovné podmienky obchodu by viedli k tomu, že Portugalsko by chudobnelo, zatiaľ čo Británia by bohatla. A keď k našej analýze obchodu ešte pridáme veľmocenské postavenie, vidíme, že Británia a neskôr Spojené štáty by mohli využívať svoju globálnu moc, aby *dosiahli*, že krajiny Juhu budú naďalej vyrábať tovary za nízke ceny a nižšie zisky. Takisto by mohli použiť svoj vplyv, aby pomohli nadnárodným korporáciám (TNC) monopolizovať výrobu najziskovejších produktov, to znamená najmä high-tech (a v súčasnosti aj služby).

Jednoduchý model komparatívnej výhody najnovšie používa aj iný podobný model, ktorý zároveň kopíruje jej výsledky. Maximálne voľný pohyb tovarov a peňazí a regionálna produkcia z domácich zdrojov bez zasahovania vlády však majú dynamickejší charakter. Heckscher–Ohlinov model (H-O) tvrdí, že výhoda každého regiónu je odvodená od relatívnej vybavenosti výrobnými faktormi, čo znamená, že každá krajina by mala vyrábať a obchodovať s takými tovarmi, na produkciu ktorých je najlepšie vybavená. Teda krajiny s relatívne početnou pracovnou silou (krajiny globálneho Juhu) by mali vyrábať tovary náročné na prácu, zatiaľ čo krajiny, ktoré majú viac kapitálu a technológií (Sever), by mali vyrábať technicky náročné výrobky.

Hoci model H-O bol dokonalejší ako Ricardov, pretože vysvetľoval komparatívnu výhodu na základe rozdielov vo výrobných faktoroch, napriek tomu mu chýbal historický pohľad, ktorý by vysvetľoval, ako sa nejaká krajina stala „vybavenou“ tým či oným faktorom produkcie. Mexiko nebolo „prirodzene“ vybavené nadbytkom pracovnej sily, práve tak ako USA neboli „vybavené“ najmodernejšou technológiou. Tieto podmienky sa vyvinuli v určitom časovom období zásluhou konkrétnych politických a ekonomických rozhodnutí. Tu stačí poukázať na evidentný problém modelu H-O: ide o to, že krajina ako Mexiko je konfrontovaná s možnosťou dvoch odlišných ciest vývoja. Prvá, ktorú preferujú a predpisujú ortodoxní ekonómovia Severu, je vyrábať a obchodovať s tovarmi s vysokým podielom manuálnej práce dovedy, kým sa nezmení relatívny faktor vybavenosti a krajina nezačne vyrábať kapitálovo intenzívne typy tovarov. Ale ak pripustíme možnosť nerovných podmienok obchodu, táto cesta by mohla zaviesť Mexiko do pasce nízkeho rozvoja, kedy by bolo nútené naďalej vyrábať podhodnotené výrobky s vysokým podielom manuálnej práce a dovážať nadhodnotené produkty Severu. Alternatívou Mexika je vydať sa na inú cestu rozvoja (rovnakú, akou sa historicky vydali USA a západná Európa) a pokúsiť sa vytvoriť inú konkurenčnú výhodu v oblasti high-tech (a teda ziskovejšej) produkcie.

Ortodoxní ekonómovia a tvorcovia ekonomických stratégií preto potrebovali dokázať, že existuje dynamický proces, založený na *voľnom obchode*, ktorý by sa mohol stať *činiteľom pokroku* tým, že by uľahčil konvergenciu medzi bohatšími a chudobnejšími krajinami. Úloha oživiť súvislosti medzi komparatívnou výhodou, voľným obchodom a znižovaním rozdielov medzi bohatými a chudobnými krajinami pripadla Paulovi Samuelsonovi. Ten

ďalej rozpracoval model H-O, aby „preukázal“ (v rámci ortodoxných parametrov svojho modelu), že špecializácia a obchod, ak sa robia v súlade s princípmi komparatívnej výhody, prirodzene vedú ku konvergencii medzi pracovno-intenzívnymi (chudobnejšími) a kapitálovo-intenzívnymi (bohatšími) krajinami. *Pokiaľ existuje voľný obchod*, bude Sever exportovať svoj relatívne hojný kapitál do Mexika, aby ho kombinoval s tamojšou lacnou pracovnou silou. Neskôr by preto v Mexiku nastal nedostatok pracovnej sily a cena práce by vzrástla. Inými slovami, voľný obchod spôsobuje zblížovanie príjmových nožníc, výrobných cien a cien komodít medzi bohatšími a chudobnejšími regiónmi. Jedným z najdôležitejších politických záverov Samuelsonovej analýzy bolo, že na vyrovnávanie globálnych príjmov nie je potrebné, aby pracovná sila migrovala. Stačí, ak sa voľne presúva kapitál a tovary. Maximum voľného obchodu zabezpečí globálny rozvoj a konvergenciu bez nutnosti rozsiahlych presunov obyvateľstva. Cynik by mohol poznamenať, že tento záver prichádza vhod vo chvíli, keď sa prisťahovalci z Juhu stávajú najväčšou skupinou migrantov v industrializovaných krajinách Severu (Edwards, 1985).

Politický prístup

Ortodoxný ekonomický prístup úzko súvisí s politikou voľného obchodu. Najbežnejšie politické názory, počnúc pravicovými politikmi z USA až po európskych sociálnych demokratov, jasne preferujú voľný obchod a vehementne odmietajú taký prístup k rozvoju, ktorý chráni domáce trhy voči importom. Zvyčajná politická argumentácia znie, že nárast exportu generuje zdroje na rozvoj a zvyšuje devízové príjmy, čo zabraňuje nárastu vládneho dlhu voči zahraničiu. Teoreticky teda nie obchod, ale *export* je hybnou silou rastu a rozvoja. Tento model sa často označuje ako *exportom podporovaná industrializácia*. Tvrdí, že tvorcovia ekonomickej politiky by sa mali usilovať o maximálny rast exportu a najlepší spôsob, ako to dosiahnuť, je voľný obchod.

Existujú však aj iní ekonómovia a sociálni aktivisti, ktorí v záujme rozvoja podporujú iný model obchodovania ako voľný obchod. Tradičná politika, ktorú zastávajú, sa označuje ako *industrializácia nahradením importu* (ISI). Hovorí, že krajiny sa môžu dostať na vyšší stupeň svojich ekonomických aktivít (inými slovami získať novú *konkurenčnú výhodu*) tak, že na isté produkty, napríklad na základné priemyselné tovary a stroje, uplatňujú ochranársku colnú politiku. A to až dovtedy, kým sa domáci výrobcovia nestanú takí konkurencieschopní, že prežijú aj bez ochrany. Ide vlastne o to, aby *málo rozvinuté sektory* hospodárstva boli chránené pred konkurenciou vyspelých firiem z iných krajín, a práve obchodná politika (colné bariéry) to dokáže najúčinnšie zabezpečiť. Bežný argument proti takému protekcionizmu hovorí, že neexistujú mechanizmy, ktoré by garantovali, že chránené málo rozvinuté odvetvia zosilnejú natoľko, aby sa dokázali presadiť voči konkurencii. Skôr je pravdepodobné, že sa budú naďalej spoliehať na ochranu, ktorá im zabezpečuje odbyť a ziskovosť a nebudú vyvíjať úsilie na inovácie a zvyšovanie efektivity. Ak je navyše v krajine prítomná politická korupcia, budú lokálni biznismeni používať úplatky, aby si zabezpečili pokračovanie ochrany pre svoje podnikanie.

Ďalšia úvaha hovorí, že je možné stať sa konkurencieschopným v niekoľkých základných odvetviach výroby počas obdobia nazývaného *jednoduchá industrializácia*. Ale

neskôr je už oveľa ťažšie *prehliť* priemyselný rozvoj v technicky zložitejších oblastiach ako je strojárstvo či high-tech produkty. Ak sa ukáže, že krajina nie je sama osebe schopná prehliť rozvoj a mať k dispozícii zdroje potrebné na dosiahnutie vyššej kvality priemyselnej výroby – napríklad vyrábať textilné stroje, a nie iba textil – bude musieť aj naďalej dovážať nevyhnutné výrobky a dostane sa do deficitu obchodnej bilancie. To zase bude mať za následok spomalenie, či dokonca úplné zastavenie rozvoja.

Určitý čas boli argumenty proti ISI v ekonomickej teórii i v širších politických kruhoch uznávané. V poslednom období však rýchly rast východoázijských ekonomík oživil v rozvojových stratégiach záujem o niektoré formy obchodného protekcionizmu. Vylepšený protekcionistický argument teraz hovorí, že krajiny by mali *strategicky* či *selektívne chrániť* niektoré kľúčové produkty, súčasne však vytvárať politické prostredie, ktoré motivuje ich výrobcov, aby sa ich pokúšali exportovať. Napríklad japonský automobilový priemysel začal najprv vyrábať autá pre vysoko chránený vnútorný trh. Tento trh však nebol pre automobilový priemysel dosť veľký, aby firmy motivoval k trvalému rastu. Ale ochranárska politika podržala celé odvetvie dosť dlho na to, aby sa japonské autá nakoniec stali konkurencieschopnými. A japonskí autovýrobcovia napokon veľmi úspešne vstúpili na globálny trh. Podobný príklad ponúka aj úspech elektronického priemyslu v Južnej Kórei. Hlavným poučením je, že ochrana samotná nestačí udržať hospodárstvo nad vodou. *Štát, ktorý sa chce rozvíjať*, musí takisto vyvinúť sústavu ekonomických stimulov a sankcií, aby nasmeroval domáci priemysel k vyššej efektívnosti a orientácii na export. V období od 70. rokov minulého storočia nastáva teda návrat k *ochranárskej politike v záujme exportu*.

Sociologický prístup

Sociológia rozvoja, na rozdiel od ortodoxných ekonomických teórií rozvoja, vychádza pri svojich analýzach predovšetkým z empirického skúmania reálnych príbehov „úspešného rozvoja“ (ako napr. spomínané východoázijské štáty, alebo európske štáty koncom 19. storočia), ale aj z príbehov zlyhania (tých je oveľa viac). Analýzy pritom nevychádzajú z abstraktných modelov – začínajú sa pozorovaním a analýzou reálne existujúcich politicko-ekonomických inštitúcií a ich aktérov. Je teda pravdepodobnejšie, že sociológovia si skôr ako ekonómovia uvedomia, že kapitalistické trhy sú – a nevyhnutne aj budú – kontrolované a deformované hlavnými hráčmi ekonomickej moci: štátom a korporáciami.

Úmerne s tým, ako korporácie získavali globálny dosah, ako rástlo ich bohatstvo a moc, tak rástla aj ich schopnosť ovplyvňovať a manipulovať trhy. Globálne sa začali správať aj štáty. Výsledkom bol vznik takých *medzinárodných inštitúcií* ako Svetová banka a Medzinárodný menový fond (MMF). Vonkoncom nebola náhoda, že britský štát počas takzvanej klasickej éry voľného obchodu v 19. storočí podporoval svojich popredných výrobcov ochranárskymi opatreniami pri importe strojárskych produktov. Najčerstvejší príklad poskytla Svetová obchodná organizácia (WTO), najvýznamnejší inštitucionálny zástanca voľného obchodu: jednou z jej priorít sa stala *ochrana duševného vlastníctva*. Tým chráni najvýnosnejšie produkty najväčších nadnárodných korporácií (TNC) pred konkurenčným prostredím voľného obchodu, pretože ich výrobky sú založené na „intelektuálnom vlastníctve“. Aj keby to tak nebolo, možno nájsť iný silný argument, že „voľný obchod“ v skutočnosti

nie je „voľný“, pretože vysoký podiel produktov, ktoré sú predmetom medzinárodného obchodu, sú iba exportované z jednej pobočky TNC do inej. Už v 70. rokoch minulého storočia bola pätina exportu z USA a tretina importu iba obchodom v rámci tej istej firmy (Jenkins, 1987, s. 115). Vnútropodnikový obchod počas 90. rokov a na začiatku nášho storočia nesporne ďalej rástol a spolu s ním aj nové formy združených investícií, ktoré sa v tom čase objavili.

Táto manipulácia obchodovania vytvára medzinárodnú nerovnosť, výsledok celosvetovej deľby práce, v ktorej isté (centrálne) regióny vyrábajú najzložitejšie high-tech produkty s vysokou maržou zisku, zatiaľ čo iné (okrajové) regióny vyrábajú tovary s vysokým podielom manuálnej práce a s nízkymi ziskovými maržami. Táto nerovná deľba práce má podľa teórie svetového systému dvojakú podobu.

Po prvé, niektoré chudobné regióny sa špecializujú prevažne na suroviny, ktoré v medzinárodnom obchode dosahujú relatívne nižšie ceny. Po druhé, svetová ekonomika dnes do veľkej miery pracuje so sériami *výrobných reťazcov*, v ktorých sa prvé fázy výroby, prinášajúce nižší zisk (ťažba, prvotná montáž), sústreďujú do chudobnejších okrajových regiónov, ale výrobné fázy s vyšším ziskom (výskum a vývoj produktov, výroba high-tech tovarov) sa koncentrujú do bohatých, vysoko industrializovaných regiónov. Vzrastajúca komplexnosť tejto deľby práce vedie v medzinárodnom obchode ku stále väčšiemu pohybu tovarov medzi rozličnými fázami výrobného reťazca (Gereffi a Korzeniewicz, 1994). Rozličné časti auta či počítača sa môžu vyrábať v Malajzii, Mexiku, Južnej Afrike, Británii alebo v Írsku a finálny výrobok potom uzrie svetlo sveta v Nemecku alebo v USA. Pritom každá etapa výroby vyžaduje dovoz súčastí a prostriedkov a export polotovarov alebo finálneho produktu.

Vzhľadom na rozsah, v akom veľké korporácie kontrolujú obchod, ho možno ťažko označiť za „voľný“ v klasickom zmysle slova. Skôr to možno prirovnať k cezhraničnej verzii centrálného plánovania, hoci plánovacou komisiou nie je v tomto prípade nejaký štátny orgán, ale správna rada korporácie. Ceny, za aké počítačová alebo farmaceutická TNC predáva súčiastky alebo chemikálie z jednej pobočky do ďalšej, neurčuje „globálny trh“, ale firemní účtovníci, ktorým nejde o „efektívnosť“, ale o zvýšenie ziskových marží. Využívajú na to „diery“ v daňových systémoch jednotlivých krajín alebo ochranu technologického know-how.

Cesty rozvoja

Vedci zaoberajúci sa štúdiom imperializmu analyzovali postup celosvetovej deľby práce počas jednotlivých etáp kolonializmu (Magdoff, 1969; tiež Wallerstein, 1983). Pokúšali sa dokázať, že obchodné či výrobné záujmy centrálnych regiónov pomohli formovať, udržiavať v chode a priebežne reformovať súčasnú deľbu práce a s ňou súvisiace výrobné reťazce. Rozsah integrácie regiónov do tohto globálneho režimu výroby a obchodu hrá kľúčovú úlohu pri ich rozvojovom potenciáli a je určujúcim faktorom vplyvu obchodu na ich rozvoj. V súvislosti s výrobnými reťazcami možno identifikovať tri základné typy regionálneho rozvoja, hoci v konkrétnej oblasti sa môžu niekedy prelínať, alebo postupom času meniť. V periférnych oblastiach spôsobuje deľba práce marginalizáciu na obmedzenú výrobu prvotných surovín. Tie sa exportujú za podmienok, ktoré regiónu neumožňujú vymaniť sa

z chudoby. V najvýhodnejších *centrálnych* regiónoch pozostáva veľká časť výroby z technologicky náročných tovarov, do ktorých je vložený veľký objem „duševného vlastníctva“. Preto je ich export vysoko ziskový a obchod sa stáva motorom (ďalšieho) rozvoja. Regióny, ktoré sa vo fáze rozvoja nachádzajú medzi centrom a okrajom, majú dostatočne ziskové aktivity v strednom stupni globálneho výrobného reťazca orientovaného na export, aby si udržiavali príjem na podstatne vyššej úrovni ako na okraj vytlačení exportéri prvotných surovín. Ale iba malej časti týchto oblastí sa podarí dobehnúť high-tech exportérov z centrálnych regiónov.

Postavenie regiónu v jednom z troch základných typov výroby a obchodu – analytici svetových systémov ich pomenovali *centrálne (najbohatšie regióny)*, *okrajové* (najchudobnejšie regióny) a *polookrajové* (medzistupeň) – nie je dielom náhody, ale je výsledkom historického vývoja. Niektorí kritickí analytici zašli až tak ďaleko, že podľa ich názoru môžu byť regióny „uväznené“ na svojej historickej ceste, ktorá im v rámci globálnej delby práce umožňuje buď zvyšovať svoju prosperitu, alebo im naďalej stavia prekážky v úsilí posunúť sa vo svojom rozvoji vyššie (Arthur, 1988; tiež Haydu, 1998 a O’Hearn, 2001). Empirická analýza ukázala, že medzi týmito pozíciami regiónov je pomerne malý vzájomný posun, hoci niektoré zaznamenávajú významnú mobilitu smerom nahor – najmä západná Európa, Severná Amerika a najnovšie aj východná Ázia (Arrighi a Drangel, 1986, s. 9–74).

Najmarginálnejšou historickou cestou rozvoja je *exportná monokultúra*. V týchto regiónoch pestujú lokálni farmári jedinú plodinu na export. Niektoré oblasti v západnej Afrike sa napríklad špecializujú na produkciu podzemnice olejnej alebo kakaových bôbov na export. Regióny Strednej Ameriky sú zase výrazne závislé od produkcie a obchodu s kávovými zrnami. Z ahistorického pohľadu ortodoxnej ekonómie je to „prirodzený“ stav: tieto regióny sú „vybavené“ týmito produktmi a zatiaľ ešte nerozvinuli svoje produkčné schopnosti nad úroveň pestovania takýchto plodín alebo ťažby surovín. Ale historická analýza ukazuje, že sotva ide o „prirodzený“ stav vecí, skôr je to výsledok začlenenia regiónu do systému svetovej ekonomiky. Napríklad McMichael vo svojom diele *Rozvoj a spoločenská zmena* (Development and Social Change) ukazuje, ako bola koloniálna delba práce týmto regiónom vnútená, ako boli zruinované lokálne manufaktúry a domáca výroba násilím obmedzená na pestovanie monokultúry na export (McMichael, 1996, s. 18–19; tiež Madeley, 2000, s. 42–56). Avšak bez ohľadu na to, ako vznikol systém exportných monokultúr, ich nesporným dôsledkom je negatívna tendencia prílišnej závislosti na exporte úrody, ktorá v skutočnosti brzdí rozvoj regiónu. Pestovatelia v krajinách ako Guatemala musia prísť na nízke ceny za svoje kávové zrná, hoci luxusní spracovatelia kávy v Severnej Amerike ich pražia a predávajú so ziskom a za premrštené ceny. Pre takéto regióny je nesmierne ťažké, ak nie nemožné, vymaniť sa z pasce chudoby a obmedzených možností obchodovania. Môže to vyústiť – ako ukazuje nedávny príklad subsaharskej Afriky – do ešte hlbšej chudoby. To je jasný príklad obchodu ako činiteľa, ktorý blokuje rozvoj.

Druhá historická cesta, ktorú nastúpili krajiny v centrálnych industrializovaných regiónoch, je neraz v priamom protiklade k exportnej monokultúre. V ich prípade je obchod nesporným faktorom rozvoja (hoci ide o oblasti, kde je ďalší rozvoj potrebný najmenej). Z historického pohľadu je pri týchto oblastiach možno najzaujímavejšou otázkou to, ako dosiahli postavenie, ktoré im umožnilo, aby sa obchod stal motorom rozvoja. Inak pove-

dané, prečo je tam export „rozvojový“, a nie „rozvoj brzdiaci“? Nástup veľkých svetových mocností na takúto vzostupnú trajektóriu – napríklad hegemonických štátov ako sú Holandsko, Británia alebo USA – možno všeobecne vysvetliť kombináciou ich vojenskej moci s novými formami ekonomickej organizácie a možnosťami získať suroviny (Arrighi, 1994). To je však pravdepodobne najmenej schodná cesta pre iné regióny, ktorým jednoducho ide len o vyšší stupeň rozvoja. Zaujímavejšou inšpiráciou pre nich môžu byť skôr malé európske štáty, ktoré sa dokázali pozdvihnúť v druhej polovici devätnásteho storočia a východoázijské štáty (a možno aj Írsko), ktoré v posledných desaťročiach dvadsiateho storočia úspešne kombinovali obchod s rozvojom.

Škandinávské štáty sú dobrou prípadovou štúdiou spoločenského rastu v rámci malých regiónov (Senghaas, 1985). Tieto malé európske krajiny boli prinútené integrovať sa do svetového trhu a uvedomili si, že po priemyselnej revolúcii začali za industrializovanými európskymi krajinami zaostávať. Ale namiesto toho, aby sa pokúšali prispôbiť zvonku predpisovanej deľbe práce, rozvinuli medzinárodnú konkurencieschopnosť svojich – v tom čase veľmi mladých – domácich výrobných sektorov. Napríklad také krajiny ako Dánsko intenzívne podporovali revolučné postupy v poľnohospodárstve a zisky zo zvýšenej poľnohospodárskej produktivity použili na zvýšenie priemerných príjmov vo všetkých sektoroch ekonomiky. To zase vytvorilo robustný domáci trh, ktorý bol dosť silný, aby udržal prosperitu domáceho priemyslu, pričom ho colné bariéry chránili pred dovozmi z priemyselne silnejších európskych krajín. Prím v tomto procese hrali špeciálne technológie na spracovanie domácej poľnohospodárskej produkcie. Zatiaľ čo krajiny ako Dánsko zvládli industrializáciu s využitím strategických nástrojov obchodného protekcionizmu, iné krajiny, ktoré prijali skromnú úlohu exportérov prvotných surovín do bohatého európskeho centra (Írsko, Portugalsko, Španielsko, Rumunsko), ostávali naďalej na periférii a nedokázali sa industrializovať.

Podobne si pri svojom rozvoji počínali aj východoázijské krajiny ako Japonsko, Južná Kórea a Taiwan. Podľa analytikov ako So a Chiu, tieto štáty sa neriadili neoliberalnými princípmi voľného obchodu a slobody podnikania, ale namiesto toho zohrali „strategickú úlohu pri krotení medzinárodných i domácich trhových síl a dokázali ich využiť v prospech krajiny“ (So a Chiu, 1995, s. 12). Napríklad Južná Kórea porušovala princípy voľného obchodu poskytovaním dotovaných úverov a cudzej meny svojim korporáciám až dovtedy, kým nezosilneli natoľko, že mohli inovovať svoje technológie a presadiť sa v exporte svojich produktov. Takisto chránili tieto spoločnosti na domacom trhu voči dovozom, až pokiaľ nedosiahli dostatočný pokrok, aby sa presadili ako exportéri na globálnom trhu. Podobne aj Taiwan porušoval zásady voľného obchodu tým, že chránil svoje kľúčové sektory pred importom až dovtedy, kým jeho firmy neboli schopné presadiť sa na exportných trhoch. Napriek tvrdeniam neoliberalov, že hospodársky rast si vyžaduje slobodné podnikanie a voľný obchod, skúsenosť východoázijských ekonomík potvrdzuje alternatívny prístup strategického protekcionizmu.

Príklady západnej Európy v devätnástom storočí a východnej Ázie v dvadsiatom storočí protirečia ortodoxným ekonomickým názorom, ktoré uprednostňujú voľný obchod. Skôr naznačujú, že rozvoj možno dosiahnuť prostredníctvom strategických politických rozhodnutí, ku ktorým patrí aj ochrana domáceho hospodárstva. Voľný obchod sa stáva faktorom

d'alšieho rozvoja až potom, keď krajina či región zvládnu prvý krok na ceste k získaniu konkurenčnej výhody vo výrobe vysoko ziskových priemyselných produktov. Krajina preto môže profitovať z voľného obchodu až potom, keď sa na rebríčku globálnej del'by práce posunie vyššie – od okrajových spôsobov produkcie k výrobe a exportu kľúčových tovarov.

Ale existuje ešte aj tretí, celkom čerstvý príklad, o ktorom si experti myslia, že je prototypom výhod voľného obchodu v novej globalizovanej ekonomike. Írsko sa často uvádza ako dôkaz tvrdenia, že voľný obchod je faktorom rozvoja, pretože patrí k ekonomicky najliberálnejším krajinám sveta a súčasne malo jednu z najrýchlejšie sa rozvíjajúcich ekonomík 90. rokov dvadsiateho a začiatku dvadsiateho prvého storočia. Koncom 80. rokov bola ekonomika (južného) Írska v stagnácii, nezamestnanosť bola rekordne vysoká, najvyššia v celej Európskej únii, možno s výnimkou Španielska. Štátny dlh Írskej republiky patril k najvyšším na svete. Ale v roku 1994 sa začal v Írsku hospodársky boom, rast HDP sa zvýšil na 5,8% a udržiaval sa na tejto úrovni až do konca dekády a na začiatku nového milénia. Írsky národný príjem na obyvateľa, ktorý bol v roku 1988 na úrovni sotva 60% priemeru EÚ, dosiahol o dekádu neskôr plný priemer EÚ. Dynamika írskeho rastu v 90. rokoch bola na európske pomery taká vysoká, že v roku 1994 sa článok, uverejnený v internetovom mesačníku *Euroletter* pýtal – a nebol to celkom žart – či netreba Írsko považovať za „keltského tigra“, ktorý sa opíči po rýchlo rastúcich ekonomikách východnej Ázie (Gardiner, 1994, s. 9–21). Zdroje írskeho rastu sú však dodnes predmetom polemík. Väčšina ekonómov tvrdí, že za svoj ekonomický úspech vďačí Írsko neoliberalnej politike voľného obchodu, rozpočtovej disciplíne, dohodám o sociálnom partnerstve, ktoré brzdili prehnané mzdové požiadavky a umožnili pružnosť pracovnej sily, akumulácii vysokokvalifikovaného ľudského kapitálu, stabilite meny a všeobecne priaznivému makroekonomickému prostrediu. Niektorí ekonómovia tvrdili, že v tomto liberálnom prostredí obchod (najmä export) jasne fungoval ako faktor hospodárskeho rastu.

S touto neoliberalnou interpretáciou írskeho hospodárskeho rastu (a modelom, ktorý vytvoril) však možno polemizovať. Írsky model má totiž niektoré zvláštne špecifiká. Krajina sa v 90. rokoch hospodársky rýchlo vzmáhala vďaka viacerým jedinečným okolnostiam, ktoré jej umožnili prilákať historicky najvyšší podiel investícií z nadnárodných spoločností z USA. Práve v čase, keď sa začiatkom 90. rokov otvoril európsky jednotný trh, prechádzali USA obdobím rekordnej ekonomickej expanzie. Po silnom poklese investovania v zahraničí v 80. rokoch začali USA opäť investovať v Európe, najmä s úmyslom exportne sa presadiť na novom „veľkom trhu“ Európskej únie. Írsko bolo pre USA ideálnym predmostím, odkiaľ plánovali začať s novými investíciami. Malo anglicky hovoriacu pracovnú silu, pripravenú akceptovať nízke mzdy a pružné pracovné podmienky, pretože nezamestnanosť bola v tom čase vysoká. Medzi nezamestnanými boli aj inžinieri, školení na prácu v spoločnostiach na informačné technológie (IT), ktoré boli hlavnou zložkou severoamerických investícií. Írska vláda nielenže plne podporovala liberálnu politiku voľného obchodu a slobodného podnikania, ale navyše bola ochotná ponúknuť významné stimulačné balíčky každej spoločnosti ochotnej investovať v Írsku. Tieto stimuly zahŕňali vládne dotácie, ale predovšetkým najnižšie daňové zaťaženie pre firmy v rámci celej Európskej únie (10% proti bežným 30–40% v iných krajinách). V roku 1991 sa pre Írsko rozhodol počítačový gigant Intel a v priebehu niekoľkých nasledujúcich rokov ho nasledovali ďalšie významné IT firmy.

Zahraničné investície s vysokou pridanou hodnotou prišli do Írska práve kvôli nízkym daňovým sadzbám a to vytvorilo základ pre ďalší rýchly hospodársky rast krajiny. Všeobecne prevládala názor, že za rýchly rast exportu vďaka Írsku voľnému obchodu, ktorý sa takto stal faktorom rozvoja. Ale táto jedinečná kombinácia okolností sa sotva môže zopakovať v rozvojových krajinách. Potvrzuje to aj fakt, že írsky hospodársky rast bol v 90. rokoch minulého storočia taký rýchly aj preto, že krajina mala pomerne málo obyvateľov (3 až 3,5 milióna). Príchod 20% z celkových amerických investícií v Európe mal teda významný vplyv na írsky hospodársky rast. Iba samotné investície z USA boli v 90. rokoch priamo zodpovedné za 50% írského rastu a v prvých rokoch nového milénia to bolo ešte viac. Na porovnanie: Veľká Británia získala *dvakrát taký* objem investícií z USA, ale má dvadsaťnásobne viac obyvateľov ako Írsko. Investície v Británii preto vonkoncom neovplyvnili hospodársky rast, naopak, krajina na európskom rebríčku ekonomickej prosperity ďalej klesala.

Možno najpresvedčivejším dôkazom proti Írsku ako príkladu rozvoja vedeného obchodom, je krátky život „keltského tigra“. Už v roku 2001 začali odtiaľ nadnárodné korporácie sťahovať svoje investície a hospodársky rast sa namiesto exportnej produkcie sústredil na stavebníctvo, vrátane pozemkových špekulácií. A keď v roku 2008 udrela úverová kríza, kedysi ospevovaný keltský tiger upadal do hlbkej recesie. Iné krajiny, predovšetkým v Latinskej Amerike, ktoré sa počas 80. a 90. rokov riadili zásadami voľného obchodu podľa rád Washingtonského konsenzu, už medzičasom prešli na stratégie regulácie a regionálnej spolupráce. Tieto stratégie mali zabrániť mnohým reálnym či hroziacim sociálnym problémom, ktoré boli výsledkom neoliberalnej politiky USA, MMF a Svetovej banky po dlhovej kríze v 70. rokoch 20. storočia.

Washingtonský konsenzus a anti-washingtonský konsenzus

Najnovšia iniciatíva na prehĺbenie voľného obchodu sa objavila vo forme takzvaného „Washingtonského konsenzu“, čo je termín, ktorý uviedol do života ekonóm John Williamson. Charakterizoval ním balík politických receptov, ktoré pretláčali USA a ďalšie západné vlády v spolupráci s medzinárodnými finančnými inštitúciami (IFI), vrátane MMF, Svetovej banky a Svetovej obchodnej organizácie. Tento politický balík získal na sile po ohromnom náraste dlhov, ktorý postihol vlády chudobných krajín v dôsledku ropnej krízy a nezodpovednej úverovej politiky bánk v 70. rokoch minulého storočia. MMF a Svetová banka reagovali na vzniknutú situáciu poskytnutím pomoci týmto krajinám pri splácaní dlhov, ale súčasne požadovali, aby podpísali súhlas s programami štrukturálnych reforiem (SAP), ktoré zahŕňali také opatrenia ako privatizáciu štátom vlastnených podnikov, liberalizáciu obchodu a škrtý vo vládných výdavkoch na sociálnu oblasť.

V 90. rokoch potom tieto a ďalšie požiadavky liberálov vyústili do Washingtonského konsenzu, ktorý chudobné krajiny na celom svete navádzal alebo nútil pripojiť sa k dohodám o voľnom obchode a pokračovať v privatizácii štátnych podnikov – vrátane verejnej infraštruktúry ako sú plynárne a vodárne. Ďalší impulz pokračovať v neoliberalnej politike dalo založenie Svetovej obchodnej organizácie (WTO) v roku 1995 a podpís regionálnych obchodných dohôd, ako napr. Severoamerickej dohody o voľnom obchode (North American Free Trade Agreement, NAFTA) v roku 1994 a neskôr. WTO sa pokúšala celoplošne

uviesť do platnosti Všeobecnú dohodu o obchode v službách (General Agreement on Trade in Services, GATS), ktorá otvára národné trhy v oblasti verejných služieb, dopravy a komunikácií a umožňuje ich prevzatie obrími nadnárodnými korporáciami, alebo dohodu nazvanú Duševné majetkové práva súvisiace s obchodom (Trade-Related Intellectual Property Rights, TRIPS), ktorá chráni práva nadnárodných korporácií pred konkurenciou a umožňuje diktovať vysoké ceny za také produkty ako sú lieky alebo softvér. WTO s podporou EÚ a USA súčasne začala obchodné rokovania – takzvané Rozvojové kolo z Dohy (Doha Development Round) – cieľom ktorých bolo celosvetové znižovanie obchodných bariér a nárast globálneho obchodu.

USA mali ďalšie plány – rozšíriť dohody NAFTA na oblasť voľného obchodu Amerík, čo by zahŕňalo celú západnú pologuľu. Tieto plány sa však stretli s odporom po celej Latinskej Amerike. Hnutia spoločenského odporu sa úspešne postavili proti privatizácii verejnej infraštruktúry a začiatkom nového milénia sa v krajinách Latinskej Ameriky zrodil anti-washingtonský konsenzus, na čele ktorého stáli pokrokové vlády Brazílie, Argentíny, Venezuely a (neskôr) aj Bolívie, Nikaraguy, Ekvádoru a Uruguaya.

Rozvojové kolo z Dohy sa v tom čase potýkalo s chronickými problémami – na jednej strane kvôli odporu ľudí a vlád globálneho Juhu a na druhej strane kvôli odmietaniu USA zrušiť vysoké dotácie na svoje poľnohospodárske výrobky, čo naďalej predstavuje významnú prekážku rozvoja voľného obchodu. Niekoľko po sebe idúcich konferencií WTO ukončili protesty a vnútorný odpor chudobnejších krajín. Ľudové protesty a odpor vlád pochoval aj GATS a podobné iniciatívy. Napríklad v Bolívii masové protesty v mestách Cochabamba a El Alto zvrátili rozhodnutia o privatizácii vodární a plynární. Vlády Brazílie a Južnej Afriky zase úspešne odolali pokusom veľkých farmaceutických spoločností obmedziť programy, umožňujúce ľuďom trpiacim na HIV ľahší prístup k antiretrovirálnym liekom. V roku 2008 bolo Rozvojové kolo z Dohy, ale aj Washingtonský konsenzus vo veľkom zmätku. Hoci vláda USA naďalej priamo oponovala tvrdému jadrú anti-washingtonského konsenzu (Venezuela a Bolívia) a pokúšala sa získať niektoré umiernennejšie vlády (Brazília, Čile) na podporu istých obmedzených foriem neoliberalizmu, bolo už jasné, že široko koncipované plány na globálny voľný obchod, ktoré sa objavili v 90. rokoch minulého storočia, budú odložené prinajlepšom o niekoľko rokov (Beeson a Islam, 2005, s. 197–219).

Záver

Či sa export stane faktorom rozvoja a rastu, to závisí od špecifických okolností danej krajiny. Historické súvislosti naznačujú, že voľný obchod *nie je* činiteľom rozvoja, obchod je skôr ekonomický nástroj, ktorý – ako mnoho ďalších – sa musí premyslene využívať, ak má krajine priniesť osoh a hospodársky rast. Vo väčšine prípadov bola politika, vedúca k rozvoju, v priamom protiklade k princípom voľného obchodu, ktoré dnes krajinám predpisujú najvýznamnejšie medzinárodné ekonomické inštitúcie. V krajinách, ktorým agresívnu politiku voľného obchodu vnútili, často klesla životná úroveň širokých vrstiev obyvateľstva, ktoré stratilo aj tie najzákladnejšie záchranne siete v oblasti bývania či zdravotnej starostlivosti, a súčasne muselo vynakladať väčší podiel svojich príjmov na základné potreby ako voda a energia.

Bibliografia

- ARRIGHI, G. and DRANGEL, J. (1986): „Stratification of the World-economy: An Explanation of the Semiperipheral Zone“, *Review*, vol. 10, no. 1, p. 9–74.
- ARRIGHI, G. (1994): *The Long Twentieth Century*, Verso, London.
- ARTHUR, W. B. (1988): „Self-reinforcing Mechanisms in Economics“. In P. Anderson, K. Arrow and D. Pines (ed.), *The Economy as an Evolving Complex System*, Santa Fe Institute, Santa Fe.
- BEESON, M. and ISLAM, I. (2005): „Neo-Liberalism and East Asia: Resisting the Washington Consensus“, *Journal of Development Studies*, vol. 41, p. 197–219.
- EDWARDS, C. (1985): *The Fragmented World: Competing Perspectives on Trade, Money and Crisis*, Methuen, London.
- GARDINER, K. (1994): „The Irish Economy: A Celtic Tiger?“, *Ireland: Challenging for Promotion*, *Morgan Stanley Euroletter*, 1 August, p. 9–21.
- GEREFFI, G. and KORZENIEWICZ, M. (ed.) (1994): *Commodity Chains and Global Capitalism*, Praeger, Westport, Conn.
- JENKINS, R. (1987): *Transnational Corporations and Uneven Development*, Methuen, London.
- HAYDU, J. (1998): „Making Use of the Past: Time Periods as Cases to Compare and as Sequences of Problem Solving“, *American Journal of Sociology*, vol. 104, no. 2, p. 339–371.
- MADELEY, J. (2000): *Hungry for Trade: How the Poor Pay for Free Trade*, Zed Books, London.
- MAGDOFF, H. (1969): *The Age of Imperialism*, Monthly Review, New York.
- McMICHAEL, P. (1996): *Development and Social Change: A Global Perspective*, Pine Forge Press, Thousand Oaks, Calif.
- O’HEARN, D. (2001): *The Atlantic Economy: Britain, the US and Ireland*, Manchester University Press, Manchester.
- PORTER, M. E. (1990): *The Competitive Advantage of Nations*, Free Press, New York.
- SENGHAAS, D. (1985): *The European Experience*, Berg, Leamington Spa.
- SINGER, Hans and GRAY, Patricia (1988): „Trade Policy and Growth of Developing Countries“, *World Development*, vol.16, no.3, pp.395–403.
- SO, A. and CHIU, S. (1995): *East Asia and the World Economy*, Sage, Thousand Oaks, Calif.
- WALLERSTEIN, I. (1983): *Historical Capitalism*, Verso, London.

Webstránky

- Centre for Global Development www.cgdev.org
- GATT www.ciesin.org
- History of Economic Thought <http://cepa.newschool.edu/het/>
- International Trade Centre www.intracen.org
- Magazine of the International Trade Centre www.tradeforum.org
- McMaster History of Economic Thought www.mcmaster.ca/economics/
- Third World Network www.twinside.org.sg
- UN Trade and Development www.unctad.org
- World Development Movement www.wdm.org.uk
- WTO www.wto.org

6. Neoprávnený dlh: Finančná kríza je už obohraná pieseň

Nessa Ní Chasaideová

Keď sa v septembri 2008 dostala do titulkov novín banková kríza, problém „nezodpovedného financovania“ sa stal témou diskusií a zdrojom vážnych starostí vo väčšine domácností rozvinutých krajín. Panika a rozhorčenie, ktoré pociťovalo veľa ľudí, vyplývali zo zistenia, aké bezmocné sú krajiny pred silou veľkých peňazí. Nenásytnosť, neschopnosť a nezodpovednosť, ktoré počas krízy preukázali centrá finančného sektora, však neboli ničím novým pre ľudí žijúcich v krajinách globálneho Juhu. Štátne dlhy, ktoré ľudia v týchto krajinách splácajú už celé generácie, sú do veľkej miery výsledkom hrubo nerovnoprávneho a oportunistického vzťahu medzi dlžníkmi a veriteľmi.

Negatívne dôsledky dlhovej záťaže na globálnom Juhu dosiahli proporcie krízy. Rozvojovému svetu zablokovali zdroje naliehavo potrebné na sociálny a ekonomický rozvoj – boli presmerované na riešenie dlhovej služby. Ale na dlhovú krízu Juhu nik nereagoval urýchleným uvoľnením prostriedkov tak, ako sme to videli v prípade najnovšej globálnej finančnej krízy. Táto kapitola sa zaoberá polemikou o medzinárodnom systéme poskytovania úverov a dlhov, ktoré vznikli v posledných desaťročiach ako dôsledok tohto systému. V závere kapitoly analyzujeme katastrofálne následky týchto dlhov, ovplyvňujúce rozvoj krajín globálneho Juhu.

Začiatky dlhovej krízy

V 70. rokoch minulého storočia dramaticky vzrástla cena ropy. Výsledkom tohto cenového skoku bolo, že krajiny vyvážajúce ropu deponovali miliardy dolárov zo svojich ropných ziskov

v európskych bankách a v bankách Spojených štátov amerických. Tieto banky potom začali bezohľadne tlačiť na vlády a iné inštitúcie v krajinách globálneho Juhu, aby si od nich brali úvery a banky tak mohli efektívne zúročiť prijaté vklady. Južné krajiny – mnohé z nich sa osamostatnili iba nedávno – si tieto ľahko dostupné peniaze ochotne požičiavali. Počas 80. rokov však dlžnícke krajiny čelili poklesu príjmov z exportu a z poklesu cien surovín, z rastu úrokových sadzieb a znižovania devízových rezerv, bez ktorých nemohli uskutočňovať medzinárodné finančné transakcie. Tieto ekonomické faktory dostali zadlžené krajiny pod veľký tlak z hľadiska ich schopnosti splácať dlhové tranže v určených termínoch. V roku 1982 ohlásili viaceré vlády latinskoamerických krajín na čele s Mexikom, že nie sú schopné splácať svoje úvery. Vidina rozsiahlej platobnej neschopnosti celej oblasti spôsobila paniku veriteľských inštitúcií. Vedúce medzinárodné finančné inštitúcie (IFI) na čele so Svetovou bankou, Medzinárodným menovým fondom (MMF) a Parížskym klubom (ktorý sa zaoberá prípravou úverových rokovaní medzi vládami) reagovali na krízu dohodou o „reštrukturalizácii“ dlhov týchto krajín.

Dohody o reštrukturalizácii znamenali nové úvery pre zadlžené krajiny a dlhšie obdobia splácania. Paralelne s reštrukturalizáciou vznikli dohody s dlžníckymi krajinami, ktoré im stanovili politické podmienky známe ako programy štrukturálnych reforiem (SAP). Sformulovali ich Svetová banka a MMF. Tento nový režim reforiem však priniesol iba ďalší cyklus prolongácie dlhov, platobnej neschopnosti a odmietanie dlžníkov implementovať SAP (Carrasco, 2007). Reakciu veriteľských inštitúcií na krízu bolo predĺženie splatenia dlhu a reštrukturalizácia ekonomík – nie odpustenie či zmiernenie dlhovej záťaže. Koncom 80. rokov však problémy dlhovej krízy eskalovali natoľko, že ich už nebolo možné ignorovať. Veritelia boli nútení pripustiť, že mnoho pôžičiek, ktoré poskytli, nebude možné splatiť.

Odpoveďou USA na túto neschopnosť splácať úvery bola séria dobrovoľných znížení dlhu prostredníctvom oddlženia, ktoré realizovali komerčné banky. Iniciatívu nazvali „Bradyho iniciatíva“ podľa vtedajšieho ministra financií vlády USA Nicholasa F. Bradyho. Hoci sa niektorým krajinám pomocou týchto iniciatív podarilo znížiť objem dlhovej služby, splácanie dlhov aj naďalej predstavovalo veľmi významnú záťaž a odčerpávanie zdrojov krajín Juhu. Štrukturálne reformy mali zničujúce následky. Najtvrdšie dopadali na životy najchudobnejších a najzraniteľnejších vrstiev obyvateľstva v dlžníckych krajinách (SAPRI, 2004; Hertz, 2004; Bond, 2006). Dôležité bolo aj to, že Svetová banka a MMF získali manažovaním krízy významné postavenie pri formovaní národných politík dlžníckych krajín.

Vznik medzinárodného hnutia za zrušenie dlhov

Kvôli pomalému či žiadnemu rozvoju, zapríčinenému dlhovou krízou z 80. rokov, zostáva problém dlhov nevyriešený. V roku 2008 mal kombinovaný dlh dlžníckych krajín hodnotu 2,85 bilióna USD, kým v roku 1990 to bolo 1,3 bilióna USD (Eurodad, 2008). Protestné hnutie proti vymáhaniu dlhov preto stále silnelo a nadobudlo organizovaný charakter. Mimovládne organizácie, odbory, komunitné skupiny a iné sociálne hnutia v krajinách globálneho Juhu začali požadovať, aby veriteľské banky zrušili ich dlhy a súčasne žiadali zastavenie dominantnej roly Svetovej banky a Medzinárodného menového fondu pri ovplyvňovaní politických rozhodnutí v ich krajinách. Aj aktivisti na globálnom Severe formulovali

podobné požiadavky a rozbehli mediálne účinné kampane ako Jubilee 2000 a Make Poverty History. Chceli, aby sa ich vlády začali angažovať za ukončenie masívnej dlhovej záťaže Juhu. Argumenty, ktoré používali v prospech zrušenia dlhu, boli: kontraproduktívna úloha systému úverov, oslabujúca účinnosť rozvojovej pomoci, skutočnosť, že globálny Juh svoje dlhy už niekoľkonásobne splatil a fakt, že veľká časť dlhu je neoprávnená. Každý z týchto argumentov analyzujeme nižšie.

Dlh je kontraproduktívny

Masívne objemy splátok z dlžníckych krajín vysoko prevyšujú prostriedky, ktoré tieto krajiny dostávajú ako rozvojovú pomoc. Tak vznikol očividne kontraproduktívny systém medzinárodného financovania rozvoja. Jednoducho povedané, z hľadiska prostriedkov majú tieto krajiny „deravé dno“. Na jednej strane krajiny globálneho Juhu dostávajú rozvojovú pomoc, ale o viac peňazí prichádzajú kvôli splátkam dlhov. Takto sa vlastne negujú možné pozitívne účinky rozvojovej pomoci. Vyústilo to do absurdnej situácie, keď bohaté vlády a inštitúcie cez jeden kanál poskytujú krajinám Juhu naliehavo potrebné zdroje a cez druhý im ich berú.

Mnohonásobne splatený dlh

Ak uvážime enormný rozmer dlhovej záťaže, nevyhnutne musíme prísť k záveru, že je fakticky nesplateľná a je významným faktorom, prispievajúcim k neprijateľnému utrpeniu ľudí v krajinách Juhu, najmä tých najchudobnejších a najzraniteľnejších. Krajiny Severu by si mali uvedomiť svoje postavenie v širších súvislostiach. Mali by uznať, že z historického pohľadu práve obdobie kolonializmu prispelo k chudobe a prakticky nulovému rozvoju v krajinách globálneho Juhu: bol to jeden z hlavných dôvodov, prečo krajiny Juhu boli neskôr nútené brať si úvery. Bývalý prezident Tanzánie Benjamin Mkapa to vo svojej úvahe na podporu hnutia za zrušenie dlhu v roku 2005 formuloval takto: „Podporujeme vás vo vašom úsilí za úplné zrušenie dlhu chudobných krajín, pretože – úprimne povedané – považujem za škandál, že sme nútení rozhodovať sa medzi základnou zdravotnou starostlivosťou či vzdelaním pre našich ľudí a splácaním historického dlhu“ (Jubilee Debt Campaign, JDC, 2008).

Dôkaz o pokračujúcej záťaži starých dlhov poskytla nedávno Keňa, ktorá musela použiť 20% svojho štátneho rozpočtu na splácanie dlhu; to sa rovnalo čiastke, ktorú malo k dispozícii šesť ministerstiev – zdravotníctva, vodného hospodárstva, poľnohospodárstva, ciest, dopravy a financií (tamtiež). Dlhy globálneho Juhu sa navyše neustále odsúvali, pretože zadlžené krajiny boli v platobnej neschopnosti. Týmto časovým posunom sa dlžná suma kvôli narastajúcim úrokom prakticky zdvojnásobila. Napríklad v roku 2005 dlh Nigérie narástol z pôvodne požičanej sumy 17 miliárd na 34 miliárd USD (Carrasco, 2007).

Principiálne nespravodlivý dlh

Už samotný fakt, že mnohí veritelia ekonomicky profitovali z neustáleho odsúvania splatnosti dlhu naznačuje, aké záujmy sú v hre pri vzťahoch dlžníka a veriteľa. Aj preto aktivisti hnutia za zrušenie dlhu chápu tento problém skôr ako otázku spravodlivosti vo vzťahoch Sever-Juh, a nie ako výlučne finančný problém. Veľa už splatených dlhov, ale aj tých, ktoré ešte splatené neboli, bolo nezodpovedne poskytnutých na sociálne a ekologicky škodlivé projekty, alebo aj na také, ktoré sa nikdy neuskutočnili. Pôžičky sa v niektorých prípadoch použili na nákup zbraní a mohli prispieť k porušovaniu ľudských práv, boli poskytnuté za nevýhodných podmienok alebo boli podmienené politickými požiadavkami. Osobitne škodlivá pôžička bola poskytnutá Filipínam v 70. rokoch minulého storočia: bola určená na financovanie výstavby jadrovej elektrárne na polostrove Bataan. Kontrakt na výstavbu dostala spoločnosť z USA, sprevádzala ju neuveriteľná korupcia, rozpočet stavby bol vysoko prekročený a elektrárne nikdy nedokončili. Pre vážne bezpečnostné nedostatky v nej nebolo možné začať prevádzku: postavili ju v blízkosti geologického zlomu s častými zemetraseniami (Christian Aid, 2007, s. 15).

Svetová banka a ďalší veritelia podporovali aj iné, podobne katastrofálne projekty, ako napríklad Camisea Gas Project v Peru, ktorý spôsobil devastáciu životného prostredia a rozšírenie infekčných chorôb medzi domorodým obyvateľstvom (Amazon Watch, 2007). Úverové programy často ignorovali otázku ľudských práv, ako aj sociálnu a ekonomickú výhodnosť pre občanov krajín, ktoré úvery prijímali: ako príklad možno spomenúť pôžičku, ktorú od USA, Svetovej banky a MMF získal v 70. a 80. rokoch minulého storočia zairský prezident Mobutu (dnešný názov krajiny je Konžská demokratická republika). Skorumpovaná vláda tohto prezidenta získala úvery rádovo v miliardách dolárov. Použila ich skoro výlučne na svoje súkromné účely, nie na potreby ľudí vlastnej krajiny. Ale ľudia z Konžskej demokratickej republiky naďalej splácajú dlh, ktorý už dosiahol hodnotu 9 miliárd USD (Watkins, 2008).

Audit dlhov

Ak vznikne situácia, že úver neprináša plánované výhody cieľovej skupine, pre ktorú je určený, kto je za to zodpovedný? Ten, kto prostriedky požičiava, či ten, kto ich prijíma? Pri pokuse získať odpoveď na túto otázku sa Jubilee South (sieť aktivistov požadujúcich zrušenie dlhu pre krajiny globálneho Juhu) obrátila na ľudí v týchto krajinách, aby na národnej úrovni urobili „dlhové audity“. Tie by mali zistiť okolnosti prijímania jednotlivých úverov a určiť, ktoré úvery by mali vlády naďalej splácať a ktoré nie. Vlády, ktoré si požičiavajú, by mali prijímať len také úvery, ktoré dokážu neskôr splatiť a ktoré prinesú krajine osoh. Rovnako je však jasné, že veritelia by nemali poskytovať úvery s neférovými podmienkami, ktoré spôsobia platobnú neschopnosť dlžníka, alebo úvery s politickými či ekonomickými podmienkami. Úverový systém by sa mal vyvarovať financovania takých projektov, ktoré nezlepšujú situáciu ľudí v danej krajine. Veritelia by nemali v žiadnom prípade vyvíjať tlak na chudobné krajiny, aby prijímali nevyžiadané úvery alebo úvery, ktoré evidentne nebudú schopné splácať. V úsilí zabrániť škodlivým úverovým praktikám, sociálni aktivisti v týchto

zbedačených krajinách za prijímanie zlých úverov volajú na zodpovednosť vlastné vlády. Podobne aj aktivisti na globálnom Severe vyvíjajú úsilie, aby prinútili svoje vlády odpísať všetky neoprávnené dlhy a aby zabránili nezodpovednému požičiavaniu krajinám Juhu. V súčasnosti koalície za zrušenie dlhu vyzývajú vlády Severu, aby sa angažovali za vyšetrovanie úverových praktík a dlhov krajín Juhu voči veriteľským inštitúciám, predovšetkým voči Svetovej banke a Medzinárodnému menovému fondu.

Súčasný stav rušenia dlhov

Hnutie za zrušenie dlhu zaznamenalo čiastočné úspechy, pretože sa politické názory na problematiku dlhu posunuli. Oficiálne iniciatívy na pomoc zadlženým krajinám vznikli v rokoch 1996, 1999 a 2005 a čiastočne boli reakciou na tlak verejnosti. Ani jedna z týchto iniciatív však neriešila základný problém a v niektorých prípadoch dokonca zhoršila dlhovú záťaž, ktorej rozvojové krajiny čelia. Najznámejšiu dohodu o zrušení dlhu pod názvom Multilaterálna iniciatíva na zmiernenie dlhovej záťaže (MDRI) uzavreli krajiny skupiny G8 v roku 2005, keď vrcholila občianska kampaň Make Poverty History. Dohoda sľubovala zrušenie dlhov v hodnote 150 miliárd USD pre približne 40 krajín počas nasledujúcich 40 rokov; koncom roku 2007 sa 22 krajín dočkalo zníženia svojich dlhov celkom o 42 miliárd USD. Túto sumu treba pripočítať k ďalším viac ako 45 miliárdam USD dlhov, zrušených prostredníctvom predchádzajúcich dohôd (JDC, 2008). Rozvojový efekt takto uvoľnených prostriedkov sa ešte len musí vyhodnotiť, možno však povedať, že niektoré sociálne benefity vyplývajúce z týchto dohôd sú zrejmé už dnes. Napríklad Malawi od roku 2005 vytvorilo 4 000 nových učiteľských miest ročne; Uganda dokázala zrušiť poplatky za školskú dochádzku, čo umožnilo 5 miliónom detí chodiť do školy; v Tanzánii sa počet detí navštevujúcich základnú školu zvýšil zo 4,4 milióna v roku 2000 na 7,5 milióna v roku 2005; Mali dokázalo zaplatiť 5 000 nových učiteľov v osadách (JDC, 2008). Bez ohľadu na problémy súvisiace s globálnou recesiou v roku 2009 presahujúcou do roku 2010, ďalší postup oddĺženia musí ostať kľúčovou témou rozvojovej pomoci. Správa kampane za zrušenie dlhu „Nová dlhová kríza?“ konštatuje, že „38 zo 43 krajín, ktoré Svetová banka označuje za ekonomickou krízou najzraniteľnejšie, požadovalo významné odpustenie dlhov už pred súčasnou krízou, aby mohli zabezpečiť základné potreby obyvateľstva“. Reforma globálnej ekonomiky, ktorú požaduje JDC, zahŕňa „podstatnejší rozsah rušenia dlhov v hodnote aspoň 400 miliárd USD, čo je zlomok výpomoci a stimulačných balíčkov, ktoré nedávno prijal Západ“ (JDC, 2009, s. 4–5).

Krajiny, ktoré sa doteraz zapojili do procesu rušenia dlhu, však boli súčasne trestané implementáciou politických podmienok diktovaných Svetovou bankou a MMF. Tieto podmienky boli zakomponované už v procese rozhodovania o zrušení dlhu, ktorý iniciovali Svetová banka a MMF v roku 1966 tzv. Iniciatívou pre vysoko zadlžené rozvojové krajiny (HIPC). HIPC bol šesťročný proces, počas ktorého prebiehala analýza národných ekonomík, aby sa zistilo, či spĺňajú podmienky na zrušenie dlhu z hľadiska ich úrovne „dlhového stresu“. Potom museli urobiť sériu zmien vo svojej ekonomickej politike, aby dosiahli takzvanú „konečnú fázu HIPC“. Hoci počas celého procesu prišlo k niekoľkým úpravám implementácie HIPC, viaceré podmienky, súvisiace s týmto procesom, mali na dlžnícke krajiny veľmi škodlivé účinky.

Aktivity Svetovej banky a MMF spájať iniciatívy na zmiernenie dlhu s direktívnymi politickými podmienkami sú vysoko nedemokratické, pretože podkopávajú suverénne práva krajín Juhu na určenie vlastného smerovania ďalšieho vývoja. Politické recepty, presadzované týmito finančnými inštitúciami, boli okrem toho predmetom mnohých polemík a ich realizácia mala niekedy katastrofálne následky. Napríklad tanzánijská vláda v roku 2003 splnila jednu z podmienok HIPC a privatizovala vodárne v hlavnom meste Dar es Salám. Celé sa to skončilo katastrofou a vláda musela o dva roky neskôr zrušiť zmluvu so súkromnou spoločnosťou (JDC, 2006). Tu je dôležité dodať, že zatiaľ čo krajiny implementujú ekonomické reformy, ktoré sú súčasťou podmienok na zaradenie do programu odpísania dlhu, musia naďalej priebežne splácať svoj dlh bez ohľadu na ekonomické podmienky v danej krajine.

Zatiaľ posledná väčšia dlhová iniciatíva, MDRI, dosiahla úplné zrušenie dlhu od niektorých veriteľov, ale krajiny zahrnuté v dohode museli absolvovať úplný proces a splniť všetky podmienky HIPC – až potom získali zrušenie či zníženie dlhu. MDRI sa zamerala na príliš málo veriteľov a dlžníckych krajín: dohoda obsahovala zrušenie dlhov poskytnutých tromi veriteľmi – Svetovou bankou, MMF a Africkou rozvojovou bankou (African Development Bank, ADB). Intenzívna kampaň skupín občianskych aktivistov však primäla Inter-American Development Bank (IDB) podpísať v marci 2007 odpísanie dlhu niektorých latinskoamerických krajín. Banka odpustila dlhy Bolíviu, Guyane, Haiti, Hondurasu a Nikaraguu v celkovej výške 4,4 miliardy USD. Ale aj tu je na mieste otázka, či táto dohoda skutočne dlžníckym krajinám pomôže. Zdroje na odpustenie týchto dlhov sa majú totiž čerpať z Fondu pre špeciálne operácie (FSO) v IDB, čo znamená, že výhody získané zrušením dlhu sa negatívne prejavujú škrtmi v počte lacných úverov z FSO pre tie isté krajiny. To by znamenalo pokles až o 25% objemu zvýhodnených úverov, určených pre Bolíviu, Guyanu, Honduras a Nikaraguu (Eurodad, 2007). Podobné obavy sa týkajú aj možných škrtov v rozvojovej pomoci pre krajiny Juhu, pretože MDRI je dotovaná Medzinárodnou asociáciou pre rozvoj (International Development Association, IDA), ktorá je súčasťou Svetovej banky. Pre dlžnícke krajiny nebude teda zrušenie či zníženie dlhu veľkou výhrou, pretože súčasne stratia naliehavo potrebnú rozvojovú pomoc. A navyše, MDRI vylúčila zo zúfalo potrebného procesu oddlžovania veľa chudobných rozvojových krajín – ako napríklad Keňu, Bangladéš, Vietnam a Kambodžu.

Téma neoprávnených dlhov zaznamenala v poslednom čase mierny pokrok – oficiálne kruhy začínajú uznávať, že je dôležité tieto dlhy analyzovať. Napríklad v roku 2006 nórska vláda zrušila dlhy piatim krajinám Juhu s odôvodnením, že bola ako veriteľ „spoluzodpovedná“ za poskytovanie nezodpovedných úverov (Abildsnes, 2007). V roku 2007 zase vláda Ekvádoru iniciovala vznik národnej komisie na audit dlhu, aby preskúmala oprávnenosť národných dlhov. Ekvádorská komisia v súčasnosti kompletizuje svoju správu, pričom predbežné náznaky hovoria, že odhalí závažné pochybenia medzinárodných veriteľov v úverových zmluvách. Oba tieto prípady naznačujú, že už existujú vlády, ktoré sú pripravené urobiť odvážny krok a spochybniť dnes všeobecne uznávané vzťahy medzi veriteľmi a dlžníkmi.

Je pravda, že na bilaterálnej a multilaterálnej úrovni rušenia dlhov možno konštatovať čiastkové víťazstvá, vynárajú sa však nové príklady vykorisťovania krajín Juhu dlhovou službou. Mimoriadne šokujúce postupy používajú tzv. supie fondy, ktoré spustili proti kra-

jinám globálneho Juhu súdne procesy v úsilí vymôcť od nich dlžné sumy. Dobrou ukážkou neregulovanej a často nemorálnej povahy medzinárodnej úverovej scény je nedávny príklad firmy Donegal International, americkej obchodnej spoločnosti špecializovanej na vymáhanie dlhov, ktorá v roku 2007 zažalovala vládu Zambie o neuveriteľných 55 miliónov USD za úver vo výške 3 miliónov (DDCI, 2007).

Druhá strana mince: zodpovedné financovanie

Prax nezodpovedného požičiavania núti zamyslieť sa nad tým, ako zabezpečiť zodpovedné poskytovanie a prijímanie úverov v budúcnosti. Oficiálne inštitúcie sa ochotne zúčastňujú na diskusiách na túto tému, menej ochotne sa však zamýšľajú nad nezodpovedným poskytovaním úverov v minulosti. Jednou z príčin sú aj rastúce obavy tradičných veriteľských inštitúcií z rastúceho vplyvu nových veriteľov, akými sú napr. Čína a Venezuela, ktoré rozšírili svoj úverový potenciál aj na krajiny globálneho Juhu. K týmto oficiálnym iniciatívam patrí záväzok skupiny G8 z roku 2007 pripraviť chartu zodpovedného úverovania v spolupráci so skupinou 20 krajín Juhu. Táto téma silne rezonovala na stretnutí WTO v Cancúne v roku 2003. Skupiny občianskych aktivistov sa na jednej strane usilujú, aby sa nezabudlo na historickú nezodpovednosť pri poskytovaní úverov v minulosti, na druhej strane však vítajú vytvorenie nového súboru štandardov, ktoré sa stanú základom zodpovedného vzťahu poskytovateľov a prijímateľov úverov. Dialóg je dnes skutočne potrebný; len tak možno dosiahnuť vyriešenie krívd minulosti a vybudovať vzájomnú dôveru a porozumenie pre zodpovedné štandardy financovania. Úsilie vyústilo do vzniku dôležitej Charty zodpovedného financovania (Responsible Finance Charter) (Hurley, 2008), ktorú pripravila Európska sieť pre otázky zadlženia a rozvoja (European Network on Debt and Development, Eurodad). Vznikla na stretnutí ministrov financií HIPC krajín Commonwealthu vo Washingtone v apríli 2008 a priniesla návrhy konkrétnych opatrení. Podporili ju ministri financií Kamerunu, Ghany, Guyany, Malawi, Mozambiku, Sierry Leone, Tanzánie a Zambie. „Cieľom iniciatívy je poskytnúť poradenstvo, spravodlivý prístup a istoty veriteľom i štátom, ktoré si požičiavajú, a súčasne chrániť občanov a prírodné prostredie rozvojových krajín. Má zabezpečiť korektné lehoty a podmienky, transparentnosť procesu uzatvárania úverových zmlúv, rešpektovanie ľudských práv a životného prostredia prijímajúcich krajín, spravodlivé a efektívne riešenie sporov a dodržiavanie splátkového kalendára“ (Hurley, 2008, s. 4).

Záver

Napriek trvalým protestom celosvetového charakteru lídri rozvinutých krajín krízu, ktorá dolieha na ľudí globálneho Juhu, do veľkej miery prehliadali. Príležitostné čiastkové akcie nedokázali uspokojivo riešiť symptómy ani príčiny dlhového problému. Mimovládne organizácie venujúce sa otázkam rozvoja a ich koalície vyzývajú vlády, aby pri rozvíjaní dialógu o problémoch neoprávnených dlhov konali proaktívne a principiálne. Vlády by mali takisto uznať zodpovednosť veriteľov za poskytovanie nezodpovedných úverov, a mali by tiež čo najskôr zrušiť neoprávnené dlhy. Vlády globálneho Severu by spolu so svojimi medzinárodnými spojencami v nadnárodných inštitúciách ako sú EÚ, Svetová banka a MMF mali

podporovať Chartu zodpovedného financovania presadzovanú Eurodadom, aby sa tak zabezpečili spravodlivejšie vzťahy a jasnejšie štandardy medzi veriteľmi a príjemcami úverov. Dlhová kríza na globálnom Juhu si vyžaduje naliehavú pozornosť a konkrétne činy, aby sa raz a navždy odstránilo neslávne dedičstvo finančnej nezodpovednosti. Bohaté vlády a finančné inštitúcie musia začať konať a reagovať na naliehavé volanie hnutia za zrušenie dlhu. Inak bude ďalšia generácia ľudí Juhu, odsúdená znášať neprijateľné bremeno globálnej nerovnosti.

Bibliografia

- ABILDSNES, K. (2007): „Why Norway took Creditor Responsibility: The Case of the Ship Export Campaign“, SLUG and the Norwegian Forum for Environment and Development.
- Amazon Watch (2007): www.amazonwatch.org
- BOND, P. (2006): *Looting Africa: The Economies of Exploitation*, Zed Books, London and New York.
- CARRASCO, E. (2007): *International Finance and Development*, University of Iowa, Iowa.
- Christian Aid (2007): *Enough is Enough: The Debt Repudiation Option*, London.
- DDCI (2007): „Stop the Vultures Undermining Debt Cancellation in Zambia“, Debt and Development Coalition Ireland, April. www.debtireland.org
- Eurodad (2007): „IDB now in MDRI but once again the Devil is in the Detail“, March.
- Eurodad (2008): „14 NGOs Write to UN Secretary General on Debt“, February. www.eurodad.org
- HERTZ, N. (2004): *The Debt Threat and Why We Must Defuse It*, Fourth Estate, London and New York.
- HURLEY, G. (2008): *Eurodad „Responsible Finance Charter“*, Eurodad, Brussels. www.eurodad.org
- JDC (2006): „Cut the Strings“, Jubilee Debt Campaign UK, London.
- JDC (2008): „Unfinished Business“, Jubilee Debt Campaign UK, London.
- JDC (2009): „A New Debt Crisis?“, Jubilee Debt Campaign UK, London.
- SAPRI (2004): *The SAPRI Report: Structural Adjustment*, Zed Books, London and New York.
- WATKINS, N. (2008): „What Does Africa Owe?“, Foreign Policy in Focus, February. www.fpif.org

Webstránky

- African Forum and Network on Debt and Development www.afrodad.org
- Bretton Woods Project www.brettonwoodsproject.org
- Debt and Development Coalition Ireland www.debtireland.org
- European Network on Debt and Development www.eurodad.org
- Freedom from Debt Coalition www.fdc.ph
- Jubilee Australia www.jubileeaustralia.org
- Jubilee Debt Campaign www.jubileedebtcampaign.org.uk

III. Rozvojová politika

7. Klimatické zmeny a rozvoj: Skoncuje rast s chudobou, alebo rovno s celou planétou?

M. Satish Kumar

Stalo sa už zvykom, že keď sa spomenie životné prostredie, vzápätí nasleduje otázka: „Ste vedec, alebo aktivista?“ V jednom aj druhom prípade sa politici v bohatých i rozvojových krajinách naučili, že obe tieto bytosti treba brať s rezervou. Aj ľudia plní tých najlepších úmyslov sa v debatách o ekológii zvyčajne dostanú do pozície, že obhajujú jedných, alebo druhých. Celá polemika o ekológii sa však stala vhodnou palicou, ktorou bijú tých, ktorí prinášajú vedecké argumenty, ale aj tých, ktorí hlásajú potrebu ísť za hranice vedy do ríše aktivizmu a zmeny životného štýlu.

Existuje 66%-ná pravdepodobnosť, že globálne otepľovanie ovplyvní globálne životné prostredie a iba 34%-ná šanca, že ho neovplyvní vôbec. Napriek rastúcemu počtu vedeckých dôkazov je polemika o klimatických zmenách stále viac zaťažená prázdnu rétorikou a rozdielnym prístupom k životným hodnotám. Zdá sa, že vzniká priepasť medzi našou znalosťou problému a ochotou konať tak, aby sa vyriešil. Hoci úrokové sadzby stúpajú, hrozí inflácia a ekonomická recesia, produkcia luxusných tovarov neklesá, čo dokazuje, že závažné zmeny životného štýlu ešte len musia nastať. A politické prekáračky zahmlievajú hranicu medzi mýtmí a realitou. Táto kapitola sa zaoberá chýlostivou otázkou klimatických zmien a zaraďuje ju do celosvetového kontextu ľudského rozvoja.

Spotreba a globálne ekologické stopy

Závažnou výzvou, ktorá súvisí s klimatickými zmenami, je otázka, nakoľko sme ochotní zamýšľať sa nad ekologickými stopami vyplývajúcimi z našich konzumných návykov. Máme

právo kázať o rizikách globálnych klimatických zmien, ak budeme naďalej požadovať a konzumovať jablká zo Španielska, guávy z Afriky a po celý rok sezónnu zeleninu a paradajky? Takéto úvahy sa objavia vždy, keď v medzinárodnom kontexte nehrozí viditeľná kríza. Týždenník *New Scientist* konštatoval, že „miska obilia zanecháva rovnakú uhlíkovú stopu ako sedemkilometrová jazda na vozidle 4×4. Rezeň mäsa sa rovná 30 kilometrom“ (Trivedi, 2008, s. 30). Z tejto analýzy logicky vyplýva, že možno jediný spôsob, ako znížiť uhlíkovú stopu je – stať sa vegetariánom.

Podľa správy indického denníka *Times of India*, Čína predbehla Spojené štáty americké a stala sa „najväčším svetovým znečisťovateľom“ (*Times of India*, 15. apríl 2008). To najmä preto, konštatuje denník, že Čína kladie väčší dôraz na ekonomiku ako na životné prostredie. Podľa hovorca čínskej vlády, prioritou v boji proti klimatickým zmenám je udržanie ekonomického rozvoja. Na druhej strane, Bangladéš čelí v súvislosti s klimatickou zmenou kríze hromadného presídľovania, pretože nízko položené oblasti krajiny vo zvýšenej miere ohrozujú záplavy (*Times of India*, 14. apríl 2008). Je to tak: klimatické zmeny znamenajú menej vody a jedla pre chudobných v mnohých krajinách rozvojového sveta. Musíme preto vnímať tempo, akým postupujú klimatické zmeny; frekvencia extrémnych klimatických javov jasne ukazuje, ako globálne otepľovanie vplýva na životné prostredie. Treba si súčasne uvedomiť, že klimatické zmeny najviac postihujú chudobné komunity rozvojového sveta. Tie sú najmenej pripravené čeliť následkom extrémnych výčinov počasia – povodniam, suchám a neúrode.

Celá paradigma rozvoja je postavená na ideáloch prosperity a meria sa úrovňou spotreby. Koncepcia prosperity je založená na porovnaní cien. Podporuje tak hodnoty konzumu a tendenciu zvyšovať ho. Priemerný príjem na obyvateľa človeka z najbohatšej krajiny je dnes päťdesiatnásobne vyšší ako toho z najchudobnejšej. Pred dvesto rokmi bol však tento pomer iba 5 ku 1. Medzivládny panel o klimatických zmenách (IPCC) v roku 2007 konštatoval, že za klimatické zmeny je v prvom rade zodpovedná ľudská aktivita, a takisto odhadol náklady, ktoré – ak sa nepodniknú nijaké kroky – bude musieť ľudstvo vynaložiť v budúcnosti. S 90%-nou istotou môžeme povedať, že za otepľovanie povrchu planéty sú zodpovedné skleníkové plyny emitované ľudskou aktivitou. Správa IPCC ďalej konštatuje, že klimatické zmeny v poslednom polstoročí mali za následok častejšie a intenzívnejšie extrémne prejavy počasia:

- Je veľmi pravdepodobné, že studené dni, studené noci a mráz sa vo väčšine vnútrozemia vyskytujú zriedkavejšie, zatiaľ čo horúce dni a horúce noci sa vyskytujú častejšie.
- Je pravdepodobné, že vo väčšine vnútrozemia sa častejšie vyskytujú vlny horúčav.
- Frekvencia prudkých dažďov (alebo podiel prudkých dažďov na celkových zrážkach) sa vo väčšine oblastí pravdepodobne zvýšila.
- Je pravdepodobné, že výskyt extrémne vysokých úrovní morskej hladiny sa od roku 1975 zvýšil na mnohých miestach celého sveta. (IPCC 2007)

Napríklad Maledívy ležia iba 2 metre nad úrovňou morskej hladiny, sú teda mimoriadne ohrozené jej zvyšovaním. Podobné scenáre sa týkajú aj Šalamúnových ostrovov a dokonca aj Bangladéša. Veľká časť environmentálnych škôd je nezvratná, ale momentálne

sme len na začiatku riešenia tohto problému – pokúšame sa vzdelávať občanov v otázkach životného prostredia a globálneho otepľovania.

Sternova správa (2006) odhalila problém, ktorým bude ľudstvo čeliť v budúcnosti. Diskusia k tejto správe bola veľmi ostrá. Účastníci v nej formulovali zásadné otázky a priniesli celú paletu dôkazov o klimatických zmenách. Škála reakcií siaha od čistých špekulácií o tom, či je etické vyháňať sa riziku (Yohe a Tol, 2008, s. 231) až po kritiku nedostatočnej dokumentácie početných vedeckých a sociálnych predpokladov (Jensen a Webster, 2007; Mendelsohn, 2006; Nordhaus, Nyong a Kulindwa, 2006; Pielke, 2007; Tol, 2006; a Yohe a Tol, 2007). Niektorí tvrdia, že Stern možno podcenil vplyvy klimatických zmien (Neumayer, 2007), zatiaľ čo iní sú pevne presvedčení, že tvrdenie o dôsledkoch ľudských aktivít na klimatické zmeny je výmysel (Byatt a kol., 2006; Carter a kol., 2006). Zdá sa, že posledne spomenutý názor o klimatických zmenách rezonoval počas diskusií najmä v prostredí niektorých konzervatívnych kruhov. Skeptici aj pesimisti jednoducho odmietajú uveriť množstvu vedeckých dôkazov. Zhoda v debate o klimatických zmenách dnes panuje v tom, že „Sternova správa má pravdu z nesprávnych dôvodov“ (Yohe a Tol, 2008, s. 232). Sám Stern (2006) tvrdí, že klimatické zmeny môžu vyvolať riziká vážnych porúch ekonomickej a sociálnej aktivity takej intenzity, ktorú možno prirovnať k vojnám či ekonomickým krízam. Kritici Sternovej správy preto zväčša súhlasia s metódami a hypotézami správy, ale nie s jej hlavnými závermi.

Dnes je k dispozícii rozsiahly súbor vedeckých zistení, ktoré dokazujú, že klimatické zmeny sú reálny fenomén, vyžadujúci celú pozornosť a aktívny zásah. Napríklad jedným z kľúčových faktorov, ktoré súvisia s klimatickými zmenami, je nárast skleníkových plynov, spôsobený ľudskými aktivitami. Uznávané klimatické modely jasne preukázali, že zdvojnásobenie predindustriálnych úrovní skleníkových plynov pravdepodobne zvýši globálne priemerné teploty o 2 až 5 stupňov Celzia. Takáto úroveň nárastu skleníkových plynov sa dosiahne v rozpätí rokov 2030 až 2060. Oteplenie o 5 stupňov Celzia bude mať za následok zmeny, ktoré sa vymykajú skúsenostiam súčasných generácií. Dosah takého nárastu teplôt negatívne ovplyvní podmienky života spôsobom, aký ľudstvo nezažilo od čias temného stredoveku.

Klimatické zmeny budú urýchľovať otepľovanie, pretože spôsobia ďalšie uvoľňovanie skleníkových plynov, čo povedie k vyšším teplotám. Bezprostredným efektom tejto zmeny bude, že vegetácia a pôda už nebudú schopné vstrebávať dost uhlíka z atmosféry, čo bude viesť k roztápaniu permafrostu v polárnych oblastiach. To samo osebe spôsobí ďalšie otepľovanie zemskej atmosféry o 1–2 stupne. Globálne otepľovanie uvedie do pohybu reťazovú reakciu, ktorá rozvráti vodný cyklus a spôsobí mimosezónne záplavy a suchá. Severnejšie položené oblasti budú zasiahnuté vyššou zrážkovou činnosťou, zatiaľ čo regióny so stredoziemnou klímou budú trpieť suchom. To sa už zreteľne prejavuje na juhu Španielska, severe Afriky a na Cypre, kde nepršalo viac ako tri roky. Postupná dezertifikácia a zvýšená frekvencia záplav, cyklónov a hurikánov budú na programe dňa. Zmeny v distribúcii tepla na celom svete spôsobia zmenu oceánskych prúdov a cirkulácie atmosféry, čo výrazne naruší tradičný priebeh sezónnych cyklov počasia na globálnej, regionálnej a miestnej úrovni. Topenie ľadovcov spôsobí katastrofický vzostup morských hladín na celom svete. Hoci veda významne zasahuje do povahy ekonomických procesov, vedecké dôkazy nemusia

byť nevyhnutne dôvodom na reakciu spoločnosti, aj keď sú riziká reálne. Klimatické zmeny sa považovali za jednu z externalít, ktoré sú dôsledkom rastu.

Ako klimatické zmeny ovplyvnia ľudí na celom svete

Podľa Sternovej správy klimatické zmeny ohrožia základné podmienky ľudského života, akými sú prístup k pitnej vode, jedlu, zdravotnej starostlivosti a využívaniu pôdy, ktoré sa vždy považovali za samozrejmosť. To isté sa bude, pravdaže, týkať aj celého životného prostredia. Nárast priemerných globálnych teplôt o 2 až 3 stupne Celzia spôsobí časté suchá a povodne. Topiace sa ľadovce budú takisto znamenať zvýšené riziko povodní a narušia sezónne cykly, ktoré sú dôležité pre existenciu živých organizmov. To bude mať drastické dôsledky na životné potreby miliónov ľudí na ázijskom kontinente, ktorých obživa závisí od toho, čo si sami dopestujú. Nižšie úrody budú mať za následok potravinovú neistotu miliónov ľudí. Podobne aj zvýšená acidifikácia oceánov, spôsobená vyššou koncentráciou oxidu uhličitého, zdecimuje morský život, ktorý je súčasťou nášho potravinového reťazca. Zvýšenie teploty vody v moriach o 3 až 4 stupne ohrozí populácie v pobrežných oblastiach počínajúc Bangladéšom až po množstvo malých ostrovov v Pacifiku. Týka sa to však aj veľkých mestských aglomerácií ako napríklad Amsterdamu, Londýna, San Franciska a Benátok. To bude mať za následok permanentný presun obyvateľstva a vlády dotknutých krajín budú čeliť zvýšenému tlaku a potenciálnym nepokojom. Podľa prognóz môžu klimatické zmeny zvýšiť pravdepodobnosť úmrtí z podvýživy a budú viesť k nárastu vektorovo prenášaných chorôb ako sú cholera, malária a horúčka dengue. Minimálne 15–40% existujúcich biologických druhov bude kvôli globálnemu otepľovaniu čeliť hrozbe vyhynutia; otepľovanie takisto zapríčini náhle zmeny v tradičných cykloch počasia, ktoré prináša fenomén el Niño a monzúny. Zvýši sa počet utečencov z environmentálnych dôvodov, čo bude viesť k vyššej geopolitickej nestabilite. Pri uvažovaní o dôsledkoch klimatických zmien je dôležité uvedomiť si, že budú od ľudí vyžadovať vysokú schopnosť prispôbiť sa novým podmienkam – iba tak je možné minimalizovať škody, ktoré v tomto procese vzniknú. Preto je dôležité vždy a opakovane zdôrazňovať potrebu adaptácie.

Z hľadiska ľudského rozvoja si klimatické zmeny samozrejme vyžadujú náklady a vplynú z nich aj ďalšie dôsledky. Sternova správa pripúšťa, že klimatické zmeny sú pre rozvojový svet reálnou hrozbou a bez významných opatrení na ich zmiernenie sa môžu stať veľkou prekážkou pri realizácii akýchkoľvek programov na odstránenie chudoby. Rozvojové krajiny sú klimatickými zmenami ohrozené najviac, pretože obživa väčšiny tamjšieho obyvateľstva závisí od poľnohospodárskeho sektora. Tieto krajiny majú nižšiu mieru adaptability na klimatické zmeny, pretože ich straty kvôli pravidelne sa opakujúcim cyklónom, hurikánom a povodniam už dnes predstavujú až 5% ich HDP. Klesajúca produkcia poľnohospodárskej výroby zníži priemerné príjmy roľníkov, ktorí sa takto ocitnú ešte hlbšie pod hranicou chudoby. To bude mať domino efekt na ich zabezpečenie vo všeobecnosti, vrátane zníženého prístupu k zdravotnej starostlivosti a v konečnom dôsledku aj udržateľného životy. Nárast chudoby bude mať za následok nižšiu odolnosť voči prejavom klimatických zmien pre približne 145–220 miliónov ľudí v regiónoch rozvojového sveta. Títo ľudia budú musieť žiť za menej ako dva doláre denne. Narastajúca nestabilita globál-

nej klímy bude negatívne vplyvať na režimy miestnej klímy, čo spôsobí masovú migráciu obyvateľstva a zvýši pravdepodobnosť konfliktov. Zmeny spôsobené počasím nastávajú okamžite a možno ich vidieť v mnohých častiach sveta: tak v „rozvinutom“ New Orleanse, ako „rozvojovom“ Bangladéši a Číne. Sucho a dezertifikácia spôsobujú ďalšie klimatické šoky stabilným populáciám na celom svete.

Tieto riziká ešte viac zdôrazňujú význam podpory rastu a rozvoja, aby sa tak znížila citlivosť rozvojových krajín na už dobre známe dôsledky klimatických zmien. Ostáva iba zodpovedať základnú otázku: Môžeme zvrátiť neblahé následky klimatických zmien? Tu musíme pozorne vyhodnotiť stratégie, ktoré pomôžu pri adaptácii na nové podmienky, spôsobené klimatickými zmenami. Zodpovedný prístup ku zmierneniu následkov klimatických zmien je optimálny scenár prežitia. Zmeny klímy reálne ohrozujú trvalú udržateľnosť rozvojových programov, ktorých cieľom je zmierniť utrpenie chudobných v rozvojovom svete, kde má „geografická poloha v tropickom pásme výrazne negatívny vplyv na intenzitu výnosov a na výnosy per capita v porovnaní s oblasťami mierneho pásma“ (Nordhaus, Nyong a Kulindwa, 2006, s. 3510–17). Ak sa stratégie na riadenie rizík a negatívnych dôsledkov klimatických zmien neaplikujú správne, môžu ľudí uväzniť v pasci dlhodobej chudoby.

Dôsledky klimatických zmien

Vplyv klimatických zmien na hospodársky rast, následné znižovanie príjmov a horšia dostupnosť zdravotnej starostlivosti sú faktom. Existuje reálne riziko, že klimatické zmeny budú mať nepriaznivé dôsledky na rast a rozvoj (Stern, 2006, s. 123). Negatívne ovplyvnia úroveň príjmov a hospodársky rast, pretože extrémne klimatické prejavy zasiahnu celý svet. Nižšia úroveň produkcie a skrátenie vegetačných období bude mať za následok nárast chudoby. To nepriaznivo ovplyvní zdravotný stav a zvýši úmrtnosť ľudí žijúcich v chudobných oblastiach sveta. Extrémne výčiny počasia môžu navyše ovplyvniť aj tempo hospodárskeho rastu v rozvojových krajinách. Negatívny vplyv na výrobné faktory zasiahne produktivitu poľnohospodárskeho sektora, trh pracovných síl, investície a dostupnosť kapitálu.

Pokles výnosov a produktivity v poľnohospodárskom sektore bude mať závažné dôsledky pre celú globálnu ekonomiku. Celosvetová vzájomná závislosť na poľnohospodárskych produktoch núka ďalší aspekt následkov klimatických zmien v rozvinutých i rozvojových krajinách. Nestálosť klimatických podmienok, najmä zmena režimu zrážok, môže významne obmedziť možnosti produkcie vo vidieckych komunitách, zmenší ich zdroje živobytia, ale aj obchodný potenciál. Štúdie ukazujú, že hydrologická variabilita môže znížiť rast hrubého domáceho produktu až o 38% a zvýšiť mieru chudoby o 25%. Pomalší ekonomický rast môže teda zvýšiť výskyt chudoby a s tým spojenú úmrtnosť detí do päť rokov. Sternova správa prináša i model integrovaného hodnotenia, ktorý ilustruje, ako klimatické zmeny ovplyvnia produkciu a ekonomický rast. Model vyčísluje priemerné náklady na znižovanie následkov klimatických zmien do roku 2100 pre Indiu a juhovýchodnú Áziu, Afriku a Stredný východ na 1,9 až 2,5% HDP. Tieto čísla môžu byť aj vyššie a budú závisieť od toho, ako extrémne sa bude vyvíjať scenár klimatických zmien. Ako všetky modely, aj tento iba formuluje očakávaný vývoj a je nepravdepodobné, že by sme niekedy dospeli k presnému číslu celkových nákladov, spôsobených klimatickými zmenami. Je logické, že nižšie náklady na

zdravotnú starostlivosť, sanitu a vzdelávanie znížia schopnosť chudobných krajín dodržať MDG OSN a ich špecifické čiastkové programy.

Iné pravdepodobné dôsledky klimatických zmien sa týkajú obmedzeného prístupu k zdrojom, postupu dezertifikácie, zvýšeného výskytu sucha, záplav a vzostupu morských hladín. To spôsobí celosvetové masívne presuny obyvateľstva z tradičných sídiel. Ako príklady takýchto presunov možno spomenúť environmentálnych utečencov z Bangladéša, subsaharskej Afriky a z ostrovov v Pacifiku.

Existujú už prípady ostrovanov z Maledív a Tuvalu, ktorí sa usilujú získať pôdu a povolenie na pobyt v Austrálii a Indii, a tak sa zabezpečiť proti klimatickým zmenám. Prostriedky na túto iniciatívu pochádzajú zo ziskov ich turistického priemyslu. Odhaduje sa, že prinajmenšom 200 miliónov ľudí žije v pobrežných oblastiach južnej Ázie a otepľovanie by veľký počet z nich odsúdilo na extrémny hlad a chudobu a v konečnom dôsledku by ich prinútilo presídliť sa do bezpečnejších oblastí. Aby sa zabránilo podobným katastrofám, je potrebné masívne investovať do ochrany oblastí ohrozených stúpaním morskej hladiny, povodňami a podobne. Globálna finančná kríza prinesie vo všeobecnosti nižšie príjmy do rozpočtov jednotlivých štátov, bude preto málo pravdepodobné, že sa vlády rozhodnú na takéto gigantické projekty. Stern napríklad uvádza, že „projekt výstavby riečnych hrádzi v dĺžke 8 000 kilometrov v Bangladéši by stál 10 miliárd USD. Pritom hrubý národný produkt (HNP) krajiny je 61 miliárd USD“ (Stern, 2006, s. 129). Okrem toho suchá, zemetrasenia a iné formy prírodných katastrof môžu ľahko spustiť sériu konfliktov a násilia aj v častiach sveta, kde by sa to očakávalo najmenej; tým skôr v oblastiach, kde je násilie prítomné už dnes. To by ešte viac zostrilo náboženské, etnické a politické konflikty, ktoré sú živnou pôdou všetkých foriem extrémizmu v každej spoločnosti.

Nepriaznivé klimatické podmienky už napríklad vyvolali vnútorné i medzinárodné cezhraničné konflikty najmä v takých oblastiach ako je Darfúr v Sudáne. Problematické je to najmä v tých častiach sveta, kde neexistuje demokraticky zvolená vláda a ktoré trpia nedostatkom zdrojov. Je dôležité uvedomiť si, že Stern nepovažuje klimatické zmeny za hlavný faktor prispievajúci k zvyšovaniu násilia v národných štátoch. Pravdepodobnosť, že klimatické zmeny narušia mier, je oveľa vyššia v oblastiach so slabou vládnu kontrolou, ktoré trpia politickou nestabilitou v kombinácii s etnickým a náboženským napätím. Všetky ambície ďalšieho rozvoja môžu vyjsť nazmar, ak krajina nezvládne výzvy, ktoré pred ňu kladie komplex problémov súvisiacich s klimatickými zmenami.

Je potrebný ďalší výskum, ktorý by identifikoval súvislosti medzi klimatickými zmenami, konfliktmi a ďalšími možnými javmi ako sú napríklad rodová nerovnosť, úroveň vzdelania, rozvoja a zdravotnej starostlivosti najmä v chudobných krajinách. Bolo dokázané, že zvyšovanie našej závislosti na biomase znižuje čas, ktorý máme k dispozícii na štúdium, a týka sa to detí i dospelých. Ak prijmeme tvrdenie, že endemická chudoba robí rozvojové krajiny citlivejšími na klimatické zmeny, potom podporiť ich ekonomický rast a produkciu znamená postaviť hrádku, ktorá takéto hrozby zastaví, či aspoň zmierni. To je jediný spôsob, ako znížiť zraniteľnosť rozvojových krajín klimatickými zmenami. Ako tvrdí Stern, „adaptácia môže iba zmierniť následky a jej efekt má svoje hranice“ (Stern, 2006, s. 133).

Stabilizácia, adaptácia a zmierňovanie následkov

Progressívne odpovede na klimatické zmeny musia riešiť najzávažnejšie problémy stabilizácie, adaptácie a zmierňovania následkov. Stabilizácia súvisí s faktom, že čím je priemerná globálna teplota vyššia, tým je vyššia aj stabilná koncentrácia atmosférického oxidu uhličitého. V prognóze IPCC ešte stále existuje „čierna diera“ a vzťah medzi hladinami stabilizácie CO₂ a teplotou zostáva nevyjasnený, vyžaduje si viac empirických dôkazov. Niet pochyb, že koncentrácie oxidu uhličitého v ovzduší stúpili viac ako o tretinu, z 280 milióntin v predindustriálnej ére na 380 milióntin v roku 2005. Súčasná koncentrácia oxidu uhličitého v atmosfére je zodpovedná za približne 70% celkového efektu otepľovania planéty.

Stabilizácia si vyžaduje, aby ročná hodnota emisií klesla na úroveň prirodzenej schopnosti zemegule odstraňovať ich z atmosféry. Je teda potrebná koordinovaná stratégia na globálnej úrovni. Zažehnať riziká globálneho otepľovania znamená tiež znížiť náklady na zmierňovanie jeho následkov.

Kľúčovou otázkou však zostáva, ako dokážeme znížiť našu závislosť na vysokouhlíkových technológiách. Prirodzená schopnosť planéty absorbovať uhlík slabne, aj preto bude oveľa ťažšie doceliť stabilizáciu. Čím neskôr pristúpime k znižovaniu emisií, tým drastickejšie opatrenia bude treba prijať na spomalenie globálneho otepľovania.

Dôležité je pochopiť, že úroveň emisií môže dosiahnuť svoj vrchol relatívne skoro a klesať bude postupne, alebo naopak. Preto posúvať hranicu emisií z roku 2020 na 2030 by skoro zdvojnásobilo potrebné tempo znižovania tak, aby sa koncentrácia oxidu uhličitého stabilizovala na požadovaných 550 milióntin. Ale metódy, ktoré by zabezpečili rýchle znižovanie emisií, nie sú krátkodobé ani dlhodobé ekonomicky schodné. Historicky možno identifikovať niekoľko významných iniciatív, ktoré podnikli jednotlivé krajiny, aby znížili emisie: koncom 70. rokov minulého storočia sa Francúzsko rozhodlo pre jadrovú energiu; Brazília prešla na biopalivá; Čína začala zalesňovať; Veľká Británia prešla na zemný plyn. Aj zánik bývalého sovietskeho impéria spôsobil v období prechodu zníženie emisií.

Stabilizácia koncentrácie skleníkových plynov v rozpätí 450–550 milióntin CO₂ si vyžiada v rozvinutých i rozvojových krajinách významné opatrenia na znižovanie emisií. Celý proces stabilizácie nebude možný bez širokého spektra zmien technologického charakteru a budú sa aplikovať v rôznych sektoroch ekonomiky.

Náklady na zmierňovanie sú takisto kritické. Všetky opatrenia na zníženie emisií skleníkových plynov sú veľmi drahé. Treba k nim prirátavať aj náklady na zavedenie nízkoemisných technológií a proces prechodu tovarov a služieb na také, ktorých výroba neprodukuje veľa emisií. Znížiť podiel emisií z fosílnych palív znamená ďalšie náklady na budovanie alternatívnych zdrojov energie. Aj zavádzanie variantných cenových mechanizmov na zníženie dopytu po tovaroch a službách s vysokou produkciou emisií zvyšuje náklady na zmierňovanie. Vyššia energetická efektívnosť – to je tá správna cesta, ktorá šetrí peniaze a z dlhodobého pohľadu znižuje emisie. Účinnejšie technológie sú dôležitý faktor pri znižovaní emisií a budú sa týkať širokej palety výrobných procesov. Náklady na zmierňovanie sa budú líšiť od miesta k miestu podľa toho, aké typy výroby tam prevládajú.

Nízkouhlíkové technológie budú používať veterné elektrárne na mori i na súši; bude sa využívať energia vln a prílivu, technológie využívajúce energiu Slnka, iné budú schopné

zachytávať a skladovať oxid uhličitý na výrobu elektriny, využívať vodík na výrobu tepla a na palivo pre automobily. Prevládnu jadrové elektrárne, vodné elektrárne, bioenergia z drevnej hmoty, rastlín a organického odpadu, decentralizovaná výroba elektriny a technológie hybridných a elektrických vozidiel (pričom elektrina sa bude vyrábať technológiami s nízkymi emisiami skleníkových plynov). Možno predpokladať, že náklady na zmierňovanie budú v jednotlivých regiónoch, ale aj v produkčných sektoroch rôzne. Štrukturálne úpravy, nevyhnutné kvôli klimatickým zmenám, sa budú musieť robiť oveľa bezprostrednejšie, budú drahšie a bolestnejšie v porovnaní s ekonomickými opatreniami na riešenie dnešnej ekonomickej krízy. Preto možno očakávať, že do oblastí, ktoré nemajú špecifickú stratégiu boja proti klimatickým zmenám, sa budú presúvať výrobné sektory s vysokou produkciou skleníkových plynov. To bude pre obyvateľov daného regiónu znamenať enormné sociálne, ekonomické a politické zaťaženie. Rozhodnutie schváliť globálny stabilizačný cieľ na zníženie emisií skleníkových plynov s konkrétnou kvantifikáciou je efektívna stratégia na znižovanie rizika. Z krátkodobého hľadiska si používanie cenových nástrojov na signalizáciu ekologickej prijateľnosti vyžiada rozdiely v zdaňovaní, aby náklady zmierňovania nepresiahli únosnú mieru; daňová politika, obchodovateľné emisné kvóty a regulácia môžu zohrať konštruktívnu rolu pri kontrole vývoja trhov v procese zmierňovania následkov. Pokročiť vpred možno aj zrýchlením vývoja technologických inovácií, súvisiacich s klimatickými zmenami na globálnej, regionálnej a lokálnej úrovni.

Pochopiť ekonomický aspekt adaptácie

Adaptovať sa na klimatické zmeny znamená aj schopnosť vyrovnávať sa s ich následkami. Dvojnásobne to platí pri formulácii kľúčových politických rozhodnutí v rozvojovom svete. Treba však zdôrazniť, že samotná adaptácia nemôže vyriešiť problém klimatických zmien. Je možné obmedziť negatívne dôsledky nevyhnutných zmien, pritom však musíme mať na pamäti, že ak včas nepristúpime k výraznému zmierňovaniu, náklady na adaptáciu budú exponenciálne narastať. Tempo adaptácie jednotlivých druhov v ekosystéme bude pravdepodobne rozdielne. Predvídateľné vlády a verejné inštitúcie sa budú už v predstihu usilovať určiť a uskutočňovať ciele adaptácie a zmierňovania. Adaptácia bude pritom kľúčové opatrenie, ktoré zníži a pomôže zvládnuť zraniteľnosť klimatickými zmenami.

Pochopenie úloh súvisiacich s adaptáciou na klimatické zmeny v rozvojovom svete je kľúčové. Sternova správa vysiela jednoznačné posolstvo: „*Kľúčom k adaptácii je rozvoj*“. Adaptácia samotná by mala byť súčasťou procesu kvalitného rozvoja a znižovania zraniteľnosti zmenami klímy. To znamená podporovať rast a diverzifikáciu ekonomických aktivít; uľahčovať investície do zdravotnej starostlivosti a vzdelania; vyvíjať väčšie úsilie pri zvyšovaní odolnosti voči prírodným pohromám a zdokonaľovať postupy prípadných záchranných prác; a konečne – akceptovať princíp rovnomerného znášania rizík všetkými vrstvami obyvateľstva a definovať záchrannú sieť pre najchudobnejších. Všetky tieto opatrenia si vyžadujú jasne definované politické rámce, aby bolo možné zabezpečiť účinnú adaptáciu domácností, komunít a firiem. Cílené rozvojové stratégie prispievajú k riešeniu endemickej a extrémnej chudoby. Adaptačné opatrenia musia byť v každom prípade pevne zakotvené v stratégii rozvoja a v princípoch plánovania.

Jedna z ciest ako čeliť následkom klimatických zmien je podporovať prechod na nízkouhlíkovú ekonomiku. To kladie zvýšené nároky na investície do efektívnejších spôsobov získavania energie, ktoré budú kompenzovať a brzdiť trvalý rast dopytu. Transfer technológií do chudobnejších krajín je možný iba v rámci širšej medzinárodnej spolupráce. Podporovanie efektívnych nízkouhlíkových technológií vytvorí priestor na ďalší rozvoj a umožní účinnejšie realizovať stratégie zmierňovania, ktorých súčasťou je aj energetická bezpečnosť a zlepšenie kvality ovzdušia. Medzinárodnú podporu adaptácie nemožno ničím nahradiť.

Záver

Klimatické zmeny sú nezvratné a ignorovať ich nie je realistická alternatíva. Náklady v prípade nečinnosti by boli omnoho vyššie ako náklady na adaptáciu. Na zmierňovanie následkov klimatických zmien je potrebná integrovaná globálna iniciatíva. Pretože náklady na adaptáciu budú z roka na rok narastať, je nevyhnutná vyššia miera spolupráce medzi bohatými a chudobnejšími krajinami. K adaptácii ako prostriedku na riešenie vplyvov klimatických zmien neexistuje jednoduchá alternatíva. Náklady je však ťažké odhadnúť najmä preto, že nevieme, aká bude intenzita klimatických zmien a aké budú ich následky. V súčasnosti je preto dôležité prijať opatrenia na zosilnenie adaptácie a vytvoriť kvalitnú informačnú databázu, ktorá bude monitorovať následky klimatických zmien – vrátane odhadov zraniteľnosti na všetkých úrovniach.

Z tohto pohľadu je podmienkou úspechu zlepšenie správy a riadenia krajiny aktívnym zaangażovaním občianskej spoločnosti. Súčasne je potrebné strategicky pracovať na posilnení ekonomickej stability domácností a infraštruktúry. Čeliť klimatickým zmenám možno iba integráciou politických rozhodnutí na národnej, miestnej a sektorovej úrovni. To predstavuje veľkú výzvu, najmä ak vezmeme do úvahy obmedzené zdroje, ktoré má rozvojový svet k dispozícii.

Začleniť princípy adaptácie do politickej agendy všetkých krajín bude určite spojené s mnohými problémami či už v rozvojovom svete, alebo v rozvinutých krajinách. Ako dokážeme udržať odolnosť prírodných systémov, ktoré zabezpečujú živobytie miliónov chudobných spoločenských tried žijúcich v ekologicky krehkých oblastiach? Zatiaľ čo zmierňovanie je predovšetkým krátkodobá záležitosť, adaptácia predpokladá dlhodobú stratégiu riešenia dôsledkov klimatických zmien. Absencia koordinovaného úsilia pri zmierňovaní ohrozí úspešný priebeh adaptácie. Musíme uznať, že chudobnejšie krajiny sú z hľadiska následkov klimatických zmien najviac postihnuté, hoci práve ony prispeli ku vzniku problému najmenej.

Komunity v rozvojových regiónoch sveta majú najhorší prístup k environmentálnemu kapitálu a súčasne majú aj najhoršie výsledky z hľadiska vlastného rozvoja – veľká časť ich populácie nemá dostatok čistej a zdravotne vyhovujúcej vody, chýba kanalizácia, kvalitné bývanie, prístup k zdravotnej starostlivosti, materiálne zabezpečenie, základné občianske a politické práva. Priority trvalo udržateľného rozvoja budú rôzne v závislosti od zdrojov, ktoré sú k dispozícii. Preventívne opatrenia budú účinné iba vtedy, keď budeme presne vedieť, čo nimi chceme dosiahnuť najmä z hľadiska zachovania ekologickej rovnováhy našej planéty. Tu hrá významnú úlohu vzdelávanie k trvalo udržateľnému rozvoju (ESD).

Rozvojové vzdelávanie, environmentálne vzdelávanie a ESD majú reálny potenciál zaujať verejnosť témami, týkajúcimi sa životného prostredia a trvalej udržateľnosti, ale aj sociálnej starostlivosti a rozvoja – také sú napríklad témy potravinovej bezpečnosti a zmierňovania chudoby. Tieto prvky vzdelávania môžu vzbudiť záujem širokých vrstiev obyvateľstva o otázky klimatických zmien. Istý britský novinár položil kedysi Mahátmovi Gándhímu otázku: „Pán Gándhí, chceli by ste, aby India dosiahla takú istú úroveň blahobytu ako Británia?“ Jeho odpoveď bola jednoduchá, ale obsahovala hlbokú myšlienku. Povedal: „Británia musela dobyť polovicu planéty, aby dosiahla svoj stupeň blahobytu. Koľko planét by musela dobyť India, aby dosiahla rovnakú úroveň hojnosti?“ Ak chceme úspešne čeliť klimatickým zmenám, štartovacou čiarou musia byť v konečnom dôsledku opatrenia, ktorými preberáme zodpovednosť za našu planétu a za ľudí, ktorí na nej žijú.

Bibliografia

- BYATT, I. et al. (2006): „The Stern Review: A Dual Critique – Economic Aspects“, *World Economics*, vol. 7, č. 4, p. 199–229.
- CARTER, R. M. et al. (2006): „The Stern Review: A Dual Critique – The Science“, *World Economics*, vol.7, no.4, p. 167–198.
- IPPC (2007): „Climatic change: Synthesis Report“. www.ipcc.ch/pdf/assessment-report/ar4/syr/ar4_syr.pdf
- JENSEN, P. H. and WEBSTER, E. (2007): „Is Stern Correct? Does Climate Change Require Policy Intervention?“ *Australian Economic Review*, vol. 40, no. 4, p. 421–431.
- MENDELSON, R. O. (2006): „A Critique of the Stern Report“, *Regulation*, Winter, p. 42–46.
- NEUMAYER, E. (2007): „A Missed Opportunity: The Stern Review on Climate, Change Fails to Tackle the Issue of Non-sustainable Loss of Natural Capital“, *Global Environmental Change*, vol. 17, p. 297–301.
- NORDHAUS, J. C., NYONG, A. and KULINDAWA, K. (2006): „Geography and Macroeconomics: New Data and New Findings“, *PNAS*, vol. 103, č. 10, p. 3510–3517.
- PIELKE, R. A. (2007): „Mistreatment of the Economic Impacts of Extreme Events in the Stern Review Report on the Economics of Climate Change“, *Global Environmental Change*, vol. 17, p. 302–310.
- STERN, N. (2006): *The Economics of Climatic change: The Stern Review*, Cambridge University Press, Cambridge.
- TOL, R. S. J. (2006): „The Stern Review of the Economics of Climatic change: A Comment“, *Energy Environment*, vol. 17, no. 6, p. 977–981.
- TRIVEDI, B. (2008): „Dinner’s Dirty Secret“, *New Scientist*, 13 September, p. 28–32.
- YOHE, G. W., TOL, R. S. J. (2007): „The Stern Review: Implications for Climatic change“, *Environment*, vol. 49, no. 2, p. 36–42.
- YOHE, G. W. and TOL, R. S. J. (2008): „The Stern Review and the Economics of Climatic change: An Editorial Essay“, *Climatic change*, vol. 89, p. 231–240.

Webstránky

Climate Neutral Network www.climateneutral.unep.org

Europa http://ec.europa.eu/environment/climat/home_en.htm

Friends of the Earth www.foei.org

Greenpeace www.greenpeace.org/international/

Grid-Adrenal www.grida.no

Intergovernmental Panel on Climatic change www.ipcc.ch

United Nations Environment Programme www.unep.org

WWF, the Global Conservation Organisation www.panda.org

8. Európa, „partnerstvo“ a koloniálne dedičstvo

Gerard McCann

K rozvoju mnohých najchudobnejších regiónov sveta významným spôsobom prispieva 27 štátov Európskej únie (EÚ). Spoločná ekonomická a politická sila EÚ a jej angažovanie sa priamou pomocou a obchodnými iniciatívami na celom svete robia z tohto nadnárodného spoločenstva dlhodobého partnera mnohých rozvojových regiónov a silného hráča pri formovaní politických zásad rozvojovej pomoci. Po Číne a Indii je EÚ so svojimi 493 miliónmi obyvateľov jedným z troch najľudnatejších regiónov sveta. Predstavuje 7% svetovej populácie, ktorá realizuje približne 20% svetového obchodu (Európska komisia, 2007, s. 50). Ako významné ekonomické a obchodné spoločenstvo EÚ svojím vplyvom pomáha mnohým rozvojovým krajinám napríklad formou zvýhodnených obchodných vzťahov, technickou pomocou alebo bezcolným prístupom na trhy EÚ. Tento systém prednostného prístupu k obchodovaniu pre externé európske štáty a rozvojové krajiny sa v skutočnosti rozvíjal už od čias Rímskej zmluvy z roku 1957 – zakladajúceho dokumentu Európskeho spoločného trhu. Vzhľadom na úlohu, ktorú EÚ hrá v skupine ôsmich najvyspelejších krajín sveta (G8), vo Svetovej banke, Medzinárodnom menovom fonde (MMF), Svetovom ekonomickom fóre a Svetovej obchodnej organizácii (WTO), získala únia nebyvalý vplyv na vývoj globálnych ekonomických trendov. Koloniálne dejiny európskych veľmocí a dnešné aktivity únie významne prispeli k formovaniu medzinárodnej stratégie rozvoja a určite aj k prebiehajúcejmu procesu globalizácie. Táto kapitola je pokusom poskytnúť prehľad o vývoji rozvojovej politiky EÚ a zhodnotiť jej kľúčové strategické intervencie za roky angažovania sa v rozvojových regiónoch. Takisto priblíži zmeny, ktoré mali za následok nový

pohľad na preferované smery rozvoja a kriticky sa zamýšľa nad niektorými ideologickými východiskami, ktoré formovali rozvojovú politiku EÚ.²

Kontext

Keď bola v roku 1963 v rámci Konvencie z Yaoundé podpísaná prvá oficiálna dohoda medzi Európskym spoločenstvom (ES) a jeho bývalými kolóniami, optimizmus postkoloniálnej éry vyvolal ústretovosť, ktorá uľahčila vzájomné uznávanie záujmov druhej strany. Konvencia odrážala predovšetkým ambície Francúzska chrániť svoje záujmy v bývalých kolóniách a potvrdzovala, že pri zapojení Francúzska do systému spoločného európskeho trhu budú v ňom istú úlohu hrať aj bývalé kolónie členských štátov (ich zámorské departmenty a teritória, OCT). Rímske zmluvy skutočne obsahovali špecifické zmienky o spojeniach medzi európskym voľným trhom a bývalými kolóniami. Tieto vzťahy boli explicitne vyjadrené v Spoločnej obchodnej politike (Common Commercial Policy, CCP), ktorá dokonca definovala pravidlá regulujúce obchod medzi ES a externými krajinami (Flint, 2008, s. 12–29). Článok 110 zmluvy definovaný ako „asociанизmus“ si kládol za cieľ „v spoločnom záujme prispievať k harmonickému rozvoju svetového obchodu, postupnému zrušeniu obmedzení v medzinárodnom obchode a k znižovaniu colných bariér“. V tom čase boli špeciálne vzťahy medzi ES a množstvom bývalých kolónií ochotne začlenené do celkového inštitucionálneho a ekonomického rozvoja samotného spoločného trhu. Rímske zmluvy okrem toho položili základy jedného z najtrvalejších dedičstiev optimizmu postkoloniálnej éry, keď zaviedli Európsky fond rozvoja (EDF).

V tomto časovom úseku dejín spoločenstva uvoľnilo šesť pôvodných členských štátov 581,25 miliónov USD na účely medzinárodného rozvoja, z čoho bolo 511,25 milióna určených pre francúzske závislé územia (Swann, 1995, s. 359).

Pre bývalé kolónie členských štátov ES predstavovalo Yaoundé pokus prekonať komplikácie spojené s procesom dekolonizácie. Tento rozvojový model poskytol podporný mechanizmus a uviedol do pohybu proces, ktorý mal obrovský potenciál politicky zmieriť obe strany a uskutočňovať praktické investičné zámery. Pre mnohé oblasti to bol signál, že bývalé koloniálne mocnosti združené v ES radikálne prehodnocujú svoj postoj k rozvojovému svetu. Ich nový postoj dokumentovala korešpondencia, ktorá vznikla v tom období, predovšetkým prvé memorandum Komisie ES s názvom „Voľný obchod a jeho podmienky“, adresované Rade ministrov 26. februára 1959. Bolo to prvé vyhlásenie, ktoré sa zasadzovalo za medzinárodnú pomoc zo strany ES. V memorande sa uvádzalo:

„Je nevyhnutné, aby akékoľvek rozsiahle odstránenie colných bariér a kvót medzi vysoko rozvinutými krajinami na jednej strane a rozvojovými krajinami na strane druhej sprevádzala koordinovaná a aktívna rozvojová politika. Prax totiž ukazuje, že voľný obchod sám osebe nevedie k odstráneniu rozdielov v úrovni rozvoja“ (Weigall a Stick, 1992, s. 118).

² ⁴Chronológia dohôd medzi ACP (skupinou afrických, karibských a tichomorských štátov) a Európskym spoločenstvom: Yaoundé I, 1964–1970; Yaoundé II, 1969–1975; Lomé I, 1975–1980; Lomé II, 1980–1985; Lomé III, 1985–1990; Lomé IV, 1990–2000 a Cotonou, 2000–2020.

Ideál vzájomnej výhodnosti a ideologická zhoda našli v tejto etape konkrétny výraz v multilaterálnom dialógu medzi rôznymi zúčastnenými štátmi. Cieľom dohôd z Yaoundé bolo vytvoriť pre pridružené štáty (bývalé kolónie) a pre ES vzájomne výhodný obchodný mechanizmus, podporený škálou opatrení na pomoc rozvoju. Priaznivá medzinárodná atmosféra v rokoch 1964 až 1970 uľahčovala proces takto projektovanej spolupráce, v rámci ktorej 24 rozvojových krajín združených v Asociácii afrických a malgašských štátov (AASM) získalo pomoc, preferenčné obchodné dohody a politický prístup. Nové možnosti lobovať v Bruseli a zavedenie účinnejších výrobných metód viedli bývalé kolónie k tomu, aby začali prehľbovať svoje výhody v ekonomických vzťahoch s Európskym spoločenstvom (Dinan, 2005, s. 551). Nárast požiadaviek ďalších rozvojových krajín o členstvo v asociácii bol dôkazom výhodnosti vzájomných dohôd medzi krajinami AASM a ES.

Dohoda z Lomé

Koncom 60. a začiatkom 70. rokov minulého storočia sa začali postupne meniť globálne geopolitické podmienky, preto sa všetky zúčastnené strany dohodli, že je potrebné obnoviť dohody. Studená vojna mala zreteľný vplyv na ekonomické vyhliadky rozvojových krajín a súčasne ich aj názorovo rozdeľovala. Zasiahla ich aj globálna ropná kríza, ktorá vznikla po šesťdňovej vojne na Strednom východe v roku 1967. Ďalším problémom bol pokrok v systéme vnútorného európskeho trhu, keď sa v roku 1973 stalo členom ES aj Spojené kráľovstvo. S jeho členstvom vznikli komplikácie týkajúce sa bývalých britských kolónií združených v Commonwealthe a nové požiadavky mali už aj regióny mimo frankofónnej Afriky a Madagaskaru. Preto sa konvencia z Yaoundé obnovila v rámci dohody z Lomé. Tam ju doplnila novozaložená Asociácia afrických, karibských a pacifických štátov (ACP), ktorá v roku 1975 združovala 46 bývalých kolónií štátov ES. Dohoda z Lomé priniesla pojem vyšších priorít – členské štáty ES a ACP sa dohodli na potrebe podpory a na princípe „asocianizmu“, v ktorom bývalé koloniálne mocnosti uznali svoju zodpovednosť za rozvoj a rozvojové krajiny prijali svoju úlohu pri riadení domácich rozvojových stratégií. Prvá dohoda z Lomé (1975–1980) obsahovala sériu cielených rozvojových iniciatív vrátane pomoci a technickej podpory pre prípad, že niektorá krajina o ňu požiada. Boli v nej sformulované všeobecné opatrenia na podporu regionálneho rozvoja, systém obchodných preferencií vrátane voľného prístupu skoro všetkých produktov z krajín ACP na trhy ES a inovatívny systém stabilizácie príjmov z exportu produktov (STABEX). Podľa poslednej iniciatívy mali byť exportné ceny z ACP chránené pred kolísavými náladami globálnych trhov; od krajín ACP sa zase očakávalo, že svoje vzťahy s krajinami ES budú oficiálne deklarovať ako prioritné. Vzájomne výhodné aspekty dohody z Lomé, ktoré pretrvali až do 90. rokov, určili celkový rámec partnerstva ACP–ES a dlhé obdobie fungovali v prospech oboch zmluvných strán.

Inštitucionálne usporiadanie, ktoré vzniklo dohodou z Lomé – s radou, v ktorej bola každá ACP krajina zastúpená členom vlády a k tomu oficiálnymi predstaviteľmi ES a so spoločným parlamentným výborom ACP a európskych krajín – slúžilo ako fórum, kde bolo možné predkladať iniciatívy a riešiť štruktúry riadenia projektov. Optimizmus prvých rokov priniesol merateľný pokrok na mnohých frontoch, vzťahy sa však začali komplikovať počas rozširovania ES, ktoré sa začalo sústreďovať viac na ekonomickú integráciu a globálnu

hospodársku súťaž. V polovici 80. rokov menili obidva bloky, ACP aj ES, svoje vzájomné geoeconomické pozície a v mnohých prípadoch prichádzalo ku konfrontáciám, ktoré vnášali napätie do celého procesu iniciovaného dohodou z Lomé. Najviditeľnejšie sa to prejavovalo v období, ktoré nasledovalo po podpise Jednotného európskeho aktu (Single European Act) z roku 1986, keď sa ES nanovo definovalo z hľadiska svojej globálnej economickej pozície; tento dokument neskôr v roku 1992 doplnila Maastrichtská zmluva (zmluva o EÚ). V tomto období sa ideologický konsenzus, ktorý doteraz chránil zraniteľnejšie oblasti pred tvrdosťou voľného trhu, začal presúvať smerom k modelu „laissez-faire“.

V 90. rokoch sa do komplexnej štruktúry, ktorá vznikla a rozvíjala sa od čias podpisu dohody z Lomé, zapracovali nové kritériá. Príklon k pravicovému mysleniu a neoliberalizmu európskych vlád, ale aj vzrastajúca opatrnosť pri spolupráci s vládami rozvojových krajín priniesli názorový obrat celej EÚ. Rozvoj ACP síce naďalej podporovala, vyššiu prioritu však dostali témy ako strategická regenerácia, ochrana životného prostredia, ľudské práva, ekonomická integrácia a trvalo udržateľný rozvoj v ekonomickom chápaní (Dinan, 2005, s. 551). Zmena rozvojovej politiky EÚ sa stala zreteľnou v období po Maastrichte, predovšetkým v článku 177, odsek 20 Maastrichtskej zmluvy (1992). Pod hlavičkou „Rozvojová spolupráca“ sa uvádza:

1. Komunitná politika v oblasti rozvojovej spolupráce, ktorá bude doplnkom politik členských štátov, bude podporovať:
 - trvalo udržateľný ekonomický a sociálny rozvoj v rozvojových krajinách a zvlášť v tých, ktoré sú najviac znevýhodnené;
 - hladkú a postupnú integráciu rozvojových krajín do svetovej ekonomiky;
 - kampaň proti chudobe v rozvojových krajinách.
2. Komunitná politika v tejto oblasti bude prispievať ku všeobecnému cieľu rozvíjať a konsolidovať demokraciu a právny štát, takisto aj k rešpektovaniu ľudských práv a základných občianskych slobôd (pozri <http://europa.eu.int/eur-lex> pre plný text zmluvy a sprievodné dokumenty).

Prvýkrát v histórii vzájomných vzťahov medzi EÚ a rozvojovými krajinami boli obchod a rozvojová pomoc ako efektívne nástroje rozvoja spochybnené. Nová orientácia politickej ekonomie EÚ znamenala tiež prehodnotenie pracovných vzťahov s externými ekonomickými partnermi. Zmeny vo vzťahoch sa odôvodnili liberalizáciou obchodných mechanizmov, čo súviselo s celosvetovým posunom v chápaní rozvojovej pomoci a preferenčných obchodných zmlúv. V tejto súvislosti treba poznamenať, že hoci komplexnosť konvencie z Lomé spôsobovala problémy vo vzťahoch EÚ-ACP na diplomatickej úrovni, problémy v obchodnej výmene boli iba na funkčnej úrovni. Čísla dokazujú, že hoci EÚ v rokoch 1986 až 1998 poskytla štátom ACP finančnú podporu vo výške 30 miliárd €, hlavnú časť tejto podpory (77%) poskytla prostredníctvom štruktúr, ktoré vznikli v Lomé (Jones, 2001, s. 416).

Zriadenie Svetovej obchodnej organizácie (WTO) v roku 1995 a ambície EÚ priamo konkurovať Spojeným štátom americkým ako aktívny motor globálnej ekonomie spôsobili, že systém z Lomé začal upadať, strácal dôležitosť a schopnosť úspešne fungovať. Nezodpovedné úverové praktiky MMF a Svetovej banky vyústili do dlhovej krízy rozvojových krajín. Spolu so stále väčším roztváraním nožníc medzi EÚ a regiónmi ACP v kľúčových ukazo-

vateľoch rozvoja (ako sú napr. hrubý domáci produkt, priemerná dĺžka života, zdravotná starostlivosť, úroveň vzdelania a pod.), s nekontrolovateľnými výkyvmi v cenách komodít, diplomatickými trenicami, tlakmi na liberalizáciu a v niektorých regiónoch aj závislosťou od rozvojovej pomoci to volalo po zásadnej reforme vzťahov medzi ACP a EÚ. Dokonca bol spochybnený aj Európsky rozvojový fond (EDF), ktorý bol pre mnohé komunity v štátoch ACP záchranným lanom. Ochránila ho iba včasná intervencia Francúzska počas prehodnocovania dohody v roku 1995.

Napriek rôznym nedostatkom vytvorila dohoda z Lomé precedens medzinárodnej rozvojovej politiky a naštartovala sériu projektov, ktoré mohli poskytnúť dôkazy o istom pokroku. Špecifickými precedensmi boli: komplexná povaha zaangažovania a jeho vzájomnosť, dohoda o inštitucionálnych a logistických mechanizmoch pri realizácii projektov, princíp vyjednávania o pripravovaných aktivitách a spoločné rozhodovanie, priebežná finančná podpora, transparentné, hoci ťažkopádne úradnícke vykazovanie a napokon aj skutočnosť, že príjemcovia z krajín ACP – aj keď s istými výhradami – považovali Lomé za prínos. Na druhej strane, EÚ počas tohto procesu identifikovala aj problémy, ktoré naklonili miskú váh na opačnú stranu a odrádzali od tohto štýlu rozvojovej pomoci v prospech vyššieho dôrazu na globalizáciu. V období fungovania dohôd z Lomé krajiny ACP politicky zoslabli a EÚ nemala dostatočne vyvinuté štruktúry, ktoré by dokázali účinne manažovať projekty so skoro 80 zúčastnenými rozvojovými krajinami. Ďalším faktorom bolo, že vysoký stupeň závislosti, ktorý v dlhodobej perspektíve vytvorili dohody z Lomé, preukázateľne tlmil rozvoj. Dokazoval to aj neustále klesajúci trend obchodnej výmeny medzi ACP a EÚ. Výsledkom poklesu príjmov z exportu bolo, že splácanie nahromadených úverov extrémne zaťažovalo ekonomiku štátov ACP, čo v konečnom dôsledku podkopávalo úsilie o rozvoj (Jones, 2001, s. 420).

Pri prehodnocovaní dohôd v roku 1995 sa zúčastnené strany vrátane bloku štátov ACP dohodli, že Lomé potrebuje reformu. V danom čase splnila svoje poslanie, ale makroekonomické okolnosti sa po skončení studenej vojny významne zmenili. Existovala všeobecná zhoda, že nastal čas na zmenu. Bolo jasné, že niektoré aspekty systému z Lomé brzdia rozvoj. Napríklad už samotný fakt, že desať produktov tvorilo 60% exportu štátov ACP znamenal, že v kľúčovom období rokov 1976 až 1999, čo bolo obdobie platnosti dohôd z Lomé, sa podiel exportu ACP na trhu EÚ znížil zo 6,7% na 2,8% (Jones, 2001, s. 420). Krajiny ACP mali problémy prispôbiť sa zmenám na globálnom trhu a hodnota ich výrobkov (preferenčných tovarov) preto klesala. Ďalším úderom bolo vytvorenie WTO, ktorá sa usilovala potlačiť protekcionizmus a otvoriť trhy, ktoré dovtedy fungovali na preferenčných dohodách a boli deformované zmluvami o spolupráci. Členské štáty EÚ začali okrem toho venovať vyššiu pozornosť výkyvom globalizácie a viac sa sústreďovali na ochranu vlastných trhov – a to stále viac aj na úkor trhov v krajinách ACP. Vysoko protekcionistická Spoločná poľnohospodárska politika EÚ (Common Agricultural Policy, CAP) a Lisabonská agenda z roku 2000 zdôrazňujúca „konkurencieschopnosť“ sú typické prejavy tejto novej orientácie EÚ.

Cotonou

Výrazom nového trhovu orientovaného systému, ktorý mal nahradiť Lomé, bola najmä zo strany EÚ požiadavka uzavrieť so štátmi ACP novú dohodu. Dohoda z Cotonou (2000) bola výsledkom dvojročných diskusií a rokovaní. Ako určité pokračovanie systému z Lomé nebola príliš vydatým kompromisom s prvkami, ktoré prinášali problémy v rozvojovej pomoci už od 80. rokov. EÚ sa v podstate chcela odpútať od bloku krajín ACP a uzavrieť s nimi flexibilné a na mieru šité ekonomické partnerstvá. Dohody museli súčasne prihliadať na politické záujmy štátov EÚ v neistom období po skončení studenej vojny. Cotonou mal byť záväzok na dlhšie obdobie, ale mal byť adaptabilný a mal poskytnúť celkový rámec rozvojovej politiky až do roku 2020. S rozličnými typmi ekonomík sa malo zaobchádzať rozdielne; v dohodách bola zakotvená povinnosť každoročného hodnotenia, pružnejší prístup k finančným prostriedkom a možnosť vytvárať mechanizmy voľného obchodu s jedným regiónom a súčasne poskytovať rozvojovú pomoc inému. Liberalizácia obchodu, najmä importov, v rámci Všeobecného systému preferencií (Generalised System of Preferences, GSP) mala za cieľ posúvať rozvojové regióny k plneniu kritérií a ku kompatibilite s WTO. Krajiny ACP mali získavať potrebný stupeň flexibility až dovtedy, kým pojem preferenčné výrobky nebude možné vyradiť zo systému. Vo všetkých krajinách ACP sa mala podporovať aj aktivita súkromného sektora, aby sa rozhýbal trh.

Dohoda z Cotonou podpísaná v hlavnom meste Beninu 23. júna 2000 sa mala stať široko rozvetveným partnerstvom, ktorého cieľom bolo vytvoriť z ekonomických, humanitárnych a politických vzťahov medzi štátmi EÚ a 79 krajinami ACP fungujúci systém. Nešlo v ňom iba o rozvoj zúčastnených regiónov, ale aj o posilnenie predchádzajúcich dohôd o začlenení do globálnej ekonomiky. Európska komisia sa o dôvodoch podpisu dohody vyjadrovala stroho, jej názory však boli často v protiklade s názormi predstaviteľov ACP:

„Dohoda z Cotonou je príklad dohody globálneho charakteru, ktorá prináša radikálne zmeny a kladie si ambiciózne ciele, zachováva však „acquis“ (doterajšie zákony a dohody) 25-ročnej histórie spolupráce medzi ACP a EÚ. Je založená na piatich navzájom prepojených pilieroch, ktorých spoločným cieľom je boj proti chudobe, zdôraznenie politickej dimenzie, zvýšenie spoluúčasti, strategickejší prístup k spolupráci s dôrazom na zníženie chudoby, nové ekonomické a obchodné partnerstvá a zlepšenie finančnej spolupráce“ (http://europa.eu.int/comm/development/body/cotonou/agreement/agr17_en.htm).

V konečnom dôsledku Cotonou poslúžilo pri postupnej liberalizácii ekonomických vzťahov medzi štátmi ACP a EÚ, ktorá bola citlivejšia na globálne aspekty. Takisto zvýraznilo politické podmienky, obsiahnuté v dohode – určilo štandardy, ktoré boli partneri povinní splniť a bez ktorých sa nemohli zúčastniť na reálnych programoch. Týkali sa rešpektovania ľudských práv, dodržiavania princípov demokracie a právneho štátu. Ideál „good governance“ (dobrého spravovania) sa stal počas diskusií v Cotonou najčastejšie používaným spojením a každého partnera, ktorý dohodnuté kritériá nespĺňal, postihli sankcie, politická cenzúra, alebo ho vylúčili z dohody (Dinan, 2005, s. 553).

Prioritnými cieľmi dohody z Cotonou sa stali strategická diferenciácia a úsilie o konkurencieschopnosť. Európska komisia (EK) to vyjadrila v dokumente „Hlavné ciele a princípy“ takto: „Hlavným cieľom Dohody o partnerstve je znížiť, prípadne aj odstrániť chudobu a súčasne prispieť k trvalo udržateľnému rozvoju a postupnej integrácii krajín ACP do svetovej ekonomiky“ (EK, 2001, s. 1). Článok 43 – 1. cieľ dohody – je adresnejší: „Cieľom ekonomickej a obchodnej spolupráce bude podpora plynulej a postupnej integrácie štátov ACP do svetovej ekonomiky“.

Hlavnou metódou ako túto integráciu dosiahnuť malo byť vytvorenie siete dohôd o regionálnom ekonomickom partnerstve (EPA), pričom každá z týchto dohôd by bola v interakcii s agentúrami EÚ a každý rozvojový projekt by bol pripravený „na mieru“ podľa konkrétnej situácie. Štáty ACP boli rozdelené na jednotlivé geografické regióny: centrálna Afrika, západná Afrika, východná a južná Afrika a Indický oceán, Juhoafrické rozvojové spoločenstvo, oblasť Karibiku a tichomorský región. Východná Afrika bola od roku 2007 predmetom polemík a sporov kvôli návrhom, aby sa stala siedmou samostatnou oblasťou.

Každá oblasť mala určený systém prednostného prístupu na trhy. Podmieňovali ho viaceré kroky: postupná liberalizácia, zastavenie istých ekonomických aktivít a práca na postupnom prispôbovaní sa pravidlám WTO, znižovanie dlhu, štrukturálne investície, stabilizácia príjmov z exportu s perspektívou liberalizácie, reforma politických systémov a priama pomoc všade, kde je to potrebné. Celá stratégia sa zakladala na myšlienke, že dobré výrobné štandardy, tlak na konkurencieschopnosť a dodržiavanie politických princípov budú pri rozvoji regiónov ACP efektívnymi nástrojmi.

Okrem dohody z Cotonou, ktorá sa v danom čase cielene zamerala na krajiny ACP, EÚ dokázala uzavrieť dohody o rozvoji aj s inými najmenej rozvinutými krajinami (LDC) ako sú India, Bangladéš a Egypt. Mimoriadne pozoruhodná bola orientácia na severoafrické štáty zo skupiny Maghrebu (Alžírsko, Líbya, Mauretánia, Maroko a Tunisko) a Mašreku (Egypt, Jordánsko, Libanon a Sýria), pretože to budilo dojem, akoby EÚ chcela posilniť svoje vlastné hranice. Dohody s týmito štátmi boli silnou zárukou, že preferované oblasti, často ležiace na periférii samotnej EÚ, dostanú podporu a stabilitu v stále nestabilnejšom geopolitickom prostredí. To sa ešte jasnejšie ukázalo v roku 2003 počas „vojny proti teroru“, ktorú viedli USA. Pomoc EÚ zahŕňala finančnú podporu na rozvojové projekty, podporu investícií, pochádzajúcich zo súkromného sektora EÚ, priamu pomoc, úvery a tzv. iniciatívu „Všetko okrem zbraní“ (EBA). Táto iniciatíva dostala názov podľa smernice Rady EÚ. EBA umožňovala bezcolný prístup k importom všetkých produktov z krajín LDC bez akýchkoľvek kvantitatívnych obmedzení okrem zbraní a munície (Dinan, 2005, s. 554; Flint, 2008, s. 69–79). Pri tomto kroku EÚ po prvýkrát naznačila posun svojich priorít od bývalých kolónií smerom k všeobecnejšiemu chápaniu rozvojovej politiky pre všetky krajiny LDC a ku geopolitickej bezpečnosti.

Dohody o partnerstve, uzavreté s rôznymi regiónmi, sprevádzali komplikácie hneď po podpise dohôd v Cotonou. Historické obchodné vzťahy, ktoré existovali ešte pred modifikáciou dohôd v Lomé alebo pred protokolom WTO, umožnili výrobkom z krajín ACP prístup na trhy EÚ a chránili ich pred konkurenciou z importu. Dohody o ekonomickom partnerstve (EPA) sa však už riadili kritériami WTO a štáty ACP zistili, že prvýkrát musia postupne otvárať svoje trhy dovozom z EÚ. Producenti z ACP boli takto vmanévrovaní do

konkurenčného vzťahu so samotnou EÚ. Rovnako aj únia vyslovovala prostredníctvom WTO obavy z protekcionizmu a žiadala, aby sa v najbližších desiatich rokoch odstránilo až 90% obchodných bariér s krajinami ACP. A to s vedomím, že financovanie verejných služieb mnohých rozvojových krajín vo veľkej miere závisí od colných príjmov. Zmeny priorit rozvojovej politiky EÚ a s tým súvisiace požiadavky na recipročné obchodné vzťahy sa prejavili nezhodami medzi predstaviteľmi krajín ACP a EÚ na sérii medzikontinentálnych stretnutí a na konferenciách WTO. Tento antagonizmus vyvrcholil v septembri 2003 na konferencii v Cancúne, kde 650-členná delegácia EÚ pri WTO odmietla prijať predstaviteľov ACP na diskusie o liberalizácii obchodu, čo by sa nevyhnutne dotklo ďalšieho rozvoja regiónov ACP. Medzivládne fórum v Cancúne o globálnych obchodných pravidlách vnieslo zásadný obrat do dialógu ACP–EÚ: tam sa skončil vzťah medzi bývalými kolóniami a veľmocami, ktoré ich vlastnili. Tento vzťah priebežne zabezpečoval – i keď nie bez problémov – ústretoú komunikáciu vzájomných záujmov od 70. rokov 20. storočia.

Veľa krajín ACP si myslelo, že ich ekonomiky sa nedokážu vysporiadať s takým agresívnym zásahom do ich rozvojových stratégií, aký predstavovali princípy voľného trhu (Oxfam, 2004). Eveline Herfkensová zo sekretariátu generálneho tajomníka OSN, zodpovedná za koordináciu kampane na podporu miléniových rozvojových cieľov (MDG), to komentovala slovami: „EPA sú pre chudobné krajiny reálnym problémom... LDC, medzi ktoré patria mnohé krajiny ACP, nemajú ani čas ani schopnosti, aby dokázali vyrokovať kvalitné zmluvy s EÚ“ (citované v Oxfam, 2004). Kenský minister obchodu Mukhisa Kituyi mal veľké výhrady:

„Pri začatí rozhovorov o EPA sme vychádzali zo základného princípu, že po vypršaní dohody z Cotonou nebude ani jedna krajina na tom horšie ako počas platnosti tejto dohody. Ale to bol začiatok celého problému, pretože samotný pojem reciprocity, ktorý je zabudovaný v týchto rokovaníach, prekračuje podmienky, ktoré platili v ére cotonských dohôd“ (citované v T. Sharman, 2005, s. 11).

Ostro definoval problém aj prezident Botswany Festus Mogae:

„Obávame sa, že naše ekonomiky nebudú schopné zvládnuť tlaky, ktoré prinesie liberalizácia. Pre nás všetkých je to výzva spoločne zabezpečiť, aby výsledok týchto rokovaní EPA nezanechal krajiny ACP ešte zraniteľnejšie voči nepredvídateľným výkyvom globalizácie a liberalizácie. Viedlo by to k ešte väčšej marginalizácii ich ekonomík“ (citované v Ochieng a Sharman, 2004, s.10).

Obchodná politika EÚ voči rozvojovým krajinám, ktorá naliehala na otvorenie ich trhov importu z EÚ, bola, paradoxne, v rozpore s internými smernicami vnútorného trhu únie. To bolo zrejme najmä pri poľnohospodárskych produktoch. Poľnohospodársky trh EÚ patrí naďalej k najviac regulovaným na svete a bol neochvejne chránený pred tlakmi z WTO (hoci sa má v roku 2013 prehodnotiť). Pritom väčšina regiónov zo skupiny ACP a LDC nedokáže poskytovať verejné služby bez príjmov z cla, ktorým zaťažuje dovozové tovary. Znamená to, že obmedzenie, prípadne úplné odstránenie týchto príjmov sa negatívne odrazí na službách, ktoré tamojšie vlády poskytujú najzaostalejším regiónom. Negatívne následky

európskej stratégie, vyjadrenej zmluvami EPA v kombinácii s liberalizačnou stratégiou WTO, možno pozorovať po celej zemeguli – rozdiely v bohatstve a v obchodnej bilancii neboli nikdy také veľké ako dnes.

Cotonou a predovšetkým EPA priniesli problémy tým rozvojovým oblastiam, ktoré aktívne participovali na rozvojovej politike EÚ. Okrem toho, že tento prístup zanechal v rýchlom sa liberalizujúcom ekonomickom prostredí veľa regiónov v konkurenčnej nevýhode, už v ére dohôd z Cotonou sa v rozvojovej politike objavovali aj ďalšie komplikácie. Multilaterálne a bilaterálne záväzky medzi EÚ a LDC fungovali za rôznych podmienok a rôznym tempom. Napríklad škandinávské krajiny prispievali ku globálnemu rozvoju podstatným spôsobom a tvorivo, ich úsilie však bolo v ostrom kontraste s krajinami na juhu EÚ. Kontakt a výmena skúseností medzi členskými štátmi a všeobecnejšie partnerské vzťahy vnútri únie nepatrili k metódam procesu z Cotonou.

Podrobnejší pohľad na konkrétne záväzky zvýraznil rozdielne názory na úlohu EÚ pri podpore rozvoja; spôsob, akým sa rozvojová politika realizovala, bol podrobený kritike. Audítorský dvor EÚ opakovane odmietal schváliť účty za rozvojové projekty a vzhľadom na rozsah operácií považoval za neadekvátne sledovať také množstvo iniciatív. Zúčastnené rozvojové krajiny sa zase často sťažovali, že ich nevýhodné postavenie ešte zvýrazňuje arogancia úradníkov v Bruseli. Najväčšou výhradou voči rozvojovej politike EÚ a jej dôsledkom v mnohých rozvojových oblastiach boli prietahy a byrokratické komplikácie pri poskytovaní pomoci.

V rokoch 1995 až 2000 sa priemerné omeškanie pri preplácaní schválených fondov zvýšilo z troch na štyri a pol roka (pri niektorých programoch ešte viac). V roku 2000 dlhovala EÚ asi 20 miliárd € v nepreplatených záväzkoch a tlačila pred sebou 1 200 nedokončených projektov. (Jones, 2001, s. 426)

Celý problém pretrvával aj v období Cotonou.

V čisto finančnom vyjadrení je rozsah príspevkov EÚ na rozvoj naďalej významný. V roku 2006 boli štyri z piatich krajín, ktoré naplnili alebo prekročili cieľ, stanovený OSN (poskytnúť 0,7% hrubého národného produktu na oficiálnu rozvojovú spoluprácu ODA), členské štáty EÚ (Švédsko, Luxembursko, Holandsko a Dánsko). Piatym štátom bolo Nórsko, ktoré v roku 2006 poskytlo EÚ na ODA približne 38,5 miliardy € a bolo najväčším svetovým donomom. Kombinovaná ODA všetkých 15 členov Výboru pre rozvojovú pomoc (Development Assistance Committee, DAC), ktorí sú súčasne aj členskými štátmi EÚ, bola na úrovni 57% celkovej ODA. Hoci najväčším individuálnym darcom v roku 2006 boli Spojené štáty, nasledované Spojeným kráľovstvom, Japonskom, Francúzskom a Nemeckom, kolektívna sila EÚ predstavuje jedinečný makroekonomický motor globálneho rozvoja. Žiaľ, ako v roku 2007 konštatovala Organizácia pre hospodársku spoluprácu a rozvoj (OECD), príspevky na pomoc z krajín EÚ v skutočnosti klesli z 0,41% na 0,38% HNP. A hoci EÚ vyhlásila, že sa pousiluje priblížiť k miléniovým rozvojovým cieľom a do roku 2010 sa zaviazala poskytnúť 0,56% svojho HNP na zámorskú rozvojovú pomoc, dostupné fakty naznačujú, že úniu sa nedarí plniť jej vlastné, už revidované záväzky, o dlhodobom ciele 0,7% HNP ani nehovoriac (www.oecd.org). Globálna recesia bude bezpochyby znamenať ešte väčší tlak na záväzky, týkajúce sa rozvojovej pomoci, pretože európske krajiny stoja pred problémom, ako ustrážiť deficity vlastných rozpočtov.

Záver

Hlavný nástroj, ktorým EÚ poskytuje podporu rozvojovým oblastiam, je pomoc formou ponúknutej spolupráce – pri nej členský štát EÚ spolupracuje s vybraným partnerským regiónom a pomáha mu rozvíjať sa. To znamená, že príspevky na ich rozvoj môže poskytovať priamo Európska komisia v Bruseli prostredníctvom štruktúr a z rozpočtu EÚ – zvyčajne cez Európsky rozvojový fond (European Development Fund, EDF), cez Úrad humanitárnej pomoci (Humanitarian Aid Office, ECHO), prípadne cez mechanizmy jednotlivých štátov. Uprednostňuje sa obchodná výmena, priama finančná podpora a humanitárna pomoc. Existuje teda široká škála metód, ktorými EÚ a jej členské štáty podporujú rozvoj viac ako 100 krajín na celom svete. Od začiatku svojich iniciatív ešte v časoch Európskeho spoločenstva rôzne lobistické skupiny NGO o medzinárodnom rozvoji vyhlasovali, že je potrebné vytvoriť proaktívny súbor stratégií na pomoc tým oblastiam, ktoré boli postihnuté výčinní počasie, geopolitickými faktormi alebo sú ekonomicky na veľmi nízkej úrovni.

Rozvojové stimuly komplikovalo dedičstvo kolonializmu, a tiež fakt, že väčšina LDC boli bývalé kolónie európskych veľmocí. To bolo zrejme už pri vzniku ACP a pri úsilí krajín tohto bloku ovplyvňovať rozvojovú politiku EÚ. V tomto združení sú niektoré z najchudobnejších komunit sveta a vzniklo, aby ľahšie vytvorilo „partnerstvo“ s krajinami EÚ, pričom výhody mali byť „recipročné“. S tým súvisiace dohody z Yaoundé, Lomé a Cotonou znamenali vznik dlhodobých generačných prepojení medzi ľuďmi a ekonomikami LDC a EÚ. Tieto kontakty formovali vzájomnú interakciu oboch blokov. Tak sa stalo, že väčšina rozvojových krajín je z historických dôvodov organicky prepojená s osudmi a hospodárskou situáciou bývalých koloniálnych mocností Európy.

Radikálne zmeny a od roku 2000 prispôsobovanie sa novému stavu vo vzťahoch EÚ–ACP je po viac ako 50 rokoch úzkej spolupráce nielen zlomom v prístupe EÚ k rozvojovému svetu, ale aj – a to je príznačné – zmenou v nazeraní krajín EÚ na partnerov a bývalé kolónie v rozvojovom svete. Rozšírenie EÚ na 27 štátov spôsobilo, že systém zaobchádzania s rozvojovými krajinami – s rôznymi preferenčnými výhodami a flexibilitou – sa musel prehodnotiť tak, aby sa posilnila konkurencieschopnosť v prostredí globálneho trhu, na ktorom patrí EÚ k vedúcim hráčom. Výsledky tohto strategického posunu sa už začínajú črtiť. Globálna recesia sa šíri z rozvinutých krajín ďalej a postihuje rozvojové krajiny, ktoré začali spochybňovať autoritu a stratégie medzinárodných finančných inštitúcií (IFI) a v konečnom dôsledku spochybňujú aj schopnosť vedúcich ekonomických mocností riadiť upadajúci proces globalizácie.

Od svojho vzniku mala EÚ obrovský potenciál ovplyvňovať rozvojový svet. Globálny význam ekonomicky najsilnejších krajín EÚ – bývalých koloniálnych mocností – poskytol príležitosť vytvoriť rozvojovú stratégiu podobnú programom obnovy, ktoré postavili na nohy Európu po druhej svetovej vojne. Európska únia má dostatočný potenciál, bohatstvo a technologické know-how, aby pôsobila v rozvojovom svete ako iniciátor pokroku a rozvoja. Avšak po vyše 50 rokoch od podpisu Rímskych zmlúv a prvých krokov EÚ v oblasti pomoci rozvojovým krajinám a po rovnako dlhom období odvtedy, čo si bývalé kolónie vybojovali nezávislosť, vyústili-slabosť a nedostatok angažovanosti zo strany EÚ a jej členských krajín pri realizácii zmysluplnej a efektívnej rozvojovej politiky do čoraz viditeľnejšej ekonomickej,

sociálnej a politickej marginalizácie jej partnerov v rozvojovom svete. Pri formulovaní stratégie pomoci rozvojovým krajinám EÚ evidentne uprednostnila strategické a ekonomické záujmy svojich členských štátov – a práve toto je systémová chyba rozvojovej politiky EÚ. Pomerne progresívne dohody z Lomé boli nahradené neoliberálnejšími dohodami z Cotonou, ktoré skomplikovala globálna recesia. Na záver možno preto konštatovať, že EÚ sa postupne vzdáva svojej zodpovednosti na úkor najchudobnejších a najviac zraniteľných komunít v rozvojovom svete.

Bibliografia

- Európska komisia (2001): *Cotonou Infokit*, European Commission, Brussels.
- Európska komisia (2007): *Key Facts and Figures about Europe and Europeans*, European Commission, Brussels.
- DINAN, Desmond (2005): *Ever Closer Union*, Palgrave, London.
- FLINT, Adrian, (2008): *Trade, Poverty and the Environment*, Palgrave, Basingstoke.
- JONES, Robert, (2001): *The Politics and Economics of the European Union*, Edward Elgar, Cheltenham.
- OCHIENG, C., SHARMAN, T. (2004): *Trade Traps: Why EU-ACP Economic Partnership Agreements Pose a Threat to Africa's Development*, ActionAid International, London.
- Oxfam (2004): *Six Reasons to Oppose EPAs in Their Current Form*, Oxfam, Oxford.
- SHARMAN, T. (2005): *The Trade Escape: WTO Rules and Alternatives to Free Trade Economic Partnership Agreements*, ActionAid International, London.
- SWAN, Denis (1995): *The Economics of the Common Market*, Penguin, Harmondsworth.
- WEIGALL, David and STICK, Peter (ed.) (1992): *The Origins and Development of the European Community*, Leicester University Press, Leicester.

Webstránky

- ACP secretariat www.acpsec.org
- Bond UK NGO www.bond.org.uk
- Cotonou Agreement www.acpsec.org/en/conventions/cotonou/accord1.htm
- EU Development Site www.eudevdays.eu/Public/Homepage.php
- EU Directorate http://europa.eu.int/comm/external_relations/
- European Centre for Development Policy Management www.ecdpm.org
- European Network on Debt and Development www.eurodad.org
- European Parliament www.europarl.eu.int
- European Voice www.european-voice.com
- OECD aid statistics www.oecd.org/dac/stats/
- Third World Network www.twinside.org.sg
- UNDP www.undp.org.pl/pliki/hdr2005_oda.doc

9. Miléniové rozvojové ciele v subsaharskej Afrike: Príliš vzdialený cieľ?

Chrispin R. Matenga

Krajiny subsaharskej Afriky podobne ako iné krajiny rozvojového sveta poznačilo množstvo rozličných rozvojových stratégií. Tie sa datujú už od zrodu rozvojových iniciatív OSN v 60. rokoch minulého storočia. Súčasná stratégia oficiálnej rozvojovej spolupráce (Overseas Development Assistance, ODA) sa sústreďuje na miléniové rozvojové ciele (MDG), ktoré navrhla OSN v roku 2000. Obsahujú zníženie úrovne chudoby a dosiahnutie siedmich ďalších cieľov do roku 2015. Ale myšlienka sformulovať MDG sa po prvýkrát objavila už v roku 1996.

V máji 1996 uverejnili ministri pre rozvoj z členských krajín Organizácie pre hospodársku spoluprácu a rozvoj (OECD) správu s názvom Model pre 21. storočie: Príspevok k rozvojovej spolupráci. Predstavili v nej svoju víziu ďalšieho postupu rozvoja v 21. storočí (Agenor a kol., 2005, s. 3). Ministri sformulovali strategický rámec, ktorý sa mal stať východiskom na dosiahnutie siedmich cieľov podporujúcich sociálny rozvoj a boj proti chudobe v najmenej rozvinutých krajinách. V júni roku 2000 vznikla správa Lepší svet pre všetkých: Pokrok na ceste k medzinárodným cieľom, ktorá monitorovala a hodnotila pokrok v úsilí dosiahnuť stanovené ciele. Jej výsledkom bol rebríček kvantifikovateľných úloh pre sedem cieľov a indikátorov, ktoré by merali stupeň plnenia úloh – táto konštrukcia sa stala známou ako Miléniové rozvojové ciele (tamže). Počas Miléniového summitu OSN v septembri 2000 v New Yorku schválilo medzinárodné spoločenstvo Miléniovú deklaráciu a jej osem MDG.

Cieľom tejto kapitoly je zhodnotiť, ako sa tieto ciele plnia v subsaharskej Afrike, pretože rok 2015 už nie je ďaleko. Text sa opiera o správy a komentáre týkajúce sa MDG a afrických skúseností s rozvojom. Zdôrazňuje význam MDG pre subsaharskú Afriku, teda oblasť, ktorá

má nízku ekonomickú výkonnosť a zlé výsledky ľudského rozvoja. Kapitola takisto hodnotí, ako sa pri plnení MDG angažujú vlády subsaharských krajín, uvádza príklady pozitívnych výsledkov v teréne, ale aj situácie, keď sa ciele neplnia, a čo to znamená pre rozvoj celého subkontinentu.

MDG a subsaharská Afrika – prehľad

Lídri 189 členských štátov OSN sa na Miléniovom summite 2000 zaviazali odstrániť chudobu, presadzovať rovnosť a dôstojnosť ľudí, usilovať sa o mierové spolunažívanie, demokraciu a trvalú udržateľnosť životného prostredia. Toto úsilie sa premietlo do prijatia MDG (Khoo, 2005, s. 45). Ciele sa členia na 18 úloh a 48 indikátorov. Hoci ciele sa stanovili v roku 2000, referenčným dátumom na porovnanie dosiahnutého pokroku je rok 1990.

Táto kapitola stručne charakterizuje jednotlivé MDG a k nim pridružené úlohy tak, ako ich pripravil a schválil Miléniový summit. Cieľom číslo jeden je odstrániť extrémnu chudobu a hlad. Obsahuje dve úlohy – v období rokov 1990 a 2015 na polovicu znížiť počet ľudí s príjmom menej ako jeden dolár denne, a takisto na polovicu znížiť počet ľudí trpiacich hladom. Druhým cieľom je všeobecné základné vzdelanie pre všetky deti bez rozdielu, tak pre chlapcov, ako aj pre dievčatá, pričom úlohou je dosiahnuť tento stav do roku 2015. Cieľ číslo tri je podporovať rodovú rovnosť a posilniť postavenie žien. Znamená to odstrániť rodovú diskrimináciu v školách prvého a druhého stupňa (ideálne do roku 2005) a na všetkých stupňoch vzdelávacieho cyklu najneskôr do roku 2015. Štvrtý cieľ je do roku 2015 o dve tretiny znížiť detskú úmrtnosť. Úloha sa týka detí do piatich rokov veku. Cieľ číslo päť je zlepšiť zdravie matiek a úlohou je do roku 2015 znížiť ich úmrtnosť o tri štvrtiny. Šiestym cieľom je bojovať proti HIV/AIDS, malárii a iným chorobám; konkrétna úloha ukladá do roku 2015 zastaviť nárast a postupne znižovať výskyt HIV/AIDS, malárie a ďalších závažných chorôb. Cieľ číslo sedem je zabezpečiť trvalú udržateľnosť životného prostredia. Tento cieľ obsahuje tri úlohy: 1. integrovať princípy trvalo udržateľného rozvoja do politických programov jednotlivých krajín; 2. do roku 2015 na polovicu znížiť počet ľudí bez trvalého prístupu k hygienicky bezpečnej pitnej vode a žijúcich bez základných hygienických štandardov a 3. – do roku 2020 dosiahnuť výrazné zlepšenie životných podmienok minimálne 100 miliónov ľudí, ktorí žijú v slumoch.

Cieľom číslo osem je vytvoriť globálne partnerstvo pre rozvoj a má osem úloh. Prvá úloha v tomto celi je naďalej rozvíjať otvorené a nediskriminačné obchodné vzťahy a finančný systém – oboje založené na jasných pravidlách. Obsahuje záväzok riadiť sa zásadami „good governance“ a na národnej i medzinárodnej úrovni sa usilovať o rozvoj a znižovanie chudoby. Druhá úloha chce riešiť špeciálne potreby najmenej rozvinutých krajín (LDC) vrátane neobmedzeného a bezcolného prístupu ich výrobkov na medzinárodné trhy; ďalej chce jasný program zmierňovania dlhu pre vysoko zadlžené chudobné krajiny (HIPC) a zrušenie oficiálneho bilaterálneho dlhu, ako aj veľkorysejšiu ODA pre krajiny, ktoré sa zaviazali znižovať chudobu. Tretia úloha hovorí o riešení špeciálnych potrieb vnútrozemských a malých ostrovných rozvojových krajín prostredníctvom akčného programu pre trvalo udržateľný rozvoj a záverov 22. špeciálneho zasadania Valného zhromaždenia OSN. Štvrtou úlohou ôsmeho cieľa je komplexne riešiť dlhové problémy rozvojových krajín národnými

a medzinárodnými opatreniami tak, aby ich dlhy boli v dlhodobej perspektíve udržateľné. Piata úloha je rozpracovať a implementovať v spolupráci s rozvojovými krajinami stratégie zabezpečujúce slušnú a produktívnu prácu pre mladých ľudí. Úloha číslo 6 hovorí o spolupráci s farmaceutickými spoločnosťami pri zabezpečení lacných základných liekov pre rozvojové krajiny. Siedma úloha požaduje, aby rozvojové krajiny v spolupráci so súkromným sektorom získali výhody nových technológií, najmä v oblasti informatiky a komunikácií. Posledný miléniový rozvojový cieľ je v podstate prostriedkom na dosiahnutie ostatných siedmich cieľov (UNDP, 2005, s. XII–XIII; Khoo, 2005, s. 47).

Miléniový summit vytýčil merateľné úlohy vedúce ku znižovaniu chudoby, hladu, chorôb, negramotnosti a zlepšovania životného prostredia do roku 2015. Týmto spôsobom sa lídri rozvojových krajín zaviazali pracovať na vytýčení nových rozvojových stratégií, iniciatív a prístupov, zameraných na dosiahnutie týchto cieľov. Africkí lídri prijali MDG ako nástroje v rámci ich vlastných širších plánov rozvoja, ktoré mali zmierniť biedne životné podmienky ľudí. V mnohých afrických krajinách už vypracovali národné stratégie rozvoja, ktoré obsahovali strategické dokumenty na zníženie chudoby (PRSP) a národné plány rozvoja (NDP); v tomto kontexte boli MDG (teoreticky) ďalším prvkom širokej spolupráce založenej na rozvoji.

Hoci MDG neboli vytvorené špeciálne pre Afriku, ale pre všetky rozvojové krajiny sveta, ich splnenie je pre tento subkontinent dôležitejšie. Ekonomický rast tohto regiónu bol nesmierne pomalý a väčšina ľudí tam žije z menej ako jedného dolára na deň. Je to jediný región, v ktorom chudoba rástla v absolútnych i relatívnych hodnotách (ECA, 2004, s. 53). Spomedzi krajín najvyššej priority, v ktorých absentuje pokrok a ktoré sa vyznačujú extrémne nízkou úrovňou ľudského rozvoja, sa 21 nachádza v subsaharskej Afrike. Preto je mimoriadne naliehavé sústrediť sa na splnenie MDG práve v nich. Iba tak možno dúfať, že sa tam zlepšia podmienky života a naštartuje rast. Hodnota MDG je v tom, že určujú jasné, dohodnuteľné a kvantifikovateľné úlohy, ktoré možno objektívne overiť; a pretože sú merateľné, vlády v rozvinutých i rozvojových krajinách možno volať na zodpovednosť za ich neplnenie (Gold, 2005a, s. 25).

Zvlášť dôležitou súčasťou MDG pre rozvojové krajiny bolo vytvorenie globálneho partnerstva pre rozvoj v ich operačnom rámci (Gold, 2005b, s. 10). Táto koncepcia partnerstva pomohla zmazať predchádzajúce vzťahy Sever–Juh, založené na dominancii a vykorisťovaní. V rámci MDG 8 majú rozvojové krajiny spolupracovať s rozvinutými krajinami na novej platforme – ako globálni partneri v úsilí o rozvoj. Tu treba zdôrazniť, že Miléniová deklarácia jasne zaviazala všetky krajiny, ktoré ratifikovali MDG, aby sa venovali problémom rozvoja a v rámci možností aj svojim hlavným výzvam v oblasti ľudského rozvoja (UNDP, 2007, s. 1). Deklarácia takisto vo viacerých pasážach potvrdzuje, že každej krajine sa na splnenie MDG poskytnú dodatočné zdroje. Tento záväzok vyžadoval implementáciu ďalekosiahlych medzinárodných opatrení, ktoré smerovali k riešeniu problémov externého zadlženia rozvojových krajín. Toto úsilie obsahovalo aj iniciatívu HIPC v jej pôvodnej a neskôr prepracovaných verziách a nedávno schválenú multilaterálnu iniciatívu na zmiernenie dlhu (MDRI). Cieľom týchto iniciatív bolo umožniť rozvojovým krajinám presunúť takto uvoľnené finančné prostriedky na naliehavejšie úlohy, ktoré spadajú do rámca MDG.

Treba tiež poznamenať, že MDG ponúkli mnohostranný prístup k rozvoju, ktorý pomohol, aby celá medzinárodná komunita začala vnímať rozvoj v novom svetle. Ciele predstavujú akýsi konsenzus, že rozvoj je viac ako iba ekonomický rast, ale je to aj o ľuďoch a ich zdraví, rodovej a občianskej rovnosti a podobne. V tomto zmysle sú MDG svojou povahou podobné konceptu „základných ľudských potrieb“, ktorý bol v popredí v 70. a 80. rokoch minulého storočia.

Vládne reakcie a zapojenie sa do MDG

Splnenie MDG bude závisieť okrem iného aj od politického úsilia oboch strán partnerského programu MDG, a to na najvyššej vládnej úrovni. Analýza, ktorú pripravila pracovná skupina pre rozvoj pri OSN (United Nations Development Group, UNDG) v roku 2005, prináša dôkazy pozitívneho vývoja v subsaharskej Afrike z hľadiska vládnej podpory iniciatív obsiahnutých v MDG. Takmer v dvoch tretinách návrhov rozpočtov ministrov financií krajín tejto oblasti sa o MDG hovorilo ako o priorite. Približne jedna tretina krajín venovala cieľom parlamentnú rozpravu – hovorilo sa teda o nich v najvyššej inštitúcii každého štátu. Z regionálnych správ pre subsaharskú Afriku vyplýva, že má najvyšší podiel krajín (92%), ktoré nejakým spôsobom integrovali MDG do svojich národných rámcov plánovania rozvoja (UNDG, 2005, s. 15, 23). Mnohé z týchto stratégií mali formu strategických dokumentov na znižovanie chudoby (PRSP) a v niektorých krajinách formu národných plánov rozvoja (NDP) (ECA, 2007).

Prijatie MDG vládami subsaharskej Afriky sa odrazilo aj na prístupe takých regionálnych inštitúcií ako Juhoafrické spoločenstvo pre rozvoj (Southern African Development Community, SADC) a Hospodárska komisia západoafrických štátov (Economic Commission of West African States, ECOWAS). ECOWAS napríklad schválil regionálnu stratégiu znižovania chudoby, ktorej jadrom sú práve MDG a SADC pripravuje podobnú stratégiu (ECA, 2008, s. 2). Aj zhromaždenie hláv štátov Africkej únie v Addis Abebe v januári 2008 potvrdilo odhodlanie Afriky splniť MDG, pretože prijalo rozhodnutie podporiť práce Africkej skupiny pre koordináciu MDG (MDG African Steering Group), ktorú v septembri 2007 zriadil generálny tajomník OSN (UN, 2008a, s. 3). Ako však UNDG (2005) poznamenáva, čo sa týka podstatných posunov v prioritách, politike, rozpočtoch a partnerstve pre rozvoj, napriek jasnému odhodlaniu ešte nemožno hovoriť o prelome v úsilí naplniť ciele MDG.

Stav úloh MDG v Afrike a vyhlídky rozvoja

Už od začiatku procesu implementácie MDG v roku 2000 väčšina hodnotiacich správ o pokroku MDG v rozvojových krajinách vykresľovala subsaharskú Afriku v čiernych farbách. Naznačovali, že región nedokáže splniť ciele do určeného termínu – do roku 2015 (UN Millennium Project 2005; Commission for Africa 2005; United Nations 2005; a World Bank 2005). OSN a Panel afrického pokroku (African Progress Panel), ktorý zriadila Blairova komisia v roku 2007, zhodne dospeli k podobným záverom – že Afrika pri plnení MDG výrazne zaostáva (Brookings Institution, 2008, s. 5–6). Neskoršia správa Hospodárskej komisie pre Afriku (ECA, 2008) však hovorí, že Afrika evidentne robí pokroky na ceste k splneniu MDG do roku 2015. Diskusia o tom, či ich Afrika plní, sa bude pravdepodobne podobáť na

polemiku z roku 1989 medzi Svetovou bankou a programami štrukturálnych úprav, ktoré pripravila ECA (Parfitt, 1990; www.uneca.org). Tentoraz sa však situácia opakuje v opačnom garde – väčšina krajín globálneho Severu a medzinárodné finančné inštitúcie ako Svetová banka a Medzinárodný menový fond hodnotia pokrok Afriky v plnení MDG pesimisticky. Na druhej strane, africké krajiny a ich inštitúcie ako napríklad ECA vidia situáciu v ružových farbách a „vidia svetlo na konci tunela“.

Plnenie úloh

Táto časť sa zaoberá pokrokom afrického kontinentu pri plnení jednotlivých úloh MDG do roku 2015.

1. cieľ: Odstrániť extrémnu chudobu a hlad

Tento cieľ má dve úlohy – do roku 2015 o polovicu znížiť počet ľudí, ktorých príjem nepresahuje jeden dolár denne, a v rovnakom období znížiť na polovicu počet ľudí trpiacich hladom. Ale pretože niet spoľahlivých a konzistentných údajov o chudobe kvôli nízkym príjmom v afrických krajinách, správy neuvádzajú, ako sa plní cieľ znížiť na polovicu počet ľudí žijúcich za menej ako dolár denne. Veľa afrických krajín nerobí pravidelné sčítanie domácností, ktoré by bolo možné použiť na hodnotenie pokroku pri odstraňovaní chudoby (ECA, 2008). V niektorých prípadoch krajiny robia takéto prieskumy až po viacerých rokoch a používajú rôzne metodiky – preto je ťažké výsledky navzájom porovnávať. Avšak aj to málo údajov, ktoré sú k dispozícii, naznačuje, že znižovanie chudoby v subsaharskej Afrike je veľmi pomalý proces. V rokoch 1990 až 2004 sa na kontinente pomer populácie žijúcej za menej ako dolár denne takmer nezmenil: v roku 1990 tvorila 44,6% a v roku 2004 len o málo menej – 44% celej populácie (ECA, 2007, s. 53–54). Subsaharská Afrika je v skutočnosti jedinou oblasťou, kde chudoba vzrástla v absolútnych i relatívnych číslach (ECA, dátum neuvedený, s. 7).

Čo sa týka úlohy znížiť na polovicu počet ľudí trpiacich hladom, výsledky hovoria o významných rozdieloch v jednotlivých subregiónoch Afriky. Severná Afrika (hoci sa nepovažuje za súčasť subsaharskej Afriky) splnila obidve úlohy cieľa č. 1 a veľa krajín pozdĺž západného pobrežia kontinentu je tiež na dobrej ceste (ECA, 2008; ECA, 2004, s. 51). Ale vo zvyšku subsaharskej Afriky sa pomer ľudí trpiacich hladom neznižil (ECA, 2004, s. 51). Stagnáciu v úsilí odstrániť extrémny hlad a chudobu možno pripísať viacerým faktorom. Po prvé: celý kontinent zaznamenal veľmi skromnú dynamiku hospodárskeho rastu, iba pomaly sa zotavuje z nulového alebo negatívneho rastu, ktorý prevládal počas takmer celých 80. rokov minulého storočia. Súčasný priemerný ročný rast kontinentu je približne na úrovni 5,8% (ECA, 2008). Toto tempo rastu sa ešte stále považuje za podstatne nižšie ako požadovaných 7% ročného rastu, ktorý je údajne nevyhnutný, aby sa podiel chudobných do roku 2015 znížil na polovicu. Ak budú súčasné trendy hospodárskeho rastu pokračovať, cieľ znížiť chudobu na kontinente bude možné splniť až v roku 2147 (ECA, 2004, s. 53). Po druhé – a súvisí to aj s prvým konštatovaním – nedávne zrýchlenie tempa rastu v niektorých krajinách subsaharskej Afriky sa vôbec nepremietlo do viditeľného rastu zamestnanosti, čo je dôležitý predpoklad na zníženie príjmovej chudoby (ECA, 2007, s. 53).

Ďalším problémom je, že kontinent ako celok má vysoký populačný rast, ktorý pre-
vyšuje 2% ročne. To je viac ako produkcia potravín na obyvateľa, čo znamená, že väčšina
afrických krajín bude dlho odkázaná na dovoz potravín. Celý problém navyše zostruje
globálny rast cien základných potravín v súčasnosti stupňovaný vyššími príjmami čínskej
a indickej populácie, ale aj ďalších častí sveta. K rastu cien potravín prispieva aj módna
vlna biopalív, pretože stále väčšie plochy poľnohospodárskej pôdy sa využívajú na výrobu
biopaliva. K rizikám, ohrozujúcim akceleráciu rastu a pokrok pri plnení cieľa č. 1 a iných
MDG v regióne, patria aj klimatické zmeny a nepravidelnosti v cykloch počasia, pretože
výroba potravín v Afrike závisí od pravidelných období dažďov (ECA, 2008).

2. cieľ: Dosiahnuť všeobecné základné vzdelanie

V tomto ciele je úlohou zabezpečiť, aby do roku 2015 všetky deti, chlapci rovnako ako
dievčatá, mali možnosť absolvovať základnú školu v plnom rozsahu. Krajiny subsaharskej
Afriky zaostávajú v úrovni dosiahnutého základného vzdelania aj v porovnaní s inými roz-
vojovými krajinami. Hoci predchádzajúce odhady konštatovali, že subsaharská Afrika asi
nedokáže dosiahnuť základné vzdelanie pre všetkých (ECA, 2004, s. 51), súčasné údaje
hovoria o výraznom zlepšení počtu zapísaných detí do základných škôl v množstve afrických
krajín. Celkovo sa podiel detí zapísaných do školy v subsaharských krajinách zvýšil z 53%
v roku 1990 na 64,2% v roku 2004 (ECA, 2007, s. 55). Ak bude tento trend pokračovať,
veľa afrických krajín splní úlohu a dosiahne, že do roku 2015 budú všetky deti v danom
veku navštevovať základnú školu (ECA, 2008; ECA, 2007, s. 55).

Pokrok pri dosahovaní základného vzdelania pre všetkých sa prejavuje vysokým ná-
rastom zápisov detí do školy v krajinách ako Zambia, Etiópia, Mozambik, Maurícius a Keňa.
Pokrok bol výrazný a týkal sa krajín, ktoré mali už v roku 1990 vysoký podiel detí navštev-
ujúcich základnú školu, ale aj krajín, ktoré v čase prijatia MDG začínali z veľmi nízkej úrovne
základnej školskej dochádzky. Napríklad Zambia mala v roku 1990 vysoký podiel školu
navštevujúcich detí – bol na úrovni 80% a v roku 2006 vzrástol na 97% (Miléniové rozvojové
ciele Zambie, GRZ, 2008, s. 5), zatiaľ čo Etiópia mala v roku 1990 nízky podiel zápisov (len
22%), ale v roku 2004 zaznamenala nárast na 47% (ECA, 2007, s. 55). Vo väčšine krajín
však údaje neuvádzajú, či tieto deti základné vzdelanie aj úspešne dokončia. Problémom
je aj úroveň poskytovaného vzdelania. Zdá sa, že preteky v snahe úspešne dokončiť túto
úlohu ešte pred termínom 2015 negatívne vplyvajú na kvalitu. Na jednej strane teda veľa
afrických krajín dosiahlo základné vzdelanie pre takmer všetky deti, kvalita vzdelania
však zaostáva za očakávaným štandardom. Napríklad v krajinách ako Uganda, Namíbia či
Malawi dosiahol počet detí, zapísaných do škôl, až 90%, ale gramotnosť detí v 6. ročníku
základnej školy je v týchto krajinách iba 50, 48 a 32% (Brookings Institution, 2008, s. 34).
V Zambii musíme pokrok v počte zápisov detí do školy dať do kontrastu s negatívami: s níz-
kou kvalitou vzdelávania, nevyhovujúcim učebným prostredím a učebnými pomôckami,
slabými študijnými výsledkami a veľkým počtom žiakov na učiteľa. V ročníkoch 1–9 je tam
na 1 učiteľa priemerne 57 detí.

Aj správy o pokroku pri odstraňovaní negramotnosti mužov a žien vo vekovom pásme
15-24 rokov ponúkajú zmiešané údaje. Ako sme videli, základná gramotnosť detí ostáva
na subkontinente naďalej nízka, napriek tomu ECA (2008) tvrdí, že v niektorých afrických

krajinách sa gramotnosť mladých ľudí v domácich i cudzích jazykoch výrazne zlepšila. Gramotnosť mládeže v Nigérii sa napríklad v roku 2005 zvýšila o 36,5% (tamže). Podľa citovaného zdroja treba medzi príčiny čiastočného zlepšenia priradiť zvýšenie počtu detí navštevujúcich základnú školu.

3. cieľ: Podporovať rodovú rovnosť a posilniť postavenie žien

Väčšina krajín v subsaharskej Afrike je pri základnom vzdelaní na dobrej ceste dosiahnuť do roku 2015 rodovú rovnosť. V roku 2005 už najmenej jedenásť krajín dosiahlo rodovú rovnosť pri základnom vzdelaní a sedemnášť ďalších malo v tom istom roku index rodovej rovnosti nad 0,90 (ECA, 2008, s. 7). Na subregionálnej úrovni však existujú výrazné rozdiely v dynamike pokroku – najvyššiu úroveň rodovej rovnosti nachádzame v južnej a západnej Afrike a najnižšiu na severe a v strede kontinentu. Pokiaľ ide o dosiahnutie rodovej rovnosti na stredných školách, celkový obraz je zmiešaný. Napriek pokroku v rodovej rovnosti na úrovni základných škôl, vo väčšine krajín subsaharskej Afriky možno ešte stále konštatovať nízke zastúpenie dievčat na stredných školách. Doteraz iba osem krajín dosiahlo rodovú rovnosť na úrovni stredoškolského vzdelávania, zatiaľ čo šesť ďalších dosiahlo index rodovej rovnosti nad 0,90. V tom istom období však 14 krajín zaznamenalo zhoršenie situácie. Pri tomto tempe pokroku je nepravdepodobné, že do roku 2015 táto oblasť dosiahne v stredoškolskom vzdelaní rodovú rovnosť. Situácia sa podobným spôsobom opakuje aj na univerzitách a iných školách tretieho stupňa.

Na politickej úrovni sa zastúpenie žien v národných parlamentoch vo väčšine afrických krajín zlepšilo. Z hľadiska plnenia tejto úlohy zaznamenala subsaharská Afrika v období 1990 až 2007 najväčšiu dynamiku pokroku na svete (10%). V rozhodovacom procese sú však ženy veľmi málo zastúpené. Výnimkou sú iba niektoré krajiny ako Rwanda, Mozambik, Južná Afrika, Tanzánia, Burundi, Uganda, Seychely, Namíbia, Tunisko, Eritrea a Etiópia, kde sa zastúpenie žien pohybuje medzi 21 a 48,8%.

4. cieľ: Znížiť detskú úmrtnosť

Úlohou pri tomto ciele je znížiť v rozpätí rokov 1990 až 2015 úmrtnosť detí do piatich rokov veku o dve tretiny. V roku 1990 v subsaharskej Afrike dosahovala úmrtnosť detí mladších ako päťročných pomer 185 úmrtí na

1 000 pôrodov (ECA, 2007, s. 54). Tento región urobil pri znižovaní úmrtnosti detí pod päť rokov v období 1990-2005 najmenší pokrok (1,8%). To predstavuje ročné zlepšenie na úrovni 0,1%. Avšak aj tu sa situácia líši od miesta k miestu. Zatiaľ čo sa v niektorých krajinách úmrtnosť sledovanej skupiny zvyšovala, v iných krajinách – ako napríklad v Eritrei, Etiópii, Madagaskare, Malawi, Nigérii a Tanzánii – sa v posledných rokoch zaznamenal významný pokrok. Najčerstvejšie údaje hovoria, že úmrtnosť detí pod päť rokov klesla zo 166 na 1 000 živo narodených v roku 2005 na 160 na 1 000 živo narodených v roku 2006 (ECA, 2008, s.11). Pokiaľ ide o kojeneckú úmrtnosť, v období rokov 1990 až 2006 sa zaznamenalo iba nepatrné zlepšenie zo 110 na 95 úmrtí na 1 000 živo narodených detí v strednej, východnej, južnej a západnej Afrike ako celku (tamže, s. 12). Toto tempo pokroku pri znižovaní úmrtnosti detí do 5 rokov a kojencov je v oboch prípadoch pod úrovňou, ktorú treba dosiahnuť na splnenie cieľa č. 4 do roku 2015. Najväčší pokrok sa

dosiahol pri očkovaní jednoročných detí proti osýpkam. Vo väčšine subregiónov sa podiel jednoročných zaočkovaných detí zvýšil na 64% v roku 2005 z 56% v roku 1990. Niektoré krajiny v subregiónoch však zaznamenali nárast až nad 90%, iné krajiny naproti tomu nedosiahli ani 40% (tamže, s. 12). Dôležité faktory, ktoré prispeli k vysokej úmrtnosti mladších ako päťročných detí, boli HIV/AIDS a konflikty. Pokrok pri dosahovaní MDG súvisiacich so zdravím obmedzovali nedostatočné ľudské a finančné zdroje, ale aj nízka efektivita pri poskytovaní medzinárodnej podpory.

5. cieľ: Zlepšenie zdravia matiek

Sledovať pokrok pri úlohe znížiť úmrtnosť matiek (MMR) o tri štvrtiny v rozpätí rokov 1990 až 2015 je veľmi ťažké, neexistujú totiž aktualizované údaje zo všetkých krajín. Najčerstvejšie údaje o úmrtnosti matiek však naznačujú, že vo väčšine afrických krajín zaznamenali iba nepatrné zlepšenie MMR na úrovni 1,8% v rokoch 1990 až 2005, čo podobne ako úmrtnosť mladších ako päťročných detí predstavuje priemerné ročné zlepšenie iba o 0,1% (ECA, 2008, s. 13). Viac ako 50% pôrodov vo väčšine subsaharských krajín ešte stále prebieha bez účasti zdravotníckeho personálu.

6. cieľ: Boj proti HIV/AIDS, malárii a iným chorobám

Subsaharská Afrika je z celosvetového hľadiska regiónom najťažšie postihnutým nákazou HIV/AIDS a má ďaleko od splnenia úlohy šírenie HIV/AIDS do roku 2015 aspoň spomaliť, nie to znížiť. Odhaduje sa, že približne dve tretiny z celkového počtu 33,2 miliónov ľudí nakazených HIV/AIDS žijú v strednej, východnej, južnej a západnej Afrike. V roku 2007 z celosvetového počtu 2,1 milióna úmrtí na AIDS – detí či dospelých – bolo 76% práve v týchto štyroch subregiónoch. Nákazou HIV/AIDS sú v Afrike postihnuté predovšetkým ženy. V roku 2007 tvorili v týchto štyroch subregiónoch 61% nakazených osôb. Najvyšší podiel dospelých, nakazených HIV, má však aj naďalej Juhoafrická republika – viac ako 15% (ECA, 2008, s. 14).

Aj úloha zastaviť a znížiť do roku 2015 výskyt malárie a iných závažných chorôb, ako je napríklad tuberkulóza (TBC), má vo väčšine krajín subsaharskej Afriky veľký sklz. Malária je zodpovedná za vysoké percento detskej úmrtnosti a je endemická v 46 krajinách. Hoci v oblastiach s vysokým výskytom malárie v strednej, východnej, južnej a západnej Afrike možno pozorovať pokrok pri používaní moskytiér a prípravkov proti hmyzu pre deti do piatich rokov (nárast z 2,1 na 5% v rozpätí rokov 2001 až 2005), je to stále málo na dosiahnutie takých hodnôt, aké požaduje úloha (tamže). Najmä vo vidieckych oblastiach sa väčšina preventívnych opatrení nerealizuje.

Čo sa týka tuberkulózy, jedinou výnimkou, kde sa zaznamenal pokles výskytu, je severná Afrika. Ostatné subregióny v Afrike zaznamenávajú nárast výskytu i úmrtnosti. Výskyt TBC v subsaharskej Afrike sa zvyšoval rovnakým tempom ako epidémia HIV/AIDS, pričom obe ochorenia sa navzájom zosilňujú. Subregióny, ktoré TBC najviac postihuje, sú južná Afrika a za ňou východná a západná Afrika (ECA, 2008, s. 15). Inovatívne stratégie – ako sú stratégie priamej liečby alebo globálna Stop TB Strategy, ktoré pomáhajú pri efektívnej liečbe TBC – sa podarilo úspešne zaviesť v mnohých afrických krajinách. Stratégiou priamej liečby sa napríklad pomer úspešne vyliečených pacientov zvýšil zo 72% v roku

2000 na 74% v roku 2004. Dynamika pokroku pri boji proti tuberkulóze však zostáva vo všeobecnosti príliš pomalá.

7. cieľ: Zabezpečiť trvalú udržateľnosť životného prostredia

Trvalá udržateľnosť životného prostredia je príliš dôležitý cieľ, a preto jeho splnenie v subsaharskej Afrike nemožno brať na ľahkú váhu. Ale realita v teréne ukazuje, že pokrok pri jeho plnení je stále nedostatočný, a preto je nepravdepodobné, že sa ho podarí do stanoveného roku 2015 splniť (UN, 2008, s. 1). Podiel pôdy pokrytej lesným porastom neustále klesá rýchlosťou 3% ročne (ECA, 2008, s. 17). Hlavné faktory, zodpovedné za miznutie lesa vo väčšine krajín subsaharskej Afriky, sú rozširovanie poľnohospodárskej pôdy a dopyt po palivovom dreve. Skoro dve tretiny energetických potrieb Afriky sa zabezpečujú na úkor lesov.

Odlesňovanie v Afrike hrá dôležitú úlohu pri strate biodiverzity; je zodpovedné za 18 až 25% emisií skleníkových plynov, ktoré sú v konečnom dôsledku spúšťačom klimatických zmien (tamže). Klimatické zmeny sa takisto považujú za kritický faktor, ktorý marí úsilie znižovať chudobu a hlad vo veľkom počte krajín subsaharskej Afriky. Klimatické zmeny vyvolávajú extrémne prejavy počasia ako sú záplavy a suchá a tie sú zase obmedzujúcimi faktormi výroby potravín vo väčšine afrických krajín, kde poľnohospodárstvo priamo závisí od zavlažovania prirodzenou zrážkovou činnosťou.

Pokiaľ ide o úlohu zabezpečiť hygienicky vyhovujúcu pitnú vodu a zlepšenie hygieny, posledné údaje hovoria o miernom pokroku v mnohých krajinách, hoci zmeny sú údajne príliš malé na to, aby do roku 2015 zabezpečili splnenie úlohy o polovicu znížiť počet ľudí, ktorí nemajú prístup k týmto službám (ECA, 2008, s. 18). Napríklad v subsaharskej Afrike ako celku sa podiel populácie s prístupom ku kvalitnejšiemu zdrojom vody zvýšil zo 49% v roku 1990 na 56% v roku 2004. Podobne aj podiel populácie s prístupom k lepšiemu základnému hygienickému vybaveniu sa zvýšil z 32% v roku 1990 na 37% v roku 2004 (ECA, 2007, s. 56). Prístup k hygienicky neškodnej vode a základnej hygienickej infraštruktúre je však poznačený vysokou nevyváženosťou – v pomere k mestám je vidiek na tom oveľa horšie (ECA, 2004, s. 71; ECA, 2007, s. 56). Najväčšími prekážkami v úsilí zlepšiť prístup k bezpečnej pitnej vode a zlepšenej hygienickej infraštruktúre v subsaharskej Afrike sú vysoké investičné náklady, zlá dostupnosť geograficky odľahlých vidieckych komunít a nedostatok finančných prostriedkov na budovanie vodárenskej infraštruktúry.

8. cieľ: Vytvoriť globálne partnerstvo pre rozvoj

Ako sme už spomenuli, prostriedkom na dosiahnutie siedmich predošlých cieľov je práve MDG 8. Nedávno publikovaná správa, ktorú pripravila pracovná skupina skúmajúca meškanie MDG (MDG Gap Task Force) (UN, 2008b, s. VII) konštatuje, že hoci Miléniová deklarácia OSN zdôrazňovala potrebu posilniť globálne partnerstvo ako podmienku úspešného plnenia MDG, závažné nedostatky pri plnení globálnych záväzkov v oblasti pomoci, obchodu, zmierňovania dlhu, prístupu k novým technológiám a základným druhom liekov neustále pretrvávajú.

Multilaterálny systém obchodovania doteraz nedokázal odstrániť nerovnosti, ktoré znevýhodňujú rozvojové krajiny. Správa napríklad konštatuje, že rozvinuté krajiny ešte stále

nedosiahli principiálnu dohodu o znížení či zrušení dotácií do poľnohospodárstva a rovnako sa zatiaľ nedosiahla dohoda v rokovaníach o prístupe na trhy pre nepoľnohospodárske produkty (ECA, 2008, s. 18). Multilaterálne obchodné rokovania v rámci iniciatívy Svetovej obchodnej organizácie (WTO) pod názvom Rozvojová agenda z Dohy nedokázali od roku 2001 uzavrieť dohodu o dotáciách (UN, 2008b, s. IX). To znamená, že väčšina rozvojových krajín, a najmä tie zo subsaharskej Afriky, ešte doteraz nemajú výhody vyplývajúce z voľného prístupu na trh.

Globálne záväzky, týkajúce sa MDG a špeciálnych potrieb najmenej rozvinutých krajín (LDC), ako aj záväzok poskytovať veľkorysejšiu ODA krajinám, ktoré sa zaviazali znížiť chudobu, treba označiť ako nesplnené (UN, 2008b, s. VII). V súčasnosti iba päť zo skupiny 22 krajín OECD/DAC, konkrétne Luxembursko, Nórsko, Švédsko, Dánsko a Holandsko splnili alebo prekročili cieľ 0,7% HNP, ktoré darcovským krajinám vytýčila OSN (ECA, 2004, s. 72; UN 2008b, s. VII). Okrem toho aj opatrenia na zlepšenie koordinácie pomoci a na zosúladenie s národnými prioritami rozvojových krajín, ktoré prijala Parížska deklarácia o účinnosti pomoci v roku 2005, sa realizovali veľmi pomaly. Fórum na vysokej úrovni v Akkre o účinnosti pomoci, ktoré sa konalo v septembri 2008, bolo ďalším pokusom zrýchliť a zlepšiť predvídateľnosť a koordináciu pomoci (UN, 2008b, s. VIII). Vzhľadom na doterajšiu históriu, ktorú charakterizuje neplnenie prijatých záväzkov, vôbec nie je jasné, či najnovšie opatrenia prinesú v danom časovom rámci reálne výsledky.

Zahraničný dlh patrí k najpálčivejším problémom väčšiny krajín subsaharskej Afriky. Opatrenia zo strany rozvinutých krajín na komplexné riešenie dlhových problémov rozvojových krajín obsahovali okrem iného aj iniciatívu pre veľmi zadlžené chudobné krajiny (HIPC) a multilaterálnu iniciatívu na zmiernenie dlhovej záťaže (MDRI). Vznikla v roku 2005 na summite v škótskom Gleneagles (ECA, 2008, s. 18). Iniciatíva HIPC – dobrovoľné úsilie všetkých veriteľských krajín – sa začala v roku 1996 a bola prehodnotená v roku 1999. Cieľom bolo umožniť nový začiatok rozvojom krajín, ktorým zahraničný dlh prerástol cez hlavu. Vo februári 2008 dosiahlo v rámci iniciatívy HIPC minimálne 26 afrických krajín tzv. „rozhodovaciu fázu“ (ECA, 2008, s. 18). Z týchto 26 krajín už 19 dosiahlo aj „konečnú fázu“ a sú oprávnené získať oddĺženie v rámci schémy MDRI. Tá stanovuje, že multilaterálne inštitúcie „odpustia“ 100% zostávajúceho reálneho dlhu tým krajinám HIPC, ktoré dosiahli „konečnú fázu“ (ECA, 2008, s. 18; UN, 2008b, s. X).

Napriek tomu, že nastal pozitívny posun v komplexnom prístupe k dlhovým problémom rozvojových, najmä afrických krajín, existovali zdržania medzi obdobím, keď sa krajina kvalifikovala ako oprávnená a „rozhodovacou fázou“, ako aj medzi „rozhodovacou fázou HIPC a „konečnou fázou“. Tieto prieťahy sú limitujúce pre mnohé africké krajiny, ktoré by inak mali možnosť profitovať zo schém HIPC a MDRI (ECA, 2008, s. 18). Dokonca aj medzi tými krajinami, ktoré dosiahli „rozhodovaciu fázu“ HIPC, mnohé naďalej vynakladajú viac prostriedkov na dlhovú službu než na verejné vzdelávanie či zdravotnú starostlivosť (UN, 2008b, s. X).

Cieľ č. 8 možno najpriliehavejšie označiť ako zlyhanie, pretože väčšina rozvinutých krajín nedokázala splniť svoje záväzky pri plnení MDG v rámcovom programe partnerstva. To samo osebe dokazuje jasný nedostatok politickej vôle zo strany rozvinutých krajín.

Záver

Uvedené fakty svedčia o tom, že výsledky subsaharskej Afriky pri plnení MDG sú rozporné. V rámci krajín regiónu možno registrovať pokrok pri plnení niektorých MDG, ale súčasne aj stagnáciu či zhoršenie situácie. Ako konštatuje ECA (2008), variácie vo výkonnosti badať aj keď sa analyzujú jednotlivé subregióny samostatne. Severná Afrika – ktorú nepovažujeme za súčasť subsaharskej Afriky – zaznamenala v porovnaní s ďalšími subregiónmi kontinentu výrazný pokrok pri plnení mnohých MDG, zatiaľ čo južná Afrika – jedna z najbohatších afrických oblastí – urobila pravdepodobne najmenší pokrok pri väčšine MDG. Niektoré africké krajiny však vynaložili sústredené úsilie na ceste k splneniu MDG bez ohľadu na typ a tempo pokroku. Pomalý pokrok v subsaharskej Afrike nie je dôvodom na zúfalstvo, pretože krajiny, ktoré implementujú tieto ciele, začínali z rozdielnych sociálnych a ekonomických štartovacích čiar. Pokrok by sa preto mal čiastočne posudzovať na základe východiskovej situácie tej-ktorej krajiny.

Splniť MDG vyžaduje celkovú zmenu v prístupoch na národnej i medzinárodnej úrovni. Hlbšie a zmyslupnejšie globálne partnerstvá budú nevyhnutnou súčasťou pri plnení MDG. Rozvinuté krajiny musia zvýšiť svoje úsilie pri poskytovaní pomoci, reformách v obchodných vzťahoch, prístupe na svoje trhy a udržateľnosti dlhovej služby rozvojových krajín. Krajiny subsaharskej Afriky zase musia naďalej preukazovať politickú vôľu implementovať stratégie a program na polovicu potrebné na splnenie MDG. Politickí lídri v Afrike preukázali politickú vôľu akceptovaním občianskej spoločnosti ako partnera v úsilí za splnenie MDG. Hráči v komplexnom programe MDG však nefungujú v uzatvorenom systéme. Cyklická povaha globálnej ekonómie bude naďalej vplývať na ekonomickú prosperitu rozvinutých i rozvojových krajín. Ceny komodít z afrických krajín podliehajú výkyvom voľnej tvorby cien na medzinárodných trhoch, čo výrazne komplikuje finančné plánovanie a ekonomický rozvoj. Niektoré komodity exportované z afrických krajín – ako napríklad med' – sa štyri roky predávali za rekordne vysoké ceny, ale v septembri 2008 zaznamenali strmý pád. Bez adekvátnej a predvídateľnej zahraničnej pomoci by mnohé krajiny v prípade prepadu cien komodít, ktoré vyvážajú, mohli mať problémy pri implementácii programov bezprostredne súvisiacich s plnením MDG.

Bibliografia

- AGENOR, P. R., BAYRACTAR, N., MOREIRA, E. P. a AYNAOUI, K. E. (2005): *Achieving the Millennium Development Goals in Sub-Saharan Africa: A Macroeconomic Monitoring Framework*, World Bank Policy Paper 3750, New York.
- Brookings Institution (2008): „Are Millennium Development Goals Unfair to Africa?“
Washington, D. C., 6 February. www.brookings.edu/~media/Files/events/2008/0206_africa/20080206_africa.pdf
- Commission for Africa (2005): *Our Common Interest: Report of Commission for Africa*, Department for International Development, London.
- ECA (2004): *Economic and Social Conditions in Southern Africa: Implementation of the MDGs – Progress and Prospects*, Economic Commission for Africa Sub-regional Office for Southern Africa (ECA-SA), Addis Ababa, Ethiopia.

- ECA (2007): *Accelerating Africa's Development to meet the MDGs: Challenges and the Way Forward for Southern Africa*, report on the 13th Experts' Meeting for Southern Africa (ICE), 14 March, Lusaka, Zambia.
- ECA (2008): *Assessing Progress in Africa towards the Millennium Development Goals*, report presented at the Conference of African Ministers of Finance, Planning and Economic Development, Addis Ababa.
- GOZD, L. (2005a): „Are MDGs Addressing the Underlying Causes of Injustice? Understanding the Risks of the MDGs“, *Development Review*, Trócaire, p. 23–42.
- GOLD, L. (2005b): „Editor's Introduction“, *Development Review*, Trócaire, p. 9–13.
- GRZ (2008): *Zambia Millennium Development Goals: Progress Report 2008*, Government of the Republic of Zambia, Lusaka, Zambia.
- KHOO, S. (2005): „The Millennium Development Goals: A Critical Discussion“, *Development Review*, Trócaire, p. 43–56.
- PARFITT, T. W. (1990): „Lies, Damned Lies and Statistics: The World Bank/ECA Structural Adjustment Controversy“, *Review of African Political Economy*, roč./vyd. 47, p. 128–141.
- UN (2005): *The Millennium Development Goals Report*, United Nations, New York.
- UN (2008a): „Achieving the Millennium Development Goals in Africa: Recommendations of the MDG African Steering Group“, June.
- UN (2008b): „Millennium Development Goal 8: Delivering on the Global Partnership for Achieving the Millennium Development Goals – MDG Gap Task Force Report 2008“. www.un.org/esa/policy/mdggap/
- UN Millennium Project (2005): *Investing in Development: A Practical Plan to Achieve the Millennium Development Goals: Report to the UN Secretary-General. An Overview*, Millennium Project, New York.
- UNDG (United Nations Development Group) (2005): *Making the MDGs Matter*, 28 June.
- UNDP (2005): „Halving Hunger: It Can be Done. UN Millennium Project Task Force on Hunger“, summary version, Achieving Millennium Development Goals.
- UNDP (2007): *Zambia: Debt Services to Meet the Millennium Development Goals*, Mission Press, Ndola, Zambia.
- World Bank (2005): *Millennium Development Goals: From Consensus to Momentum*, Global Monitoring Report, World Bank, Washington.

Webstránky

- African Development Forum www.uneca.org/adfvi/
African Union www.africa-union.org
Commission for Africa www.commissionforafrica.org
Economic Commission for Africa www.uneca.org
New Partnership for Africa's Development www.nepad.org
United Nations MDG Tracker www.mdgmonitor.org
United Nations MDGs www.un.org/millenniumgoals/

10. Rod a rozvoj

Maeve Taylorová

Rodová nerovnosť je obrovská nespravodlivosť a porušovanie práv polovice svetovej populácie. Škody spôsobené touto nerovnosťou vo všetkých spoločnostiach – či na industrializovanom globálnom Severe, alebo v krajinách „tretieho sveta“ globálneho Juhu – sú nesmierne. Rodová nerovnosť je zodpovedná za masívne straty ľudského potenciálu, pričom straty sú rovnako na strane mužov i žien. Pre formulovanie rozvojovej politiky a príslušných programov je nevyhnutné pochopiť štruktúry, ktoré udržiavajú rodovú nerovnosť a procesy, ktorými sa táto nerovnosť prejavuje. Táto kapitola sa zaoberá súvislosťami medzi rodovou (ne)rovnosťou a rozvojom, stratégiami ďalšieho postupu a zamýšľa sa nad koncepčnými rámcami, ktoré ovplyvňujú rozhodovanie na politickej úrovni. Skúma aj efektívnosť pomoci a rozvojových programov na znižovanie chudoby žien, posilňovanie postavenia žien a na podporu dodržiavania ľudských práv pre ženy. Kapitola je rozdelená na tri časti. Prvá časť nazvaná „Rodová nerovnosť: Všadeprítomná nespravodlivosť“ popisuje podmienky, v ktorých žijú ženy, a ich postavenie v súčasnej spoločnosti na globálnom Severe a Juhu (čo sa v literatúre o rozvoji zvyčajne pomenúva ako „situácia a postavenie žien“). Druhá časť „Hospodársky rast, rod a rovnosť“ hovorí o rodových pomeroch vo vzťahu k platenej a neplatenej práci a makroekonomickej politike. Tretia časť „Rodová politika a rozvoj“ prináša prehľad najdôležitejších trendov v prístupe k rodovému rozvoju, vrátane politických princípov, ktorými sa riadia hlavné rozvojové inštitúcie, rámcových princípov medzinárodne platných ľudských práv a úlohy mimovládnych organizácií.

Prvé dve časti sa zaoberajú povahou mocenských vzťahov medzi pohlaviami a štruktúrami, ktoré udržiavajú nerovnosť. Táto analýza tvorí koncepčný základ kritiky súčasných

prístupov rozvojovej politiky, o ktorej bude reč v tretej časti. Rozvojová politika väčšinou predpokladá, že hospodársky rast vedie k znižovaniu chudoby a väčšej rovnosti, táto časť bude preto venovať zvláštnu pozornosť ekonomickej sfére. Súčasťou skúmania súvislostí rodu a rozvoja sú praktické kroky a úvahy rozvojových inštitúcií, ale aj výskum, analýzy a teoretické diskusie vedcov a aktivistov z rôznych častí sveta. A hoci táto kapitola dáva veľký priestor aj kritickým úvahám významných predstaviteľiek feministického hnutia, nedokáže komplexne a vyčerpávajúco zmapovať širokú a rôznorodú paletu polemických názorov, ktoré toto hnutie prináša.

Rodová nerovnosť: Všadeprítomná nespravodlivosť

Rodová nerovnosť sa všeobecne považuje za najrozšírenejšiu formu spoločenskej diskriminácie vo všetkých spoločnostiach. V porovnaní s mužmi majú ženy nižší status v rodine, komunite a verejnej sfére vôbec. Majú aj menší vplyv v politike, menšiu ekonomickú samostatnosť, nižšie platové ohodnotenie a horší prístup k zdrojom (t. j. k peniazom, vzdelaniu, úverom, školeniam), ktoré zvyšujú status; a takisto musia znášať neprimerane väčšiu ťarchu starostlivosti o domácnosť. Takéto znevýhodnenie zvyšuje zraniteľnosť žien a dievčat rôznymi formami rodovo podmieneného násillia, čo sa všeobecne charakterizuje ako globálna epidémia násillia voči ženám. Hoci formy nerovnosti a stupeň, akým sa prejavuje, sú v jednotlivých spoločnostiach rôzne, zodpovednosť, príležitosti a vplyv mužov a žien sú nerovné v každom z nich.

Podiel žien v národných parlamentoch sa od roku 1995 zdvojnásobil, ale z globálneho hľadiska v zákonodarných zhromaždeniach pôsobí priemerne iba 18% žien. Európsky priemer je tesne nad 21%, ale toto číslo skrýva obrovské rozdiely. Priemer v severských krajinách je 41%. Priemer v strednej Ázii a východnej Európe je 13%, iba polovica z toho, čo bolo v roku 1987. Percento žien-poslankýň v parlamente Spojeného kráľovstva (UK) je 19,5%, vyšší podiel zastúpenia majú ženy v škótskom parlamente a národnom zhromaždení Walesu – 33% a 46,7%. Nižší podiel žien – 16,6% – je v parlamente Severného Írska. V Írskej republike je toto číslo podstatne nižšie ako regionálny priemer, iba 13,3%. V 50 krajinách je v parlamente menej ako 10% žien; v 8 krajinách nie sú v parlamente žiadne ženy (webstránka Medziparlamentnej únie – Interparliamentary Union). Väčšina z 1,5 miliardy ľudí prežívajúcich za dolár denne sú ženy (webstránka OSN – UN Women Watch). Jedna z troch žien bola týraná, často vlastným partnerom. Na svete je 876 miliónov negramotných ľudí vo veku nad 15 rokov, dve tretiny z nich sú ženy. Zo 150 miliónov detí vo veku od šiestich do jedenástich rokov, ktoré nechodia do školy, je vyše 90 miliónov dievčat. Okolo 500 000 žien – väčšinou v chudobných krajinách – umiera každý rok z príčin, súvisiacich s tehotenstvom (webstránka Women's Environment and Development Organisation).

Rod a HIV/AIDS:

Priklad mnohostranných foriem diskriminácie

Podiel HIV pozitívnych žien a dievčat celosvetovo naďalej rastie. V roku 1997 tvorili ženy 41% HIV pozitívnych osôb a koncom roka 2003 tento podiel vzrástol na takmer 48%. V subsaharskej Afrike je z 23 miliónov nakazených dospelých 57% žien (webstránka UNA-

IDS). Tento trend, ktorý sa všeobecne nazýva „feminizácia HIV/AIDS“, ilustruje niektoré súvislosti medzi rôznymi formami diskriminácie (O'Kelly, 2007). Milióny žien na celom svete sú znevýhodnené, alebo sa im priamo zabraňuje chodiť do školy či pokračovať v štúdiu, mať prístup k zdravotnej starostlivosti, vlastníť či dediť pôdu, alebo sú nútené podrobiť sa škodlivým tradičným praktikám ako napr. ženskej obriezke, detským sobášom či sobášom z prinútenia. Rodové roly mužov a žien ovplyvňujú prístup žien a dievčat k informáciám a službám týkajúcim sa reprodukčného zdravia. Okrem toho rodové mocenské rozdiely často znamenajú, že ženy a dievčatá sa nemôžu slobodne rozhodovať o svojich intímnych vzťahoch, tehotenstve, používaní antikoncepčných prostriedkov a reprodukčnej stratégii. Rodové dôsledky HIV/AIDS sú hrozivé a pandémia si od žien a dievčat vyberá krutú daň.

Štatistiky výskytu HIV u žien úzko súvisia s ekonomickou nerovnosťou medzi mužmi a ženami. Ak sú ženy pri uspokojovaní svojich potrieb ekonomicky závislé od mužov a táto závislosť je navyše kombinovaná s ich typicky slabšou pozíciou z hľadiska dominancie v sexuálnych vzťahoch, oslabuje to ich schopnosť požadovať bezpečný sex či už v manželstve, alebo s iným partnerom. Táto vyššia zraniteľnosť žien – ak berieme do úvahy ich väčšiu náchylnosť na infekcie, rodové mocenské rozdiely a rozdielnu toleranciu spoločnosti k sexuálnemu správaniu mužov a žien – je živnou pôdou epidémie a súčasne tvorí prekážku pri získavaní informácií o prevencii pred HIV/AIDS a o možnej liečbe. Odhaduje sa, že z 10 miliónov vírusom nakazených mladých ľudí na celom svete vo veku 15 až 24 rokov (údaj z roku 2003), bolo 6,2 milióna mladých žien a 3,8 milióna mladých mužov (UNAIDS a Medzinárodné centrum výskumu o ženách – International Centre for Research on Women).

Násilie na ženách:

Príklad moci a podriadenosti

Rodovo podmienené násilie je globálny problém a patrí k najrozšírenejším porušovaniám ľudských práv. UNIFEM, Rozvojový fond OSN pre ženy, charakterizuje násilie na ženách a dievčatách ako „problém pandemických rozmerov, ktorý ničí životy, rozdeľuje komunity a brzdí rozvoj“. Násilie na ženách má mnoho foriem: domáce násilie a násilie zo strany intímneho partnera, sexuálne násilie, škodlivé tradičné praktiky, obchodovanie so ženami a dievčatami a zločiny na ženách počas ozbrojených konfliktov. Násilie je hlavnou príčinou smrti a invalidity žien medzi 15. a 24. rokom života – zabíja a mrzačí viac ako rakovina, dopravné nehody, vojna či malária. Násilie na ženách je problémom a témou na celom svete, pričom súvislosť medzi násilím a rodovou nerovnosťou je komplexná: rodovo podmienené násilie fixuje a udržuje vzťahy založené na dominancii a subordinácii; diskriminačné postoje voči ženám umožňujú pretrvávajúce rôznych foriem násillia bez toho, aby sa obeť či jej okolie postavili na odpor. Všade tam, kde ženy nemajú v rámci svojej domácnosti možnosť rozhodovať, ony aj ich dcéry sa ľahko stávajú obeťami domáceho násillia. Táto ich zraniteľnosť sa znásobuje obmedzenými možnosťami zabrániť a reagovať na zneužívanie predovšetkým v prostrediach, kde je spoločenské postavenie žien v komunite nízke a ženy sú ekonomicky závislé od hrubo sa správajúceho manžela. V mnohých krajinách pozorujeme diskriminačné postoje polície a súdnej moci, čo v praxi znamená, že zákonné ustanovenia a politické rozhodnutia vlády, týkajúce sa násillia na ženách, sa neuplatňujú.

Prekonávanie rodových rozdielov – cesta k rodovej rovnosti?

Je veľmi diskutabilné, či a nakoľko sa celková situácia v oblasti rodovej nerovnosti zlepšuje. Existuje široká zhoda v tom, že rodové rozdiely sa v niektorých dôležitých oblastiach spoločenského a ekonomického života žien zmenšili. Počas predchádzajúcich troch desaťročí sa na celom svete zvýšila školská dochádzka dievčat do škôl prvého a druhého stupňa, analfabetizmus žien sa znížil a ženy získali prístup k vyšším stupňom vzdelania. Priemerné mzdy žien, vyjadrené ako podiel priemernej mzdy mužov, sa zvýšili. Priemerná dĺžka života žien sa zvýšila a ich zdravie sa naďalej zlepšuje. Zvýšené používanie antikoncepcie znížilo úmrtnosť matiek a znížila sa aj záťaž žien a dievčat, ktorú prináša neplatená starostlivosť o deti a domácnosť (Molyneuxová a Razaviová, 2005). V ukazovateľoch pokroku postavenia žien však vidíme veľké rozdiely a diverzitu nielen medzi rozličnými regiónmi, ale aj v rámci jednotlivých regiónov. Prekonanie rodových rozdielov v niektorých oblastiach života nepriineslo väčšiu všeobecnú rovnosť v spoločnosti. Zlepšenia v niektorých oblastiach treba vnímať v kontexte mimoriadnej zakorenenosti tradícií rodovej nerovnosti v spoločenských, kultúrnych, ekonomických a politických štruktúrach a systémoch.

„Rodová nerovnosť sa ukázala ako omnoho tvrdší oriešok, než sa očakávalo. Možnosti a kvalita života žien sa vo viacerých oblastiach zhoršili, nie zlepšili; legislatívne reformy nesprevádzajú zmeny v reálnom politickom či spoločenskom živote, ktoré by ženám umožnili využívať novoprijaté zákony; zisky v jednej sfére vytvorili nové, rovnako škodlivé formy rodovej nerovnosti; napriek zvýšenému dôrazu na demokraciu a občiansku participáciu na živote spoločnosti musia ženy na celom svete bojovať, aby bol ich hlas vypočutý. A súčasne možno pozorovať, že keď rozvojové inštitúcie prevzali argumenty feministiek-výskumníčov, prekrútili a odpolitizovali ich“ (Cornwallová, Harrisonová a Whiteheadová, 2007, s. 1).

Rodová nerovnosť ako problém ľudských práv

Feministické analytičky a akademickí teoretici charakterizujú všadeprítomnú a húževnato pretrvávajúcu nerovnosť ako patriarchát – štruktúry, systémy a ideológie mužskej nadradenosti, nadvlády mužských hodnôt, záujmov a dominancie, ktoré systematicky a nerovnomerne zabraňovali ženám na celom svete získať možnosti a predpoklady na plné využitie svojho ľudského potenciálu. Podradné postavenie žien sa upevňovalo prostredníctvom kultúrnych noriem, tradícií a zvykov; kodifikovalo sa v zákonoch a ústavách a inštitucionalizovalo sa v politických, kultúrnych a ekonomických štruktúrach, ktoré vytvárajú a udržiavajú systematickú diskrimináciu a hlboko zakorenené vzory nerovnosti.

Subordináciu žien a nerovnosť vo vzťahoch mužov a žien uznalo medzinárodné spoločenstvo nielen ako prioritný problém rozvojovej politiky, ale súčasne aj ako do neba volajúce porušovanie ľudských práv. Reakciou na systémovú diskrimináciu žien bola séria legálne záväzných zmlúv a akčných plánov. Najdôležitejšia z nich bola Konvencia o odstránení všetkých foriem diskriminácie žien (CEDAW). Táto konvencia bola prijatá v roku 1979 a stala sa prvou zmluvou OSN, ktorá sa komplexne zaoberala právami žien. CEDAW zaväzuje štáty, aby prijali „všetky potrebné opatrenia“ na odstránenie systémovej diskriminácie žien na

poli občianskom, politickom, ekonomickom, sociálnom a kultúrnom. Káhirska deklarácia a Akčný program (1994) zakotvili právo žien rozhodovať o počte a časovom odstupe medzi deťmi. V roku 1995 bola schválená Pekinská akčná platforma ako globálny akčný plán na implementáciu CEDAW. Akčná platforma, jedno z najvýznamnejších prihlásení sa vlád celého sveta k potrebe dodržiavať ľudské práva žien a dievčat, navrhovala konkrétne opatrenia na posilnenie rovnosti mužov a žien v dvanástich kritických oblastiach, vrátane otázok chudoby, vzdelania a školenia, zdravotnej starostlivosti, násillia na ženách, ekonomiky a práva rozhodovať. Rezolúcia Bezpečnostnej rady OSN číslo 1325 (2000) zaväzuje vlády, aby rodové otázky zahrnuli do vyjednávania o mierových zmluvách, do plánovania utečeneckých táborov a mierových operácií, do rekonštrukcie vojnou zničených oblastí, vrátane zastúpenia žien na všetkých úrovniach rozhodovania pri prevencii a riešení konfliktov.

Takéto nástroje sú nesmierne dôležité, pretože sa zameriavajú na rodovú rovnosť ako záležitosť spravodlivosti a na ženy ako občianky, nie iba ako matky, manželky či dcéry. Zakotvenie takýchto práv do systému medzinárodného práva vyvíja silný tlak na vlády, aby podnikli kroky na odstránenie nerovnosti medzi mužmi a ženami vo všetkých oblastiach života. Úporné pretrvávajúce rodovej nerovnosti však vyvoláva otázky o intenzite politickej vôle vlád implementovať ľudské práva, a či takýto prístup nariaďovania zhora nadol má potenciál zabezpečiť rodovú rovnosť. Okrem toho stále silnejú obavy, že politická logika dnes prevládajúceho ekonomického modelu vytvára bariéry zabraňujúce ženám, aby mohli využívať svoje základné ľudské práva. Ženské organizácie a feministické aktivistky preto sústredili svoj výskum a tlak na dodržiavanie ekonomických a sociálnych ľudských práv. Ďalšia časť skúma niektoré vzájomné súvislosti a protirečenia medzi úvahami o ľudských právach, rodovej rovnosti a ekonomike. Zvláštnu pozornosť venuje skúsenostiam žien – najmä chudobných žien – v ére neoliberalnej makroekonomickej politiky, ktorá sa zameriava na podporu hospodárskeho rastu.

Hospodársky rast, rod a rovnosť

Jedným z najsportnejších tvrdení rozvojovej politiky je, že hospodársky rast prináša vyšší stupeň rovnosti. Hlavnou slabinou takéhoto uvažovania je predpoklad, že politické rozhodnutia, ktoré dokázali generovať rast na industrializovanom Severe, možno s rovnakým úspechom aplikovať aj na krajiny globálneho Juhu. V porovnaní so ženami na Severe sú ženy na globálnom Juhu v omnoho slabšej pozícii z hľadiska príležitostí získať zamestnanie; a v prípade nevzdelaných žien s nízkym príjmom môže implementácia takýchto politických receptov ešte viac zosilniť existujúce nerovnosti alebo vytvoriť ďalšie, nové formy nerovnosti. Táto časť prináša bližší pohľad na rodovo závislé predstavy o práci, ako aj na súvislosti medzi rodom, rozvojom a pracovným trhom. Ďalej približuje skúsenosti žien v pracovnom procese a skúma vzťah medzi rodom a makroekonomicou politikou.

Rod, práca a platený pracovný trh

Zreteľným trendom vo svetovej ekonomike za posledných dvadsať rokov bola vo väčšine krajín sveta zvyšujúca sa účasť žien na platenom trhu práce. Tento trend ovplyvnil ženy komplexným a niekedy aj protirečivým spôsobom. Na jednej strane väčšia ekonomická

nezávislosť môže pozitívne ovplyvniť schopnosť žien zarábať peniaze a to zas môže posilniť ich status a sociálny kapitál v rámci domácnosti a komunity. Otvára sa im tak možnosť ukončiť vzťah, v ktorom trpia násilím. Na druhej strane politické rozhodnutia, ktorých cieľom je podpora platenej ekonomickej aktivity žien, vytvárajú nebezpečný dojem, že ženy, ktoré nie sú v platenom zamestnaní, sú ekonomicky neaktívne.

Rodoví analytici čerpajú z prác feministických akademičiek, ktoré spochybňujú v prospech mužov deformovanú konceptualizáciu práce. Zdôrazňujú „trojitú rolu žien“, t. j. ich zaangažovanie v troch druhoch prác: produktívnej, reprodukčnej a komunitnej. Produktívna práca je práca žien za mzdu či plat pri tvorbe tovarov a služieb. Reprodukčná práca je neplatená aktivita, spojená so životom v rodine – napríklad domáce práce, udržiavanie domácnosti, starostlivosť o deti, obstarávanie vody a palivového dreva. Práca pre komunitu zahŕňa rôzne druhy služieb, aktivít a potrieb. Hoci sa ženy a muži v domácnosti zaoberajú všetkými tromi druhmi aktivít, starosť o reprodukčnú a komunitnú prácu je vzhľadom na rodovo určenú rolu predovšetkým na pleciach žien. Dokonca aj v sociálne rovnostárskejších krajinách ako napríklad Švédsko majú ženy primárnu zodpovednosť za starostlivosť o rodinu a domáce práce, a to bez ohľadu na to, či pracujú, alebo nie. A hoci vo Švédsku existuje platená rodičovská dovolenka, veľmi málo sa využíva (Molyneuxová a Razaviová, 2005). Práca žien v komunite a v domácnosti nie je cenená, pretože tieto aktivity sa chápu ako „prirodzené“ a neproduktívne, zatiaľ čo práca, ktorú vykonávajú muži, je priamo alebo sprostredkovanou cenená – odmenou za prácu, vyšším statusom či politickým vplyvom.

Politické programy, ktoré sa usilujú uľahčiť ženám hľadanie platenej práce, majú tendenciu vnímať najmä produktívnu rolu žien. Takáto politika vychádza z predpokladu, že čas, ktorý majú ženy k dispozícii, sa dá naťahovať donekonečna a že práca v reprodukčnej sfére bude pokračovať bez ohľadu na zmeny v ekonomike. Takéto predpoklady neberú ohľad na reálne časové možnosti žien, ani na ich telesné a duševné zdravie.

Mikrouroveň: Ženy ako pracovná sila

Pracovné trhy sú rodovo silne polarizované. Rodová segregácia pracovných pozícií, rozdielne mzdové ohodnotenie a rodovo rozlíšené definície zručností sú súčasťou univerzálne rozšírených, dlhodobých a systémových diskriminačných praktík, ktoré možno nájsť všade na svete (Hassimová a Razaviová, 2006; Molyneuxová a Razaviová, 2005). Hoci vstup žien do pracovného procesu možno zmenšil rodové rozdiely z hľadiska ekonomickej aktivity, jeho výsledkom neboli rovnaké mzdy a rovnaké pracovné podmienky pre mužov a ženy. Ženy zvyčajne zarábajú za rovnaký počet odpracovaných hodín menej a nepomerne častejšie pracujú na slabšie platených pozíciách s nižším statusom. Okrem toho sa celoplošný nárast počtu žien vstupujúcich do pracovného procesu odohral paralelne s dvomi ďalšími trendmi: celosvetovým nárastom čiernej práce a stále sa zvyšujúcim podielom „neformálnej“ práce bez pracovnej zmluvy vo formálnom sektore, čo umožňuje zamestnávateľom vyhýbať sa platbám do fondov sociálneho poistenia a povinnosti, vyplývajúcim z ustanovení zákonníka práce. Tieto trendy konzervujú zaužívané postupy v krajinách globálneho Juhu, v ktorých sú zamestnanecká istota a benefity spojené s pracovnou zmluvou privilegiami, dostupnými iba úzkej vrstve spoločnosti – predovšetkým mužom. Napríklad veľkú väčšinu pracovníkov v zónach voľného obchodu tvoria ženy. A práve tieto zóny sú charakterizované

vykorisťovateľskými podmienkami zamestnania, slabou ochranou zamestnancov a častým sexuálnym obťažovaním. Ženy tiež tvoria väčšinu pracovnej sily v neformálnej, šedej ekonomike, kde vykonávajú rôzne práce doma, pracujú ako predavačky na trhu, pomocnice v domácnosti či pouličné predavačky. To je práca, na ktorú sa nevzťahujú ustanovenia zákonníka práce a zákonov o sociálnom poistení. Aj v neformálnom sektore sú ženy zastúpené prevažne v podradnejších a menej platených prácach.

Rod a makroekonomická politika

Celosvetový nárast trendov, usilujúcich o podporu ekonomického rastu, súvisí s podmienkami, ktoré krajinám kladú Svetová banka a Medzinárodný menový fond. K týmto opatreniam patrí privatizácia verejných služieb ako sú vodárenské a energetické podniky, znižovanie sociálnych výdavkov a zavedenie poplatkov v sektoroch zdravotníctva a vzdelávania. Škrty v sociálnych výdajoch oslabujú sociálnu záchranú sieť a znižujú poskytovanie zdrojov na verejné služby. Dôsledky takýchto opatrení pociťujú predovšetkým domácnosti s nízkymi príjmami. Makroekonomická politika, ktorá sa zameriava na hospodársky rast, prináša aj špecifické rodové efekty, pretože vysokými cenami verejných služieb vyvíja tlak na domácnosti vedené ženami. Feministické ekonómky tvrdia, že pri škrtach v sociálnych výdajoch sa predpokladá, že takto vzniknutý deficit starostlivosti nahradia rodiny, a implicitne ženy. Predovšetkým škrty v oblasti zdravotníctva prenášajú starostlivosť o chorých a zotavujúcich sa členov komunity na ženy a takisto kladú zvýšené nároky na zdravie žien, pretože tie si potom môžu dovoliť takéto služby menej často.

Ekonomický rozvoj nesporne priniesol výhody niektorým ženám, ale predovšetkým tým bohatším, menej už ženám z dolnej polovice sociálneho rebríčka. Spájal sa s prehľbovaním nerovnosti medzi ženami rozličných tried a sociálnych skupín, a nie s nárastom rovnosti medzi mužmi a ženami (Molyneuxová a Razaviová, 2005). V mnohých krajinách, ktoré zaznamenali hospodársky rast, napríklad v Číne a Južnej Kórei, sú mzdy žien iba na úrovni 55% miezd mužov. Pozoruhodná dynamika rastu sa neodráža v zužovaní rodových rozdielov v príjmoch. Vysokú úroveň rastu bolo podľa niektorých analytikov možné docieľiť aj preto, že zachovanie rozdielov v mzdách mužov a žien pomohlo udržať výrobné náklady na pôvodnej nízkej úrovni (Hassimová a Razaviová, 2006).

Rodová politika a rozvoj

Prehľad rôznych prístupov k rodovej politike

Kľúčovým faktorom rozvoja rodovej politiky je, ako inštitúcie zaoberajúce sa rozvojom vnímajú rodový problém, a predovšetkým nakoľko chápu vzťah medzi rodom a mocou na osobnej, sociálnej, kultúrnej a politickej úrovni. Až do 70. rokov minulého storočia sa potreby žien vnímali predovšetkým z hľadiska ich roly manželiek a matiek. Modernizačná teória „presakovania“ zastáva názor, že makroekonomická politika zlepšuje hospodársku situáciu chudobných mužov, a teda aj ich manželiek. Rozvojové programy s takýmto uvažovaním sa sústreďovali na výživu, zdravie matky a detí a na zdravotnú starostlivosť všeobecne. V 70. rokoch nastal názorový posun, ovplyvnený hnutím Ženy v rozvoji (WID), ktoré čerpal z feministických teórií ženského hnutia a súviselo s Dekádou žien OSN

(1976–85) (Derbyshireová, 2002). Tento posun vyústil do menovania žien do vedúcich pozícií, boli vytvorené oddelenia pre ženy v agentúrach a inštitúciách pre rozvoj a pomoc, ale aj na úrovni ministerstiev. Koncepčným základom WID bolo pochopenie podriadeného postavenia žien a potreba vybojovať pre ženy rovnosť šancí. Toto sa zvyčajne vyjadrovalo ako obava, že ženy boli „vynechané“ z procesov ekonomického rozvoja. Cieľom WID v praktickej činnosti bolo preto úsilie integrovať ženy do rozvoja. Tento prístup vyústil do veľkého počtu „ženských“ projektov, ktoré šli mimo hlavného prúdu rozvojových programov a do dôrazu na schémy, ktoré generujú príjem.

Analytický dôraz hnutia WID predovšetkým na rodové problémy čelil kritike z rôznych strán. Vyčítali mu, že sa nezaoberal otázkou, ako sa vytvárajú a udržujú širšie chápané spoločenské vzťahy, napríklad také, ktoré sa týkajú statusu a autority, a takisto že si nevšímalo, ako sa rodová nerovnosť udržiava v niektorých rozvojových agentúrach a vládnych úradoch, ale aj na trhu (Razaviová a Millerová, 1998). Nedostatočná integrácia žien do rozvojových procesov, ktoré sa usilujú o hospodársky rast, sa opierala o dva problematické predpoklady: že taký rozvoj je inherentne priaznivý a politicky neutrálny proces, ktorý prináša úžitok všetkým, a že ženy sú homogénna kategória so spoločnými záujmami. Feministické analytičky rodovej problematiky upozornili na zlyhanie postupov, ktoré presadzovalo WID pri zlepšovaní postavenia žien. Väčšina projektov zameraných na generovanie príjmu nedokázala ženám priniesť dostatočný príjem, ani nezmenila mocenské pomery v rámci rodiny alebo komunity.

Kľúčovým objavom „rodového“ prístupu, ktorý sa objavil v 80. rokoch minulého storočia bolo, že rodová rovnosť vyžaduje, aby sa venovala rovnaká pozornosť reálnej situácii aj postaveniu žien, a že pokrok v tejto oblasti nie je možný bez transformácie spoločenských štruktúr a inštitúcií, ktoré ženám systematicky pridelujú druhotné alebo podradné roly (Maddenová a Dillonová, 2004). Názory hnutia Rod a rozvoj (Gender and development, GAD) sú odvodené od myšlienok feministických akademičiek a aktivistiek – ženy sú vnímané ako hybná sila zmeny, nie sú iba pasívnymi prijímateľmi výhod rozvoja. Na rozdiel od prístupu hnutia WID, ktorý je založený na „presakovaní“ rozvojových procesov zhora nadol, GAD kritizuje prevládajúce názory na vplyv rozvoja, hovorí o potrebe zmeny v celej štruktúre rozvojových inštitúcií a zdôrazňuje, že ženy sa musia samy organizovať, aby privodili a urýchlili zmenu.

Termín „rod“ si osvojili nielen spontánne vznikajúce ženské organizácie, ale aj veľké rozvojové inštitúcie, čo koncom 80. rokov viedlo k dvom rozdielnym pohľadom na riešenie problému. V kontexte rozvojových projektov pripravovaných ženskými organizáciami sa zdôrazňovalo posilňovanie postavenia žien. V praxi to znamenalo sústrediť sa na rozvoj organizačných schopností, zvyšovanie sebavedomia a schopností argumentovať pri obhajobe svojich záujmov. Tento prístup ide ruka v ruku s úsilím riešiť „strategické rodové potreby“ žien mobilizáciou zdola. V rámci rozvojových inštitúcií sa rodová nerovnosť začala chápať omnoho širšie, než ako k nemu pristupovalo WID. To sa jasne prejavilo pri príprave strategických plánov, kde sa ako prioritný rozvojový problém stále viac zdôrazňovalo rodovo podmienené násilie. Mnohí kritici však upozorňovali na napätie medzi potrebou zmeniť mocenské štruktúry – čo bol hlavný cieľ, o ktorý sa usilovalo hnutie GAD – a pripravenosťou či potenciálom na takúto transformáciu sociálneho poriadku v rámci národných alebo me-

dzinárrodných rozvojových agentúr (Derbyshireová, 2002). Aplikácia feministických analýz do rozvojovej politiky mala v praxi tendenciu ignorovať širšie štruktúralne súvislosti. Preto pôvodný prístup „rozvoja žien“, ktorý neskôr nahradila teória „rodu a rozvoja“, v skutočnosti nepriniesol viac ako zmenu názvu.

Počas 80. rokov sa objavila stratégia „rodovej efektívnosti“. Najdôležitejšie rozvojové programy sa po prvýkrát začali vážne zaoberať rodovou otázkou, pretože pochopili, že rodová rovnosť má význam aj z ekonomického hľadiska a môže sa stať významným príspevkom k vyššej efektívnosti rozvojového úsilia. Tento prístup však nebral dostatočne do úvahy patriarchálne štruktúry, v rámci ktorých sú zakotvené sociálne vzťahy žien voči mužom. Kritici zdôrazňovali, že ak rozvojové iniciatívy majú mať skutočný rozmer GAD, plánovači sa musia hlbšie zamýšľať nad širšími ekonomickými, sociálnymi a politickými štruktúrami, ktoré udržujú vykorisťovanie žien.

Rodový mainstreaming: Stratégia rodovej rovnosti

Dnes prevládajúci rodový prístup k rozvoju je tzv. *rodový mainstreaming*. Podľa neho by rodové problémy mali byť súčasťou všetkých politických úvah a programov ako prioritná prierezová téma. Rodový mainstreaming ako stratégia vedúca k rodovej rovnosti sa zrodil na pekinskej akčnej platforme. Podľa záverov tejto platformy sa rodový mainstreaming pokúša kombinovať potenciál prístupov „efektívnosti“ a „posilňovania postavenia žien“ s dôrazom na širší záber takých zainteresovaných strán ako sú inštitúcie, rozvojové programy a politické elity – všetky tieto zložky ovplyvňujú podmienky života komún, domácností a jednotlivcov.

Dnes možno identifikovať dva hlavné prúdy v rodovom mainstreamingu: programotvorný (*agenda-setting*) prístup a integračný alebo inštrumentalistický prístup (Maddenová a Dillonová, 2004). Programotvorný prístup chápe rodový aspekt a rodovú rovnosť ako centrálné východisko všetkých aktivít – politiky, výskumu, advokačnej činnosti, dialógu, legislatívy, alokácie zdrojov, ale aj plánovania, implementácie a monitoringu programov a projektov. Usiluje sa dosiahnuť, aby inštitúcie, politické rozhodnutia a programy reagovali na potreby a v záujme žien i mužov rovnako a aby sa benefity rovnomerne distribuovali medzi ženy a mužov. Jeho cieľom je predovšetkým znižovať existujúce rozdiely medzi mužmi a ženami z hľadiska príjmu, prístupu k zdrojom a príležitostiam. Dosiahnuť to chce zmenou vzťahov medzi pohlaviami.

Na druhej strane, integračný alebo inštrumentalistický prístup chápe ženy ako nástroje rozvojovej politiky a rodové otázky zapracúva priamo do existujúcich rozvojových rámcov a aktivít. V tomto prípade nie je rozvojová agenda transformovaná, ale každý okruh problémov je adaptovaný tak, aby zohľadňoval problémy, týkajúce sa žien a rodu. Ženy sa integrujú do maximálneho možného počtu sektorov a programov, ale sektorové a programové priority sa kvôli rodovým aspektom nemenia. Rozvojové inštitúcie majú do istej miery tendenciu používať programotvorný jazyk, ale v praxi prevládajú v mnohých prípadoch inštrumentalistické postupy.

Miléniové rozvojové ciele: Inštrumentalistický prístup?

Miléniové rozvojové ciele (MDG) sa stali základným rámcom rozvojovej politiky. Avšak mnoho medzinárodných sietí a mimovládnych organizácií (NGO), ktoré podporujú ľudské práva žien a rodovú rovnosť, má vážne obavy, že konceptualizácia rodu v MDG uľahčuje inštrumentalistický prístup a skôr zanedbáva transformačné prístupy (pozri MacDonaldová, 2003). MDG čerpajú z výskumu, ktorý hovorí, že jediným efektívnym spôsobom ako znižovať chudobu, je umožniť dievčatám prístup ku vzdelaniu a jedinou úlohou pre cieľ č. 3 – podporovať rodovú rovnosť a posilniť postavenie žien – je odstrániť rodovo podmienené rozdiely vo vzdelávaní. Dve ďalšie úlohy v tomto ciele sa venujú zdraviu matiek a úmrtnosti detí do päť rokov. Nie sú tam žiadne ďalšie úlohy týkajúce sa štrukturálnej diskriminácie žien vo sfére politiky a hospodárstva. Výsledkom je preto zjednodušené znamienko rovnosti medzi vzdelávaním dievčat a reprodukčným zdravím žien na jednej strane a pokrokom na ceste k rodovej rovnosti na strane druhej. Dosiahnuť rodovú rovnosť je nevyhnutný krok smerom k posilneniu postavenia žien, ale to vyžaduje viac ako iba rovnosť príležitostí a rovnaký prístup ku zdrojom. Posilnenie postavenia žien znamená, že získajú možnosť kontroly nad svojím vlastným životom.

Slabosť MDG v tomto smere ešte viac prehľbuje rozšírenú tendenciu chápať rodovú rovnosť ako stratégiu na znižovanie chudoby, a nie ako rozvojový cieľ sám osebe. Preto politické programy riešia potreby žien v rámci ich opatrovateľských a materských úloh v tradičných oblastiach zdravia, výchovy a materstva. Chýbajú však stratégie a zdroje, zamerané na celkové zlepšenie postavenia žien, a tak riešenie nerovnosti nie je na programe dňa. Tento prístup je dvojnásobne problematický, pretože inštrumentalizuje ženy v oblastiach, kde sa rod tak či tak berie špecificky do úvahy, ale má tendenciu vynechávať rodový aspekt v oblastiach, ktoré sa priamo týkajú zahraničnej politiky, makroekonomickej politiky a spravovania verejných vecí vo všeobecnosti.

Program New Aid

Napriek širokej akceptácii rodového mainstreamingu ako stratégie na dosiahnutie rodovej rovnosti a posilnenia postavenia žien, „program novej pomoci“, ktorý je súčasťou princípov Parížskej deklarácie z roku 2005, sa zameriava na mechanizmy poskytovania pomoci a nevenuje dostatočnú pozornosť podpore dodržiavania ľudských práv, demokratických princípov riadenia spoločnosti a rodovej rovnosti (Craviottová, Alemanyová a Hopenhaymová, 2008). Rýchlo sa meniace štruktúry poskytovania pomoci – napríklad priame príspevky do rozpočtu, spoločné schémy financovania na podporu občianskej spoločnosti a iné formy donorskej pomoci – by mohli oslabiť financovanie ženských organizácií na vidieku a organizácií na obranu práv žien, čo by malo potenciálne vážne dôsledky na prácu v prospech rodovej rovnosti a práv žien na globálnom Severe i Juhu (GAD, 2008).

Ženské hnutie:

Presadiť rodovú rovnosť ako ľudské právo

O stále väčší výskyt problematiky rodovej nerovnosti v diskusiách o rozvoji sa za posledné desaťročia výrazne zaslúžili analýzy feministických akademičiek a aktivistiek ženského hnutia. Svetové konferencie OSN, ktoré sa konali v Mexiko City, Kodani, Nairobi, Káhire a v Pekingu v rokoch 1975, 1980, 1985, 1994 a 1995, boli vynikajúcimi príležitosťami

lobovať za prítomnosti významných štátnikov za uznanie rodových problémov ako súčasť ľudských práv. A hoci hlavným cieľom týchto konferencií bolo vytvoriť priestor na medzivládne diskusie o riešení globálnych problémov, boli súčasne aj príležitosťou pre aktivistky z akademického prostredia a z mimovládnych organizácií – rovnako z krajín vyspelého Severu ako z krajín „tretieho sveta“ na globálnom Juhu – mobilizovať a žiadať konkrétne činy na podporu rodovej rovnosti. Konferencia v Nairobi v novembri 2007 dala podnet na vytvorenie veľkého počtu medzinárodných ženských NGO: ako príklad možno uviesť Rozvojové alternatívy pre ženy v novej dobe (Development Alternatives for Women in a New Era, DAWN), Environmentálna a rozvojová organizácia žien (Women's Environment and Development Organisation, WEDO) a sieť feministických mimovládnych organizácií WIDE (Women in Development Europe). Agentúry OSN – ako Rozvojový fond pre ženy (Development Fund for Women – UNIFEM), Výskumný ústav sociálneho rozvoja (Research Institute for Social Development, UNRISD) a Populačný fond (Population Fund, UNFPA) – boli tiež kľúčovými aktérmi prác na rodovej analýze, výskumu a implementácie programov zameraných na rodovú rovnosť a zlepšenie postavenia žien. Ženské organizácie upozorňujú na širokú paletu problémov, počnúc sexuálnym násilím, cez reprodukčné práva a zdravie, detskú úmrtnosť, sexuálnu orientáciu, obchodovanie so ženami a globálny priemysel so sexom, až po upozornenia na problémy žien v kontexte globalizácie svetovej ekonomiky. Väzby medzi posunmi v globálnej ekonomike, podriadenosťou žien v sexuálnych vzťahoch a celosvetovým nárastom sexuálneho priemyslu majú jasný dosah na mnoho problémov, o ktorých tu bola reč.

Ženské organizácie na globálnom Severe i Juhu zohrávajú kľúčovú úlohu pri presadzovaní rodovej rovnosti a zlepšovaní postavenia žien tým, že zastupujú, podporujú a bránia ohrozené skupiny žien, vzdelávajú v rámci komunít, zasadzujú sa o to, aby sa problematika ženských práv dostala do politických programov jednotlivých krajín, usilujú sa o zmeny v legislatíve a ústavách a volajú vlády na zodpovednosť za úroveň implementácie ľudských práv pre ženy. Pôsobenie organizácií ako DAWN, WEDO a WIDE malo vplyv na konceptualizáciu ľudských práv žien – predovšetkým čo sa týka uznania, že násilie na ženách je porušením ľudských práv. Ženské hnutie sústavne protestovalo proti depolitizácii a marginalizácii záujmov žien, spôsobeným úzkym chápaním rodu, ktoré vidí úlohu žien iba vo sfére súkromia a domácnosti a úlohu mužov vo verejnej sfére. NGO globálne pôsobiace v ženskom hnutí opakovane zdôrazňovali súvislosti medzi patriarchátom a rodovou nerovnosťou, vysvetľovali, že programy, ktoré sa sústreďujú iba na základné či praktické potreby bez toho, aby podporovali spoločenské zmeny, smerujúce k transformácii nerovných mocenských pomerov medzi rodmi, nemôžu podstatne zmeniť existujúcu rodovú nerovnosť.

NGO takisto protestovali proti mnohým predpokladom, na ktorých stavia rozvojová politika. Upozorňovali na nedostatok koordinácie medzi programami na podporu hospodárskeho rastu a ďalšími rozvojovými cieľmi ako sú ľudské práva a rodová rovnosť. Spochybňovali názory politikov, že ekonomický rozvoj je apriori prospešný a politicky neutrálny proces, z ktorého profitujú všetci. Tie isté medzinárodné feministické NGO, ktoré sa zúčastňovali na svetových konferenciách OSN v 90. rokoch, aj naďalej mobilizujú verejnú mienku v prospech ľudských práv žien v rámci OSN, ale aj v súvislosti s obchodnou politikou Svetovej obchodnej organizácie a v ostatnom čase aj v kontexte s programami pomoci, ktoré sa odvíjajú od Parížskej deklarácie.

Záver

Rod je dnes uznávanou kategóriou v činnosti väčšiny rozvojových inštitúcií ako prierezový problém, ktorý musí byť súčasťou všetkých projektov a programov (Taylorová, 2004, 2007). Feministické analytičky rozvoja však identifikovali tendenciu rozvojovej politiky zbaviť rodovú nerovnosť politického obsahu a inštrumentalizovať ženy. Ak má byť rozvojová politika skutočne efektívna, musí sa venovať rodovým vzťahom nielen na mikroúrovni a na úrovni domácností, ale musí sa stať súčasťou procesu transformácie, ktorý zmení mocenské pomery medzi rodmi, odstráni diskrimináciu a postaví sa proti patriarchálnym štruktúram na individuálnej, sociálnej, kultúrnej, ekonomickej aj politickej úrovni. Dosiahnuť rodovú rovnosť vyžaduje konkrétne činy od vlád a rozvojových organizácií a musí zahŕňať participáciu postihnutých žien, komunitných organizácií a mimovládnych združení. Táto požiadavka presne zodpovedá tomu, čo už vlády uznali akceptovaním medzinárodného systému ľudských práv, ratifikáciou CEDAW a schválením Pekinskej akčnej platformy. Rodová rovnosť je v podstate otázkou presadenia spravodlivosti a ľudských práv a týka sa všetkých ľudí, všetkých štátov a rozvojových inštitúcií.

Bibliografia

- CORNWALL, Andrea, HARRISON, Elizabeth and WHITEHEAD, Ann (2007): *Feminisms in Development: Contradictions, Contestations and Challenges*, ZED Books, London.
- CRAVIOTTO, Nerea, ALEMANY, Cecilia and HOPENHAYM, Fernanda (2008): *Making Women's Rights and Gender Equality a Priority in the Aid Effectiveness Agenda*, WIDE/AWID.
- DERBYSHIRE, Helen (2002): „Gender Manual: A Practical Guide for Development Policy Makers and Practitioners“, Social Development Division, DfID, London.
- GAD (2008): *Gender Equality, the New Aid Environment and Civil Society Organizations*, Gender and Development Network, UK, January.
- HASSAM, Shireen and RAZAVI, Shahra (2006): „Gender and Social Policy in a Global Context: Uncovering the Gendered Structure of ‚the Social‘“. In: S. Hassim and S. Razavi (eds) *Gender and Social Policy in a Global Context*, Palgrave, London.
- MacDONALD, Mandy (2003): *Gender Equality and Mainstreaming in the Policy and Practice of the UK Department for International Development*, GAD Network, London.
- MADDEN, Siobhán and DILLON, Eilish (2004): *Gender Mainstreaming: A Critical Overview*, unpublished, Banúlacht, Dublin.
- MOLYNEUX, Maxine and RAZAVI, Shahra (2006): *Gender Equality: Striving for Justice in an Unequal World*, UNRISD, New York.
- O'KELLY, Michael (2007): „HIV/AIDS and Gender“, *Development Review*, Trócaire, Maynooth.
- RAZAVI, Shahra and MILLER, Carol (1998): *Gender Analysis: Alternative Paradigms*, UNDP, New York.
- TAYLOR, Maeve (2004): *Looking at the Economy through Women's Eyes: A Facilitator's Guide for Economic Literacy*, Banúlacht, Dublin.
- TAYLOR, Maeve (2007): „Gender Mainstreaming and the White Paper on Irish Aid“, *Trócaire Development Review*, Trócaire, Maynooth.

Webstránky

Association of Women's Rights in Development (AWID) www.awid.org

Banúlacht www.banulacht.ie

Development Alternatives With Women For A New Era (DAWN) www.dawnnet.org

Gender at Work www.genderatwork.org

International Gender and Trade Network (IGTN) www.igtn.org

International Women's Rights Action Watch, Asia Pacific www.iwraw-ap.org

Interparliamentary Union www.ipu.org

Siyanda www.siyanda.org

UN Women Watch www.un.org/womenwatch/

UNFPA www.unfpa.org

UNIFEM www.unifem.org

Webové portály UNIFEM o špecifických témach:

- Rod a HIV/AIDS www.genderandaids.org
- Rodová rovnosť a MDG www.mdgender.net
- Rozpočtové iniciatívy súvisiace s rodom www.idrc.ca/gender-budgets/
- Ženy, vojna a mier www.womenwarpeace.org

UNRISD www.unrisd.org

WEDO (Women's Environment and Development Organisation) www.wedo.org

WIDE (Women in Development Europe) www.wide-network.org

IV. Ľudský rozvoj

11. Hlasy ľudovej moci v Latinskej Amerike

Ronaldo Munck

Na svete neexistuje iný svetadiel, kde by v toľkých krajinách boli pri moci demokraticky zvolení politici, ktorí sami seba označujú za pokrokových, ako v Latinskej Amerike. Tam sme uzreli prvého prezidenta-robotníka (Lula v Brazílii), prvého domorodého prezidenta (Evo Morales v Bolívii) a jednu z prvých žien v prezidentskom úrade (Michelle Bacheletová v Čile) – to všetko spolu s novými či staronovými ľavicovými prezidentmi v Argentíne, Uruguaji, Paraguaji, Venezuele, Ekvádore a Nikarague. A samozrejme, nezabúdajme na Kubu. Pritom jedinečným prvkom, ktorý si zaslúži hlbšiu pozornosť, je kombinácia aktívnych ľudových hnutí za spoločenské zmeny a volieb v jednotlivých krajinách, ktoré v rýchlom slede vyniesli do politiky vlády, ktoré sa samy označovali za ľavicové či pokrokové. Masmédiá hovorili o „červenej vlne“, ale vzniklo málo analýz, ktoré by vysvetľovali, prečo k tomuto obratu vôbec prišlo a aké má hlbšie súvislosti. Cieľom tejto kapitoly je preto skúmať rôzne aspekty ľudovej moci v súčasnej Latinskej Amerike, vysvetliť jej korene a zamýšľať sa nad jej vyhlídkami do budúcnosti.

Nové formy spoločenskej mobilizácie a ľudovej moci, ktoré vidíme v Latinskej Amerike, sú rukavicou, hodenou dominantnému, avšak stále menej presvedčivému neoliberalnému modelu trhového hospodárstva a zastupiteľskej demokracie. Či už spomenieme zapatistické hnutie z roku 1994 v mexickom štáte Chiapas, o ktorom nám hovorili, že takéto povstania sú závanom minulosti, alebo účasť verejnosti na rozhodovaní o rozpočte v mnohých brazílskych mestách – spoločným znakom je radikalizácia demokracie prostredníctvom občianskej participácie. Niektoré mestské a vidiecke mobilizácie pripomínajú predchádzajúce obdobia masových hnutí zo 60. a začiatku 70. rokov minulého storočia. Ale iné, ako

napríklad masová mobilizácia domorodého obyvateľstva najmä v oblasti Ánd, upozorňujú na nové požiadavky: právo na kultúrnu svojbytnosť a samourčenie. Na úrovni „global governance“ hrajú latinskoamerické štáty – ako napríklad Brazília – vedúcu úlohu pri odpore voči tzv. „Washingtonskému konsenzu“, zatiaľ čo Venezuela pod Hugom Chávezom naďalej marí imperialistické plány Spojených štátov. Vo vzájomnej kombinácii predstavujú tieto rozličné formy sociálneho, ekonomického, politického a kultúrneho odporu explozívnu zmes a z globálneho hľadiska sú prvou systematickou výzvou doteraz neochvejnej vláde Washingtonského konsenzu (pozri Sader, 2008).

Kontext

Latinská Amerika má dlhú a nepretržitú históriu ľudovej moci, ktorá popierala a mobilizovala proti statu quo. Mexiko zažilo svoju masívnu revolučnú vlnu v roku 1910, sedem rokov pred boľševičkou revolúciou v Rusku. Tá mexická zmenila pohľad na otázku vlastníctva pôdy a na demokraciu na celom kontinente. V roku 1952 baníci a ďalšie ľudové masy v Bolívii otriasli starým režimom. V roku 1959 Fidel Castro a jeho partizánska armáda získali moc na Kube, čo bola predzvesť dlhej éry boja mestskej a vidieckej gerily v mnohých krajinách. V roku 1970 bol Salvador Allende v Čile zvolený do úradu ako otvorene socialistický kandidát, bol však armádou brutálne zvrhnutý v roku 1973. A keď sa už zdalo, že sa cyklus revolučných prevratov chýli ku koncu, sandinistická revolúcia v Nikarague spôsobovala Američanom problémy počas celých 80. rokov minulého storočia. Národné revolučné sily, roľnícke povstania, mestské vzbury a dokonca partizánske vojny sú nerozlučnou súčasťou politických dejín Latinskej Ameriky. Demokratická forma sa v Latinskej Amerike formovala mobilizáciou mäs a politická kultúra nesie zreteľné stopy ľudového folklóru a predstavivosti.

Rozvoj národných demokracií sa v Latinskej Amerike náhle zastavil po sérii brutálnych vojenských prevratov od polovice 60. rokov a neskôr. V roku 1964 brazílska armáda ukončila obdobie národnej demokratickej vlády, počas ktorej prekvitali masové protestné hnutia v mestách i na vidieku. V roku 1973 generál Pinochet uzavrel obdobie demokratickej vlády v Čile a otvoril cestu neoliberalnej, trhovo a globalizačne orientovanej hospodárskej politike. Potom pod zámienkou potlačenia hnutia mestskej gerily ukončili v roku 1976 ozbrojené sily pôsobenie národnej vlády aj v Argentíne, ale v konečnom dôsledku bolo výsledkom puču zavedenie trhovo a globalizačne orientovanej politiky a nastolenie atmosféry strachu v spoločnosti. Partizánske hnutia boli v Strednej Amerike potláčané brutálnymi diktatúrami, ale početné „komandá smrti“ terorizovali a držali pod kontrolou aj celú občiansku spoločnosť. Kombinácia zmenených medzinárodných podmienok a vnútorného odporu však nakoniec otvorila cestu demokracii a na kontinent sa vrátila vláda zákona. Tento obrat nepochybne podporila aj medzinárodná situácia, pretože najmä Spojené štáty si už v 90. rokoch neželali byť vnímané ako ochranca diktátorov. Je však jasné, že demokracia bola nastolená aj vytrvalým úsilím mnohých sociálnych skupín, pripravených angažovať sa a bojovať za spoločenskú zmenu v ťažkých podmienkach.

Dlhá noc vojenských diktatúr paradoxne viedla ku vzniku nových a často ešte radikálnejších sociálnych hnutí. Bolo síce možné zakázať odborové hnutie a brutálne naháňať gerilu po horách, ale všetky cestičky sociálneho odporu sa zahatať nedali. Počas dlhej

Pinochetovej diktatúry v Čile od roku 1973 až do 1990 začali rozkvitať spoločenské hnutia, ktorým sa hovorilo „nové“. Hnutia za ľudské práva, často pod ochrannými krídlami katolíckej cirkvi, začali protestovať proti svojvoľným zatýkaniam a miznutiu ľudí. Aj ženské spolky sa začali otvorene organizovať v úsilí o zabezpečenie základných potrieb. Neskôr sa ľudia začali mobilizovať kvôli ekologickým problémom. Všetky tieto hnutia sa vyhýbali základným politickým a ekonomickým otázkam. Často zrejme z úzko lokálnych dôvodov vystupovali veľmi individualisticky a pokúšali sa poprieť svoj „politický“ charakter. Napriek tomu naštartovali obdobie veľkej kultúrnej obnovy a tradičnej ľavici pomohli vymaniť sa z ortodoxného a už prekonaného dôrazu na ľud, stranu, národ a vlasť.

Koniec studenej vojny a pád berlínskeho múru v roku 1989 dramaticky znížili príťažlivosť štátneho socializmu v Latinskej Amerike. Zdanlivo neexistovala alternatíva k nástupu ekonomickej globalizácie a obmedzenej demokracie, v ktorej bolo možné voliť medzi rôznymi politickými stranami. Pritom všetky ponúkali iba personálne prifarbené variácie toho istého neoliberalného modelu. Avšak v polovici 90. rokov odpor ľudových mas výrazne stúpala a získaval značný význam na politickej scéne jednotlivých krajín. Argentínska ekonomika (úzko napojená na ekonomiku USA) kolabovala a jej vládne garnitúry padali jedna po druhej. To viedlo k masívnym hnutiam odporu nielen medzi nezamestnanými, ale aj v prostredí stredných tried, ktoré sa museli prizerať, ako sa ich úspory scvrkávajú. Nové storočie sa na celom kontinente začalo lokálnymi pokusmi o sebestačnosť, protestmi ženských organizácií v rôznych regiónoch, privlastňovaním pôdy a obsadzovaním fabriek. Vtedy sa na celom kontinente rozbehlo aj politické hnutie proti politike voľného obchodu, ktorú presadzovali Spojené štáty, a začal sa presadzovať regionalizmus.

Vidiecke revolty

Mexická revolúcia z roku 1910 bola v podstate revolúciou vidieka, ktorú viedli ikonické postavy Emiliano Zapata a Pancho Villa. Bola to revolúcia, symbolizujúca význam a túžbu po pozemkovej reforme. V nasledujúcich desaťročiach hralo vidiecke obyvateľstvo významnú úlohu pri formovaní ľudového odporu. Kubánska revolúcia z roku 1959 sa takisto v prvom rade inšpirovala otázkou vlastníctva pôdy, aj keď bola zasadená do vlasteneckého kontextu. Vidiecke sociálne hnutia však nemožno zredukovať iba na „sedliacke povstania“. Ľudový odpor sa totiž objavuje s rozličnou dynamikou v rôznych sektoroch či vrstvách vidieckeho obyvateľstva. Ak sa pozrieme na malých vlastníkov, nájomcov pôdy a námezdných robotníkov bez pôdy bližšie, zistíme, že každá skupina má svoje špecifické dôvody na nespokojnosť a nie vždy sú motivované iba jednoduchou a abstraktnou túžbou po pôde. Staré a nové formy vykorisťovania sa kombinujú a rovnako sa prejavujú aj formy ľudového odporu – raz môžu požadovať ekonomické opatrenia či politickú slobodu, inokedy zase sociálnu rovnosť a uznanie kultúrnych špecifík.

Brazília je latinskoamerická krajina s pravdepodobne najaktívnejším vidieckym hnutím, ktoré trvá prinajmenšom od 50. rokov 20. storočia. Farmári na prenajatej pôde sa už v predchádzajúcom období organizovali v spolkoch, zatiaľ čo námezdní vidiecki robotníci si založili vidiecke odborové hnutie. Veľká vlna vidieckej nespokojnosti v 80. rokoch viedla k vzniku Movimento dos Trabalhadores Rurais Sem Terra (MST, Hnutie vidieckych robot-

níkov-bezzemkov), ktoré požadovalo okamžité pridelenie pôdy bezzemkom pod heslom „Obsadiť, vydržať a obrábať!“. MST významne zarezovalo aj v medzinárodnom meradle a stalo sa aktívnym partnerom v protiglobalizačnom hnutí pod heslom „Aj iný svet je možný“. V Brazílii iniciovalo MST vyše 1 000 záberov pôdy alebo obsadení veľkých fariem, požadovalo ich vyvlastnenie a vládnú podporu vidieckym rodinám bez pôdy, aby sa mohli usadiť na takto získanej pôde. Hoci ľavá strana politického spektra kritizovala MST za niektoré neuvážené akcie, hnutie nesporne ukázalo svoj reálny potenciál mobilizovať ľudí vo vidieckych oblastiach.

Zapatistické povstanie v štáte (Mexiko) – ktoré sa začalo v roku 1994 – signalizovalo novú formu ľudových hnutí nielen v Latinskej Amerike, ale aj globálne. Je príznačné, že táto vidiecka revolta sa spustila v predvečer podpisu Severoamerickej dohody o voľnom obchode (North American Free Trade Agreement, NAFTA). Táto dohoda rušila dlho zaužívaný mexický systém komunálneho vlastníctva pôdy (*ejido*) a ohrozovala miestnych farmárov a poľnohospodárske trhy importom lacnejšej kukurice zo Spojených štátov. Tradičný spôsob života domorodých farmárov, ktorí pestovali kukuricu predovšetkým spoločne v obci, bol preto ohrozený. Ľudové hnutie, ktoré sa objavilo v Chiapas, však bolo všetko iné, len nie tradičné. Cezhraničná mobilizácia zapatistov a ich prívržencov viedla k tomu, že im prischol názov prvá gerila informačného veku (pozri Oelesen, 2005) a stali sa stredobodom pozornosti v rámci vznikajúceho hnutia proti globalizácii. Bola to veľmi tradičná forma ľudového odporu – vzbura za zachovanie ľudskej dôstojnosti – a súčasne veľmi moderný či postmoderný hlas za svet zbavený nadvlády voľného trhu.

Táto krátka analýza vidieckych hnutí v Latinskej Amerike je dôležitá, pretože ide proti rozšírenému názoru, že všetko dôležité sa rodí v mestách. Dominantná trhová koncepcia moci predpokladá, že jediným zdrojom vplyvu sú globálne toky kapitálu. Ak prijmeme domnienku, že moc je triednym vzťahom ako to tvrdia Petras a Veltmeyer, potom je jasné, že hoci dominantné sociálne triedy majú finančné a politické zdroje, výhodou roľníkov a vidieckych robotníkov je ich početnosť a fakt, že disponujú novou formou (potenciálnej) organizácie a masovou podporou celého vidieka“ (Petras a Veltmeyer, 2001, s. 98). Spomenuli sme brazílske MST a mexických zapatistov, ale silné roľnícke hnutia sa objavili aj v Ekvádore a Kolumbii. Prebiehajúca občianska vojna v Kolumbii je v skutočnosti bojom hnutia, ktoré do veľkej miery pozostáva z roľníkov a vidieckych bezzemkov – Fuerzas Armadas Revolucionarias Colombianas (FARC, Kolumbijské revolučné ozbrojené sily) proti Spojenými štátmi podporovanej vláde. FARC, v súčasnosti obkľúčený vládnymi silami, ešte stále kontroluje skoro polovicu územia štátu a nesporne bude hrať významnú úlohu pri akejkoľvek politickej dohode. Z hľadiska zloženia hnutia je jasné, že dohoda sa bude predovšetkým týkať agrárnej reformy.

Nové domorodé hnutie, ktoré vzniklo v 90. rokoch v Ekvádore, možno s istotou označiť za najvýznamnejšie národno-spoločenské hnutie v tejto krajine. Je zaujímavé najmä tým, že v súčasnej generácii ľudového odporu vynáša na povrch napätie medzi triedou a etnicitou. Hoci je nesporné, že existuje istá kontinuita medzi týmto a podobnými hnutiami domorodého obyvateľstva na jednej strane a veľkými vzburami domorodcov proti španielskym dobyvateľom počas obdobia kolonizácie na strane druhej, je jasné, že dnes je situácia iná.

Spravovanie miest

Už od polovice dvadsiateho storočia sa Latinská Amerika rýchlo industrializovala, čo viedlo k urbanizácii. Tento rast mestských sídiel bol omnoho rýchlejší, ako podobný vývoj počas industrializácie Európy v devätnástom storočí a jeho dôsledky boli dokonca ešte dramatickejšie. Obdobie medzi rokmi 1950 až 1970 bolo v celej Latinskej Amerike poznačené masívnou migráciou z vidieka do miest. Po príchode do mesta čelili noví obyvatelia nespočetným problémom. Sociológovia hodnotili marginalizáciu migrantov v mestách ako psychologický problém, kvôli ktorému sa nedokázali integrovať. V skutočnosti ich sociálne vyčlenenie – život v slumoch mimo mesta a bez stabilného zamestnania – odrážalo disfunkčný vývoj, ktorý bol dôsledkom závislosti na externom prostredí. Krízu spravovania miest v 80. rokoch ešte zosilnila dlhová kríza, ktorá postihla všetky rozvojové krajiny. Budúcnosť latinskoamerických miest bude nepochybne aj naďalej plná konfliktov, pretože niektoré časti miest sa integrovali do nového globálneho poriadku, ale iné upadajú a živia.

V mestách Latinskej Ameriky sa v priebehu rokov odohrali niektoré z najbúrlivejších ľudových povstaní. V októbri 1945 uväznil v Argentíne vojenský režim populárneho generála Juana Peróna, čo vyústilo do mohutného pochodu na hlavné mesto Buenos Aires. Výsledkom tohto pamätného dňa – 17. októbra 1945 – bolo Perónovo prepustenie a zrod odborového hnutia alebo ľudovej nátlakovej aliancie na jeho podporu. Napokon bol Perón zvolený za prezidenta. V apríli 1949 bol v hlavnom meste Kolumbie Bogote zavraždený líder Liberálnej strany Jorge Eliécer Gaitán, a potom vo viacerých mestách vypukli vzbury a nepokoje. Približne 3 000 stúpencov zavraždeného lídra bolo zabitých, čo odštartovalo dekádu skutočnej občianskej vojny známej pod menom *La violencia*. Nedávno táto oblasť zaznamenala množstvo masívnych protestov vo viacerých mestách proti plánom úsporných opatrení nariadených Medzinárodným menovým fondom (MMF). Jedným z takýchto protestov bol Caracazo, pomenovaný po Caracase, hlavnom meste Venezuely. V roku 1989 bolo v uliciach zabitých okolo 3 000 ľudí, ktorí protestovali, vyvolávali nepokoje a dožadovali sa alternatívnych riešení k neoliberalnej politike úsporných opatrení. Táto udalosť významne prispela k tomu, že sa Hugo Chavez o desať rokov dostal k moci.

O niečo neskôr zaviedli brazílske mestá úplne novú formu účasti na správe verejných vecí (*participatory governance*), ktorá je takisto súčasťou vzostupu ľudovej moci. Tento počin, ktorý je výrazom protestu proti tradičným praktikám riadenia miest zhora systémom založenom na protekcii a korupcii, mal značnú odozvu nielen v Latinskej Amerike, ale aj v medzinárodnom meradle. Prvý participačný proces tvorby rozpočtu vyvinuli v brazílskom meste Porto Alegre v roku 1989 (pozri Bruce, 2004). Sériu výročných susedských mítingov umožnila obyvateľom zvoliť rozpočtových delegátov, diskutovať a rozhodovať o budúcich výdavkových prioritách. Týmto spôsobom získali občania reálne (i keď sprostredkované) slovo pri rozhodnutiach mestskej samosprávy o alokácii zdrojov. Štúdie, ktoré analyzovali tieto procesy (vrátane štúdií Svetovej banky, ktorá prejavila výrazný záujem) naznačujú, že sa dosiahli reálne výsledky. Napriek kritike, že tento spôsob participácie je deformovaný, pretože dáva šancu najmä skupinám aktivistov a nie širokej verejnosti, zvýšila sa demokratická zodpovednosť mestskej samosprávy, ktoré sú takto nútené skladať účty. Nielenže sa verejné prostriedky začali vynakladať spravodlivejšie z hľadiska riešenia základných potrieb, ale existuje aj jasná tendencia zvýšenej účasti verejnosti.

Demokraciu je potrebné zabudovať do každej etapy politického procesu, a práve tu najzreteľnejšie badať, kde sú slabiny latinskoamerického politického systému. Ľudová moc začína aj tu vytvárať alternatívy, hoci im často chýba vzájomná koordinácia. Globalizácia postupne rozrušila tradičné vzťahy medzi štátom, politickými stranami a spoločnosťou, prerušila synergie, ktoré sa mohli rozvíjať v predchádzajúcom období, keď národná politika bola predovšetkým vnútornou záležitosťou. Nadnárodný trh nielenže transformoval socioekonomické štruktúry Latinskej Ameriky, ale úplne zmenil aj samotný pojem politiky. Kedysi bola hlavným motorom spoločnosti a rozvoja ľudovej moci politika, dnes je to predovšetkým trh. Politika sa stále viac orientuje trhovo, ústrednú postavu „občana“ nahradil „spotrebiteľ“. Môžu vzniknúť nové sociálne hnutia a mať nové sociálne požiadavky, ale je málo kohéznych politických inštitúcií, ktoré by sa mohli stať sprostredkovateľom medzi spoločnosťou a štátom. Ak sa ľudová moc má aj v budúcnosti plynulo rozvíjať, bude potrebné nájsť nové kanály politickej reprezentácie.

Domorodé prebúdzanie

Zdalo sa, že domorodé obyvateľstvo Latinskej Ameriky sa po dlhé desaťročia dištancovalo od revolúcií a vzbúr, ktoré charakterizovali tento kontinent. Zreteľným dôkazom bol prípad Ernesta „Che“ Guevaru, ktorý nedokázal strhnúť na svoju stranu bolívijských domorodcov, čo prispelo k jeho izolácii a smrti v roku 1967. Podobný osud stretol aj legendárneho radikálneho kňaza Camila Tórresa v Kolumbii, ktorý umrel v roku 1966, keď sa skupina povstalcov, ku ktorým sa pripojil, ocitla v izolácii, bez podpory vidieckeho a domorodého obyvateľstva. Viaceré domorodé sociálne hnutia od polovice 90. rokov minulého storočia však dosiahli zmenu pomerov na lokálnej úrovni, najmä v Strednej Amerike a v andských krajinách.

Vo všeobecnosti možno povedať, že socialistické strany nemali vo svojej tradícii spoluprácu s hnutiami domorodcov. To najmä preto, že socializmus je ideológia, ktorá sa usiluje o modernosť a domorodé hnutia zaváňajú tradicionalizmom. Keď sa v 90. rokoch začali vynárať nové hnutia domorodého obyvateľstva, niektorí teoretici marxistického razenia boli voči nim kritickí, dávali im nálepku „kulturalizmu“, pretože neobsahovali prvky triedneho boja. Platilo to aj opačne, mnoho domorodých hnutí sa správalo voči tradičným socialistickým stranám nepriateľsky. Túto ideovú priepasť však možno preklenúť, ak prijmeme premisu, že súčasné domorodé hnutia v podstate bojujú proti sociálnej exklúzii spôsobenej globalizáciou a zasadzujú sa za sociálne i ekologicky trvalo udržateľný model rozvoja. Lídri domorodého hnutia veľmi jasne vyjadrili dialektiku triedy a etnicity, keď vyhlásili: „Existovali dve vízie: domorodá kultúrna vízia s dôrazom na dvojazyčné vzdelávanie a triedna vízia s dôrazom na pozemkovú reformu. Obidve vízie splynuli, keď sme si uvedomili, že bez svojej pôdy nemôžeme mať ani svoju kultúru“ (citované v Selverston 1999, s. 176).

V Latinskej Amerike bolo občianstvo pre väčšinu domorodých Indiánov celkom bezobsažným pojmom. Mýtus o domorodej „inakosti“ má hlboké korene. Oficiálne záväzky štátu ohľadne multikulturalizmu (dokonca pokrytecké reči o „našich domorodých kultúrach“) nemali veľký význam pre chudobné, marginalizované a sociálne vylúčené populácie. Dokonca aj zdanlivo revolučné štáty ako sandinistická Nikaragua mali ťažkosti pri riešení požiadaviek

domorodého obyvateľstva. Neprekvapuje, že keď sa rasa a etnicita stávajú určujúcim znakom sociálnej exklúzie, do popredia sa dostávajú aj otázky kultúrnych rozdielov. Isté však je, že materiálne podmienky – najmä pôda a chudoba – stále viac určujú motiváciu a požiadavky domorodých nepokojov. Za posledných desať rokov možno pozorovať trend vytvárať silné spojenectvá medzi domorodým obyvateľstvom, roľníkmi a do istej miery aj mestskou chudobou. Vyhliadky na vznik mnohostrannej formy ľudového odporu sú reálne, hoci reálne sú aj riziká.

Z medzinárodnej perspektívy sú to práve zapatisti, ktorí majú najväčšiu zásluhu na zviditeľnení odporu domorodcov v Latinskej Amerike. Jeden z lídrov hnutia odpovedal na otázku o motívoch povstania takto: „Indiáni nikdy nežili ako ľudské bytosti... ale prišiel okamih, keď si domorodé pueblá začali uvedomovať svoju situáciu, premýšľať a analyzovať... a pomaly sa začali zobúdzajú“ (citované v Gilly, 1998, s. 306). Zapatizmus však nebol iba revolúciou domorodcov, program obsahoval aj otázky pozemkovej reformy, národné a demokratické požiadavky. Takto formoval nový spôsob pôsobenia ľudového odporu a odmietania štátnej moci. Je však príznačné, že kľúčovým heslom zapatistov bola *dignidad* (dôstojnosť), ktorá hnutie spája s požiadavkou rešpektovať kultúrne rozdiely, o ktorých bola reč vyššie. Určite existuje aj „medzinárodný zapatizmus“, ktorý je súčasťou širšieho protiglobalizačného hnutia, ale na mieste činu v Chiapas je to ešte stále najmä hnutie domorodcov. Dalo by sa povedať, že sociálnu inklúziu nemožno dosiahnuť bez nastolenia základnej ľudskej dôstojnosti.

Výzvy

Najväčšou politickou výzvou, ktorej Latinská Amerika dnes čelí, je bezpochyby otázka schopnosti vládnuť v ére globalizácie. Ako možno udržať aspoň minimum politickej stability a sociálnej kohézie, keď je ekonomika krajiny pod stále väčším tlakom politiky globálneho voľného trhu? Zatiaľ čo Svetová banka a MMF volajú po „good governance“, v praxi požadujú menej zásahov vlády. Spoločným znakom nových pokrokových vlád v Latinskej Amerike je snaha udržať si istý stupeň kontroly nad ekonomikou krajiny. Takisto chápajú, že stupňovanie sociálnej a ekonomickej nerovnosti ako výsledok globalizácie znamená, že demokraticky riadiť krajinu bude stále ťažšie. Čo sa týka voličov, mnohí sú sklamaní politikou tradičných strán, ktorá ponúka dosť oklieštenú formu demokracie. To všetko vedie k nestabilnej politickej situácii, ktorá v niektorých prípadoch vynáša k moci populistické typy politikov podobne ako v 40. a 50. rokoch 20. storočia. Okrem toho sa vynárajú nové druhy násillia, ktoré neohrozujú iba stabilitu štátu, ale aj istotu pokojnej existencie občanov (pozri Munck a Hume, 2008).

Výzvou pre kontinent, ktorá prichádza zdola, je šírenie nových foriem ľudového odporu. Slabne presvedčenie, že by bolo lepšie zmieriňovať požiadavky, aby sa takzvaný politický stred udržal pri moci. V podstate ide o budúcnosť modernizácie v Latinskej Amerike. Moderný vek sľuboval industrializáciu, urbanizáciu, všeobecné vzdelanie pre všetkých a sociálny rozvoj. Dnes však priemysel upadá, mestá narástli do gigantických rozmerov, vzdelanie sa privatizuje a sociálna mobilita smerom nahor už nie je ani ambíciou. Sen o modernosti naštartovala v Latinskej Amerike mexická revolúcia z roku 1910. Otvorenou otázkou zo-

stáva, či revolúcia mexických zapatistov z roku 1994 bude začiatkom podobnej obnovy pre postmodernú, globalizovanú Latinskú Ameriku. Podľa slov Johna Peelera, kontinent „... má príležitosť významne prispieť k politickej teórii a praxi demokracie uskutočnením vízie radikálnej reformy demokracie v období, keď stabilné demokracie globálneho Severu prešľapujú na mieste“ (Peeler, 1998, s. 201). Globálny systém bol v roku 2008 vážne otrasený finančnými škandálmi a pádmi bánk. Latinská Amerika sa preto môže stať priekopníkom v budovaní post-neoliberálneho poriadku, podobne ako sa koncom 70. rokov minulého storočia, keď vznikal politický model neoliberalizmu, generál Pinochet stal inšpiráciou pre Margaret Thatcherovú a Ronalda Reagana.

Bibliografia

- BRUCE, I. (ed.) (2004): *The Porto Alegre Alternative: Direct Democracy in Action*, Pluto Press, London.
- GILLY, A. (1998): „Chiapas and the Rebellion of the End of the World“. In D. Nugent (ed.) *Rural Revolt in Mexico*, Duke University Press, Durham, N. C.
- MUNCK, R. and HUME, M. (eds) (2008): „Violence: Power, Force and Social Transformation“, *Latin American Perspectives*, vol. 35, no. 5.
- OELESEN, T. (2005): *International Zapatismo: The Construction of Solidarity in the Age of Globalization*, Zed Books, London.
- PEELER, J. (1998): *Building Democracy in Latin America*, Lynne Reiner, Boulder, Colorado.
- PETRAS, J. and VELTMEYER, H. (2001): *Globalization Unmasked*, Zed Books, London.
- SADER, E. (2008): „The Weakest Link? Neoliberalism in Latin America“, *New Left Review*, no. 52, July–August.
- SELVERSTON, M. (1999): „The Politics of Identity Reconstruction: Indians and Democracy in Ecuador“. In D. Chalmers et al. (eds) *The New Politics of Inequality in Latin America*, Oxford University Press, Oxford.

Webstránky

- Andean Community www.comunidadandina.org/endex.htm
- Cuba Solidarity Campaign www.cuba-solidarity.org
- Database of the Americas <http://pdba.georgetown.edu/history.html>
- Democratic Platform www.plataformademocratica.org/English/
- Landless Workers' Movement www.mstbrazil.org
- Latin America Solidarity Centre www.lasc.ie
- Latin American Network <http://lanic.utexas.edu/las.html>
- Nicaragua Solidarity Campaign www.nicaraguasc.org.uk
- Terra de Direitos www.terradedireitos.org.br
- Venezuela Solidarity Campaign www.venezuelasolidarity.org.uk
- Zapatista Army of National Liberation <http://zeztainternacional.ezln.org.mx>

12. Nová definícia utečenca

Anna Morvernová

Táto kapitola tvrdí, že v širšom kontexte európskych hraníc stratil Imigračný úrad Spojeného kráľovstva (UK) akékoľvek morálne opodstatnenie, ktoré možno kedysi mal. Pri bližšom skúmaní drobných zmien v jazyku úradov a legislatívy, týkajúcej sa utečencov, vzniká základná otázka, ktorou sa táto kapitola zaoberá: Čo sa to deje s ľudskými vzťahmi, ak sa o utečencoch, ale aj o občanoch v novej definícii uvažuje v rámci „konceptie hraníc“?

Posun v definíciách

„Podozrivá“ postava „uchádzača o azyl“ nahradila postavu „utečenca“ nielen v politických kruhoch, ale aj v povedomí verejnosti. Matthew Gibney si všimol, že častejšie používanie pojmu „uchádzač o azyl“ sa udialo na úkor pojmu „utečenec“ a malo negatívne politické dôsledky (Gibney, 2006). Tak ako „uchádzač o azyl“ nahradil výraz „utečenec“, tak dnes „žiadateľ“ nahradil „uchádzača o azyl“. Hoci pri prvej terminologickej zmene hrali kľúčovú úlohu médiá, najmä bulvárna tlač, za druhý posun je v prvom rade zodpovedná legislatíva. Zodpovedajúcu metamorfózu občanov v tomto novom legislatívnom a politickom prostredí so znalosťou vecí popísal Giorgio Agamben. Jeho analýza ukazuje, že utečenec sa stal „iba objektom konceptie hraníc“ (Agamben, 1994).

Kto bol utečenec?

Zmena zákonov transformovala utečenca z postavy, ktorá bola možno vnímaná ako niekto s morálnym nárokom vstúpiť do krajiny a ostať v nej, na postavu nežiaducu, ktorej vylúčenie a vyhodenie možno teraz zákonne dosiahnuť rôznymi prostriedkami. Uvažovanie Agambena na tému fungovania koncentračných táborov ponúka možnú metodológiu na vysvetlenie tejto zmeny:

„Správna otázka, týkajúca sa hrôz spáchaných v koncentračných táboroch, preto nie je tá, ktorá sa pokrytecky pýta, ako bolo možné dopustiť sa takých ohavností voči iným ľudským bytostiam; poctivejšie a predovšetkým užitočnejšie je pozorne skúmať, ako – teda na základe akých zákonných postupov a politických nástrojov – mohli byť ľudské bytosti dôkladne zbavené svojich práv až do takej miery, že akékoľvek konanie voči nim sa nepovažovalo za zločin“ (Agamben, 1994).

Tento na otázkach založený prístup kriticky posudzuje každú reakciu, ktorá sa pozastavuje nad ukrutnosťami; umožňuje však skúmať pravdu skrytú za neľudskými opatreniami, ktoré zbavujú ľudí ich práv. Tak vzniká šanca vidieť a robiť veci ináč. Dôraz na detailné skúmanie právnych a politických postupov, po ktorých volá Agamben vo svojej práci o fungovaní táborov smrti, sa stal inšpiráciou na túto analýzu zmien pri našom zaobchádzaní s utečencami.

Rozdiel medzi utečencom a všeobecným emigrantom alebo imigrantom je popísaný v medzinárodnom práve. Medzinárodná definícia utečenca sa nachádza v Ženevskej konvencii z roku 1951 a v neskoršom protokole z roku 1967. Konvenciu a protokol podpísalo 144 štátov, Spojené kráľovstvo pripojilo svoj podpis v roku 1954 a Írsko v roku 1956. Tieto dohody vznikli čiastočne ako morálna reakcia na utrpenie Židov, ktorí nedokázali nájsť útočisko pri úteku pred nacistami, ale súčasne reflektovali aj zahraničnopolitické ciele západoeurópskych štátov v 50. rokoch počas studenej vojny. Štáty podpísali konvenciu, aby získali politický kapitál ako krajiny pripravené poskytnúť útočisko ľuďom, ktorí utekali z komunistických štátov po skončení druhej svetovej vojny – podpis sa tak stal mixom morálnych a politických cieľov. Napriek štatútu konvencie o utečencoch ako „živého nástroja“ a jej priebežne sa vyvíjajúcej interpretácii právnikmi, ktorí neustále posúvali zákonné hranice kategórie utečenca, oficiálna medzinárodná definícia utečenca je stanovená užšie, ako sa všeobecne myslí. Ako poznamenáva Goodwin-Gill, verejnosť do tejto kategórie pravdepodobne zahŕňa všetkých, ktorí utekajú pred útlakom, ohrozením života či slobody, prenasledovaním, nedostatkom, biedou, vojnou či občianskymi nepokojmi a pred prírodnými katastrofami ako zemetrasenie, povodne, suchá a hladomor (Goodwin-Gill a McAdam, 2007). Zákon rozlišuje medzi rozličnými druhmi migrantov a konvencia o utečencoch, už od svojho vzniku poznačená politickými zámermi štátov, naďalej privileguje osoby, ktoré utekajú z občianskych a politických dôvodov, čo je samo osebe sporné. Medzinárodné právo vytvorilo zákonnú postavu utečenca a napriek obmedzeniam poskytlo tým, ktorí utekali na Západ, morálnu auru, odvodenú z kolektívneho názoru európskych štátov, že je správne poskytnúť útočisko tým, ktorí musia utekať.

Od „utečenca“ k „uchádzačovi o azyl“

Gibney tvrdí, že „nástup uchádzača o azyl“ a „pád utečenca“ išli ruka v ruke. Podľa zákona jediný rozdiel medzi „uchádzačom o azyl“ a „utečencom“ spočíva v tom, že uchádzač o azyl požiadal o štatút utečenca a čaká na rozhodnutie, zatiaľ čo utečenec je osoba, ktorá už získala súhlas ku svojej žiadosti o azyl a bol jej udelený plný štatút utečenca (v praxi to znamená, že osoba môže zostať v Spojenom kráľovstve päť rokov). Ale pochybná postava nemorálneho, nehodného „uchádzača o azyl“ nahradila v povedomí verejnosti a najmä v bulvárnej tlači morálnu a pozitívne vnímanú postavu „utečenca“ – a to nielen v Spojenom kráľovstve, ale v celej Európe. Dokonca aj údajne liberálne noviny si myslia, že právo utečencov zostať v krajine nie je nemenne dané, toto právo by si mali zaslúžiť. Článok v denníku Independent napríklad píše:

„Fanatici hovoria sami proti sebe... keď tvrdia, že tí, čo sa uchádzajú o politický azyl sú „v skutočnosti“ ekonomickí migranti, ktorí idú za lepšími podmienkami, alebo že „nám zoberú prácu“. Ak sa dokážu zlepšiť a tvrdo pracovať, alebo vytvoriť pracovné príležitosti pre iných, mali by sme nájsť spôsob, ako ich vpustiť do krajiny“ (Independent, 11. februára 2000).

Odkaz pre migrantov spočíva v tom, že nestačí iba jednoducho žiadať o útočisko; uchádzač o azyl by sa vlastne mal usilovať včleniť do ekonomického systému, „zlepšiť sa“, „tvrdo pracovať“ a „vytvoriť prácu pre iných“. Táto nová rétorika „uchádzačov o azyl“ paušálne charakterizuje ako „parazitov sociálneho systému berúcich prácu domácim, ktorí sú bezpečnostným rizikom, zneužívajú veľkorysosť hostiteľského štátu a dokonca aj zabíjajú labute“ (Gibney, 2006).

Od „uchádzača o azyl“ k „žadateľovi“

Po „uchádzačovi o azyl“ prichádza ešte znevažujúcejšia a pohrdavejšia charakteristika utečenca. Teraz sa stáva „žadateľom“, čo je nový výtvar legislatívy. K veľkým legislatívnym inováciám nedávneho obdobia, ktoré riešia definíciu utečenectva v Spojenom kráľovstve, patrí Zákon o azyle a imigrácii (zaobchádzanie so žiadateľmi, atď.) z roku 2004, ktorý vpísal do zákona (a teda poskytol úradné odobrenie) mnohým negatívnym predstavám o „uchádzačovi o azyl“. Zákon dáva oficiálne do súvisu požadovanie azylu a kriminalitu, jeho prvá časť vytvára celý rad nových priestupkov, rozširuje trestné činy v súvislosti s „pomocou pri nezákonnej imigrácii“ a s priestupkami pri vstupe do UK bez potrebnej dokumentácie. Zákon takisto klasifikuje pojem „uchádzača o azyl“ ako „iné“, pričom 19. článok obmedzuje právo britských občanov uzatvárať manželstvá s imigrantmi a cudzími štátnymi príslušníkmi. Vyžaduje, aby si budúci manžel/manželka či partner podal drahú žiadosť o súhlas na ministerstvo vnútra. Britský vládny kabinet tvrdil, že tieto zákony majú zabrániť fingovaným manželstvám, tento argument však jasne odmietla prvá žena na Najvyššom odvolacom súde, ktorá povedala:

„Existuje veľa šťastných manželstiev, kde manželia nežijú spolu a ešte viac takých, ktoré nemajú spoločné deti. A takisto nie všetky takzvané „fingované“ manželstvá sa uzatvárajú s „nekalým úmyslom“; vystihol to Lord Simon of Glaisdale, ktorý použil historickú paralelu: „Auden sa oženil s dcérou veľkého nemeckého spisovateľa Thomasa Manna, aby jej uľahčil útek pred perzekúciou v nacistickom Nemecku“.³

Článok 8 zákona definuje rôzne formy správania, ktoré poškodzujú dôveryhodnosť uchádzača o azyl – napríklad: „...ak bez rozumného vysvetlenia odmietne odpovedať na otázku, ktorú mu položí úradná osoba“. Tieto články vniesli do imigračnej legislatívy novú úroveň cynizmu, potvrdili v zákone mýtus o „uchádzačovi o azyl“ ako „podvodníkovi“ – ako o niekom, s kým treba aj na súde automaticky zaobchádzať ako s podozrivým a s nedôverou namiesto toho, aby bol vítaný s otvorenou myslou. Imigrační úradníci majú možnosť detailne sledovať správanie a činy každého jednotlivca a všetko, čo naznačuje odklon od vládou predpísaných postupov, sa kriminalizuje. Napríklad článok 35 zákona z roku 2004, ktorý hovorí o „kooperácii“ pri „deportácii“ stanoví, že minister vlády môže od osoby, ktorá sa podrobuje imigračnej kontrole, požadovať, aby:

- (a) poskytla ministrom, alebo ktorejkoľvek inej úradnej osobe informácie, alebo dokumenty;
- (b) prijala informácie, alebo dokumenty;
- (c) poskytla odtlačky prstov, súhlasila s fotografovaním, poskytla informácie, alebo súhlasila s procesom zaznamenávania informácie o vonkajších telesných charakteristikách (najmä vrátane vlastností dúhovky či iných častí oka);
- (d) umožnila vyhotoviť, alebo súhlasila so spoluprácou pri vyhotovení žiadosti, určenej osobe konajúcej v zastúpení vlády iného štátu ako Spojené kráľovstvo;
- (e) spolupracovala pri procese, ktorý určí druh žiadosti;
- (f) vyplnila dotazník presne a úplne;
- (g) dostavila sa na pohovor a odpovedala na otázky presne a úplne;
- (h) dohovorela si termín pohovoru.

Nesplnenie hociktorého z týchto bodov je trestný čin, za ktorý hrozí až dvojročné väzenie.

Táto represívna legislatíva existuje súbežne s ďalšími opatreniami, ktoré majú odradiť ľudí, aby žiadali v Spojenom kráľovstve o azyl. Tie opisuje Gibney. Obsahujú sankcie proti leteckým spoločnostiam, lodiam, vodičom nákladných áut a iným za prevoz pasažierov bez dokumentov, nový vízový režim a stále reštriktívnejšie systémy pracovných povolení. To všetko znižuje šance utečencov a iných migrantov dostať sa do Spojeného kráľovstva (Gibney, 2006). Ak sa im predsa len podarí dostať sa tam, mnohých kandidátov na utečencov čaká bieda, alebo ich bez časového ohraničenia zadržávajú v internačných strediskách pre imigrantov v Škótsku alebo Anglicku. Zadržávanie či väznenie imigrantov má dnes

³ V čase, keď vznikol tento text, pripravovala britská vláda nový návrh zákona o imigrácii a občianstve. Bol uverejnený v júli 2008 a svoje ciele deklaruje ako „silné hranice, selektívna migrácia, opatrenia, aby novopričodzí mali možnosť zaslúžiť si právo ostať, dodržiavanie pravidiel, riešenie možných lokálnych dôsledkov“ (pozri webstránku UK Border Agency).

rastúci trend v celej Európe. Podľa zákonov o prisťahovalectve môže príslušná úradná osoba kedykoľvek zadržať uchádzača o azyl, pričom neexistuje časové ohraničenie ani automatické a nezávislé vyšetrenie dôvodov zadržania. Zadržaných imigrantov umiestňujú na policajných staniciach, vo väzeniach a v internačných strediskách. V týchto strediskách zaznamenali v poslednom čase aj mnoho úmrtí – pred násilnou deportáciou do krajiny, odkiaľ prišli, dali utečenci prednosť samovražde (Medical Justice, nedatované). Napriek evidentnému zúfalstvu ľudí, ktorí sú zadržávaní a čaká ich deportácia, vlády v Spojenom kráľovstve a iných európskych krajinách naďalej otvorene presadzujú posilnenie týchto neľudských opatrení. Britská hraničná agentúra (Border Agency) napríklad ohlásila plány na „značné rozšírenie britských internačných stredísk“ a chváli sa, že počty azylantov sú najnižšie za posledných štrnásť rokov, pričom každých osem minút je deportovaná jedna osoba (UK Border Agency 2008a).

„Utečenec“ zvykol prichádzať legitímne a podporoval ho morálny duch konvencie, zatiaľ čo „uchádzač o azyl“ je vnímaný ako vlamač, takmer zločinec a hľadá sa naňho s pochybnosťami o dôvodoch jeho úteku z rodnej krajiny. Tento terminologický posun sa prejavil aj v názorovom posune tých, ktorých britský imigračný minister bizarne označuje ako „pôvodné obyvateľstvo“. Ak predtým mohli britskí občania cítiť morálnu prevahu ako strážcovia občianskych a politických práv, ako hostitelia s veľkým srdcom, dnes ich tlačia do polohy cynikov s predsudkami, ktorí prišielcov vonkoncom nevitajú – stali sa strážcami pevnosti.

Od „žiadateľa“ ku „konceptii hraníc“

Pri konfrontácii s mýtickou postavou „uchádzača o azyl“, v médiách striedavo opisovanou ako zločinec, podvodník a podobne, by bolo možné minimálne spochybniť tieto mýty a citovať naše vlastné skúsenosti pri nadväzovaní priateľstiev s utečencami alebo pri poradenstve. Ale len čo tieto mýty dostali v zákone a v praxi pečať oficiálnosti, „žiadateľ“ nahradil oboch predošlých: „utečenca“ aj „uchádzača o azyl“. Akékoľvek úsilie uvítať ďalších obmedzuje stále byrokratickejši, militaristickejší a nehumánny proces „pohraničnej kontroly“, ktorá čerpá svoje opodstatnenie z vízií ohrozenia, bezpečnosti a exklúzie – a nie z ideálov humanity, morálnosti a spolupráce.

Príklady z európskych krajín ukazujú, že defenzívne procesy pohraničných kontrol sú podporované stále dotieravejšími, násilnými alebo automatizovanými a militaristickými opatreniami na kontrolu pohybu utečencov. V Spojenom kráľovstve utrpeli imigranti pri tranzite z internačného tábora „...zranenia z pút na rukách, vrátane opuchu a tržných rán na zápästí, čo v niektorých prípadoch viedlo k trvalým poškodeniam nervov, podliatiny, bolesti hlavy/krku/chrbta, rezné rany, krvácanie, zlomeniny, vyklbenia, poškodenia orgánov, psychické otrasy a úmyselné samopoškodzovanie“ (Wistrich, Arnold a Ginn, 2008). Vo Švajčiarsku parlament nedávno schválil používanie taserov (elektrických paralyzéro) počas násilnej deportácie imigrantov (Statewatch, 2008). V Španielsku používa Guardia Civil, kombinovaná vojensko-policajná zložka, „integrovateľný systém vonkajšej ostrahy“ (SIVE), ktorá zabezpečuje morskú hranicu medzi Európou a Afrikou v oblasti Gibraltárskeho prielivu. Najmodernejšia technológia vyhľadáva plavidlá tak, aby ich mohli zastaviť skôr, ako sa priplavia k španielskym brehom. Systém teraz pokrýva celé pobrežie Andalúzie (Serraj, 2008).

Nemorálne sprísnenie utečeneckých zákonov a politiky by nebolo možné bez degradácie ľudských a politických vzťahov. Reakciu vlád na utečeneckú krízu nemožno charakterizovať inak ako nedostatok ľudskej a politickej angažovanosti. Bývalý britský minister pre národnosť, občianstvo a imigráciu na margo internácie detí imigrantov v Spojenom kráľovstve napríklad poznamenal:

„Nikto nechce internovať deti. Prečo sa to teda deje? Sám som otcom troch malých detí a môj motív je jednoduchý. Trvám na tom, aby sme ponechali rodiny pokope a netrhali ich... Smutným faktom však zostáva, že deti končia v našich internačných táboroch, pretože ich rodičia sa odmietajú vrátiť domov. ...niektorí rodičia násilným správaním fyzicky prerušia svoju cestu na letisko, dokonca ohrozujú pracovníkov letiska a hraničnej kontroly pred zrakmi svojich detí“ (Byrne, 2008).

Ministrove vyjadrenia o tom, ako spolupúti so zadržanými rodičmi-imigrantmi, ktorých čaká vyhodenie a ako mu ide o humánne a morálne riešenie, vyznievajú úplne falošne. Nechápe, či skôr nechce pochopiť rozdiely vo svojej rodičovskej situácii a situácii deportovaných imigrantov a obhajuje neľudské opatrenia pohraničnej kontroly a nútených deportácií, ktoré neberú ohľad na základné slobody obyčajných ľudí.

Záver: Od „konceptie hraníc“ k „ľudským bytostiam“?

Vo februári 2007 bolo lietadlo spoločnosti XL Airways použité na vyhodenie asi 40 osôb do Konžskej demokratickej republiky. Bolo súčasťou deportačnej operácie vlády Spojeného kráľovstva s názvom „Operácia Castor“. V októbri 2007 po stretnutí s protestujúcimi vydala spoločnosť XL Airways verejné vyhlásenie, že sa už nebude naďalej zúčastňovať na nútenej deportácii neúspešných uchádzačov o azyl:

„Spolu s ďalšími leteckými spoločnosťami sme mali zmluvu s vládou na viacero letov. V rámci tejto zmluvy sme vo februári podnikli let do Konga, neuvedomovali sme si však politické dimenzie celej operácie. Náš výkonný riaditeľ (Phillip Wyatt) všetkým zainteresovaným stranám jasne oznámil, že žiadne ďalšie lety tohto druhu už prevádzkovať nebudeme... V tejto otázke nie sme neutrálni a sympatizujeme so všetkými vykorenenými osobami sveta, z toho vyplýva aj naše rozhodnutie“ (Verkaik, 2007),

V ostrom kontraste s týmto vyjadrením solidarity je vykázanie všetkých cestujúcich ekonomickej triedy z letu spoločnosti British Airways do Lagosu, pretože protestovali proti násilnej deportácii zúfalého muža na palube ich lietadla. Bol to desivý predobraz zaobchádzania s utečencami a občanmi, ku ktorému príde, ak bude štát naďalej udržiavať túto úroveň kontroly, ktorá v úradnom jazyku premení všetkých ľudí na otázku „konceptie hraníc“ (Agamben). Robert Fisk to veľmi zdržanlivo charakterizuje takto: „Vo veledôležitom procese vyhodenia muža bez papierov sa normálni pasažieri stali „rušivým faktorom“, ktorý zvládnuť a kontrolovať bolo príliš náročné“ (Fisk, 2008). Možno si želať lepšiu ilustráciu fungovania „radikálneho zla“ filozofky Hannah Arendtovej, v ktorom sa ľudia stávajú prebytočnými? Arendtová napísala:

„Radikálne zlo sa zjavilo v súvislosti so systémom, v ktorom sa všetky ľudské bytosti stali rovnako prebytočné. Manipulátori tohto systému veria vo vlastnú prebytočnosť rovnako ako v prebytočnosť všetkých ostatných... Politické, sociálne a ekonomické udalosti všade prebiehajú v tichej konšpirácii s totalitnými nástrojmi, ktoré majú urobiť ľudí prebytočnými (Arendtová, 1973).

Všetci pasažieri daného letu boli označení za zbytočných, keď sa veci ujala pohraničná kontrola – pravda až na toho jedného, ktorý mal byť odstránený z územia, pretože podľa ich pravidiel už bol prebytočný a bolo potrebné ho odsunúť.

„Hranica“ a nie ľudia sa stala ústredným pojmom úradného jazyka v Spojenom kráľovstve. Oddelenie ministerstva vnútra zodpovedné za imigráciu vo veľmi krátkom čase menilo svoj názov z „Direktoriátu pre imigráciu a národnosti Spojeného kráľovstva“ na „Pohraničnú a imigračnú agentúru Spojeného kráľovstva“ a nakoniec na „Pohraničnú agentúru Spojeného kráľovstva“. Podobne sa menil aj titul ministra: z „ministra štátu pre azyl a imigráciu“, cez „ministra štátu pre imigráciu, občianstvo a boj proti terorizmu“ až na „ministra štátu pre hranice a imigráciu“. Tieto zmeny názvov naznačujú posun strategického dôrazu z kontroly prisťahovalcov s akým-takým ohľadom na ľudské príbehy, cez politiku, ktorá kladie dôraz na bezpečnostnú agendu, až ku konečnej fáze čisto policajnej kontroly hraníc bez akéhokoľvek ohľadu na ľudí. Keď sa namiesto ľudských vzťahov prvoradou stane „pohraničná kontrola“, aj občanov, nielen utečencov budú vo zvýšenej miere podozrievať, že sú „kriminálnici“, „podvodníci“, alebo „iné“. Občania majú práva iba na základe svojej občianskej identity, ktorá sa v poslednom čase stáva predmetom zatriedovania a rozsiahlych zmien v politickom prístupe a legislatíve (UK Border Agency, 2008b). Nutnosť dokázať svoje občianstvo, aby ste mali nárok aspoň na svoje základné práva, ako napríklad na právo na slobodu, sa tak stáva požiadavkou štátu. Ako príklad možno uviesť nedávne rozsiahle zatknutia britských občanov, ktorí nemali pri sebe doklady a boli umiestnení do internačných táborov pre utečencov: Záťah (na zadržanie cudzích štátnych príslušníkov, ktorí majú byť vyhostení zo Spojeného kráľovstva) bol taký dôkladný, že sa v ňom ocitli aj britskí občania (HMIP, 2007). Naša identifikácia občanov sa tu spolieha na zber a kontrolu biometrických údajov o identite, na dôkaz o mieste narodenia alebo o zdedení občianstva. Tento projekt je už v plnom prúde, dokazuje to rýchly nárast zberu cestovných údajov každého druhu. Napríklad do palubných lístkov 50 000 pasažierov, ktorí nedávno prechádzali letiskom v Manchestri, boli zabudované identifikačné tagy s rádiovou frekvenciou (RFID), aby bolo možné aj naďalej zisťovať ich pohyb (Privacy International, 2007). A nový úradný jazyk hraničnej agentúry (Border Agency) označuje ľudí v Spojenom kráľovstve ako „terén s riadenou identitou“, kde „biometrické mapovanie“ zabezpečí, že „každá osoba má jedinou identitu“ (UK Border Agency, 2008b). Odvrhnutie utečencov odvolávkou na hranicu medzi občanom a „neobčanom“ – hranicu, ktorá sa už netýka fyzických hraníc krajiny, ale objavuje sa na „množstve nových miest... na otvorenom mori, na konzulátoch a letiskách v cudzine“ (Gibney), ale aj na úradoch sociálneho zabezpečenia, úradoch práce a matrikách po celom Spojenom kráľovstve – všade tam zbavujú utečencov všetkých tých práv, na ktoré má právo iba a len občan.

Agamben, ktorý súčasnosť nazýva obdobím „pred opätovným otvorením vyhladzovacích táborov v Európe“, nás nabáda „sponchybníť samotný princíp miesta narodenia a trojicu štát–národ–územie, ktorá je na tomto princípe založená“. Akákoľvek vízia zaradenia utečencov a iných migrantov do existujúcich zákonných a politických štruktúr – ktoré z nás všetkých robia jednotné, alebo proti sebe stojace identity – nie je dobrou alternatívou. Podľa Agambena nie je tento druh inklúzie taký humanistický, ako sa na prvý pohľad javí, nie je ani želateľný, pretože ľudskú bytosť nemožno zredukovať na občiansku alebo utečeneckú identitu. Identita nemôže byť skutočne ľudská v štruktúrach, ktoré sú budované tak, že zosilňujú túto opozíciu, nech sa tvária akokoľvek inkluzívne. Agamben vyvodzuje optimistický záver:

„Pokiaľ utečenec, zdanlivo okrajová postava, dokáže narušiť tradičnú trojicu štát–národ–územie, zaslúži si, aby bol považovaný nie za okrajovú, ale ústrednú postavu našich politických dejín... utečenec by mal byť považovaný za to, čím skutočne je, totiž za hraničnú kategóriu, ktorá radikálne naruší princípy národného štátu a otvorí cestu k prehodnoteniu kategórií, cestu, na ktorú je už najvyšší čas... Ľudské bytosti sú argos – totiž bytosti, ktoré nemožno definovať žiadnym, jedine správnym spôsobom – bytosti čistej potenciality, ktorú nemožno naplno vyčerpať žiadnou identitou či poslaním“ (Agamben, 1994).

Pri bližšom pohľade na súčasné legislatívne a politické štruktúry je výzvou dneška obnoviť ľudské vzťahy na základe územia bez hraníc, vytvoriť priestor, kde neplatí železná logika imigračnej kontroly, ktorá prináša hrozbu, že sa ktokoľvek z nás stane prebytočným z hľadiska „konceptie hraníc“. V prvom rade potrebujeme otvorenú myseľ, aby sme obnovili morálne územie, v ktorom nebudú mať miesto „limitované identity“ a kde neľudské hranice nahradíme skutočne ľudskými vzťahmi.

Bibliografia

- AGAMBEN, G. (1994): „We Refugees“, European Graduate School. www.egs.edu
- ARENDRT, H. (1973): *The Origins of Totalitarianism*, Harvest Books, Florida.
- BYRNE, L. (2008): „We are Trying to Find Alternatives“, *New Statesman*, September.
- FISK, R. (2008): „It’s Easy to be Snotty with an Airline so Haughty that it Regards its own Customers as an Inconvenience“, *Independent*, 26 April.
- GIBNEY, M. (2006): „‘A Thousand Little Guantamos’, Western States and Measures to Prevent the Arrival of Refugees“, in K.E. Tunstall (ed.) *Displacement, Asylum, Migration*, Oxford University Press, Oxford.
- GOODWIN-GILL, G. and McADAM, J. (2007): *The Refugee in International Law*, 3rd edn, Oxford University Press, Oxford.
- HMIP (2007): „Foreign National Prisoners: A Follow-up Report, January 2007“, HM Inspectorate of Prisons, London.
- Medical Justice (n. d.): „Suicides in Immigration Detention“. www.medicaljustice.org.uk/content/view/257/75/
- Privacy International (2007) : „Travel Surveillance“, December. www.privacyinternational.org

- SERRAJ, K. (2008) : „Au Coeur de la surveillance electronique européenne“. In *Le Courier de l'Atlas: Le Magazine du Maghreb en Europe*, September.
- Statewatch (2008): „Parliament Approves Use of Tasers in Deportations“, September.
- UK Border Agency (2008a): Press releases, 26 February and 19 May 2008. www.ukba.homeoffice.gov.uk
- UK Border Agency (2008b): „Identity Cards for Foreign Nationals: Pilot Process, April 2008–November 2008“. www.ukba.homeoffice.gov.uk
- VERKAIK, R. (2007): „Major Airline Refuses to Help with Forcible Removal of Immigrants“, *Independent*, 5 October.
- WISTRICH, H., ARNOLD, F. and GINN, E. (2008): „Outsourcing Abuse“. www.medicaljustice.org.uk

Webstránky

- Bail for Immigration Detainees (BID) www.biduk.org
- British Refugee Council www.refugeecouncil.org.uk
- Electronic Immigration Network www.ein.org.uk
- European Council on Refugees and Exiles www.ecre.org
- Medical Justice www.medicaljustice.org.uk
- Northern Ireland Community of Refugees and Asylum Seekers (NICRAS) www.nicras.org.uk
- Privacy International www.privacyinternational.org
- Refugee Action Group www.refugeeactiongroup.com
- Refworld www.unhcr.org/cgi-bin/texis/vtx/refworld/rwmain/
- Statewatch www.statewatch.org
- UK Border Agency www.ukba.homeoffice.gov.uk
- United Nations High Commissioner for Refugees www.unhcr.ch

13. Pochopiť a správne riešiť problém detskej práce

Madeleine Leonardová

V októbri 2007 uverejnil denník *Observer* reportáž o deťoch, ktoré v nelegálnych manufaktúrach v indickom Dillí šijú šaty pre The Gap, nadnárodnú textilnú firmu so sídlom v USA (McDougall, 2007). Príbeh sa dostal do titulok novín na celom svete a upozornil na fakt, že mnoho detí v rozvojových krajinách (ktoré v tejto kapitole budeme nazývať „krajiny väčšiny sveta“) ešte stále musí pracovať v podmienkach krutého vykorisťovania, pričom výsledky ich práce končia ako lacné výrobky pre spotrebiteľov vo väčšine bohatých krajín sveta. Reportáž konkrétne sledovala osudy Amitoša, desaťročného chlapca, ktorý už štyri mesiace pracuje 16 hodín denne – zadarmo. Spolu s ďalšími 40 deťmi ho do Dillí z rodnej dediny v chudobnej vidieckej oblasti priviedli muži, ktorí obchádzali dediny a hľadali detských robotníkov, či skôr otrokov. Muži zaplatili rodičom odmenu za sľub, že chlapec bude pre nich pracovať. Rodičov ubezpečili, že Amitošovi nebude trvať dlho, kým splatí tento dlh, ale po štyroch mesiacoch ešte nedostal žiadnu výplatu a musel pracovať v podmienkach, pripomínajúcich postavenie otroka. Táto forma detskej práce sa označuje ako „viazaná práca“ a OSN ju považuje za modernú formu otrokárstva. Napriek tomu, že medzinárodné právo takúto prácu zakazuje, organizácia Anti-Slavery International odhaduje, že desať až dvadsať miliónov ľudí na celom svete musí pracovať v systéme viazania dlhom. Okrem „viazacieho“ aspektu tohto príbehu, existencia detských robotníkov v Indii dokumentuje pretrvávajúcu neschopnosť indickej vlády monitorovať a účinne sa vysporiadať s problémom detskej práce. Indický zákon o zákaze a regulácii detskej práce z roku 1986 zakazuje zamestnávanie detí mladších ako 14 rokov v rizikových zamestnaniach, kam patrí aj práca v textilnom priemysle. Reportáž bola navyše uverejnená až potom, ako The Gap zaviedol

v roku 2004 striktný systém sociálneho auditu, zameraný práve na odstránenie detskej práce vo svojich výrobných podnikoch. Ako potom môžeme chcieť vykoreniť tento druh detskej práce? Podobné články často vyvolajú búrlivé reakcie a morálne pohoršenie v rozvinutých krajinách (ktoré v tejto kapitole budeme nazývať „krajiny menšinového sveta“) a typicky vyústia do bojkotu výrobkov, ktoré sú výsledkom detskej práce, alebo do bojkotu spoločnosti, ktorá je obvinená z využívania detskej práce.

Problém detskej práce je však komplexný jav, ktorý má viacero aspektov a stratégia bojkotu nemusí byť tým najlepším riešením. Okrem toho treba hneď na úvod zdôrazniť, že v krajinách väčšinového sveta deti pracujú v rôznych kontextoch, ale iba malá časť z nich je zamestnaná vo výrobe tovarov, ktoré napokon končia v globálnych obchodných reťazcoch. O'Donnell, van Doorslaer a Rosate (2002) odhadujú, že vyše 70% detí v krajinách väčšinového sveta pracuje v nejakom type rodinného podniku či priamo v domácnosti. Existuje teda riziko, že ak sa sústredíme iba na deti, ktoré sa zaoberajú výrobou tovarov na export, zredukujeme celú detskú prácu v krajinách väčšinového sveta na tieto formy a zanedbáme iné, významnejšie a často aj pozitívnejšie príklady ekonomickej aktivity detí. Tento fakt je potrebné mať na pamäti. V kapitole však budeme detailnejšie skúmať práve tento druh detskej práce, pretože sa o ňom najviac hovorí v médiách, a teda najviac ovplyvňuje verejnú mienku. Keď sa na celý problém pozrieme pod drobnohľadom, zistíme, že detskú prácu a cesty na jej riešenie obklopuje množstvo mýtov.

Začiatok kapitoly venujeme krátkemu prehľadu detskej práce. Na pochopenie a hľadanie možných riešení detskej práce potrebujeme poznať faktory ponuky a dopytu, týkajúce sa detskej práce – a tými sa budeme zaoberať v druhej časti kapitoly. V ďalšej časti sa budeme venovať deťom, ktoré pracujú na výrobe tovarov na export, pretože práve tento druh aktivít je dôvodom, že detská práca vyvoláva najväčšie rozhorčenie a morálne odsúdenie, pričom často vedie k výzvam, aby sa zakázali všetky formy detskej práce.

Kapitolu uzatvárame návrhmi, ktoré by riešili existenciu tohto druhu detskej práce, a súčasne zdôrazňujeme, že je dôležité, aby do analýz boli zahrnuté aj názory samotných detí, ktoré takúto prácu vykonávajú.

Rozšírenie detskej práce

Je ťažké získať presné štatistiky o detskej práci – a to z viacerých dôvodov. Niektoré deti vôbec nemajú záznam o narodení, sú to teda neviditeľní robotníci. Iné zas pracujú v neformálnom sektore, ich pracovná aktivita preto často nie je vôbec registrovaná. Dokonca aj v prípadoch, keď sa vedú záznamy, môžu byť štatistické merania predmetom rozličných subjektívnych interpretácií, pretože neexistuje všeobecná zhoda na definícii detskej práce. Medzinárodná organizácia práce (International Labour Organisation, ILO) je najdôležitejšou medzinárodnou organizáciou, ktorá zbiera štatistické údaje o deťoch v pracovnom procese. Podľa odhadov ILO je na celom svete približne 218 miliónov ekonomicky aktívnych detí, pričom asi 126 miliónov je zapojených do práce na rizikových pracoviskách (ILO, 2006). Štatistiky súčasne ukazujú, že detská práca jednoducho nie je iba fenomén krajín väčšinového sveta alebo prežitok z predkapitalistického obdobia. Prácu detí nachádzame na všetkých kontinentoch a vo všetkých regiónoch sveta. V čisto percentuálnom vyjadrení je

však v porovnaní s krajinami menšinového sveta detská práca častejšia v krajinách toho väčšinového; v menšinovom svete registrujeme iba 2% pracujúcich detí, v subsaharskej Afrike je to až 29%.

Napriek tomu, že zvyšok tejto kapitoly sa zaoberá detskou prácou v spoločnostiach väčšinového sveta, nemáme v úmysle dávať to do súvislostí s kultúrnymi rozdielmi medzi spoločnosťami väčšinového a menšinového sveta, skôr chceme poukázať na to, že nerovnosti v globálnom systéme, ktoré sú častou príčinou chudoby v krajinách väčšinového sveta, nútia niekedy rodičov v týchto spoločnostiach, aby do ekonomických aktivít zapájali aj svoje deti. ILO definuje detskú prácu ako „...prácu, ktorá pripravuje deti o detstvo, o možnosť rastu, o ich dôstojnosť a škodí ich telesnému a duševnému rozvoju“ (ILO, 2006). Táto veľmi široká definícia komplikuje zostavovanie komparatívnych štatistík o rozsahu detskej práce, pretože jednotlivé krajiny si samostatne určujú, čo sa hodnotí ako detská práca a ich rozdielne interpretácie sa nemusia zhodovať s medzinárodne uznávaným štandardom.

ILO zorganizovala v apríli 2008 stretnutie expertov na danú tému v Ženeve. Konštatovalo sa na ňom, že jednotlivé krajiny chápu pojem detskej práce rozlične a diskutovalo sa, či je možné, alebo dokonca želateľné, vytvoriť širokú, všeobecnú definíciu. Jednotliví diskutéri poukázali aj na to, že samotná terminológia môže byť kameňom úrazu – niektoré krajiny používajú termín „detská práca“, iné dávajú prednosť výrazom ako „pracujúce deti“ alebo „ekonomicky aktívne deti“. Tieto dva posledné termíny navádzajú k pozitívnejším interpretáciám, prvý termín má jasne negatívnu konotáciu. Používaná terminológia má takisto vplyv aj na to, že jednotlivé krajiny používajú rozdielne kritériá na stanovenie počtu pracujúcich detí a môže to ovplyvniť aj ich odpovede na otázku, ako vôbec riešiť problém detskej práce. Štatistiky o detskej práci treba preto vždy brať s rezervou a treba si uvedomiť, že jazyk, popisujúci detskú prácu, nikdy nie je neutrálny a sám osebe hneď od začiatku navodzuje pozitívne alebo negatívne asociácie. Ako konštatujú Ennew, Myers a Plateau, „povahu a druh prác, ktoré vykonávajú deti, a ich následky možno pochopiť iba pod podmienkou, že si uvedomíme rozličné významy pojmu „detská práca“, pričom každý z týchto významov podáva rozdielny popis jej povahy a stupňa jej rozšírenia“ (2003, s. 2). Experti ILO prišli k záveru, že jednoznačný koncepčný rámec je kriticky dôležitý, pretože upresňuje naše chápanie problému a možnosti jeho riešenia (ILO, 2008, s. 5).

Faktory ponuky a dopytu

Prečo vlastne deti pracujú a prečo zamestnávateľia používajú deti ako pracovnú silu? Odpovede na tieto otázky nám pomôžu uvedomiť si, že detská práca má mnoho tvárí a tie si vyžadujú odpovede na viacerých úrovniach. Jedným z najčastejších dôvodov, prečo deti pracujú, je chudoba rodín, v ktorých vyrastajú. Na druhej strane však zužovať dôvody každej detskej práce na faktor chudoby znamená nepochopiť kultúrny význam, ktorý má v špecifických spoločnostiach práca pre rodinu a celú komunitu. „Západná“ predstava závislého, nevinného a bezmocného dieťaťa nemá veľkú oporu v spoločnostiach, v ktorých je práca považovaná za podstatnú súčasť života, ktorá zvyšuje sebaúctu, prispieva k ekonomickej udržateľnosti domácnosti a komunity, učí základné pracovné zručnosti, ktoré môžu byť pre dieťa veľmi dôležité, keď dospeje. Preto je nenáležité vidieť detskú prácu iba optikou

úbohých detí zbavených rodiny a prostredia ich komunity. Isteže, chudoba môže byť najčastejším vysvetlením pri niektorých typoch skutočne vykorisťovateľskej detskej práce, s akou sa stretávame v krajinách väčšinového sveta. Napríklad, ako sme už spomenuli, v extrémnych prípadoch môžu byť deti použité ako pracovná sila v systéme viazanej práce. Rodičom sa vyplatí suma, ktorú majú deti odpracovať, ale zamestnávateľ sa už postará o to, aby dlh nebol nikdy splatený. V niektorých prípadoch rodičia, ktorí sú sami obeťami viazanej práce, nemajú inú možnosť splatiť vlastný dlh – jedine zaviazat' svoje deti na rovnakú prácu. Vo väčšine prípadov však rodičia, rodiny, domácnosti a komunity jednoducho potrebujú ďalší príjem, ktorý im zabezpečí práca detí.

Faktory ponuky a dopytu sú v konečnom dôsledku ovplyvňované procesmi globalizácie a fungovaním celého medzinárodného systému. Napríklad Medzinárodný menový fond (MMF) a Svetová banka vytvorili prostredníctvom svojich programov štrukturálnych zmien veľmi neisté podmienky pre mnoho domácností v krajinách väčšinového sveta. Tieto programy často znamenali drastické škrtky vo vládnych výdavkoch predovšetkým na sociálnu pomoc a vzdelávanie, zrušenie dotácií na základné tovary, devalváciu meny, zvýšenie zdanenia a liberalizáciu obchodnej výmeny, čo malo zvýšiť konkurencieschopnosť krajiny a produkciu, určenú na export. Zhoršenie ekonomickej situácie museli mnohé domácnosti riešiť zapojením ďalších členov rodiny, vrátane detí, do formálnej i neformálnej ekonomickej aktivity. Deti sú lacné, preto sú atraktívnou pracovnou silou a je po nich dopyt. Mnohé výrobné odvetvia, ktoré zamestnávajú deti, sú v konečnom dôsledku prepojené na nadnárodné korporácie, pôsobiace v krajinách väčšinového sveta. Tieto korporácie často umiestňujú na prácu náročné časti výrobného procesu do krajín väčšinového sveta, kde je pracovná sila lacnejšia, menej organizovaná a regulovaná. Tamajšie pobočky sa potom často obracajú na menších subdodávateľov, ktorí sa pokúšajú cenovo podliezť konkurenciu, a získavajú kontrakty zamestnávaním detských robotníkov. Konkurenčný boj je často ostrý. V segmente odevného priemyslu čelia multinacionálne firmy so sídlom v krajinách menšinového sveta tvrdej konkurencii z Číny, kde sa odevy vyrábajú v štátom vlastnených podnikoch. Na ich výrobky môže vláda určiť umelo nízke ceny, aby sa presadili na medzinárodnom trhu. Nespočetné množstvo subdodávateľských vzťahov, ktoré spájajú krajiny väčšinového a menšinového sveta, často vťahujú deti na trh práce – či už formálne, alebo neformálne.

Zapojenie detí do výroby tovarov na export

Deti, ktoré pracujú pri výrobe tovarov na export, dostávajú neprímeraný priestor v mediálnych príbehoch o nadmernom rozšírení detskej práce v krajinách väčšinového sveta. Často sa pritom vychádza z predpokladu, že práve toto je najrozšírenejšia forma detskej práce, a to napriek celému radu správ, ktoré odhadujú počet detí pracujúcich v exportnom sektore na menej ako 5% (Noguchi, 2002, s. 360). Na druhej strane je pravda, že odhadnúť počty pracujúcich v tomto sektore je ťažké, pretože mnoho výrobných operácií sa odohráva v neformálnom sektore a títo robotníci sú pre štatistiku neviditeľní. Štatistiky o tomto aspekte detskej práce treba preto brať s rezervou. V každom prípade je však jasne preukázané, že deti fungujú ako pracovná sila v širokej škále výrobných podnikov, ktoré produkujú celú

paletu tovarov, určených pre bohatšie krajiny menšinového sveta. Bequle a Boyden (1988) uvádzajú množstvo prípadových štúdií o deťoch, pracujúcich pri spracovaní koží v Egypte; v kameňolomoch a dokoch v Kolumbii; pri ryžovaní zlata v Peru; v textilnom priemysle na Filipínach; pri výrobe kobercov v Indii. Pracovné podmienky často nedosahujú ani minimálny štandard, mnoho detí musí pracovať v preplnených a nehygienických halách so zlým vetraním a slabým osvetlením. Pracovné operácie sú náročné, vyrába sa väčšinou ručne, chýba strojové zariadenie.

Pozrime sa podrobnejšie na situáciu v odevnom priemysle. Sancho-Liao (1994) odhaduje, že iba na Filipínach pracuje v odevnom priemysle okolo 4 miliónov dievčat vo veku 5 až 14 rokov. Tieto deti sú často zamestnávané bez riadnej zmluvy a dostávajú mzdy pod úrovňou minimálnej mzdy, stanovenej zákonom. Výroba kobercov v Indii je ďalší klasický prípad výrobného procesu, ktorý intenzívne využíva detskú prácu. Tento typ výroby, náročný na prácu a bez technologického vybavenia, aktívne vyhľadáva lacných pracovníkov a deti predstavujú ideálnu, lacnú a málo organizovanú pracovnú silu. Deti tu musia často dlhé hodiny sedieť v skrčenej polohe, čo im bráni v raste. Jemné chumáčky vlny im poškodzujú pľúca, farbivá a iné chemikálie, používané vo výrobnom procese, im často spôsobujú kožné problémy. Výskum, ktorý viedol Gulrajani v roku 1994 odhalil, že rodičia až 97% detí, ktoré tam pracovali, dostali jednorazovú sumu za poskytnutie detí na prácu. Deti mali za to pracovať až desať rokov bez mzdy, aby odpracovali sumu, ktorú dostali rodičia; 84% detí skúmaných v tejto štúdii pracovalo desať hodín denne, sedem dní v týždni, 365 dní v roku. Väčšina z nich zažila násilné zaobchádzanie a iné formy trestov, napríklad nemohli spať a nedostávali jesť. Deti môžu byť vtiahnuté do výroby na export aj ako členovia rodiny. Rodina sa môže podieľať na práci, ktorú vykonáva subdodávateľským spôsobom na základe vyrobených kusov, a aby dosiahla požadovanú kvantitu, zapája do práce všetkých členov rodiny. Deti môžu takisto pracovať na komerčnej poľnohospodárskej plantáži pri pestovaní plodín na export. Môžu byť súčasťou systému rodinnej práce, v ktorom je celá rodina zamestnaná ako sezónni brigádnici. Prechod z poľnohospodárskej výroby pre vlastnú potrebu na produkciu za účelom predaja, čo podporovali organizácie ako MMF a Svetová banka, mal za následok stratu obživy mnohých malých roľníkov, ktorých pôda bola určená na produkciu pre export. Tieto rodiny bez pôdy sa potom stali lacným zdrojom pracovnej sily pre poľnohospodársku produkciu na export. Pracovné podmienky sú často nebezpečné, deti sú denne vystavené škodlivým chemikáliám.

Tento krátky prehľad naznačuje, že detská práca sa v najvyššej miere využíva vo výrobných procesoch subdodávateľov. Lee-Wright (1990) poukazuje na to, že miestni zamestnávateľia sú kvôli konkurenčnej povahe globálnej ekonomiky často nútení spoliehať sa na malých subdodávateľov. Multinacionálnym korporáciám z krajín menšinového sveta to často umožňuje dištancovať sa od lokálnych praktík využívania detskej práce. Myrstad (1999) popisuje prípadovú štúdiu z Pakistanu, kde je v 325 továrňach na výrobu chirurgických nástrojov zamestnaných asi 50 000 ľudí. V týchto fabrikách nepracujú žiadne deti. Ale polotovary sa posielajú do dielní subdodávateľov v okolitých dedinách, kde sa nástroje leštia, vrtajú sa do nich otvory a montujú. V týchto dielniach pracujú už aj sedemročné deti. Potom sa hotové nástroje vracajú do továrne a exportujú sa do USA, Nemecka alebo Veľkej Británie. Myrstad prichádza k záveru, že „...kupujúci a importéri často monitorujú továrne,

z ktorých kupujú, ale tento monitoring už nesiahá ďalej k subdodávateľom“ (1999, s. 77). To znamená, že pochopiť a nájsť riešenie, ako zabrániť tomuto druhu detskej práce, si vyžaduje detailne preskúmať celý reťazec produkčného procesu.

Hoci faktory ponuky a dopytu, o ktorých bola reč v predchádzajúcej časti, môžu do istej miery vniesť svetlo do dôvodov detskej práce, Boyden, Ling a Myers (1998) varujú pred používaním tohto tradičného prístupu a tvrdia, že často odvádza pozornosť od rozdielnych účinkov práce na deti. Táto časť sa sústredila – hoci iba stručne – na niektoré negatívne faktory, súvisiace s prácou detí vo výrobe na export, schopnosť detí vysporiadať sa s takouto pracovnou záťažou je však rozdielna. Napríklad Boyden, Ling a Myers tvrdia, že odolnosť a zraniteľnosť nie sú rovnaké u každého, takže niektoré deti môžu byť odolnejšie a menej zraniteľné ako iné, ktoré vykonávajú tú istú prácu (ibid.). Takisto tvrdia, že pozornosť netreba venovať iba práci samotnej, ale aj podporným systémom, ktoré deti majú a ktoré môžu niektorým deťom pomôcť vysporiadať sa so svojím pracovným životom efektívnejšie ako iným. Ak sa práca dieťaťa cení v rodine alebo v komunite, môže to prispievať k pocitu vlastnej sebaúcty. Zraniteľnosť dieťaťa v práci teda často ovplyvňuje širší sociálny, ekonomický a kultúrny kontext, v ktorom sa nachádza. Z toho vyplýva záver, že univerzálne riešenia, aplikované na všetky deti, nemusia uspokojivo riešiť takýto komplexný problém. V ďalšej časti sa bude kapitola venovať riešeniam detskej práce.

Ako sa vysporiadať s detskou prácou:

Krátkodobé a dlhodobé riešenia

Existuje množstvo medzinárodných štruktúr a uznesení, ktoré sa zaoberajú detskou prácou. Konvencia OSN o právach dieťaťa (1999) v článku 32 hovorí o práve dieťaťa byť chránené pred ekonomickým vykorisťovaním. ILO vo svojej Konvencii č. 182 o najhorších formách detskej práce (označovanej ako C182) zdôrazňuje ako svoju prioritu potrebu odstrániť najhoršie formy detskej práce (podobné tým, o ktorých bola reč v tejto kapitole). C182 vstúpila do platnosti v novembri 2000 a do októbra 2002 ju ratifikovali tri štvrtiny členských štátov ILO. V 80-ročnej histórii tejto organizácie išlo o najrýchlejší ratifikačný proces vôbec (Noguchi, 2002, s. 355). ILO rozlišuje medzi najhoršími formami detskej práce „podľa definície“ a najhoršími formami „podľa podmienok“. Prvá verzia sa vzťahuje na pracovné podmienky, ktoré sú natoľko vykorisťovateľské či neprijateľné, že ich nemožno reformovať. Viazaná práca jednoznačne patrí do tejto kategórie (Bales, 2004).

Pracovné praktiky, ktoré sú definované ako najhoršia forma „podľa podmienok“, zahŕňajú širokú škálu aktivít, ktoré prebiehajú v nebezpečných podmienkach: napríklad ak sú deti vystavené hrubému zaobchádzaniu, ak majú príliš dlhý pracovný čas, pracujú s nebezpečnými chemikáliami, v nezdravom prostredí, alebo vo všeobecne ťažkých podmienkach. V tomto prípade sú však nebezpečné pracovné podmienky, nie samotná práca. Inými slovami, tu existuje možnosť nápravy. ILO síce správne venuje najväčšiu pozornosť najhorším formám detskej práce, ale celkovú politiku organizácie aj naďalej ovplyvňuje abolicionistický postoj. Jeho konečným, ale málo realistickým cieľom je dosiahnuť prijatie predchádzajúcej konvencie 138 z roku 1973, ktorá žiada štáty, aby zaviedli jasné pravidlá týkajúce sa minimálneho veku, odkedy smú deti pracovať. C182 požaduje od štátov, ktoré

ju ratifikovali, aby vytvorili adekvátne mechanizmy umožňujúce zákaz najhorších foriem detskej práce.

Podobne ako pri konvencii 138, často to vedie k tomu, že štáty schvália príslušné zákony, alebo prísnejšie dbajú na dodržiavanie existujúcich, týkajúcich sa zákazu práce detí. Standing však upozorňuje, že, „...ak nejaký jav nesmie podľa zákona existovať, ťažko možno niečo spraviť, aby sa to zlepšilo... Ak sa ich práca stala nelegálnou, v skutočnosti sa bezbrannosť takýchto detí ešte zvýšila“ (1982, s. 617). Potvrzuje to aj výskum, ktorý robil Woodhead (1998) na vzorke pracujúcich detí v Bangladéši, Etiópii, na Filipínach, v Salvádore, Guatemale a Nikaragve. Keď sa detí pýtal, čo by sa stalo, keby vláda schválila zákon, ktorý zakazuje deťom do 15 rokov pracovať, iba 28% z nich si myslelo, že by ony alebo ich rodiny mohli takýto zákon rešpektovať. Naopak, 65% vyhlásilo, že by nemali inú možnosť, len porušovať zákon. A keby sa inak nedalo, pracovali by ilegálne v čiernej ekonomike, kde sa zneužívanie detí odhaľuje ešte ťažšie. Z toho vyplýva, že k zákonným opatreniam treba pristupovať opatrne, pretože môžu mať nezamýšľané následky.

Už predtým sme konštatovali, že subdodávateľa sú hlavnou silou v sektoroch orientovaných na export. Subdodávateľské firmy sú často neformálne a nie sú registrované. Takisto majú zväčša krátku životnosť, usadia sa na jednom mieste a po krátkom čase ukončia činnosť, alebo sa premiestnia inde. Niektoré deti pracujú ako súčasť rodinnej jednotky – na vidieku alebo v meste – čo ešte viac komplikuje zisťovanie. Ak deti v mestách pracujú doma, sú prakticky mimo dosahu pracovnej inšpekcie. Vo vidieckych oblastiach subdodávateľa často zamestnávajú celé rodiny pri ošetrovaní a zbere úrody na export. Dospelých členov rodiny často zamestnávajú ako sezónnych robotníkov a rodiny v úsilí splniť požadovaný objem prác zase vyžadujú pomoc aj od svojich detí. V takých situáciách sa už subdodávateľ môže vyhnúť zodpovednosti za zamestnávanie detí. Iní subdodávateľa zamestnávajú deti priamo, nie ako členov rodiny.

Subdodávateľov často tlačí k zamestnávaniu detí skôr tvrdá konkurencia ako chamtivosť. Kolk a van Tulder zdôrazňujú, že pre malých subdodávateľov je:

„...zamestnávanie detí nevyhnutná súčasť stratégie znižovania nákladov a je životne dôležité na zvýšenie veľmi nízkych ziskových marží. A hoci takto dosiahnutá úspora nákladov tvorí relatívne malé percento konečnej ceny pre spotrebiteľa, využívanie detskej práce môže zdvojnásobiť malý príjem miestneho podnikateľa“ (2002, s. 293).

Existencia obrovského množstva malých subdodávateľov prakticky znemožňuje multinacionálnym korporáciám implementovať svoj firemný kódex, ktorý by garantoval, že na výrobnom procese sa deti nepodieľajú. The Gap sa riadi zásadou, že ak zistí využívanie detskej práce, tak dotyčný dodávateľ musí dieťa z pracoviska stiahnuť, musí mu poskytnúť prístup ku vzdelaniu, mzdu a súčasne sa zaručiť, že po dosiahnutí zákonného veku ho opäť zamestná. Splniť tieto podmienky by bolo pre dodávateľov evidentne veľmi drahé a účelom takýchto drakonických trestov je odstrániť ich od podobných praktík. V praxi však existencia veľkého a neprehľadného množstva subdodávateľov znemožňuje účinnú aplikáciu týchto zásad. Ale keby sa dodávateľa aj riadili týmito pravidlami a nezamestnávali deti, čo by to pravdepodobne prinieslo? Problém detskej práce by celkom určite nezmizol zo sveta,

pretože ekonomické podmienky danej spoločnosti by sa nezmenili. Kolk a van Tulder to charakterizujú takto:

„...na prvý pohľad by mal človek chuť tliekať striktným opatreniam na zákaz detskej práce. Zdanlivo je to logický dôsledok politiky veľkých korporácií, ktorú sa však zvyčajne rozhodnú aplikovať až po veľkom spoločenskom tlaku. Ale pri bližšom pohľade môže byť takáto politika „čistých rúk“ výrazne kontraproduktívna, pretože nerieši problém detskej práce ani hlbšie príčiny tohto javu“ (2002, s. 299).

Súčasťou „západného“ riešenia problému detskej práce je často bojkot tovarov vyrobených detskou prácou. V praxi to však celý problém skôr zostruje ako rieši. V niektorých prípadoch to môže viesť k celkovému úpadku daného výrobného sektoru, čo nevyhnutne prináša ďalšie zhoršenie situácie na trhu zamestnanosti. Logickým výsledkom takéhoto vývoja potom je, že tlak na prácu detí sa neznižuje, naopak – zvyšuje sa (Gulrajani, 1994).

Mnoho druhov detskej práce súvisí s chudobou rodičov. Niektorí pozorovatelia si preto myslia, že pozitívne riešenie problému detskej práce spočíva v implementácii makroekonomických opatrení, zameraných na odstránenie chudoby, vrátane programov na vytváranie a stabilizovanie pracovných príležitostí a príjmu dospelých. Zákaz distribúcie tovarov vyrábaných detskými robotníkmi môže mať aj vedľajší efekt – prinúti deti k iným druhom prác, kde sú vykorisťované ešte horším spôsobom. Namiesto odstránenia detskej práce teda takáto politika jednoducho presúva pracujúce deti do podobných, alebo ešte škodlivejších sektorov. Jeden z najčastejšie citovaných príkladov sa týka bojkotu textilných výrobkov v Bangladéši v roku 1996. Väčšina z približne 50 000 detí, ktoré takto prišli o prácu, skončila v boji o prežitie v zločineckých bandách alebo sa dala na prostitúciu (Guha-Khasnabis, Mehta a Agarwal, 1999). Ako to sformuloval Gulrajani, „...zákaz alebo bojkot z vonkajšieho prostredia nie sú všeliakom na problém detskej práce“ (1994, s. 211). Woodheadov výskum z roku 1999 okrem toho zistil, že mnoho dievčat, ktoré pracovali doma, paradoxne, túžilo po práci v odevnej fabrike. Platenú prácu v textilnej fabrike vnímali ako krok vpred v porovnaní s neplatenou prácou vo vlastnej alebo cudzích domácnostiach. Takisto si mysleli, že dostať zamestnanie vo fabrike znamená postup v spoločenskom postavení, a súčasne že tam získajú zručnosti, ktoré sa im v dospelosti zídu. To opäť sponchybňuje vhodnosť a účinnosť bojkotov pri pokusoch vysporiadať sa s detskou prácou. White o tom píše: „...každý bojkot alebo medzinárodné sankcie si musia v prvom rade vybrať správny cieľ; a po druhé, treba mať istotu, že s daným cieľom bude súhlasíť aj cieľová skupina, teda deti, ktorých sa to týka“ (1996, s. 825).

Za riešenie detskej práce sa často považuje vzdelanie. Argumentuje sa tým, že ak deti chodia do školy, tak to automaticky znižuje ich možnosť súčasne aj pracovať. Tieto zjednodušené súvislosti medzi školou a prácou sú však komplexnejšie – nie je možné postaviť jedno do protikladu s druhým. Napríklad zavedenie povinného základného vzdelania v krajinách menšinového sveta nedokázalo úplne skončiť s detskou prácou, skôr zmenilo hodiny, v ktorých boli deti k dispozícii na prácu. Pracovné povinnosti si museli rozvrhnúť tak, aby im nekolidovali s vyučovaním (Leonard, 2004). Napriek tomu väčšina pozorovateľov potvrdzuje, že vzdelanie je kľúčovou súčasťou iniciatív, ktoré majú potenciál

znižujú vykorisťovanie pracujúcich detí. Vzdelanie však musí byť finančne prístupné a správne orientované. Mnoho rodín si nemôže dovoliť posilať svoje deti do škôl. Aj takzvané „bezplatné“ vzdelanie vyžaduje rôzne druhy skrytých nákladov, vrátane učebníc, cestovania, obedov a tak ďalej. Veľa detí musí neraz prestať chodiť do školy a nájsť si prácu, aby si zarobili na seba či vylepšili rodinný rozpočet. Niekedy je druh poskytovaného vzdelania nevhodný z hľadiska konkrétneho prostredia, v ktorom dieťa žije, takže rodičia aj deti môžu považovať školu za zbytočnú, lebo im neposkytuje vedomosti a zručnosti, potrebné v ich každodennom živote. Ako zdôrazňujú Ennew, Myers a Plateau, „V mnohých krajinách sú školy pre chudobné deti také nekvalitné a naučia tak málo, že aj deti, ktoré by inak mali veľký záujem študovať, radšej odchádzajú a idú pracovať“ (2003, s. 3). Niektoré vzdelávacie systémy sa pokúšali nastoliť istý druh rovnováhy medzi školou a prácou zavedením školského režimu, ktorý rešpektuje požiadavky sezónnych prác, ale takéto iniciatívy neboli dotiahnuté do konca. Väčšina pracujúcich detí (77%), ktoré sa zúčastnili na Woodheadovom výskume v roku 1999, uprednostňovala kombináciu práce so školou. Z toho vyplýva, že riešenia detskej práce sa budú mňať účinkom, ak sa z debaty vynechajú tí, ktorých sa to najviac týka, totiž deti samotné. Názormi detí na svoj pracovný život a na možné riešenia problému sa zaoberá nasledujúca časť tejto kapitoly.

Počúvať hlas pracujúcich detí

Údaje o detskej práci často vychádzajú z kvantitatívnych údajov, ktoré v procese výskumu málokedy zohľadňujú názory detí samotných (Woodhead, 1999). Woodheadov výskum ukazuje, že deti považujú prácu za nevyhnutnú a potrebnú súčasť dospievania. Woodhead nevníma deti ako pasívne obeť pracovných praktík, ale presadzuje názor, že deti sú aktívne subjekty, ktoré „formujú svoj pracovný život a súčasne sú ním formované“ (1999, s. 29). Porozumieť detskej práci a nájsť tie správne riešenia nie je teda možné bez účasti detí, preto je potrebné pýtať sa ich, čo pre ne práca znamená a ako si predstavujú ochranu svojich záujmov a práv (Boyden, Ling a Myers, 1998). Keď sa pýtate detí na ich prácu, „...povedia vám veľmi jasne, že pracovať chcú a to posledné, čo by si želali, je, aby im „západniari“ zobrali živobytie zákonmi, ktoré by im zakazovali pracovať, alebo spotrebiteľským bojkotom ich výrobkov“ (Brazier, 1997, s. 9). Ako sme už spomenuli, keď v odevných fabrikách zakázali detskú prácu, pretože v USA schválili v roku 1993 tzv. Harkinov zákon, väčšina detí napokon skončila v ešte rizikovejších pracovných aktivitách.

Mnoho detí, s ktorými sa následne viedol pohovor, nedokázalo pochopiť, že prišli o prácu z humanitárnych dôvodov. Pre ne to totiž znamenalo, že museli prejsť na ešte vykorisťovateľskejší typ ekonomickej aktivity ako bola ich pôvodná práca v továrni (Alam 1997, s. 12). Po schválení Harkinovho zákona vznikli v mnohých krajinách väčšinového sveta organizácie pracujúcich detí, ktoré žiadali o právo na prácu. Ich hlavnou požiadavkou bolo, aby sa detská práca regulovala, nie zrušila. V novembri 1996 zorganizovali svoju prvú globálnu konferenciu v Indii, na ktorej predstavitelia pracujúcich detí z 33 krajín formulovali desať požiadaviek (vrátane práva na prácu) a vyhlásenia odsudzujúce bojkot tovarov vyrobených deťmi. Ich záverečná požiadavka znela: „Sme proti vykorisťovaniu v práci, sme však za dôstojnú prácu s pracovným časom prispôbeným tak, aby sme mali priestor na

vzdelanie a na voľnočasové aktivity“ (všetkých desať požiadaviek je uverejnených v *New Internationalist*, júl 1997, s. 25).

Liebel (2003) tvrdí, že vznik týchto hnutí naznačuje potenciál pracujúcich detí mať vlastný hlas, ktorý dokáže kompetentne argumentovať. Jeho výskum zistil, že najčastejšie sa opakujúca požiadavka zo strany detských predstaviteľov týchto organizácií je právo na prácu. Hoci deti uznávajú, že ich zamestnávateľa pravdepodobne vykorisťujú, napriek tomu tvrdia, že dobre zorganizovaná práca im poskytuje príležitosť osvojiť si základné zručnosti. Liebel (2003) prináša mnoho príbehov úspechu v situáciách, keď národné vlády a miestne úrady zapojili deti do rokovaní o detskej práci. Uvádza príklady z Nikaraguy a Senegalu, kde sa polícia začala slušnejšie správať k deťom, ktoré predávali tovar na uliciach, pretože akceptovali ich ekonomické aktivity a nezabraňovali im pracovať. V Peru pripravili mestské úrady zmluvy, ktoré dali „dôstojnú“ prácu deťom nad dvanásť rokov, hoci išlo o deti pod minimálnou vekovou hranicou, ktorú odporúča ILO. Tieto iniciatívy samy osebe sú samozrejme iba prvé kroky a zaoberajú sa len jedným špecifickým aspektom detskej práce; Liebel však vyvodzuje záver, že

„...detské organizácie svojou vlastnou „ekonomickou“ praxou dokazujú, že práca sa nemusí vždy rovnať vykorisťovaniu, že nie je nevyhnutne v rozpore s potrebami detí hrať a učiť sa, a že dokonca môže prispievať k rozvoju osobnosti dieťaťa“ (2003, s. 281).

V duchu týchto úvah sa jednoduché zákazy javia ako neadekvátne reakcie, pretože popierajú právo detí pracovať.

Záver

Detská práca by sa nemala redukovat' na problém, v ktorom existuje iba „za alebo proti“. Takáto jednoduchá dichotómia nedokáže postihnúť nespočetné množstvo situácií, v akých deti v krajinách väčšiny sveta pracujú a ani to, že ich práca je často kombináciou pozitívnych a negatívnych faktorov. Ennew, Myers a Plateau v tejto súvislosti zdôrazňujú: „Práca správneho druhu môže byť pre deti v mnohých prípadoch celkom prospešná... (môže prispieť) k sebaúcte, rozvoju ľudského potenciálu a poznávacích schopností, a dokonca aj k celkovému pocitu „šťastia“ a „spokojnosti“ (2003, s. 11–12). Samozrejme, do tejto kategórie nespadá každý druh práce a táto kapitola sa zameriava predovšetkým na jednu konkrétnu formu detskej práce – produkciu tovarov na export. V exportných sektoroch priemyslu však nachádza uplatnenie iba malé percento z celkového počtu pracujúcich detí, preto by sa dôležitosť, akú medzinárodné médiá pripisujú tomuto druhu práce, mohla zdať prekvapujúca.

Niektorí pozorovatelia tvrdia, že v pozadí kampaní, ktoré prichádzajú z krajín menšiny sveta, sú skryté motívy – tento typ detskej práce používajú ako argument na podporu ekonomického protekcionizmu. A hoci tento aspekt problému nie je predmetom našej kapitoly, bližšie skúmanie tohto menšinového typu detskej práce odhaľuje množstvo pomýlených predstáv o nej, vrátane navrhovaných riešení. Napríklad prílišný dôraz na vykorisťovateľský aspekt takejto práce môže prehliadať niektoré jej menej negatívne stránky. Jedno pracujúce dieťa sa takto vyjadrilo o svojej práci v peruánskych baniach:

„Chcem jasne povedať, že táto práca nie je vždy iba zlá. V baniach som nevidel iba vykoisťovanie. Boli tam dospelí, ktorí sa o nás naozaj starali. Zažili sme aj veselé chvíle, keď sme sa pretekali, kto vynesie viac rudy. Práca prinášala radosť“ (Swift 1997, s. 22).

Tento pohľad pridáva ďalší prvok do komplexu argumentov, týkajúcich sa detskej práce. Ako zdôrazňujú Invernizzi a Milne, vedie to k dosť nepohodlnému záveru, že „... vykoisťovateľská práca môže deťom priniesť vyšší príjem, lepšie príležitosti vzdelávať sa alebo neformálny tréning, ktorý zvyšuje neskoršie šance dieťaťa lepšie sa umiestniť na trhu práce“ (2002, s. 425).

Z toho vyplýva, že pochopiť a hľadať riešenia detskej práce je komplexná záležitosť. Často sa pritom účinkom mýňajú návrhy s dobrým úmyslom, ktoré volajú po úplnom zákaze detskej práce a bojkote výrobkov pochádzajúcich z detskej práce. Takéto iniciatívy problém neriešia, skôr naopak, zhoršujú ho. Pokiaľ sa nerealizujú plnohodnotné alternatívy, mohlo by odstránenie detí zo sveta práce viesť k tomu, že deti a aj ich rodiny sa dostanú do ešte horšej ekonomickej situácie a to by logicky malo neblahé dôsledky na ich momentálnu životnú úroveň a na ďalšie vyhliadky v živote. Mnoho detí v skutočnosti pracuje kvôli kultúrnym očakávaniam rodiny a celej komunity, že teraz i v budúcnosti budú ekonomicky prispievať k životnému štandardu svojej rodiny a spoločnosti. Úspešne sa vysporiadať s detskou prácou preto vyžaduje ekonomické, ale aj legislatívne riešenia.

Mnohí si myslia, že povinné školské vzdelanie je univerzálnym riešením detskej práce, samotné pracujúce deti sa však často domáhajú práva pracovať súbežne s právom chodiť do školy. Považujú za nesprávne stavať do nezmieriteľného protikladu prácu so vzdelávaním, ako ideálne riešenie a pokrok skôr vnímajú vzájomné dopĺňanie sa oboch aktivít. Návrhy riešení, ktoré zaznievajú z krajín menšinového sveta, sa zreteľne ukážu ako pomýlené a nepraktické, keď si v diskusiách o detskej práci vypočujeme aj hlasy detí samotných. Pracujúce deti vedia, že paušálne zákazy ich prinútiť, aby svoje ekonomické aktivity presunuli do neformálneho sektora, následkom čoho bude ešte ťažšie odhaliť zlé zaobchádzanie. Preto požadujú, aby mali v práci práva, nie ochranu pred prácou. Tvrdia, že skutočným problémom nie je odstránenie detskej práce, ale zmena podmienok, za akých prácu vykonávajú.

Aj bojkoty odmietajú ako neefektívne riešenia. Mnoho pracujúcich detí tvrdí, že takéto iniciatívy vonkoncom nechránia ich záujmy, naopak, vystavujú ich ešte vykoisťovateľskejším formám práce. Podľa Hilowitza by sa obchodné spoločnosti nemali profilovať v tom zmysle, že predávajú iba výrobky, ktoré nevznikli detskou prácou, ale „...*pozitívnejším opatrením by bola vísačka oznamujúca, že spoločnosť sa angažuje v prospech pracujúcich detí, zamestnaných v danom sektore, a tak zmierňuje niektoré škodlivé následky pre tieto deti a v niektorých prípadoch aj pre ich rodiny*“ (1997, s. 8). Svet, v ktorom by deti nemuseli pracovať, je ešte veľmi ďaleko. Či je taký svet možný, alebo dokonca želaný, je témou vášnivých diskusií. Ale vzhľadom na existenciu reálneho sveta pracujúcich detí by národné vlády a medzinárodné inštitúcie mali ďalej pokračovať v hľadaní ciest, ako zlepšiť životy týchto detí, a nie idealisticky predpokladať, že zákazy, bojkoty a povinné vzdelanie automaticky deti vylúčia z trhu práce.

Bibliografia

- ALAM, S. (1997): „Thank You, Mr Harkin, Sir“, *New Internationalist*, July, p.12–14.
- BALES, K. (2004): *Disposable People: New Slavery in the Global Economy*, University of California Press, Berkeley.
- BEQUELE, A. and BOYDEN, J. (1988): *Combating Child Labour*, International Labour Office, Geneva.
- BOYDEN, J., LING, B. and MYERS, W. (1998): *What Works for Working Children*, Radda Barnen and UNICEF, Sweden.
- BRAZIER, C. (1997): „Respite and Respect“, *New Internationalist*, July, p.7–10.
- ENNEW, J., MYERS, W. and PLATEAU, D. (2003): *The Meaning, Nature and Scope of Child Labour*, draft for the colloquium on „Combating Abusive Child Labour“, Iowa, July.
- GUHA-KHASNOBIS, B., MEHTA, P. and AGARWAL, M. (1999): „Seen but Not Heard? Dealing with Child Labour“, *Consumer Policy Review*, vol. 9, no. 4, p. 143–147.
- GULRAJANI, M. (1994): „Child Labour and the Export Sector in the Third World: A Case Study of the Indian Carpet Industry“, *Labour, Capital and Society*, vol. 27, no. 2, p. 192–214.
- HILLOWITZ, T. (1997): „Social Labelling to Combat Child Labour: Some Considerations“, *International Labour Review*, vol. 136, no. 2, p. 1–19.
- ILO (2006): *The End of Child Labour with Reach*, International Labour Organisation, Geneva.
- ILO (2008): *Report of the Meeting of Experts on Labour Statistics*, 1–10 April, International Labour Organisation, Geneva.
- INVERNIZZI, A. and MILNE, B. (2002): „Are Children Entitled to Contribute to International Policy Making? A critical view of children’s participation in the international campaign for the elimination of child labour“, *International Journal of Children’s Rights*, vol. 10, p. 403–431.
- KOLK, K. and van TULDER, R. (2002): „Child Labour and Multinational Conduct: A Comparison of International Business and Stakeholder Codes“, *Journal of Business Ethics*, vol. 36, no. 3, p. 291–302.
- LEE-WRIGHT, P. (1990): *Child Slaves*, Earthscan Publications, London. Leonard, M. (2004) „Children’s Views on Children’s Right to Work“, *Childhood: A Global Journal of Child Research*, vol. 11, no. 1, p. 73–89.
- LIEBEL, M. (2003): „Working Children as Social Subjects: The Contribution of Working Children’s Organisations to Social Transformations“, *Childhood*, vol.10, no. 3, p. 265–85.
- McDOUGALOVÁ, D. (2007): „Child Sweat Shop Shame Threatens Gap’s Ethical Image“, *Observer*, 28 October.
- MYRSTAD, G. (1999): „What can Trade Unions Do to Combat Child Labour?“ *Childhood*, vol. 6, no. 1, p. 75–88.
- NOGUCHI, Y. (2002): „ILO Convention No.182 on the Worst Forms of Child Labour and the Convention on the Rights of the Child“, *International Journal of Children’s Rights*, vol. 19, p. 335–369.
- O’DONNELL, O., van DOORSLAER, E. and ROSATE, F. (2002): *Child Labour and Health: Evidence and Research Issues*, ILO/UNICEF/World Bank, Understanding Children’s Work Project, Florence.
- SANCHO-LIAO, N. (1994): „Child Labour in the Philippines: Exploitation in the Process of Globalization of the Economy“, *Labour, Capital and Society*, vol. 27, no. 2, p. 270–281.

- STANDING, G. (1982): „State Policy and Child Labour: Accumulation versus Legitimation?“
Development and Change, vol. 13, no. 3, p. 611–631.
- SWIFT, A. (1997): „Let us Work“, *New Internationalist*, July, p. 21–23.
- WHITE, B. (1996) „Globalisation and the Child Labour Problem“, *Journal of International Development*, vol. 8, no. 6, p. 829–839.
- WOODHEAD, M. (1998): *Children’s Perspectives on their Working Lives*, Radda Barnen, Stockholm.
- WOODHEAD, M. (1999): „Combating Child Labour: Listening to What the Children Say“, *Childhood*, vol. 6, no. 1, p. 27–49.

Webstránky

- Anti-Slavery Organisation www.antislavery.org/homepage/antislavery/childlabour.htm
- Child Labor India www.childlabor.in
- Child Labor Photo Project www.childlaborphotoproject.org
- Child Watch www.childwatch.uio.no
- ECLT www.eclt.org
- Human Rights Watch www.hrw.org
- ILO www.ilo.org/global/Themes/Child_Labour/lang-en/index.htm
- International Research on Working Children www.childlabour.net
- Save the Children www.savethechildren.org.uk
- Stop Child Labor Coalition www.stopchildlabor.org
- UNICEF www.unicef.org

14. Rozvojové vzdelávanie ako hybná sila zmeny: Teória a prax

Stephen McCloskey

Koniec studenej vojny v roku 1989 predznamenal obdobie do veľkej miery charakterizované rýchlym nástupom globalizácie, voľným pohybom tovarov a služieb a akumuláciou stále väčšej moci a bohatstva v rukách nadnárodných korporácií (TNC). Zdanlivá porážka štátom riadenej ekonomiky víťaznou kapitalistickou ideou však počas nového obdobia prosperity, ktorej motorom bol obchod, neznamenala „vietor do všetkých plachiet“. Veľa chudobných krajín aj naďalej zaznamenávalo nízke hodnoty hospodárskeho rastu a ostávalo na okraji ekonomického systému, ktorý v posledných dvoch desaťročiach charakterizoval globálny pohyb peňazí a tovarov. Nedostatky a zlyhania dnešnej globalizácie zobrala v roku 2000 na vedomie aj Organizácia spojených národov (OSN) a sformulovala Miléniové ciele rozvoja (MDG). Ich hlavným cieľom bolo „na polovicu znížiť počet ľudí, žijúcich z menej ako jedného dolára denne“ (www.un.org/millenniumgoals). Tieto ciele nám dokazujú, že globálna chudoba dodnes zostala nevyriešeným problémom – najmä v rozvojových krajinách.

Rozvojové vzdelávanie (RV) je koncept, ktorý vznikol v 70. rokoch minulého storočia na základe praktických skúseností misionárov a rozvojových organizácií v rozvojovom svete. Kládie si za cieľ prispievať k odstráneniu chudoby prostredníctvom lepšieho porozumenia príčin nerovnosti a nespravodlivosti či už na lokálnej alebo medzinárodnej úrovni. RV si udržalo svoj význam aj v období po skončení studenej vojny, pretože sa zameralo na kritickú analýzu globálnej chudoby a iniciovalo informačné kampane na pomoc rozvoju v chudobných krajinách. Potreba RV ešte viac vzrástla v súčasnom období globálnej recesie, ktorá by v konečnom dôsledku mohla negatívne ovplyvniť toky pomoci pre rozvojové krajiny a znížiť objem obchodnej výmeny medzi globálnym Severom a Juhom.

Finančná kríza vyvolala nové otázky a spochybnila základné princípy, na ktorých stála ideológia voľného trhu. Práve tieto princípy obhajovali hospodársky najsilnejšie krajiny sveta ako východisko pre rast a rozvoj. Keď sa neregulované finančné inštitúcie začali rúcať a nákaza trhovej neistoty sa preliala aj do ďalších sektorov ekonomiky, stále viac silneli hlasy volajúce po verejnej diskusii o tom, ako nastaviť a riešiť rozvoj. Rozvojové vzdelávanie môže túto verejnú diskusiu podporiť a poskytnúť znalosti, hodnoty, skúsenosti a konkrétne činy týkajúce sa zásadných problémov, ktoré majú vplyv na naše životy. Výsledky činnosti RV získavajú stále väčšiu dôležitosť v období, keď sa zmeny spotrebiteľského správania smerom k trvalo udržateľnému spôsobu života a spoločenskej aktivite, k rovnosti a spravodlivosti stali hlavným prúdom, a nie iba výberovou zložkou súčasnej spoločnosti.

Táto kapitola skúma teóriu a prax rozvojového vzdelávania, vrátane jeho charakteristického a radikálneho modelu výučby. Hodnotí príspevok RV v sektoroch formálneho, neformálneho a terciárneho vzdelávania a hovorí o možnostiach merať reálny vplyv tejto práce. Takisto dáva prehľad o politickom prostredí, v ktorom rozvojoví aktivisti pôsobia – predovšetkým v Británii a Írsku – a zamýšľa sa nad vzťahom medzi RV a environmentálnym vzdelávaním (EV) v rámci vzdelávania pre trvalo udržateľný rozvoj (Education for Sustainable Development, ESD). Na úvod sa kapitola zaoberá niektorými definíciami RV, potom sa sústreďuje na filozofiu vzdelávania ako ju chápal Paulo Freire, pretože práve tá tvorí teoretický základ súčasnej praxe.

Definície rozvojového vzdelávania

Definovať rozvojové vzdelávanie nie je jednoduché, pretože je potrebné zachytiť celú škálu komponentov, ktoré obsahuje tento široký a ďalekosiahly pedagogický proces. Zameriame sa napríklad na metodiku (aktívny a participatívny pedagogický proces), na sociálne a ekonomické otázky, ktorým sa venuje (obchod, pomoc, konflikt...), princípy, ktoré žiakom hlása (tolerancia, rešpekt, kultúrna identita), konečný výsledok, o ktorý mu ide (sociálna spravodlivosť a rovnosť), spoločenské vzťahy, ktoré skúma (chudobní verzus bohatí, rozvinuté verzus rozvojové krajiny), vzdelávacie sektory v ktorých pôsobí (dospelí, školy, mládežnícke skupiny a ďalšie), alebo na nástroje, ktoré pritom používa (učebné pomôcky, praktický tréning, informačné technológie). Problém sa ešte komplikuje nejednotnou terminológiou, ktorú používajú učitelia v metodike, obsahu alebo procese výuky RV. Alternatívne názvy sú napríklad globálna dimenzia, globálne vzdelávanie, vzdelávanie pre trvalo udržateľný rozvoj, rozvojové štúdiá alebo zvyšovanie informovanosti v oblasti rozvoja (development awareness). Niektorí predstavitelia RV však nesúhlasia s pokusmi o definíciu a tvrdia, že akákoľvek definícia môže byť kontraproduktívna – nevyhnutne totiž obmedzuje oblasť pôsobenia RV, prípadne ho fixuje v nejakom konkrétnom bode dejín, hoci ide o dynamický, neustále sa meniaci proces.

Názor, že definície majú obmedzujúci charakter, je možné akceptovať; napriek tomu je potrebné vymedziť aspoň hlavné parametre aktivít RV a objasniť jeho základné ciele. Bežne sa používa definícia, ktorú formulovala OSN. Tá hovorí, že rozvojové vzdelávanie

„...sa zaoberá témami ľudských práv, ľudskej dôstojnosti, spoliehania sa na vlastné sily a sociálnej spravodlivosti v rozvojových i rozvinutých krajinách. Angažuje sa v otázkach príčin nízkeho stupňa rozvoja a podporuje informovanosť vo všetkých veciach, ktoré sa týkajú rozvoja, akým spôsobom sa krajiny usilujú o rozvoj a skúma prečo a ako je možné dosiahnuť nový medzinárodný ekonomický a sociálny poriadok“ (Osler, 1994, s. 51).

Asociácia pre rozvojové vzdelávanie (The Development Education Association, DEA), organizácia, ktorá zastrešuje všetky organizácie RV v Spojenom kráľovstve (UK) hovorí, že RV:

- skúma vzťahy medzi ľuďmi žijúcimi v „rozvinutých“ krajinách Severu a v „rozvojových“ krajinách globálneho Juhu, aby tak všetkým umožnila pochopiť súvislosti medzi ich vlastným životom a životmi ľudí na celom svete;
- zvyšuje informovanosť a povedomie o ekonomických, sociálnych, politických a environmentálnych faktoroch, ktoré formujú naše životy;
- rozvíja znalosti, zručnosti, postoje a formuje hodnoty, ktoré motivujú ľudí, aby spoločne konali v úsilí o zmenu a mohli samostatne rozhodovať o svojich životoch;
- vynakladá úsilie na dosiahnutie spravodlivejšieho a udržateľnejšieho sveta, v ktorom sa moc a zdroje zdieľajú rovnomernejšie (www.dea.org.uk)

Organizácia Irish Aid vo svojom pláne stratégie rozvojového vzdelávania z novembra 2007 navrhuje, aby sa

„...rozvojové vzdelávanie zameriavalo na hlbšie pochopenie globálnej chudoby a povzbudzovalo ľudí k činom za spravodlivejší svet. Toto vzdelávanie môže vytvárať podporu úsiliam vlád a občianskej spoločnosti pri budovaní rozvojových programov a byť hnacou silou konkrétnych činov jednotlivcov i komunit“ (Irish Aid, 2007).

Tieto definície nám umožňujú identifikovať hlavné priority RV: potrebu zlepšiť chápanie významu rozvoja, venovať sa problémom súvisiacim s chudobou, podporovať sociálnu spravodlivosť a dosiahnuť zmenu. V rozvojovom procese OSN zdôrazňuje úlohu jednotlivých krajín, zatiaľ čo DEA sa sústreďuje na ľudí ako aktérov zmeny, zdôrazňuje dôležitosť individuálnych činov a zodpovednosti za vlastný život. Definícia organizácie Irish Aid vníma ako aktérov v procese rozvoja tak vlády, ako aj občiansku spoločnosť. To potvrdzuje, že rozvojové NGO a vládne agentúry sa v procese rozvoja stali skutočnými partnermi. Súčasťou spoločných tém, ktoré nachádzame vo väčšine definícií RV, sú:

- potreba podnecovať konkrétne činy ako výsledok vzdelávacieho procesu;
- prepojenie lokálneho s globálnym vo vzdelávaní a v rámci neho pochopenie rozvojových problémov a uvedomenie si vzájomnej závislosti rôznych kultúrnych spoločenstiev;
- rozvoj nových schopností, zručností, hodnôt a vedomostí, ktoré budú formovať individuálnu akciu;
- používanie metodiky aktívnej výučby a participácie;
- vzdelanie ako vytváranie vízií o tom, akým smerom sa má uberať transformácia spoločnosti;

- sociálna spravodlivosť, inklúzia a rovnosť;
- v praktickej činnosti inšpirovanie sa potrebami rozvojového sveta.

Témy, koncepcie a problémy, ktorými sa zaoberá RV, sú do veľkej miery odvodené z filozofických myšlienok a praktickej činnosti Paula Freireho. Jeho práce boli žriedlom a inšpiráciou pre prax rozvojového vzdelávania už od začiatku 70. rokov 20. storočia. Ďalším zdrojom inšpirácie boli skúsenosti skupín misionárov a rozvojových mimovládnych organizácií, ktoré pôsobili v rozvojových krajinách. Nasledujúca časť kapitoly približuje Freireho teóriu, ktorá tvorí základ rozvojového vzdelávania.

Teória rozvojového vzdelávania

Kľúčovým textom pre rozvojové vzdelávanie je Freireho dielo *Pedagogika utláčaných* z roku 1972, ktoré bolo na začiatku cenené predovšetkým ako príspevok k riešeniu negramotnosti v Latinskej Amerike. Freire bol skutočne hlavným koordinátorom národného plánu gramotnosti dospelých v rodnej Brazílii, ale jeho filozofia vzdelávania bola svojou metodikou a praxou zameraná na všetky sociálne utláčané skupiny ľudí. Freireho model vzdelávania sa od predchádzajúcich líšil dôrazom na úlohu žiakov. Podľa neho mali byť práve oni aktívnou silou v procese sociálnej transformácie a z utláčaných sa mali stať slobodnými ľuďmi. Freireho radikálna filozofia mala silný ohlas medzi chudobnými v celej Latinskej Amerike, kde bol prístup k vzdelávaniu obmedzený a väčšina ľudí žila v chudobe. Jeho myšlienky ešte aj dnes rezonujú v spoločnostiach, kde sa možnosť vzdelávať sa nechápe iba ako osvojenie si schopnosti čítať a písať, ale má byť východiskom ku komplexnejšej transformačnej koncepcii individuálneho a komunálneho rozvoja. Jeho práce odmietajú dominantný didaktický model vzdelávania, v ktorom sú študenti iba príjemcami informácií, podávaných učiteľom. Freire zastával princíp aktívnej výuky, ktorá študentov nabádala kriticky hodnotiť svet okolo seba, a podľa toho v budúcnosti aj konať. Podľa neho majú učitelia pracovať so študentmi tak, aby „...im sprostredkovali poznanie, a neboli len posúvači informácií“ (Freire, 1972, s. 47).

Rozvojové vzdelávanie takisto uľahčuje proces riešenia problémov. Študenti a učiteľ vedú dialóg a rozvíjajú úvahy, ktoré vychádzajú z ich vlastnej skúsenosti, „...*usilujú sa uvedomiť si súvislosti a kriticky zasahovať do reality*“ (tamže, s. 54). Pre Freireho bola „teória úložiska“ – podľa ktorej učiteľ ukladá informácie do hláv študentov ako nepopierateľné, nediskutovateľné pravdy, popretím samotného zmyslu vzdelávania „ako procesu skúmania“ (tamže, s. 45). Prístupovať ku vzdelávaniu ako k dialógu a procesu hľadania zvyšuje schopnosť žiaka vstúpiť si také hodnoty ako napríklad rešpektovanie iného názoru. Tieto hodnoty dopĺňa rozvoj nových znalostí a zručností, ktoré dodajú študentovi schopnosť aktívne sa angažovať v procese spoločenskej zmeny. Z tohto hľadiska by sa Hnutie za globálnu spravodlivosť, ktoré vzniklo v 90. rokoch ako výraz odporu voči medzinárodným finančným inštitúciám (IFI), dalo charakterizovať ako RV v praxi.

Podľa názoru Angusa McBriana (2001), očitého svedka masívnych protestov počas konferencie rady ministrov Svetovej obchodnej organizácie (WTO) v Seattli v novembri 1999, „...udalosti v Seattli boli najväčším úspechom rozvojového vzdelávania v praxi“. Činnosť

IFI a ich vplyv na chudobné krajiny je komplexná, technicky zložitá a je ťažké ju pretaviť do verejných kampaní. Aj napriek tomu sa Hnutie za globálnu spravodlivosť pokúsilo – podľa slov McBriana – o „samovzdelávacie“ iniciatívy, čo boli vlastne „workshopy, semináre a školenia“. Takáto metodika sa zhoduje s Freireho „otázky kladúcim vzdelávaním“ a spoločným skúmaním problémov v dialógu. To sa naplno uplatnilo počas Svetového sociálneho fóra (World Social Forum, WSF), založeného v roku 2001, ktoré sa charakterizovalo ako

„...otvorený priestor stretávania sa, kde sa premýšľa, demokraticky diskutuje o ideách, formulujú sa návrhy, voľne sa vymieňajú skúsenosti a ľudia sa združujú, aby ako skupiny a hnutia občianskej spoločnosti podnikli účinné akcie vyjadrujúce nesúhlas s neoliberalizmom, so svetovou dominanciou kapitálu a s akoukoľvek formou imperializmu. Súčasne sa usilujú o vybudovanie spoločnosti, ktorej stredobodom je človek“ (www.wsfindia.org).

WSF sa zasadzuje za kľúčové prvky praxe RV – reflektívne učenie, analýzu s dialógom a sociálnu akciu, „v centre ktorej je ľudská bytosť“. Hoci vzťah medzi RV a novými sociálnymi hnutiami ako WSF ešte nebol plne preskúmaný, zdá sa, že regionálne organizácie a organizácie za globálnu spravodlivosť si vo svojich kampaniach a vzdelávacích aktivitách osvojili a prispôbili Freireho koncepciu a metodiku.

Premýšľať a konať

Freireho práce sa vyznačujú zdôrazňovaním potrieb utláčaných a tých, ktorí žijú v absolútnej chudobe. Jeho cieľom bolo pomocou jednoty teórie a praxe prelomiť to, čo nazýval „kultúrou mlčania“ ľudí bez prostriedkov. Súčasťou tohto procesu bola analýza spoločenských vzťahov a mocenských štruktúr (médií, vlády, kultúrnej elity), ktoré ovládajú masy. Podľa Freireho by proces oslobodenia mali charakterizovať tie isté princípy a akcie, ktoré sú vlastné transformovanej spoločnosti oslobodenej spod koloniálneho jarma. Revolučný proces, ktorý hlásal Freire, vyžadoval ako súčasť aktu oslobodenia premýšľanie vo forme cieleného a inšpiratívneho dialógu vnútri ovládanej triedy. Freire považoval reflexiu bez následnej akcie iba za „verbalizmus“ a akciu bez predchádzajúceho uvažovania za čistý „aktivizmus“ (len aby sa niečo dialo). Freireho koncept „dialógovej akcie“ bol ovplyvnený Marxovým „dialektickým materializmom“ a tvrdením, že hodnota filozofie sa odvíja od toho, nakoľko dokáže formovať konanie, čin. Karl Marx to vyjadril slovami: „Filozofi doteraz svet vysvetľovali, ide však o to, zmeniť ho“ (Marx, 1845, s. 173).

Marx aj Freire verili, že masy by sa mali zúčastňovať na revolučnom procese, aby prekonalí prax vyhýbania sa dialógu, ktorú používajú dominantné elity. Freire hovorí: „Jednota elity sa odvodzuje od jej antagonizmu s ľudom; jednota revolučnej skupiny vyrastá z jej spojenia so (zjednoteným) ľudom“ (1972, s. 140). Hlavnou starosťou vládnucej elity je udržať status quo sociálnych vzťahov blokovaním akýchkoľvek pokusov o zmenu sociálneho poriadku. Freire varoval pred „komuniké“ či ponukami zo strany vládnucej triedy vstúpiť do dialógu s tými, ktorých ovládajú. Tam nejde o skutočný dialóg, ale o pokus v zárodku udusiť prípravu akcií ohrozujúcich mocenskú základňu elity. Napríklad po ovládnutí Latinskej Ameriky koloniálnymi mocnosťami nasledoval rovnako tyranský neokoloniálny proces korupčných

oligarchov a „demokracií“. V skutočnosti to boli iba vykonávatelia moci, ktorú im zverili ich bývalí koloniálni páni. Noví vládcovia kontinentu v podstate nezmenili sociálny, ekonomický ani politický poriadok, ktorý udržiaval chudobu a sociálnu exklúziu. Freire preto považoval revolučný proces za akt oslobodenia utláčaných, ale aj utláčateľov. Výsledkom takéhoto procesu sú vzťahy, ktoré sa zakladajú na rovnosti, a nie na ovládaní.

Kultúrna syntéza

Ďalším kľúčovým konceptom Paula Freireho je kultúrna syntéza, čo je tiež dialektický proces založený na myšlienke, že kultúra môže buď transformovať sociálnu realitu, alebo udržiavať starý hierarchický poriadok. Freire charakterizoval kultúrnu syntézu ako „...*druh akcie, ktorá ide do konfrontácie s kultúrou samotnou ako s pokračovateľom práve tých štruktúr, ktoré ju formovali*“ (1972, s. 147). Kultúrna akcia cestou dialógu je založená na vzťahoch „permanentnosti“ a „zmeny“, ktoré možno prekonať novou sociálnou štruktúrou. Kultúrna syntéza uznáva hodnotu rôznosti, ktorá je zdrojom inšpirácie učiť sa z hodnôt a tradícií iných a zavrhuje zaužívanú metódu vnucovania vlastných kultúrnych noriem iným. Koloniálne podrobenie rozvojových krajín často sprevádzal „civilizačný“ projekt, ktorý si kládol za cieľ vnútiť domorodým populáciám západnú kultúru a vieru. Bol to proces kultúrnej nadržanosti, nie syntézy a domorodé tradície potláčal, nepokúšal sa na ne nadväzovať.

Ak si Freireho antidialógovú teóriu kultúrnej dominancie zasadíme do súčasného kontextu globalizácie, jej zreteľnú paralelu nachádzame v ekonomických aktivitách multinacionálnych korporácií a rozvinutých krajín vôbec. McDonalds, Starbucks, Nike a Coca-Cola sú totemy kultúrnej invázie do rozvojových krajín, symboly ekonomickej nadvlády. Správa o ľudskom rozvoji trafila klíncec po hlavičke, keď konštatuje, že „...*dnešné toky kultúry sú nevyvážené, prevažuje jediný smer – z bohatých krajín do chudobných*“ (HDR, 1999, s. 4).⁴

Kultúrna invázia globálneho Severu na globálny Juh vytvára chuť na západné tovary a vyčarúva povrchné obrazy príťažlivej cesty k rozvoju, ktoré maskujú masívnu úroveň skrytej chudoby v rozvojových, ale i v rozvinutých krajinách. Správa z roku 2004 konštatuje, že „...*kultúrna sloboda je nevyhnutnou súčasťou ľudského rozvoja, pretože pre kvalitný a plný život je dôležité mať vlastnú identitu – byť sám sebou – a ne strácať pritom rešpekt okolia či byť vylúčený z iných príležitostí*“ (HDR, 2004, s. 10).

Freire tvrdí, že odmietanie dialógu – kultúrna permanentnosť smerujúca k sociálnej inercii, nehybnosti – sa zakladá na podrobení, rozdelení a manipulácii, zatiaľ čo kultúrna akcia má za cieľ

⁴ Správa o ľudskom rozvoji (The Human Development Report) sa pripravuje každý rok a zoradzuje krajiny do indexu ľudského rozvoja (Human Development Index, HDI), ktorý dáva celkové hodnotenie ich sociálnej a ekonomickej výkonnosti za predchádzajúci rok. HDI sa tvorí podľa štyroch hlavných kritérií: priemerná očakávaná dĺžka života pri narodení, gramotnosť dospelých, kombinovaná čistá školská dochádzka a hrubý domáci produkt (HDP). Ambíciou indexu je ozrejmiť, ako krajiny riešia sociálne a ekonomické potreby svojho obyvateľstva, a pritom nevychádzať výlučne z kritéria HDP, ktoré uprednostňujú Svetová banka a iné medzinárodné finančné inštitúcie. http://hdr.undp.org_20072008

„...nahradiť dominantnú odcudzenú a odcudzujúcu sa kultúru“ (1972, s. 147). V tomto zmysle sme boli svedkami nárastu kultúrnej akcie v rozličných podmienkach a prostrediach na celom svete. HDR o tom píše: „V úplne iných kontextoch a rozličnými spôsobmi – od domorodého obyvateľstva v Latinskej Amerike, cez náboženské menšiny v južnej Ázii, etnické menšiny na Balkáne a v Afrike, až po prisťahovalcov v západnej Európe – sa ľudia nanovo mobilizujú kvôli starým krivdám, ktoré sa týkajú etnických, rasových, náboženských či kultúrnych otázok. Požadujú, aby ich identita bola uznaná, oceňovaná a dostala svoje miesto v danej spoločnosti“ (2004, s. 10).

Základ Freireho teoretických úvah takto dostal svoje súčasné vyjadrenie v praxi nových sociálnych hnutí v rozvinutom i rozvojovom svete, ktoré hádžu rukavicu dominancii starých elit.

Prax rozvojového vzdelávania

Pri hodnotení vplyvu Freireho filozofie vzdelávania na súčasnú prax učiteľov Ann McCollumová identifikovala významný rozdiel medzi teóriou a praxou rozvojového vzdelávania. Jej kritická analýza rozvojového sektora, najmä v Británii a Írsku zistila, že rozvojoví školitelia postupne zmiernovali radikálnu víziu Freireho prác, aby sa prispôbili dominantnej liberálnej ideológii v sektore vzdelávania. Tvrdila, že „...rozvojové vzdelávanie sa spreneverilo Freireho myšlienkam, čo viedlo k dileme vo vzťahu teórie k praxi. Toto je potrebné uznať a riešiť“ (1996). Podľa McCollumovej je „ústredná hypotéza“ rozvojového vzdelávania, tvrdiaca, že zvyšovanie individuálnej informovanosti o problémoch rozvoja logicky vyústi do spoločenských protestov, principiálne nesprávna. Freire chápal vzdelanie ako motor spoločenskej zmeny, zatiaľ čo liberálna výučba sa sústreďuje na rozvoj osobnosti jednotlivca. McCollumová tvrdila, že RV sa nezaobera hlavnými sociálnymi a ekonomickými štruktúrami a vzťahmi, ako to požadoval Freire vo svojej radikálnej sociálnej teórii. Rozvojovému vzdelávaniu chýbal „koncepčný priestor“, aby sa zaoberalo teoretickými otázkami, ktoré priniesol Freire a ktoré tvorili základ konkrétnych aktivít vedúcich k spoločenskej zmene. Rozvojoví školitelia namiesto toho prijali Freireho metodiku aktívnej výučby, ale už sa nevenovali „širším implikáciám sociológie poznania“ (tamže).

McCollumová takisto identifikovala problémy v rámci činnosti rozvojových NGO, ktoré obmedzovali ich pôsobenie ako nositeľov rozvojového vzdelávania. O rozvojovej komunite tvrdila, že sa rozpráva „iba sama so sebou“ a má teda iba obmedzený vplyv na vzdelávací systém a občiansku spoločnosť. McCollumová však uznávala, že rozvojové NGO musia pôsobiť v náročných podmienkach. Sektor RV v rozvinutých krajinách je chronicky podvyživený, vládna podpora tvorí len nepatrné percento z celkového rozpočtu smerujúce do rozvojovej pomoci. V roku 1970 stanovila OSN rozvinutým krajinám cieľ: poskytovať 0,7% svojho hrubého národného produktu (HNP) na zámorskú rozvojovú pomoc. Dnes, po 40 rokoch, môžeme povedať, že väčšina západných vlád nedokázala naplniť ani toto skromné kritérium (pozitívnu výnimku tvoria iba škandinávske krajiny).

Súčasná prax

Aký posun teda zaznamenala politika a prax rozvojového vzdelávania od polovice 90. rokov, v ktorých McCollumová hodnotila situáciu dosť pochmúrne? V niektorých ohľadoch dosiahol sektor pozoruhodný pokrok, najmä čo sa týka vládnej podpory. Od 70. rokov minulého storočia až do polovice 90. rokov bolo RV do veľkej miery financované rozvojovými NGO ako Oxfam a Save the Children, nejaké prostriedky prichádzali aj z vládneho sektoru, trustových fondov a charitatívnych organizácií. Rozvojové agentúry od 70. rokov významne prispeli ku vzniku približne 50 centier rozvojového vzdelávania (Development Education Centres, DEC) v Británii a v Írsku a pomohli aj poskytnutím takých špecializovaných služieb pre DE ako je organizácia workshopov či poskytnutie zdrojov. Príchod vlády označovanej ako New Labour v roku 1997 umožnil vznik ministerstva pre medzinárodný rozvoj (Department for International Development, DfID). To nahradilo úrad pre zámorský rozvoj (Overseas Development Administration, ODA) s kompetenciami ministerstva pre zámorskú pomoc, rozvojovú politiku a rozvojové vzdelávanie.

V novembri 1997 uverejnilo DfID Bielu knihu, čo bola prvá „komplexná správa“ britskej vlády o medzinárodnom rozvoji za viac ako 20 rokov. Po dvoch dekádach politického vákuu v tomto smere a chudobných príspevkov na rozvoj predstavovala Biela kniha obnovenie vládnej angažovanosti do medzinárodných problémov. DfID naozaj úprimne priznalo, že

„...za posledných dvadsať rokov vláda Spojeného kráľovstva neprikladala veľkú dôležitosť práci rozvojového vzdelávania v krajine. Prenechala iniciatívu iným – predovšetkým sieti centier rozvojového vzdelávania a ďalším organizáciám dobrovoľníckeho sektora – aby podporovali zvyšovanie informovanosti a chápania rozvojových problémov“ (DfID, 1999a).

Clare Shortová, v tom čase ministerka pre medzinárodný rozvoj, sa tiež pochvalne vyjadrila o úlohe DEC pri podpore RV, hoci súčasne zdôraznila, že je potrebné vytýčiť v sektore rozvoja stratégiu:

„Chcem vzdať hold práci tých približne 50 centier rozvojového vzdelávania, rozmiestnených po celom Spojenom kráľovstve. Často pracovali s minimálnym rozpočtom, a napriek tomu poskytli materiál aj expertov mnohým školám... Ale DEC ako prvé pripúšťajú, že ich dosah a zdroje sú obmedzené. Zvýšili sme podporu ich práci, ale takisto sa musíme pozrieť na túto oblasť strategicky“ (DfID, 1999a).

Umožniť účinnú podporu

Strategický dôraz práce DfID v oblasti rozvojového vzdelávania bol zrejmý v sektore formálneho vzdelávania, kde vznikol nový proces nazvaný Umožniť účinnú podporu (Enabling Effective Support, EES). EES vznikol, aby

„...poskytol učiteľom účinnejšiu a trvalú podporu pri začlenení globálnej dimenzie do vyučovacieho procesu. Podporuje rozvoj lokálne vypracovaných stratégií, ktoré pomôžu komplexnejšie a kvalitnejšie podporiť učiteľov pri výučbe globálnej dimenzie“ (DfID, 2002).

EES aplikovali v deviatich regiónoch Anglicka, a tiež v Škótsku, Walese a Severnom Írsku. Strategický komponent procesu priniesol nový prístup k RV vo formálnom sektore, pretože umožnil rozvoj partnerských vzťahov s ministerstvami vzdelávania a s kľúčovými štatutárnymi orgánmi vo všetkých dvanástich regiónoch.

EES má dvojfázovú stratégiu realizácie – prvá fáza obsahuje úvodné konzultácie a výskum, „...aby sa určil súčasný stav prostriedkov, potreby, príležitosti a aktivity súvisiace s implementáciou globálnych perspektív v každom regióne“ (DfID, 2002, s. 5). Výskum bol objednaný v každom regióne, aby sa stanovili nároky učiteľov na praktické aspekty výučby ako je napríklad kontinuálny profesionálny rozvoj (CPD) a na ich prístup ku kvalitným materiálom o globálnej dimenzii. Druhá fáza sa týkala rozvoja a implementácie stratégie, ktorá by zabezpečila, aby vzdelávací systém reagoval na výzvy globalizovanej spoločnosti. Stratégia v každom regióne zahŕňa rámcový plán „na vytvorenie jasného programu na podporu globálnej dimenzie“ a poskytnutie prostriedkov na profesionálny rozvoj učiteľov. Stratégia takisto vytvára sieť partnerov v sektore formálneho vzdelávania – školy, školské úrady, ministerstvá vzdelávania a NGO – čo má tiež prispieť k vytvoreniu integrovaného balíka podpory pre učiteľov a školy.

Proces EES funguje už niekoľko rokov a regióny zaznamenali pri príprave a komunikovaní stratégií globálnej dimenzie rôznu úroveň úspešnosti. Efektívnosť procesu závisí od ústretovosti štatutárných orgánov ku stratégii globálnej dimenzie a od všeobecnej politickej atmosféry v každom regióne. Napríklad vyšší stupeň autonómie a legislatívnej samostatnosti parlamentu vo Walese sa pozitívne prejavil vo vypracovaní efektívneho politického rámca pre EES. Niektoré regióny bez tohto bezprostredného politického nástroja však mali s vypracovaním stratégie väčšie problémy. Ale aj tam, kde existujúce štruktúry a siete nie sú ideálne nastavené na strategickú pomoc, EES je schopná podporiť na prax zameraný prístup ku globálnej dimenzii, ktorý môže výrazne pomôcť učiteľom v každodennom vyučovaní. Keď sa zoberú do úvahy klady i zápory, rozvojový sektor uprednostňoval skôr strategický prístup vlády ku globálnej dimenzii pred hlbšou integráciou rozvojového vzdelávania do hlavného prúdu formálneho vzdelávania.

Financovanie

Za posledných desať rokov boli názory na financovanie rozvojového vzdelávania protirečivé. V Spojenom kráľovstve sa rozpočet na RV dramaticky zvýšil z biednych 700 000 britských libier (GBP) za poslednej vlády konzervatívcov (1996–1997) na 6,5 milióna GBP v rokoch 2001/2002 a na 11,8 milióna v roku 2006 (www.deeep.org). Celkový príspevok Británie na rozvojovú pomoc je však v súčasnosti iba na úrovni 0,36% HDP. To je iba o málo viac ako polovica z cieľovej sumy, ktorú OSN určila na zámorskú rozvojovú pomoc. Podľa Výboru pre rozvojovú pomoc (DAC), ktorý pôsobí v rámci Organizácie pre hospodársku spoluprácu a rozvoj (OECD), iba päť krajín splnilo cieľ prispieť 0,7% HDP na oficiálnu rozvojovú spoluprácu: Dánsko, Luxembursko, Nórsko, Švédsko a Holandsko. Írsky budget na túto pomoc je v súčasnosti na úrovni 0,54% HDP a pred recesiou smeroval k tomu, aby v roku 2012 dosiahol požadovaných 0,7%. Na potreby RV dala írsky vláda v roku 2006 4,5 milióna GBP. Je to dvaapokrát viac ako suma z roku 2004 (2 milióny GBP) a predstavuje 0,67%

z celkového príspevku Írska na zámorskú rozvojovú pomoc (665 miliónov GBP) (www.dochas.ie).

Hoci zvýšenie príspevkov na RV sektor pochopiteľne privítal, znamenalo to súčasne zvýšenie závislosti na vládnej podpore, pretože rozvojové agentúry svoje príspevky pre RV znížili. Rozvojové agentúry boli po dlhé roky stabilným zdrojom pre RV, ale v súčasnosti sa zdá, že hlavnú ťarchu podpory prenechali vládnym agentúram. Mnoho centier RV sa preto logicky musí spoliehať na podporu vlády, čo ich robí zraniteľnými v prípade politických zmien, ktoré by priniesli zníženie príspevkov pre tento sektor. A pokiaľ bude vláda hlavným zdrojom financovania, budú NGO aj pri kritike vládných agentúr opatrnejšie. Preto je dôležité, aby sa rozvojové NGO začali opäť angažovať v sektore nielen pri zintenzívnení vlastnej RV práce, ale aj pri podpore externých inštitúcií ako je DEC. Môžeme s istotou predpokladať, že súčasná hospodárska klíma bude vo všetkých rozvinutých krajinách tlačiť na znižovanie rozpočtových kapitol na rozvoj. Na upevnenie a diverzifikáciu financovania sektora je preto potrebné, aby rozvojové NGO vyvíjali tlak na udržanie výšky rozpočtov na rozvojovú pomoc a súčasne zvýšili vlastnú finančnú podporu pre RV.

Politika rozvojového vzdelávania: Británia a Írsko

Od roku 1997 vydala britská vláda tri Biele knihy o medzinárodnom rozvoji (v rokoch 1997, 2000 a 2006), ktoré sa výslovne zmieňovali o potrebe zvýšiť informovanosť občianskej spoločnosti. Írska vláda uverejnila svoju prvú Bielu knihu o medzinárodnom rozvoji v roku 2006. Je zaujímavé všimnúť si podobnosti vo formuláciách týkajúcich sa rozvojového vzdelávania. Britská vláda vyhlasuje, že „...každé dieťa by sa malo vzdelávať o otázkach rozvoja, aby tak pochopilo kľúčové globálne súvislosti, ktoré budú mať vplyv na jeho život“ (DfID, 1997). Biela kniha írskej vlády zas hovorí, že „...každá osoba v Írsku bude mať prístup ku vzdelávaniu, aby si bola vedomá a chápala svoje práva a zodpovednosti občana globálneho sveta a svoj potenciál prispieť k zmene za spravodlivejší a rovnoprávnejší svet“ (Government of Ireland, 2006).

Obidve vlády vypracovali strategické plány, ktoré by mali priniesť výsledky v oblasti cieľov, formulovaných v Bielych knihách. Tieto plány rátajú so strategickými zásahmi do vzdelávacieho systému, ktoré sa majú dosiahnuť medzirezortným dialógom a spoluprácou. DfID v rámci tohto úsilia pripravila strategický dokument nazvaný Budovať podporu pre rozvoj (Building Support for Development, 1999b), ktorý vytýčil strategické ciele rezortu v oblasti RV, obsahujúce tieto úlohy:

- zastaviť a zvrátiť tendenciu znižovania rozpočtov na RV;
- obrátiť sa na nové sektory pri hľadaní podpory na zvýšenie povedomia o rozvoji – odborové hnutia, podnikateľskú sféru, tradičnú cirkev a iné náboženské skupiny atď.;
- efektívnejšie propagovať RV vo vzdelávacom systéme (v školách, mládežníckych skupinách, komunitných organizáciách a pod.);
- ovplyvňovať procesy revízií školských osnov v Anglicku a Walese, Škótsku a v Severnom Írsku;
- uchádzať sa o podporu RV aj zo strany iných vládných rezortov.

Stratégia Building Support for Development sústredila prácu DfID na štyri hlavné sektory: formálne vzdelávanie, médiá, podnikateľskú sféru a odborové hnutie. Súčasťou tohto procesu bolo uzatváranie dohôd o strategických grantoch (Strategic Grant Agreements, SGA) s britskými občianskymi združeniami, „...pre ktoré rozvoj nie je hlavným predmetom činnosti, majú však potenciál konštruktívne a strategicky spolupracovať s DfID v úsilí znížiť chudobu“ (www.dfid.gov.uk). Prijemcami SGA boli napríklad Trade Union Congress a UK Black and Minority Ethnic Civil Society; cieľom SGA je umožniť príjemcom efektívnejšie prispievať k medzinárodnému rozvoju. Okrem iniciatívy SGA, DfID podporuje prácu RV cez celoštátny Fond informovanosti o rozvoji (Development Awareness Fund, DAF) a cez rôzne programy minigrantov, ktoré fungujú v Anglicku, Škótsku, Walese a v Severnom Írsku.

DfID takto splnila viaceré z kľúčových zámerov formulovaných v jej strategickom dokumente z roku 1999. Zaangažovala ďalšie skupiny verejnosti, zlepšila finančnú podporu pre rozvoj, sústredila sa na skutočne strategické body a cez EES zlepšila výučbu globálnej dimenzie v školách. K nedostatkom patrilo nedostatočné zabezpečenie spolupráce ďalších kľúčových ministerstiev pri implementácii integrovaného prístupu k rozvoju. Rozvojová politika vlády by sa mala prednostne zaoberať ochranou životného prostredia; vláda by mala zvýšiť finančnú podporu pre rozvojovú spoluprácu na úroveň 0,7% HDP, ktorú požaduje OSN; treba znížiť výdavky na obranu a sprísniť kontrolu vývozu zbraní; požadovať dodržiavanie etických kritérií pri investíciách v zahraničí a explicitne požadovať zaradenie medzinárodného rozvoja do školských osnov a doškolovacích programov pre učiteľov. Jednoducho je potrebný komplexný prístup k trvalo udržateľnému rozvoju, ktorý má plnú podporu príslušných ministrov a vládnych úradníkov. Ako relatívne nový rezort a „mladší brat“ vo vláde, DfID zatiaľ pravdepodobne nemá politický vplyv, aby zabezpečil efektívnu koordináciu programov medzinárodného rozvoja v celom spektre rezortov. Z hľadiska rozvojového vzdelávania však DfID celý sektor v porovnaní s predchádzajúcimi vládami významne pozdvihol.

Čo sa týka situácie rozvojového vzdelávania v Írsku, Irish Aid tiež prispela, keď uverejnila svoju Bielu knihu stratégie pre RV na roky 2007–2011 pod názvom *Podporovať zapojenie verejnosti do úsilia o rozvoj*. Jej stratégia má štyri hlavné zložky:

- posilniť spojenie medzi RV a školským vzdelávaním;
- prispieť ku zvýšeniu kvality RV zlepšením podpory odborných učiteľov RV;
- podporovať hlbšiu integráciu RV do formálnych i neformálnych vzdelávacích programov;
- zabezpečiť, aby iniciatívy RV reálne zvýšili informovanosť verejnosti a pochopenie hlbších príčin globálnej chudoby.

Pred vytýčením cieľov novej stratégie si Irish Aid objednala analýzu stratégie z rokov 2003–2005. Vyšpecifikovala niekoľko priorít: posilnenie osobnostnej a komunitnej kapacity v sektore RV, posilnenie RV vo vzdelávaní dospelých a v ďalšom vzdelávaní, riešenie „nedostatočného výskumu v rozvojovom vzdelávaní“, ďalší profesionálny rozvoj učiteľov a iných vzdelávacích pracovníkov, podpora integrácie komunit etnických menšín do RV a hľadanie „...nových ciest podpory učiteľov, aby dokázali efektívne začleniť rozvojové vzdelávanie do svojej práce“ (Irish Aid, 2007). Vo svojej novej stratégii Irish Aid podpo-

ruje prepojenia so širšími vládnyimi programami pomoci, usiluje sa o partnerský prístup a flexibilitu, aby mohla reagovať na nové podnety a príležitosti.

DfID a Irish Aid teda pracujú v podobnom kontexte, vypracovali stratégie, ktorých cieľom je rozšíriť podporu rozvojového vzdelávania na vládnej i občianskej úrovni, a na realizáciu svojich zámerov využívajú strategické mechanizmy. Obidva rezorty sú „junior partners“ vplyvnejších ministerstiev zahraničia (Department of Foreign Affairs v Írsku a Foreign Office v Spojenom kráľovstve). Je preto pravdepodobné, že počas hospodárskej recesie ako prvé pocítia rozpočtové škrtky. Ale nedávno vypracované Biele knihy, strategické plány a zvýšené rozpočty posilnili ich postavenie v hlavnom prúde formálneho vzdelávania a do sektora pritiahli nových podporovateľov RV. Ďalšia časť sa zaoberá otázkou, ako vplýva RV na sektory formálneho a neformálneho vzdelávania.

Formálne a neformálne vzdelávanie

Ľudia pôsobiaci v rozvojovom vzdelávaní urobili významný pokrok pri zvyšovaní povedomia o rozvojových problémoch vo formálnom i neformálnom sektore, a to predovšetkým v poslednom desaťročí. Rozvojové agentúry, DEC a štátne vzdelávacie organizácie vyvinuli osvedčené metódy školení a získavania zdrojov, ktoré motivujú učiteľov, aby do vyučovania zaraďovali rozvojové témy. V poslednom období sa zlepšilo financovanie rozvojového sektora. To sa prejavilo na vyššej profesionalite služieb, ktoré poskytovali NGO a umožnilo im to súčasne efektívnejšie propagovať svoju prácu pomocou informačných technológií. Okrem toho vzdelávací sektor plne pochopil, že v období globalizácie je už v mladosti potrebné žiakom hovoriť o globálnej perspektíve a motivovať ich, aby o nej premýšľali. To pridalo na váhu argumentom za zvýšenie podpory pre RV.

Učitelia rozvojového vzdelávania tradične sústredovali svoje aktivity do sektorov formálneho vzdelávania (školy, gymnáziá, univerzity) a neformálneho (mládežnícke krúžky, komunitné organizácie, vzdelávanie dospelých, odbory, ženské organizácie atď.).

Práca vo formálnom sektore môže obsahovať ďalšie odborné vzdelávanie (CPD) učiteľov, úvodné vzdelávanie učiteľov, poskytovanie zdrojov, workshopy so študentmi aj lobing, zameraný na začlenenie RV do základných učebných osnov a vzdelávacej praxe. Aktivity v neformálnom sektore nie sú natoľko obmedzované oficiálnymi osnovami a zameriavajú sa na široké spektrum skupín občianskej spoločnosti, ktoré chcú rozšíriť globálne povedomie svojich členov. Metodika, ktorá sa v oboch sektoroch používa, vychádza z Freireho prístupu aktívnej výučby, hoci konkrétny obsah tréningov môže byť upravený tak, aby vyhovoval potrebám konkrétnej cieľovej skupiny: napríklad skupina odborárov sa bude pravdepodobne najviac zaujímať o vplyv voľného obchodu a globalizácie na pracujúcich v rozvinutých i rozvojových krajinách.

Obmedzenia RV v praxi sú často výsledkom nepochopenia, ako sa táto forma vzdelávania týka študentov, aký to má pre nich význam a čo tento pojem vlastne znamená. Zdrojmi tohto nedorozumenia sú napríklad šírka tematického záberu RV, ktorá môže „zavalit“ študenta; rôzne pomýlené predstavy o RV, čo môže znižovať jeho príťažlivosť; názor, že rozvojové problémy majú globálny kontext, ktorý v podstate nesúvisí s osobnou skúsenosťou či životnou realitou študenta, alebo obava, že rozvojové vzdelávanie je ďalší predmet, ktorý

musia zvládnuť už beztak preťaženie učiteľa, a že to nie je oblasť štúdia, ktorá iba dopĺňa ich pedagogickú činnosť. Samozrejme, pomýlené vnímanie študentov je často dôsledok neschopnosti odborníkov RV adekvátne propagovať svoju prácu, dať strategicky do súladu svoje aktivity s hlavnými požiadavkami na vzdelávanie a spolupracovať so školskými úradmi a inými inštitúciami, ktoré zostavujú osnovy. Rozvojové NGO uznávajú slabé miesta vo svojej činnosti, ale súčasne poukazujú na niektoré poľahčujúce okolnosti, o ktorých sme sa už zmienili: slabé financovanie, roztrieštenosť politického rozhodovania a obmedzené príležitosti uviesť globálnu dimenziu do vzdelávacej praxe. Aj v činnosti popredných rozvojových agentúr existuje konkurencia priorít na použitie zdrojov (kampane, fundraising, zámorská pomoc, a tiež aj RV).

Významným a pozitívnym krokom vpred v rámci formálneho vzdelávania v Británii a Írsku, ktorý vytvoril nové možnosti štúdia rozvojových tém, bolo zavedenie občianskej výchovy do povinných osnov. Tento predmet môže obsahovať štúdium lokálnych a globálnych aspektov rozvoja a ako povinná súčasť osnov sa zaviedol aj do učiteľského štúdia a do ďalšieho vzdelávania učiteľov. Ako nová téma osnov si občianska výchova vyžiadala v oboch krajinách aj prípravu nových učebných materiálov, vrátane takých, ktoré sú prepojené s medzinárodným rozvojom (ako príklad možno uviesť www.bigpic.biz). Rozvojové NGO tak získali v školách okrem tradičných predmetov, ktoré súvisia s RV – napríklad zemepis a náboženská výchova – aj ďalší priestor.

Nepriaznivým momentom je fakt, že občianska výchova sa musí zaoberať širokou paletou otázok ako sú rasizmus, kultúrna diverzita, konflikt, bezdomovectvo, narkománia, a tiež rozvoj, pričom o pozornosť škôl, učiteľov a tvorcov osnov sa uchádza veľké množstvo iných občianskych združení. Medzi vyšším manažmentom a rozhodujúcimi osobnosťami vo formálnom sektore – a možno aj medzi časťou vyučujúcich – môže navyše vzniknúť dojem, že RV už má v osnovách svoje miesto. Takýto názor je v protiklade s dlhodobým presvedčením rozvojových školiteľov, ktorí tvrdia, že RV môže pomôcť učiteľom pri výučbe všetkých predmetov v povinných osnovách a že naša globalizujúca sa spoločnosť tieto informácie potrebuje. Sektor RV musí tento názor vytrvalo hlásať tvorcom osnov a vládnym inštitúciami, ktoré sa zaoberajú vzdelávaním, aby dosiahol zaradenie globálnej dimenzie do učiteľskej praxe na všetkých úrovniach a vo všetkých predmetoch formálneho školstva. Proces zlepšovania pozície RV vo formálnom i neformálnom sektore spočíva vo vytváraní nových príležitostí na štúdium medzinárodného rozvoja a RV v terciárnom sektore.⁵

Terciárne vzdelávanie

Ak hovoríme o rozvojovom vzdelávaní na treťom stupni, myslíme na možnosti študovať otázky medzinárodného rozvoja, ktoré sú jasným a dôležitým komponentom RV. Doug Bourn tvrdí, že hoci vládne agentúry a politici v celej Európskej únii stále viac podporujú RV na treťom stupni,

⁵ Policy and Practice: A Development Education Review, Centre for Global Education, Belfast, čísla 1–7, 2005–2008. Ide o jediný periodikum rozvojového vzdelávania, ktoré v súčasnosti vychádza v Británii a Írsku a prináša články o kľúčových témach, týkajúcich sa vyučovacej praxe rozvojového vzdelávania v Írsku, Európe, Severnej Amerike a v rozvojovom svete. Výber z článkov je na www.centreforglobaleducation.com

„...väčšia časť týchto aktivít vychádza z praxe viacerých NGO a napriek tomu, že v rámci vyššieho vzdelávania bolo možné pozorovať vyššiu aktivitu, prejavujúcu sa najmä vzdelávaním učiteľov, alebo hlbším štúdiom rozvojových otázok na vysokoškolských kurzoch rôzneho druhu, nikde nevznikla samostatná výskumná inštitúcia, ktorá by sa venovala rozvojovému vzdelávaniu (Bourn, 2007, s. 31).

Bourn ďalej hovorí, že táto absencia samostatného výskumu znamená, že RV „má minimálny akademický profil“ v porovnaní so súvisiacimi odbormi ako je štúdium životného prostredia, ľudských práv či občianskeho vzdelávania.

Dve nové iniciatívy v Galway a Londýne sa však pokúšajú riešiť tento nedostatok akademického profilu RV na treťom stupni vzdelávania. V Inštitúte vzdelávania na University of London vzniklo v roku 2006 Výskumné centrum rozvojového vzdelávania (Development Education Research Centre, DERC). Financuje ho samozrejme DfID. Cieľom DERC je „... pôsobiť ako stredisko generovania tém a formulovania problémov prehĺbujúcich poznanie, povzbudzujúcich nové myslenie a kvalitné výstupy na podporu rozvojového vzdelávania“ (Bourn, 2007, s. 34). Aktivity DERC sa zameriavajú aj na riešenie večného problému: ako presvedčiť cieľové skupiny o dôležitosti a hodnote štúdia RV. DERC bude takisto iniciovať vznik „komunity výskumníkov, zaoberajúcich sa rozvojovým vzdelávaním“ a ponúkne vôbec prvé kurzy RV na magisterskej úrovni v Spojenom kráľovstve.

Skupina rozvojového vzdelávania a výskumu (DERN) vznikla v roku 2005 na National University of Ireland (NUI) v Galway s podobným cieľom ako DERC. Cieľom DERN je „... propagovať RV a posilniť prepojenie medzi výskumníkmi a akademikmi, ktorí majú záujem o rozvoj a vzdelávanie“ na NUI Galway (www.nuigalway.ie/dern). Skupina sa usiluje „... prispieť k budovaniu kapacít rozvojového vzdelávania“ a „...podporovať interdisciplinárny prístup k rozvojovým otázkam pri výučbe a výskume“. DERN si myslí, že výskum otázok rozvoja trpí na „pripať 10/90“, čo znamená, že 90% financovania výskumu vo svete ide na riešenie problémov najbohatších 10% ľudí planéty. Zmierniť tento nepomer podporením „väčšej rovnosti v znalostných partnerstvách“ je kľúčovým cieľom DERN.

Je jasné, že obe iniciatívy majú pre RV veľký význam, pretože pomáhajú vytvoriť akademickú prestíž RV objednávkou kvalitného výskumu, publikácií a článkov, ktoré sa týkajú rôznych aspektov politiky a praxe RV. Bourn považuje výskum v RV za kľúčový kvôli „... posilňovaniu dôvery a podpory verejnosti v úsilí odstrániť globálnu chudobu a ...zvýšiť úroveň kvality výučby“ v rozvojovom vzdelávaní. Khoo, Healy a Coate (2007) vyjadrili obavy o súčasnú atmosféru vo výskume s odôvodnením, že ide proti hodnotám RV a skutočnému humanizmu. Pýtajú sa, ako môže „úzko inštrumentálny“ prístup ku vzdelaniu, vlastný „akademickému kapitalizmu“, koexistovať s rovnostárskejšim a na spoluprácu zameraným režimom práce, ktorý je pre prax RV podstatný. Rozvojoví školitelia budú musieť bojovať proti tomuto inštrumentálnemu pohľadu na RV, ktoré dostalo stimul novým financovaním výskumu vyššieho vzdelávania. Výskumné iniciatívy v Galway a Londýne ponúkajú nové možnosti výskumnej praxe, ktorá dá novú váhu štúdiu RV vo všetkých sektoroch vzdelávania tým, že ukáže hodnotu a potrebu globálnej dimenzie pre naše životy. Ďalšia časť sa zaoberá významom hodnotenia pri dokazovaní praktického vplyvu na cieľové skupiny.

Hodnotenie

Jednou z najväčších výziev pre rozvojových školiteľov je vyhodnotenie efektívnosti ich práce a identifikovanie vhodnej metodiky merania vplyvu RV na žiakov a študentov. Cieľom rozvojového vzdelávania je vštepiť žiakom hodnoty a postoje, ktoré by sa mali prejavovať v zmene správania tak, aby boli v súlade s agendou sociálnej spravodlivosti. Výsledkom by mal byť aj rozvoj takých zručností a schopností ako napr. kritická analýza textov, facilitácia a schopnosť skupinovej práce. Niektoré výsledky RV nie sú, pravdaže, okamžite viditeľné a potrebujú čas na dozretie. Napríklad zmeny v postojoch sa môžu postupne vyvíjať v dlhšom časovom období a môže byť ťažké podchytiť ich nejakým hodnotením. V každom prípade je to však oblasť aktivity, ktorá získava stále väčší význam, pretože RV aj takto dokazuje, aký má význam pre žiakov a pre širší vzdelávací systém. McCollumová tvrdí, že hodnotenie sa často zanedbávalo kvôli veľkému návalu práce v NGO, kde sa dôraz kladol predovšetkým na „dotiahnutie úloh“ a na vyhodnotenie jeho účinnosti už neostával čas. Tvrdí, že „...v niektorých oblastiach, ako sú napríklad meranie nehmotných parametrov výkonu, meranie organizačnej efektívnosti a posudzovanie synergických faktorov, sa nedosiahol potrebný pokrok“ (McCollumová, 1999).

Učítelia RV si jasne uvedomujú, že je potrebné dôkladne hodnotiť ich prácu; hodnotenie by dokázalo, čo za peniaze, ktoré na svoju činnosť dostávajú, žiakom poskytujú a čo je najdôležitejšie – že vo svojej práci pre cieľové skupiny dosahujú reálne výsledky. Iniciatívy, ktoré v tejto oblasti naštartovali učítelia, obsahujú napríklad „hodnotenie vplyvu aktivít RV“, ktoré pripravili členovia projektu Development Education Exchange in Europe Project (DEEEP). DEEEP je celoeurópska sieť, ktorá sa usiluje „...zvýšiť povedomie, vzdelávať a mobilizovať európsku verejnosť v úsilí o odstránenie chudoby na celom svete“. Tvoria ju členovia zo všetkých skupín RV v celej Európskej únii (www.deeep.org). Hodnotiacia práca DEEEP sa uskutočňuje v skupinových e-diskusiách, workshopoch a regionálnych seminároch, ktoré umožňujú učiteľom a expertom predstaviť a diskutovať o metodikách používaných na hodnotenie aktivít RV. Výsledkom ich práce bolo vytvorenie súboru nástrojov, ktorý pomáha členom v ich organizačnej praxi (je dostupný na www.deeep.org/evaluation.html).

Väčšina práce na rozvojovom vzdelávaní sa v súčasnosti financuje na základe trojročných projektových cyklov; to často sťažuje zmysluplné hodnotenie, pretože na zhodnotenie projektových aktivít je k dispozícii iba obmedzený „konceptný priestor“. Trojročné cykly takisto limitujú možnosti dlhodobých štúdií, ktoré by kvalitatívnymi pohovormi merali zmeny v postojoch a správaní v priebehu dlhšieho časového obdobia. McCollumová tvrdí, že pravidelné diskusie s cieľovými skupinami a vzdelávacími partnermi v kombinácii s pravidelným odkazom na „dlhodobé ciele“ a „konečné ciele“ vytvoria samy osebe hodnotiaci proces s výpovednou hodnotou. Okrem toho by evalvačné techniky mali brať do úvahy metodiku aktívneho učenia a participácie, na ktorých stojí RV. Aktívna participácia žiakov v hodnotiacom procese je rovnako dôležitá, ako ich zapojenie do aktivít RV – oboje je súčasťou toho istého celku.

Rozvojové NGO musia preto robiť hodnotenie svojej práce ako súčasť širšieho a kontinuálneho procesu sebakontroly, aby mali istotu, že to, čo robia, zodpovedá cieľom, ktoré si vytýčili. Tiež si musia zabezpečiť granty na výskum, aby mohli financovať hĺbkové štúdie o práci, ktorú robia so špecifickými cieľovými skupinami. Vznik výskumných skupín DERN a DERC na univerzitách v Galway a Londýne podporí zber údajov a prehĺbi poznanie o tom, ako v praxi prebieha vyučovanie DE. Dúfajme, že podporí aj intenzitu výskumných partnerstiev medzi univerzitami a rozvojovými NGO.

Ďalšia časť tejto publikácie sa venuje neraz komplikovanému partnerstvu, ktoré sa vyvinulo medzi RV a environmentálnym vzdelávaním (EV) v inej oblasti praxe a učenia – vo výchove k trvalo udržateľnému rozvoju.

Výchova k trvalo udržateľnému rozvoju

Koncept výchovy k trvalo udržateľnému rozvoju možno vystopovať už v správe Brundtlandovej komisie z roku 1987, ale na sile nabral až po Konferencii OSN o životnom prostredí a rozvoji (UNCED), ktorá sa v roku 1992 konala v Riu de Janeiro. Jedna z viacerých definícií výchovy k trvalo udržateľnému rozvoju (Education for Sustainable Development, ESD) hovorí:

„ESD je o výchove, ktorá je potrebná, aby sa udržala a zlepšila kvalita nášho života a kvalita života budúcich generácií. Usiluje sa vštepiť jednotlivcom, komunitám, skupinám, podnikateľským kruhom a vládám zásady, ako žiť a konať udržateľným spôsobom a súčasne im umožniť, aby pochopili environmentálne, sociálne a ekonomické aspekty tohto problému. Je to o príprave na svet, v ktorom budeme žiť v budúcom storočí (DFEE/QCA, 1998).

ESD je pre rozvojové vzdelávanie zaujímavé tým, že sa cielene, komplexne a vo vzdelávacom kontexte zaoberá problémami environmentálneho a ľudského rozvoja. Aktivisti ESD tvrdia, že environmentálne a rozvojové organizácie majú rovnaký pohľad a zdieľajú rovnaké obavy o udržateľnosť našej planéty a ľudí na nej. Preto sú logickými partnermi aj v sektore vzdelávania. Rozvojové a environmentálne skupiny používajú rovnaké pedagogické postupy participatívneho učenia a pri propagovaní trvalej udržateľnosti podporujú aktívne občianske postoje. Obsah environmentálneho a rozvojového vzdelávania sa aj čiastočne prekrýva – oba prúdy kritizujú neudržateľné modely ekonomického rastu, hlásajú udržateľné využívanie prírodných zdrojov, samozrejme sa usilujú riešiť príčiny klimatických zmien atď. – to všetko prispieva ku komplexnejšiemu pochopeniu problémov udržateľného rozvoja.

Na druhej strane však niektorí rozvojoví školitelia tvrdia, že pre ESD nie sú rovnocennými partnermi a že pre verejnosť atraktívnejšie environmentálne posolstvá zatiaľ či minimalizujú dôležitosť ľudského rozvoja. Takisto tvrdia, že ESD nie je iba krížencom EV a RV a že prijatie takéhoto pohľadu môže znehodnotiť programy a úsilie oboch prúdov.

Trojuholník vzťahov medzi RV, EV a ESD preto často ovplyvňovali nedorozumenia (Hogan a Tormey, 2008). EV a RV so svojimi príbuznými, ale aj konkurujúcimi si záujmami sa vymedzovali voči ESD, pričom RV tvrdilo, že vnímanie udržateľného rozvoja sa neúmerne

posunulo smerom k environmentálnym otázkam na úkor spoločenských záujmov. Inými slovami, životné prostredie získalo prioritu pred ľudským rozvojom. Tieto napätia niekedy komplikovali spoluprácu medzi aktivistami rozvojového a environmentálneho vzdelávania napriek tomu, že ich spolupráca mala spoločný cieľ: zabrániť zhoršovaniu životného prostredia a s tým súvisiacemu rastu chudoby predovšetkým v rozvojovom svete.

Nedávno sme však boli svedkami zlepšenia spolupráce medzi environmentálnymi a rozvojovými NGO v oblasti spoločnej stratégie i praktickej činnosti. Dôležitým faktorom, ktorý motivoval túto spoluprácu, bola naliehavosť problémov klimatických zmien, ktoré ohrozujú udržateľnosť života na našej planéte, a súčasne predstavujú hrozbu pre rozvoj všetkých spoločenskostí, pričom globálne otepľovanie najviac ohrozuje chudobné krajiny. Klimatické zmeny sa považovali v prvom rade za environmentálny problém, ktorý mali riešiť agentúry angažujúce sa v ochrane životného prostredia. Tento pohľad sa však postupne menil tak, ako sa postupne vynáral globálny rozsah celého problému.

Napríklad írsky rozvojová agentúra Trócaire si v roku 2008 vybrala klimatické zmeny za tému svojej kampane, ktorá hlásala, že „...zatiaľ čo bohaté krajiny naďalej spotrebúvajú také objemy energií, ktoré sú za hranicou udržateľnosti, najväčšie následky znášajú najchudobnejší, ktorí sú súčasne najzraniteľnejší“ (www.trocaire.org/lent).

Klimatické zmeny sa teda dnes pokladajú tak za rozvojovú, ako aj environmentálnu tému. To podnietilo environmentálne a rozvojové NGO, aby vytvorili v boji proti klimatickým zmenám spojenectvá a koalície. Žiadajú politikov, aby prijali opatrenia na spomalenie globálneho otepľovania a zníženie emisií skleníkových plynov.

Rozvojové a environmentálne NGO takisto spolupracujú na aktivitách a podujatiach, ktoré sú súčasťou Dekády OSN za udržateľný rozvoj (United Nations Decade on Sustainable Development, UNDSO) v období rokov 2005-2014. Hlavnými cieľmi Dekády ESD (DESD) na národnej úrovni sú: upresňovať a propagovať víziu a prechod na trvalo udržateľný rozvoj prostredníctvom všetkých foriem vzdelávania, verejnej informovanosti a tréningov; vyzdvihovať dôležitosť vzdelávania a vo všeobecnosti získavania informácií o trvalo udržateľnom rozvoji. Pre DESD bola pripravená medzinárodná implementačná schéma (IIS), ktorá vznikla po rozsiahlych konzultáciách s národnými vládami, NGO, agentúrami OSN a rôznymi odborníkmi. Meradlom úspechu pre príslušné rezorty národných vlád, NGO a občianske združenia bude zistenie, nakoľko dekáda do roku 2014 ovplyvní pomocou podujatí, publikácií a vzdelávacích programov názory verejnosti. Klimatické zmeny ako problém národnej a globálnej dôležitosti ponúkajú ESD vhodnú príležitosť, aby zdôraznili význam individuálnej a komunitnej angažovanosti pri riešení klimatických zmien prostredníctvom aktivít organizovaných pod záštitou DESD.

Záver

Globálny charakter finančnej krízy, ktorá tvrdo postihla ekonomiku krajín celého sveta, dobre dokumentuje, aký veľký vplyv majú globálne rozhodnutia a činnosti na lokálne udalosti. Zvýrazňuje vzájomnú previazanosť medzi štátmi ako dôsledok globalizácie a je signálom pre budúcnosť, ktorá bude klásť stále väčšie požiadavky na informovanosť a pochopenie globálnych síl, ovplyvňujúcich naše životy. Rozvojové vzdelávanie ako vzdelávací proces a prostriedok na získavanie informácií o svete preto nadobúda väčšiu dôležitosť, než malo kedykoľvek predtým od čias svojho vzniku v 70. rokoch minulého storočia. RV je dôležité aj svojou schopnosťou analýzy sociálnych vzťahov a výchovou k postojom, hodnotám a zručnostiam, ktoré môžu formovať správanie smerujúce k sociálnej spravodlivosti a rovnosti. Vychádza z metodiky aktívneho učenia, ktorá vťahuje žiaka do roly účastníka vzdelávacieho procesu a nenecháva ho iba v úlohe príjemcu pravdy od lepšie informovaného zdroja. Freireho koncepcie, ktoré zohrali rozhodujúcu úlohu pri formovaní súčasnej praxe RV, našli svojich pokračovateľov aj v iných občianskych hnutiach protestujúcich proti neoliberalizmu a socioekonomickým nerovnostiam. Také sú napríklad Hnutie za globálnu spravodlivosť a Svetové sociálne fórum (World Social Forum).

RV je takisto súčasťou hlavného prúdu vzdelávacích osnov a terciárneho vzdelávania, hoci pokrok je tu veľmi pomalý. Bolo potešiteľné sledovať zvýšené politické uznanie a finančnú podporu pre RV zo strany vládnych inštitúcií. Súčasne však bolo sklamaním sledovať, ako podpora RV zo strany rozvojových NGO klesá; tento trend treba zvrátiť, aby RV opäť získalo širšiu základňu finančnej podpory, ktorú potrebuje na úspešné fungovanie v praxi. Pre posilnenie praktickej základne RV je veľmi dôležité, aby získalo kvalitný akademický profil na úrovni tretieho stupňa škôl, čo by rozšírilo možnosti študovať RV a medzinárodný rozvoj na vysokých školách a univerzitách. RV potrebuje širšiu výskumnú základňu a granty na výskum, aby mohlo merať výsledky svojho pôsobenia na žiakov predovšetkým pri zmene životných návykov a postojov v súlade s udržateľným životným štýlom a angažovanosťou za sociálnu spravodlivosť.

Obdobie po skončení studenej vojny, žiaľ, skôr zväčšilo ako zúžilo priepasť medzi životným štandardom globálneho Severu a Juhu. Bolo to obdobie, počas ktorého sa oslabilo rešpektovanie ľudských práv a medzinárodného práva, intenzita etnických konfliktov rástla, počet utečencov neklesal, skôr narastal, privatizácia mala zelenú na úkor verejnoprospešných služieb, neoliberalizmus uvrhol chudobné krajiny na pokraj hospodárskeho kolapsu a zadlženia a prírodné prostredie sa dostalo do stavu nevídaného ohrozenia kvôli stále vyšším nárokom konzumnej spoločnosti. Dnes teda žijeme v období, ktoré vyžaduje aktívny občiansky prístup a sociálnu zodpovednosť, aby sme mohli týmto globálnym výzvam čeliť. Rozvojové vzdelávanie môže ukázať cestu k tomuto cieľu a dokázať našu zodpovednosť voči planéte a ľuďom, ktorí na nej žijú.

Bibliografia

- BOURN, Doug (2007): „Building Academic Support for Development Education“, *Policy and Practice*, vol. 5, Autumn, Centre for Global Education, Belfast.
- DfID (1997): *Eliminating World Poverty: A Challenge for the 21st Century*, a White Paper on International Development, Department for International Development, London.
- DfID (1999a): „Education and Our Global Future“, a speech by Clare Short, secretary of state for International Development, at the Annual Conference of the Secondary Heads Association, Brighton, 24 April, DFID, London.
- DfID (1999b): *Building Support for Development: Raising public awareness of international development issues*, a Department for International Development strategy paper, London.
- DfID (2002): „Enabling Effective Support: Responding to the Challenges of the Global Society: A Strategy of Support for the Global Dimension in Education“, Department for International Development, London.
- DFEE/QCA (1998): „Education for Sustainable Development in the Schools Sector“, a report to DFEE/QCA, London, 14 September.
- FREIRE, Paulo (1972): *Pedagogy of the Oppressed*, Penguin Books, London.
- Government of Ireland (2006): *White Paper on Irish Aid (2006)*, Dublin.
- HOGAN, Deirdre and TORMEY, Roland (2008): „A Perspective on the Relationship between Development Education and Education for Sustainable Development“, *Policy and Practice*, vol. 6, Spring, Centre for Global Education, Belfast.
- HDR (*Human Development Report*) (1999): „Globalisation with a Human Face“, United Nations, New York.
- HDR (2004): „Cultural Liberty in Today's Diverse World“, United Nations, New York.
- Irish Aid (2007): „Development Education Strategy Plan 2007–2011: Promoting Public Engagement for Development“, Irish Aid, Dublin. [www.irishaid.gov.ie/Uploads/Dev_Ed_fi nal.pdf](http://www.irishaid.gov.ie/Uploads/Dev_Ed_fi%20nal.pdf)
- KHOO, Su-ming, HEALY, Carol and COATE, Kelly (2007): „Development Education and Research at Third Level“, *Policy and Practice*, vol. 5, Autumn, *Centre for Global Education*, Belfast.
- MARX, Karl (1845): „Theses on Feuerbach“. In: McLellan, D., *Marx, Karl: Selected Writings*, Oxford University Press, Oxford, 2000.
- McBRIAN, Angus (2001): „The Battle in Seattle: Mass Protest as Development Education“, *The Development Education Journal*, vol. 7, no. 2, Development Education Association, London, March, p. 32–3.
- McCOLLUM, Ann (1996): „Bridging the Gap between Theory and Practice“, a paper presented to the Network of Development Education Centres and Groups (NODE) conference, *Development Education in Ireland Today*, Dublin, 25 May.
- McCOLLUM, Ann (1999): „Evaluating to Strengthen Partnership: Engaging Schools in Development Education“, Development Education Centre, Birmingham.
- OSLER, Audrey (ed.) (1994): *Development Education: Global Perspectives in the Classroom*, Cassell, London.
- REGAN, Colm et al. (2006): *80:20: Development in an Unequal World*, 5th edn, 80:20, Dublin.

Webstránky

Centre for Global Education www.centreforglobaleducation.com

Children in Crossfire www.childrenincrossfire.org

Citizenship Education www.globaldimension.org.uk

Comhlamh www.comhlamh.org

Cyfanfyd (Welsh Development Education Association) www.cyfanfyd.org.uk

Department for International Development www.dfid.gov.uk

Development Education Association www.dea.org.uk

Development Education Exchange in Europe Project www.deeep.org

Development Education Ireland www.developmenteducationireland.org

DICE Project www.diceproject.org

Dochas www.dochas.ie

Global Dimension www.globaldimension.org.uk

Global Dimension in Schools www.globaldimensioninschools.org

IDEA www.ideaonline.ie

IDEAS (International Development Education Association of Scotland) www.ideas-forum.org.uk

Irish Aid www.irishaid.gov.ie

Teachers in Development Education (Development Education Centre, Birmingham) www.tidec.org

The Big Pic www.bigpic.biz

Trócaire www.trocaire.org

15. Záver: Rozvoj a neoliberálne ekonomické stratégie

Gerard McCann

Britský minister financií Alistair Darling 1. januára 2009 oznámil, že svetová ekonomika čelí najväznejšej kríze od čias prvej svetovej vojny. Pád globálneho bankového systému, masový nárast nezamestnanosti, bezprecedentné rozkolísanie trhu akcií, stúpajúca špirála štátneho a osobného zadlžovania a nútené nalievanie kapitálu do kľúčových ekonomických sektorov na celom svete signalizovali začiatok globálnej recesie, o ktorej veľa ekonómov tvrdí, že bude taká hlboká a dlhá ako úpadok, ktorý zasiahol svetové hospodárstvo v 30. rokoch minulého storočia (Wade, 2008, s. 5–21; Brenner, 2006, s. IX). Jej účinky sú prenikavé a ničivé; bude trvať roky, kým sa prekonajú implikácie tohto náhleho zabrzdenia procesu globalizácie. Podobne ako pri predchádzajúcich krízach trhového systému Západu, aj teraz jeho účinky pocítia všetky kontinenty. S krízou sa budú boríť rozvojové krajiny na ekonomickej periférii, ako aj kľúčové ekonomiky – čaká ich začarovaný kruh dlhov, pokles obchodnej výmeny, kolaps priemyslu, napätie v spoločnosti a politická nestabilita. Je jasné, že medzi dlhodobé implikácie recesie bude patriť aj sklamanie zo spomalenia globálnych stratégií rozvoja, čo bude mať za následok pokles či zastavenie politických a finančných záväzkov rozvojových subjektov.

Táto kapitola sa zaoberá niektorými faktormi, ktoré zostrili globálnu recesiю. Hodnotí systémové dôvody tohto hospodárskeho kolapsu a identifikuje kľúčové prvky niektorých aspektov globalizácie, ktoré krízu ešte viac prehĺbili. Sústreďuje sa predovšetkým na ideologické východiská systému, ktorý už svojou podstatou vháňa ekonomiky mnohých krajín do systémového šoku alebo kolapsu; a ponúka dôkazy, že súčasná kríza je do istej miery logickým vyústením neoliberálnej dominancie globálnej ekonomickej vlády (Harvey,

2007, s. 183–206; tiež Georgeová, 2000, s. 27–35). Po týchto teoretických východiskách prechádza kapitola na skúmanie implikácií neoliberalného prístupu k ľudskému rozvoju a prihovára sa za vyššiu integráciu demokratických a sociologických zásahov do politiky rozvoja. Na záver čerpá z komentárov ku kríze od takých organizácií ako je OSN a Svetová banka. Aby odhadla možnosti rozvoja v období opätovnej integrácie globálneho trhového systému, berie si na pomoc makroekonomické teórie.

Budovanie „spontánneho poriadku“

Ekonomický systém, ktorý sa nedávno dostal pod veľký tlak, je výtvorom samostatnej a veľmi významnej školy ekonomickej teórie. Tá už od 80. rokov 20. storočia začala vytvárať víziu ľudského rozvoja, závislého od pohybu trhov a podnikateľskej aktivity. Neoliberalizmus sa inšpiroval klasickým liberalizmom 18. a 19. storočia, keď sa ekonómovia ako Adam Smith, David Ricardo a Thomas Robert Malthus pokúšali spútať energie globálneho obchodu (vybudovaného z veľkej miery na priemyselných investíciách, imperiálnych výbojoch a otroctve) a načrtnúť model organizácie spoločnosti, ktorý bral v prvom rade ohľad na potreby istých finančne výhodných procesov. Najmä Smith razil názor, že rozhodujúcim prvkom v spoločnosti je komerčné podnikanie. Jeho dielo z roku 1776 *Pojednanie o podstate a pôvode bohatstva národov* (*An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*) predznamenovalo filozofický prístup k rodiacej sa vede o politickej ekonómii a k ekonomike vo všeobecnosti. Tento text podal vedeckú analýzu ekonomických pohybov globálneho charakteru, logicky zdôvodnil a vysvetlil, za akých podmienok je možný ďalší rozvoj trhového systému, v ktorom bola ziskovosť hlavnou hybnou silou. V jeho teórii hospodárskeho a ľudského rozvoja sa vláda mala stať „neviditeľnou rukou“, ktorá by do socioekonomického rozvoja zasahovala iba opatrne a s podmienkou, že to bude výhodné; inými slovami, vlády sú povinné ponechať ekonomiku vlastnému vývoju, nezasahovať ani nevytvárať prekážky rozvoju podnikania. Podľa Smitha malo byť cieľom každého štátu zvyšovať bohatstvo a moc „národa“ (Smith, 1776, II. zväzok, s. 31). Použitím termínu „národ“ narážal Smith na napätie medzi štátom a podnikateľskými entitami v ktorejkoľvek krajine a pod „bohatstvom“ špecificky myslel na „produkt“ alebo iný tovar. Bohatstvo je teda tvorené tovarom a je možné kvantifikovať ho v pojmoch národnej produktivity. Táto metóda ekonomického rozvoja bola trňom v oku vidieckej šľachte a statkárom, ktorí vlastnili „neaktívne“ bohatstvo, a súčasne bola podnetom na vznik podnikateľskej vrstvy, ktorá bola prirodzene predurčená na spravovanie spoločnosti. Smithova definícia rozvoja sa neskôr pretavila do toho, ako chápeme hrubý domáci produkt (HDP), dodnes používaný na meranie globálneho rozvoja, a to napriek tomu, že sa táto definícia zdokonalila na výpočet: spotrebiteľské výdaje plus komerčné investície plus vládne výdaje plus čistý export rovná sa HDP. Čím väčší HDP, tým je spoločnosť rozvinutejšia.

Ďalším významným Smithovým príspevkom k nášmu chápaniu tejto verzie politickej ekonómie a k jej praktickému využitiu bola jeho analýza výrobného procesu. On to nazýval „deľba práce“. Pracoval s podobným modelom tovarovej výroby, aký používali Ricardo a Malthus. Pomocou tohto modelu dokazoval, že čím je spoločnosť produktívnejšia, tým je práca funkčne rozdeleniejšia – produkciu a tržby (príjem) možno zvýšiť, ak robotníci vyrá-

bajú rôzne časti výrobku na rozličných miestach. Výsledkom tohto systému výroby tovarov del'bou práce je „prirodzená hodnota“ tovaru – jeho cena. V dynamickej a konkurenčnej ekonomike, v ktorej rozličné podnikateľské subjekty ponúkajú podobné tovary v rôznych geografických častiach trhu, možno ziskovosť merať „prirodzeným“ pôsobením vzájomných vplyvov, ktoré smerujú k maximalizácii zisku a jeho akumulácii pomocou minimalizácie nákladov. V systéme globálneho obchodu možno prírodné a ľudské zdroje čerpať v jednom regióne (zvyčajne v kolóniách) a bohatstvo možno výrobou tovarov vytvárať v inom regióne (zvyčajne v európskych mocnostiach). V konečnom dôsledku teda Smith vytvoril teóriu bohatstva a poskytol návod, ako ho vytvoriť. Odkaz tejto teórie dominuje v praxi globálnej ekonomiky obchodu a jeho zaklínadlom je „voľný obchod“. Tento pohľad sa neskôr stal bázou ekonomickej teórie „laissez-faire“: podľa nej motorom spoločenského pokroku sú trhové sily a neviditeľná vláda sa má starať o vedenie vojen alebo o budovanie lokálnej infraštruktúry. Voľný trh sa napokon stal základom ekonomickej praxe v západnej Európe a Severnej Amerike a pomocou násilnej industrializácie a kolonizácie poskytol „vedecký dôkaz“ pokroku, ako sa javil viac prosperujúcim regiónom a štátom (Vaggi a Groenewegen, 2003, s. 103–116).

Po definovaní filozofie spoločnosti, ktorej motorom je trh, prichádza na scénu dravá podnikateľská trieda, ktorá svoju honbu za ziskom zdôvodňovala princípom správnosti – vierou, ktorá považuje podnikanie a tvorbu bohatstva za hlavné motivačné faktory v procese spoločenského a globálneho rozvoja. To v podstate znamenalo, že rozvoj sa stal synonymom tvorby finančného bohatstva. V polovici dvadsiateho storočia vznikla okolo Mont Pelerin Society filozofická škola, ktorá opäť oživila tento klasický liberálny prístup k ekonomickému rozvoju kombináciou konceptov, ktoré hlásali „otvorenosť“, slobodu a právo nadobúdať bohatstvo. Tvrdili, že ekonomické krízy z 30. a 40. rokov dvadsiateho storočia boli výsledkom prílišnej snahy vlád rôznymi obmedzeniami a potláčaním podnikateľského ducha kontrolovať prirodzenú vlastnosť ľudí hromadiť majetok. Friedrich von Hayek dokázal okolo tejto filozofie zhromaždiť pozoruhodnú skupinu architektov moderného ekonomického liberalizmu, vrátane takých mien ako Karl Popper, Milton Friedman, Ludwig von Mises a Keith Joseph – guru monetaristickej revolúcie v Británii. Podľa programového vyhlásenia tejto spoločnosti je autoritarizmus výsledkom „...nedostatku viery v súkromné vlastníctvo a konkurenciu trhového hospodárstva; pretože tieto inštitúcie zabezpečujú rozptýlenie moci a iniciatív a bez toho je ťažké predstaviť si spoločnosť, ktorá dokáže účinne zachovať slobodu“ (www.montpelerin.org/mpsAbout.cfm; Thorsen a Lie, 2006, s. 11–13).

Svoju opozíciu našli v intervencionistických a humanistických ideáloch ekonómov „sociálneho“ trhu, ktorých najvýznamnejší predstavitelia boli John Maynard Keynes (1936) a John Galbraith (1958). „Otvorení“ ekonómovia voľného trhu o nich tvrdili, že sú zástancami istej formy autoritatívneho štátneho plánovania. Podľa Keynesa by ekonomický rozvoj mal postupovať vpred v podmienkach stabilnej spoločnosti; súčasne veril, že kľúčovými faktormi ekonomického rastu je riešenie zamestnanosti, nízky stupeň inflácie a zmierňovanie chudoby. To však znamená významné zásahy vlády do ekonomických procesov. Pre ekonomických liberálov boli silný štát a voľný trh nezlučiteľné; kde bol štát aktívny v riadení ekonomiky, tam neoliberali vetrili útlak, „zatvorenú“ spoločnosť – štátny model sovietskeho bloku im na to núkal nespočetne veľa príkladov. Pre neoliberalov boli „zákony“

trhu dostatočným regulačným rámcom, v ktorom sa ekonomický systém mohol rozvíjať. Karl Polanyi o dôvodoch vzniku neoliberalizmu povedal:

„Slobodné podnikanie a súkromné vlastníctvo patria k základným charakteristikám slobody. Žiadna spoločnosť, pokiaľ je vybudovaná na iných základoch, si nezaslúži nazývať sa slobodnou. Sloboda, ktorú vytvára regulácia, je hanená ako nesloboda; spravodlivosť, sloboda a sociálne istoty, ktoré vytvára, sú kritizované ako kamuflované otroctvo“ (www.montpelerin.org/aboutmps).

Hayekovo dielo *The Constitution of Liberty* z roku 1960 bolo signálom začiatku novej éry ekonomického liberalizmu a prívrženci jeho téz sa na celom svete presadili vo veľmi vysokých a vplyvných funkciách. Hegemónia neoliberalizmu začala získať jasné kontúry. Hayekova teória komerčných cyklov sa opierala o „spontánny poriadok“, podľa ktorého by sa spoločnosť priebežne prispôbovala a menila v závislosti od podmienok na trhu. Od 70. rokov minulého storočia obsadili prívrženci liberálneho systému mocenské pozície v politike a hospodárstve na celom svete – stali sa riaditeľmi desiatok nadnárodných korporácií (TNC) alebo lídrami veľkých politických strán; boli medzi nimi viacerí prezidenti Spojených štátov amerických a niekoľkí britskí premiéri. Margaret Thatcherová je povestná tým, ako na jednom zasadnutí vlády vyhlásila, že ak v niečo verí, tak je to Hayekova Ústava slobody. Ekonomickí teoretici boli súčasne podporovaní aj sociálnymi a politickými teóriami, vychádzajúcimi z Chicagskej univerzity a zo skupiny vedenej Leom Straussom a neokonzervatívami, ktorí razili víziu budúcnosti s minimálnou vládou, spravovanú fundamentalistickou kresťanskou morálkou a monetarizmom. Hayek dostal Nobelovu cenu za ekonómiu v roku 1974 a jeho kolega Friedman v roku 1976.

Koncom 70. rokov boli neoliberalné stratégie ekonomického rozvoja už pevne zafixované po celom západnom svete; ich pohľad sa v čoraz väčšej miere začal odrážať aj v tých inštitúciách, ktoré sa zaoberali formovaním rozvojových stratégií na globálnej úrovni. Rozkvet neoliberalných aktivít zrodil desiatky nových agentúr, pričom každá z nich velebila prednosti voľného trhu a hovorila: „potrebujeme menej štátu“. Inštitút Adama Smitha (založený v roku 1976), Inštitút ekonomických otázok (Institute of Economic Affairs) (založený v roku 1955, obnovený 1975), Centrum politických štúdií (Centre for Policy Studies, založené v roku 1974), Svetové ekonomické fórum v Davose, Parížsky klub, Heritage Foundation vo Washingtone – aby sme menovali aspoň niektoré – vznikli s úmyslom príviesť do konkrétnej podoby teórie liberálneho trhu s konkurenčným bojom ako ústredným princípom. Vlády Západu začali konať na ideologických zdôvodneniach tejto alternatívnej cesty k rozvoju a opúšťali model sociálneho štátu, ktorý od 40. rokov minulého storočia dominoval globálnemu ekonomickému rozvoju.

V rozvojovom svete sa toto nové smerovanie realizovalo v praxi prostredníctvom operácií rôznych medzinárodných finančných inštitúcií (IFI). Model vládnych opatrení bol na celom svete podobný – dôraz na slobodu jednotlivca a slobodu podnikania, oslabovanie úlohy a rozbíjanie jednoty odborov, znižovanie daní, deregulácia činnosti korporácií, politické rozhodnutia cez prizmu finančných dôsledkov, privatizácia verejnej infraštruktúry a pokusy začleniť poskytovanie sociálnych dávok do trhového mechanizmu. Špeciálnym

aspektom týchto pohybov bolo zdôrazňovanie úlohy finančného sektora (bankovníctva, burzy cenných papierov, rizikového investovania, „the City“) ako kľúčových hráčov tohto modelu ekonomického rozvoja.

Ako sa globálne politické prostredie prispôbovalo ideám neoliberalizmu, tak sa postupne menili aj inštitúcie, ktoré riadili globálny ekonomický rozvoj. Ďalší laureát Nobelovej ceny za ekonómiu (2001) Joseph Stiglitz vo svojej knihe *Globalization and its Discontents* poznamenáva, že v polovici 80. rokov sa kľúčové globálne inštitúcie dostali pod vplyv neoliberaľov a tí z nich začali systematicky odstraňovať keynesiánskych (sociálno-trhových) stratégov a mysliteľov. Po týchto „čistkách“ prišla revízia rozvojovej politiky a postupne sa zaviedol nový model rozvoja: „Riešením problémov rozvojových krajín sú slobodné trhy“ (Stiglitz, 2002, s. 13). Inštitút Adama Smitha sa stal oficiálnym poradcom Svetovej banky, zostavoval jej finančnú správu o globálnom rozvoji (Global Development Finance report), monitoroval a robil zoznamy stoviek privatizácií po celom svete (Georgeová, 2000, s. 30–31).

Zmena kurzu globálnej ekonomiky sa vypuklo prejavila v spôsobe, akým Medzinárodný menový fond a predovšetkým Svetová banka začali pod rúškom „štrukturálnych reforiem“ uplatňovať liberálny model hospodárstva aj na rozvojové krajiny. Liberalizácia obchodu sa stala ústredným bodom týchto reforiem, ale tie obsahovali aj množstvo ďalších opatrení, ktoré v konečnom dôsledku oslabili hospodárstva rozvojových krajín na dlhé desaťročia. Schémy splátok úverov, spájanie pomoci a obchodu so západnými predstavami o slobode, podpora lídrov, ktorí s tým súhlasili (vrátane čínskeho Teng Siao Phinga a čilského Augusta Pinocheta), uľahčovanie vstupu nadnárodných korporácií, deregulácia a škrty vo verejných výdavkoch, toto všetko sa stalo symbolom postupov, ktorými sa trh mal prispôbiť novému svetovému poriadku. Dôsledky tohto typu reštrukturalizácie pocítila celá planéta; a s nástupom novej hegemonie sa najviditeľnejším a kvantifikovateľným dôkazom rozvojovej politiky riadenej trhom stala stále sa zväčšujúca priepasť medzi chudobnými a bohatými:

„V Latinskej Amerike 10% ľudí s najvyššími príjmami zvýšilo svoj podiel na celkových príjmoch o 10%, zatiaľ čo 10% najchudobnejších zaznamenalo pokles príjmov o 15%, čo vymazalo aj tie nepatrné zlepšenia, ktoré nastali v predchádzajúcom desaťročí. Príjmová nerovnosť rástla aj v Thajsku, Indonézii, Číne a ďalších ázijských krajinách, a to napriek tomu, že región ako celok sa tešil počas celej dekády zdravému ekonomickému rastu. V subsaharskej Afrike bola situácia ešte horšia; po dvoch dekádach štrukturálnych reforiem, presadzovaných MMF a Svetovou bankou, nielenže vzrástla príjmová nerovnosť, ale celkový pokles zaznamenal aj priemerný príjem na obyvateľa. Ten je teraz nižší, ako bol v roku 1970“ (Ellwood, 2001, s. 98).

Uvoľnenie trhov ako cesta k rozvoju

Od 80. rokov minulého storočia sa rôzni teoretici a prívrženci, ktorí sa hlásili k miestami hmlistej ideológii neoliberalizmu, zamestnávali úsilím opäť zaviesť metódy klasického liberalizmu, aby tak oživilí ekonomický rast a akumuláciu bohatstva. Prioritou tejto stratégie bolo zvýhodňovanie podnikateľskej elity a nadšenie pre konkurenčný charakter trhu.

Podobne ako ich predchodcovia, aj táto nová generácia ekonomických liberálov priniesla na trh fixovaný koncept politickej ekonómie, ktorý do neho tvorivo integroval také heslá ako individuálna sloboda, demokracia a globalizácia. O tejto novej ideológii sa David Harvey vo svojej knihe *Krátke dejiny neoliberalizmu* (A Brief History of Neoliberalism) vyjadril takto:

„Neoliberalizmus je v prvom rade teóriou politicko-ekonomických postupov, ktoré tvrdia, že blaho človeka možno najlepšie dosiahnuť liberalizáciou individuálnych podnikateľských slobôd a schopností v inštitučnom rámci charakterizovanom silnými majetkovými právami, slobodným trhom a slobodným obchodom“ (Harvey, 2007, s. 2; tiež Georgeová, 2000, s. 27–35).

Anna-Maria Blomgrenová definuje neoliberalizmus pružnejšie:

„Neoliberalizmus sa všeobecne považuje za politickú filozofiu, ktorá zdôrazňuje slobodu jednotlivca a právo na súkromný majetok. Nie je to však taká jednoduchá a homogénna filozofia, ako by sa mohlo zdať. Z hľadiska etických základov a normatívnych záverov sa pohybuje v širokom priestore. Na jednom konci spektra je tam „anarcho-liberalizmus“, volajúci po úplnom laissez-faire a po zrušení každej formy vlády. Na druhom konci je zase „klasický liberalizmus“, požadujúci vládu s funkciami, ktoré len nepatrne prevyšujú právomoci nočného vrátnika“ (Blomgrenová, citované v Thorsen a Lie, 2006, s. 12).

Z pohľadu neoliberalóv má byť mechanizmus občianskeho a štátneho riadenia v konečnom dôsledku zmenený tak, aby zdôrazňoval a chránil špecifickú interpretáciu slobody. Funkcionalita trhov a obeh peňazí mali byť vyzdvihnuté na piedestál spoločnosti, ktorej motorom sú peniaze. Úloha vlády sa pri tomto prístupe v prípade nutnosti redukuje na občasnú zásahu pri ochrane rozvoja neoliberalnej politiky v takých oblastiach ako sú financie, obchod či bezpečnosť. Z medzinárodného hľadiska by malo byť úlohou vlády chrániť záujmy trhu a slobody, ktoré by teoreticky tento systém spravovania spoločnosti mohol priniesť. V praxi mala byť táto metóda ekonomického manažmentu „predaná“ a celosvetovo aplikovaná ako odpoveď na pomalé tempo rozvoja. V polovici 90. rokov minulého storočia sa potom skutočne stala dominantnou formou riadenia spoločnosti a politickej orientácie najvplyvnejších krajín sveta a IFI.

Historické tradície sociálnej a ekonomickej podpory v Spojenom kráľovstve najlepšie charakterizovala keynesiánska tradícia a vo Francúzsku štátny dirigizmus. Ako sa systém neoliberalnej politickej ekonómie postupne rozvíjal, vlády z týchto tradícií potichu škrtli systém zdravotnej starostlivosti a dotovanie kľúčových odvetví priemyslu. V rozvojových krajinách to znamenalo tunelovanie verejných zdrojov a zmenu vlastníckych štruktúr, dôraz na splácanie dlhov, slobodný obchod a prispôbovanie sa požiadavkám IFI. Od roku 1980 a najmä v ďalšej dekáde – v 90. rokoch, keď akcelerovala globalizácia – západné vlády postupne obmedzovali svoje investície do zdravotnej starostlivosti, vzdelania, bytovej politiky, výstavby infraštruktúry a do kľúčových štátom vlastnených odvetví ako energetika a telekomunikácie. Stále vplyvnejšia neoliberalná loby (často pod dozorom nadnárodných korporácií) tlačila na štát, aby odovzdal verejný majetok do súkromných rúk a využil tak

„potenciál“ slobodného trhu. To znamenalo, že politické rozhodnutia postupne dali privátnemu sektoru šancu na predtým nepredstaviteľné trhové možnosti. Kľúčové opatrenia, ktoré boli sprievodným znakom tejto ideológie – vedené volaním po slobode jednotlivca – sa týkali privatizácie, znižovania daní a deregulácie. Terčom a obeťou tohto náporu bol verejný priestor, ktorý v mnohých krajinách veľmi reálne fungoval a zabezpečoval nielen mechanizmy sociálnej ochrany ako zdravotnú starostlivosť a vysokoškolské vzdelanie, ale aj kultúrne štruktúry ako napríklad odborové hnutie, náboženské organizácie a dobrovoľné združenia. Ak nejaká organizácia alebo zložka spoločenstva nemala trhovo orientovanú funkciu, v modeli globalizovanej spoločnosti sa stala nadbytočnou.

V období po skončení studenej vojny začala jedna krajina za druhou, od sociálno-trhových ekonomík Európskej únie až po komunistické režimy s centrálnym plánovaním v Číne a Vietname, uplatňovať niektoré z najagresívnejších foriem neoliberalnej ekonomiky. Metódy rozširovania trhov a tovarovej výroby sa všeobecne prijímali ako prirodzený spôsob integrácie ekonomík na globálnej úrovni. Za dve predchádzajúce dekády sa globalizácia niesla v znamení maximalizácie požiadaviek neoliberalnej loby a inštitúcií, ktoré určovali jej smerovanie. Vzájomná previazanosť systémov globálneho trhu sa stala kľúčovým cieľom tejto dominantnej verzie globalizácie. V praxi to znamenalo odstránenie obchodných prekážok a bariér hatiacich nadnárodnú obchodnú aktivitu, podporu informačnej a komunikačnej technológie (prístup na internet sa zvýšil zo 180 miliónov staníc v roku 1998 na 500 miliónov v roku 2002 a ďalej sa exponenciálne zvyšuje – Siebert, 2000, s. 8), znížili sa náklady na komunikáciu a transport a ďalej z roka na rok klesajú (Svetová banka, 1995, s. 25), uzákonnili sa práva na intelektuálne vlastníctvo, v metódach trhovej expanzie nastala zhoda, ktorá vyvolala zánik napätia z obdobia studenej vojny, otvorili sa nové trhy v Indii a Číne, presadila sa politika riadená finančnými inštitúciami. Do praxe sa zaviedli štruktúrne reformy ekonomík na celom svete kvôli lepšiemu prístupu na zahraničné trhy, priame zahraničné investície uľahčili vznik veľmi vplyvných nadnárodných korporácií, výrazne sa začal preferovať finančný sektor a napokon bola uzatvorená pestrá zmes dohôd a zmlúv, ktoré mali slúžiť ako oporné stĺpy ďalšej expanzie. Táto sieť politických rozhodnutí a technických zásahov tvorí celok, ktorý charakterizuje globalizáciu v jej neoliberalnej verzii.

Po konsolidácii monetárnej politiky v polovici 90. rokov nadnárodné korporácie (TNC) a finančný sektor pracovali prakticky bez kontroly po celej planéte ako zvestovatelia rozvoja, alebo – ako to videli oni – „tvorby bohatstva“. Začali sa vyvíjať štruktúrne aspekty systému, ktorý sa spolu so sériou globálnych iniciatív usiloval upraviť globálnu ekonomiku tak, aby tvorila dobre fungujúci celok. Záplava deregulačnej legislatívy, ktorá sa prehnala globálnou ekonomikou začiatkom 90. rokov, doplnil v roku 1995 vznik strešnej Svetovej obchodnej organizácie (World Trade Organisation, WTO). Monetarizmus bol zrejmy aj v činnosti mnohých globálnych ekonomických zoskupení ako sú napríklad Severoamerická dohoda o voľnom obchode (North American Free Trade Agreement, NAFTA), rôzne dohody o ekonomickom partnerstve, Rozvojové kolo v Dohe, programy štruktúrnych reforiem (structural adjustment programmes, SAP), Lisabonská agenda a konečne aj dohoda z Cotonou, ktorá posunula rozvojovú politiku EÚ viac k trhovému chápaniu (Dinan, 1999, s. 548–556; Flint, 2008, s. 22–23, 145–147). Bolo zrejme, že adaptačný proces sa často prispôboval potrebám TNC, pretože politické rozhodnutia zdôrazňovali dereguláciu, privatizáciu a vládnym

dohľad a ich zámerom bolo vytvoriť konkurenčnú výhodu na globálnej úrovni, pričom ďalšie krajiny boli prinútené postupovať podobne. V reakcii na tieto globálne ekonomické posuny predstavili Spojené štáty svoju definíciu neoliberálneho konsenzu, ktorým utvrdovali svoje líderstvo a usilovali sa o zdokonalenie celého procesu takzvaným „washingtonským konsenzom“. Išlo o iniciatívu, ktorú v roku 1989 pripravil John Williamson, aby uľahčil expanziu korporátnych záujmov na globálnej úrovni (Wade, 2008, s. 6; Williamson, 1990; Flint, 2008, s. 58–61).

„Konsenzus“ bol zhrnutím princípov neoliberálneho hospodárskeho modelu – obhajoval presmerovanie verejných výdavkov prioritne na kľúčové finančné sektory, fiškálnu disciplínu, liberalizáciu úrokových sadzieb, aby sa „uvoľnili“ peniaze, konkurencieschopnosť výmenných kurzov, liberalizáciu tokov priamych zahraničných investícií, dereguláciu, agresívnu privatizáciu verejného majetku, zabezpečenie vlastníckych práv a najmä nado všetko dôležitú liberalizáciu obchodu. Potom, čo sa k tejto dohode pripojili rozvinuté krajiny, IFI sa pustili do postupnej implementácie podobných plánov štrukturálnych reforiem v rozvojových krajinách. Rozsah týchto operácií predstavoval najvyššiu úroveň globálneho finančného vplyvu zo strany prívržencov neoliberálnej politiky. Prijatie nového „konsenzu“ z pohľadu rozvojových krajín znamenalo, že ak chceli získať pomoc a účasť na globálnom trhu, museli zmeniť svoj ekonomický systém a tradície. To bola predbežná podmienka na získanie priamej finančnej pomoci, pôžičiek a možností obchodovať. Museli sa napríklad znížiť colné sadzby, hoci v niektorých veľmi chudobných krajinách, napr. v Gambii, či na Kapverdských ostrovoch to znamenalo 20%-ný pokles výdavov na verejné služby, zdravotnú starostlivosť a vzdelanie (Oxfam 2006, s. 4–5). Ďalším príkladom je Ghana, kde sa počas reštrukturalizácie znížila dochádzka do základných škôl o 40%. V Ugande privatizácia pripravila o prácu 350 000 ľudí. Príznačným javom celého procesu bolo zvyšovanie cien. Po pokusoch o manipuláciu meny v Sierre Leone v roku 1986 stúpili ceny základných potravín až o 300%. Inflácia v Ugande dosiahla 300% (Flint, 2008, s. 60–61; Jameson a Wilber, 1996, s. 50). Model sa v drobných obmenách opakoval v celom rozvojovom svete. Hoci krajiny ako Čína dokázali integrovať svoje ekonomiky do nového globálneho systému, iné oblasti – ako napríklad Južná Amerika – sa radšej rozhodli klásť dôraz na samostatný rozvoj svojich národných ekonomík a viac sa sústrediť na regionálny rozvoj. Subsaharská Afrika pri svojich pokusoch o adaptáciu zažila proces zbedačovania, ktorý nemá paralelu v celej histórii tohto už beztak chudobného kontinentu. Aj samotný severoamerický think tank Global Financial Integrity (GFI) vo svojej správe konštatuje, že do roku 2008 stúpil objem kapitálového úniku z rozvojových krajín každoročne o ohromujúcich 18%, čo je skoro desaťnásobok finančných prostriedkov na pomoc všetkým rozvojovým krajinám (približne 900 miliárd USD ročne). Pri hodnotení situácie rozvojových krajín Raymond Baker z GFI vyhlásil: „Ilegálne úniky kapitálu odčerpávajú príjmy chudobných krajín, oberajú ich o prepotrebné prostriedky a brzdia hospodársky rozvoj“ (www.gfi.org; Observer Business and Media, 30. november 2008, s. 2).

Reštrukturalizácia globálnej ekonomiky v praxi pomocou „reforiem“ v niektorých regiónoch a „šokovou terapiou“ v iných priniesla veľké rozdiely v bohatstve a v prístupe k príležitostiam. Najviditeľnejšie to bolo v tých oblastiach, ktoré sa dali cestou najagresívnejších reforiem ekonomickej liberalizácie. Napríklad v Rusku politická elita ovplyvňovaná ropnými

„oligarchami“ vohnala populáciu krajiny do sociálne katastrofickkej „zlatej horúčky“. Pod jej vplyvom klesala priemerná dĺžka života Rusov ročne o jeden rok počas celej dekády 90. rokov minulého storočia. Údaje OSN hovoria, že sociálna nerovnosť sa v rokoch 1989 až 1996 zdvojnásobila. Dvadsať percent najbohatších Rusov malo v priemere jedenásťkrát vyšší príjem ako rovnaký počet najchudobnejších. V celej ekonomike sa opäť zaviedol výmenný obchod a ako poznamenal Stiglitz, „...prestavba ruského hospodárstva spôsobila v takom krátkom časovom úseku jeden z najväčších nárastov chudoby v dejinách krajiny (s výnimkou vojny a hladomoru)“ (Stiglitz, 2002, s. 182; The Nation, 4. október 1999; Ellwood, 2001, s. 105).

Mimoriadne rýchle začlenenie čínskeho trhového systému do globálnej ekonomiky, a to bez ohľadu na zrejmy autoritársky režim, sprevádzala jedna z najrozsiahlejších migrácií obyvateľstva v dejinách ľudstva. Dokladujú to plány čínskeho hospodárskeho výboru, ktorý chce za 25 rokov vybudovať 200 nových miest pre 200 miliónov ľudí a zavádza novú politiku pod heslom „bohatstvo je dobrá vec“. Zatiaľ čo sa príchod neoliberálnych praktík v západnej Európe prejavil postupnou demontážou sociálnych vymožeností, v iných častiach planéty bola hĺbka a rýchlosť zmien vysoko deštruktívna. Nikde to však nebolelo viac, ako v štátoch subsaharskej Afriky. Tamojšie krajiny sa pokúšali prispôsobiť programom štrukturálnych reforiem (SAP) a dodržiavať splátkové kalendáre úverov, ale boli veľmi zraniteľné a ich verejná infraštruktúra bola otvorená iniciatívam rizikového kapitálu a tunelovaniu zdrojov v rozsahu, aký tu nebol od čias vrcholného obdobia koloniálnej nadvlády. Z makroekonomického pohľadu boli rozdiely evidentné a výrazné: „V roku 1997 bol rozdiel v príjmoch medzi pätinou najbohatších ľudí žijúcich v najbohatších krajinách a pätinou v najchudobnejších 74:1. Taký bol nárast zo 60:1 v roku 1990 a 30:1 v roku 1960... 200 najbohatších ľudí sveta za štyri roky – do roku 1998 – viac ako zdvojnásobilo svoj majetok na viac ako jeden bilión USD. Majetok troch najbohatších miliardárov predstavoval (v tom čase) viac, ako kombinovaný HDP všetkých najmenej vyvinutých krajín sveta a ich 600 miliónov ľudí“ (UNDP, 1999, s. 3).

Vplyv sympatizantov politiky liberalizácie globálnej ekonomiky viedol k prestavbe niektorých veľmi dynamických ekonomík, ale aj tých najodkázanejších. Neoliberálny model oddelil sociálny rozvoj od ekonomických príležitostí. Príklady tohto efektu možno nájsť rovnako v rozvojových i v rozvinutých krajinách. Napríklad vojenská operácia v Iraku v roku 2003, rozpútaná pod falošnou zámkienkou podozrenia, že krajina vlastní „zbrane hromadného ničenia“, nám dala jednu z najsurovších lekcí trhového šoku, ktorý vytvoril nové, dosiaľ nepoznané a vysoko ziskové trhové príležitosti. Patrí k nim veľmi výnosné podnikanie v novom biznise „vnútornej bezpečnosti“, súkromných bezpečnostných služieb a vo všetkom, čo súvisí s rekonštrukčnými prácami v oblasti konfliktu. V Afganistane bola stratégia rozvoja Bushovej administratívy jasná: „Môžete získať milióny dolárov, keď pomôžete bojovať proti Talibanu... To je dosť peňazí na to, aby ste zaopatrili svoju rodinu, dedinu aj váš kmeň do konca života“ (Kleinová, 2008, s. 305, 298–307). Od 11. septembra 2001 do konca roka 2006 uvoľnil federálny rozpočet USA závratných 457 miliárd USD pre súkromné firmy zaangažované v sektore domácej protiteroristickej bezpečnosti (tamže, s. 301). Na porovnanie, celosvetová zahraničná pomoc klesla zo 106,8 miliárd USD v roku 2005 na 103,9 miliárd v roku 2006 (<http://ictsd.net/i/news/bridgesweekly/7583/>).

Zambia, podobne ako mnoho ďalších afrických štátov, ktoré sa lojálne pokúšali aplikovať požiadavky IFI na reštrukturalizáciu trhu, patrila k najbohatším regiónom subsaharskej Afriky. Mala jeden z najvyšších životných štandardov, avšak upadla natoľko, že sa zaradila medzi 20% najchudobnejších krajín planéty. To malo pre obyvateľstvo katastrofálne dôsledky. Mozambik a Keňu – okrem ďalších – postihol rovnaký osud (Moss, 2007, s. 58, 66). Ak sa chceli rozvojové krajiny stať účastníkmi v tejto zhora riadenej globálnej ekonomike, museli prijať reformné kroky, ktoré od nich požadovali IFI.

Nová stratégia rozvoja spočívala v prehlbovaní intervenčných možností v prospech komerčných záujmov Západu. To často prinášalo obviňovanie z „neokolonializmu“ voči inštitúciám, ktoré riadili politiku štrukturálnych reforiem. Práca IFI prebiehala v každej krajine podobne: uvoľniť kapitálové trhy ako predpoklad členstva vo WTO a MMF; na prioritu povýšiť finančný manažment pod dohľadom bankového a finančného sektora; akceptovať monetarizmus ako metódu riadenia hospodárstva; zvýšiť tlak na splácanie úverov západným krajinám a inštitúciám; podmieniť zmiernenie dlhu otvorením trhov; chránené produkty – ako surová káva, kakaové bôby, med, bavlna atď. – uvoľniť pre „otvorený“ globálny trh. Každý z týchto krokov mal na rozvoj zhubný vplyv: „Makroekonomická politika a makroekonomická nestabilita sú hlavné príčiny volatility a dôsledkov monetárnej, fiškálnej a kurzovej politiky na investície a dopyt, ako aj vonkajších šokov, akými sú napríklad zmeny v podmienkach obchodovania“ (Thirlwall, 2003, s. 183).

Neoliberalný prístup charakterizovali aj plány podpory a nové smerovanie rozvojovej politiky. Bradyho plán z roku 1989, ktorý sa pokúšal prinútiť finančné inštitúcie, aby odpísali 35% z dlhov rozvojových krajín, bol podmienený zvyčajnou sériou štrukturálnych reforiem a zaviazal 18 zúčastnených rozvojových krajín k finančným a inštitucionálnym podmienkam. Tie zapríčinili ekonomický kolaps Mexika v roku 1995, kolaps Brazílie v roku 1998 a kolaps Argentíny v roku 2001 (Harvey, 2007, s. 75). Zaujímavé pritom je, že situácia v Argentíne bola vyvrcholením všeobecných zmätkov v riadení krajiny, tlaku MMF a Svetovej banky a pomýlenými administratívnymi pokusmi splniť požiadavky, kladené týmito dvomi inštitúciami. Domáce hospodárstvo padlo za obeť aj jednému z najväčších firemných škandálov v dejinách, ktoré spáchali riaditelia energetickej spoločnosti Enron z USA. Enron, známy svojím klientelizmom a stykmi s najvyššou úrovňou politickej moci v USA, získal veľké výhody na revanš za podporu Bushovej administratívy začiatkom 90. rokov. Konkrétne išlo o taktickú dereguláciu trhu s energiami v kombinácii s tlakmi na úrovni IFI, ktoré mali Enronu zabezpečiť možnosti expanzie. Skončilo sa to tak, že Enron získal prístup k latinoamerickým energetickým zdrojom vrátane argentínskych. Potom kapitál a finančné prostriedky z jej ekonomiky sťahoval do centrality Enronu v texaskom Houstone. Objem a tlak tejto „repatriácie ziskov“ destabilizovali regionálnu ekonomiku a významne prispeli k ekonomickému kolapsu argentínskeho hospodárstva. Magnátov z Enronu neskôr stíhali za podvody veľkého rozsahu, ale Argentína sa ešte stále nestihla plne zotaviť.

Štrukturálne reformy rovnako zasiahli aj Brazíliu, keď ju v roku 1998 postihla kríza potom, čo MMF nariadil znížiť verejné výdavky vo výške jednej pätiny štátneho rozpočtu. Tieto drastické škrtky sa dotkli aj núdzových dodávok potravín a tvrdo postihli najchudobnejšie brazílske komunity, ktoré sa dostali na pokraj absolútnej biedy. V tom istom čase však Brazília minula 50 miliárd USD v úsilí udržať monetárnu rovnováhu (Stiglitz, 2002,

s. 198–199). Ďalší dôsledok bol pokračujúci nárast celosvetového dlhu: „...z 580 miliárd USD v roku 1980 na 2,4 bilióna v roku 2002... V roku 2002 minuli krajiny na obsluhu dlhu 340 miliárd USD, zatiaľ čo formou oficiálnej rozvojovej spolupráce získali iba 37 miliárd“ (Harvey, 2007, s. 193).

Globálna recesia

V lete 2008 utrpel globálny finančný systém obrovský systémový šok, ktorý sa začal na úverových trhoch realít v južných štátoch USA a veľkou rýchlosťou sa rozšíril po celom systéme globálneho trhu. Od čias veľkej hospodárskej krízy v 30. rokoch dvadsiateho storočia sa nestalo, aby kríza tak rýchlo a dôkladne zasiahla takú širokú sieť sektorov a ekonomík. Pod drobnohľad a sústredenú pozornosť médií sa okamžite dostali pravidlá a postupy neoliberálneho chápania globálneho rozvoja, ktoré sa prejavovali požiadavkami rôznych IFI a strategickými dohodami, vyplývajúcimi z takých iniciatív ako bol washingtonský konsenzus. To vytvorilo veľký otáznik o samotnej podstate tohto systému riadenia ekonomiky, úlohy vlád v procese globálneho ekonomického rozvoja, rozsahu moci finančného sektora v ekonomikách rozdielneho typu a možností korporácií samostatne rozhodovať v otázkach ekonomického a ľudského rozvoja. Možno povedať, že hĺbka prepadu globálneho trhového systému odzrkadľovala agresivitu a intenzitu prenikania monetárnej politiky do ekonomického myslenia. Proces globalizácie signalizoval upevnenie istého modelu economickej moci, súčasne však symbolizoval aj vrchol globálneho riadenia pod vplyvom a v intenciách neoliberálneho myslenia. Nástup krízy však znamenal začiatok konca jej hegemonie.

Mechanizmus, ktorý sa podpísal pod rozvoj voľného trhu v dvadsiatom storočí, fungoval pod záštitou dohôd z Bretton Woodsu (1944). Cieľom týchto dohôd pôvodne bolo stabilizovať systém globálneho trhu po výkyvoch zapríčinených druhou svetovou vojnou. Banka pre medzinárodné platby (The Bank of International Settlements), Medzinárodný menový fond, Svetová banka a napokon aj Svetová obchodná organizácia sa stali kľúčovými aktérmi expanzie a stratégie voľného trhu. Systém voľného obchodovania mal byť touto skupinou inštitúcií a z nej vychádzajúcich ideí riadený tak, aby bol zabezpečený voľný tok kapitálu, tovarov a pohybu pre tých, ktorí sú schopní urýchliť ekonomický rast.

Od začiatku 90. rokov minulého storočia začali IFI do tohto systému vťahovať aj rozvojové krajiny a súčasne sa pokúšali zosúladiť rozličné stratégie rozvoja s ortodoxnými stratégiami ekonomického rastu (pozri Bello, Bullard a Malhortra, 2000). Jeffrey Sachs, bývalý poradca Medzinárodného menového fondu, mal k autorom tohto systému komentár vo *Financial Times*: „Je proti logike, aby malá skupina asi tisícky ekonómov z 19. ulice vo Washingtone diktovala 75 rozvojovým krajinám, v ktorých žije približne 1,4 miliardy ľudí, ekonomické podmienky života“ (Sachs, 1997). Táto úvaha od zasväteného znalca pomerov dobre vystihuje štruktúru neoliberálnej hegemonie pochádzajúcej od profesionálnej a podnikateľskej elity, ktorá je takmer výlučne zameraná na finančný manažment a tvorbu bohatstva. Najpozoruhodnejším aspektom systému presadzovaného IFI bola úloha súkromných finančných inštitúcií a predovšetkým finančných špekulantov: bankový systém a aktivity smerujúce k otváraniu nových trhov záviseli od úverov, pôžičiek, derivátov, hedžových fondov a subprimových hypoték. Bezprostredne pred vypuknutím recesie boli

verejné prostriedky a politickí predstavitelia nútení ísť poruke stratégiám súkromného kapitálu a veľkých korporácií, pričom sa väčšina rozvojových krajín a zraniteľných výrobných odvetví dostali na pokraj kolapsu, pretože sa neprispôbali, neurobili štrukturálne reformy alebo neplnili splátkový kalendár úverov.

Okrem tlaku na vlády, aby sa prispôbali finančným stratégiám korporácií, sa pre tento nový svetový poriadok stali príznačné aj systémové krízy, ktoré pravidelne zasahovali svetovú ekonomiku. Proces jej prispôsobovania naplno odhalil cyklickú povahu globalizácie a nákazu, ktorá je v nej zakódovaná. Nepriaznivá udalosť v jednom prvku finančného sektora vyvoláva celosvetové cunami, ktoré rovnako postihuje mikro- i makroekonomiku. Ďalší príklad cyklickej volatility systému ponúka zrútenie mechanizmu výmenných kurzov v Európe v júli 1993 – to privodilo pád britskej vlády, destabilizáciu všetkých európskych mien a prinieslo miliardy špekulantom, ktorí stavili na kolaps systému so všetkými negatívnymi dôsledkami pre postihnutých. Ale finančný magnát George Soros zarobil počas tohto konkrétneho cyklu jednu miliardu USD. Príval investícií (kapitálové presuny a burzové operácie) v New Yorku v polovici roka 1995, ktorý v prvej fáze spôsobil kolaps mexického hospodárstva, neskôr znásobil svoj efekt po celej Latinskej Amerike a nakoniec infikoval také rozdielne krajiny ako Thajsko a Poľsko (Stiglitz, 2002, s. 57; Harvey, 2007, s. 94–96). Ázijský ekonomický kolaps z rokov 1997–1998 bol predzvesťou budúcich udalostí: rýchlo sa reformujúce ekonomiky v Južnej Kórei, Thajsku a Indonézii – tlačené Medzinárodným menovým fondom k rýchlej liberalizácii – skončili v ekonomickom a politickom kolapse. Pri tom je zaujímavé, že krajiny, ktoré so stratégiami MMF pracovali selektívne – ako Malajzia a Singapur – boli čiastočne uchránené od skazy, ktorá postihla zvyšok ekonomík takzvaných „tigrov“. Ako výstižne poznamenal Joseph Stiglitz vo svojej knihe *Globalization and its Discontents*, konečný zisk z destabilizácie ázijských ekonomík mali finančné korporácie, pôsobiace pod ochrannými krídlami Medzinárodného menového fondu:

„MMF najprv poradil krajinám v Ázii, aby otvorili svoje trhy „horúcemu“ krátkodobému kapitálu. Krajiny poslúchli a peniaze začali pritekať, ale práve tak rýchlo aj odtiekli. MMF ďalej radil zvýšiť úrokové sadzby a uplatňovať reštriktívnu rozpočtovú politiku, čo malo za následok silnú recesiu. Hodnota aktív rýchlo klesala a MMF naliehal na postihnuté krajiny, aby predávali majetok štátu aj za supernízke, podhodnotené ceny... Predaje organizovali tie isté finančné inštitúcie, ktoré odsunuli z krajiny svoj kapitál, a tak urýchlili krízu. Tieto banky potom získali tučné odmeny za svoju prácu pri organizovaní predaja, alebo pri delení firiem v problémoch. Rovnaké masťné odmeny dostali aj na začiatku, keď prinášali do krajiny kapitál“ (Stiglitz, 2002, s. 129–130).

Kríza a systémový šok ako metóda otvárania trhových príležitostí sa stali štandardnou metódou tvorby finančných ziskov. Táto metóda ekonomického „rozvoja“ sa stala pravidlom neoliberalného systému globalizácie a burzové krachy z rokov 1987, 1993, 1998, 2001 a 2008 dokazovali cyklickú povahu tohto systému. Západné ekonomiky boli vždy citlivé na pokles ekonomickej výkonnosti, no pri každej reštrikcii vznikali zaujímavé možnosti; ale rozvojové krajiny boli počas týchto výkyvov zvlášť zraniteľné.

Globálny hospodársky pokles a prenos nákazy z krajiny na krajinu nie sú ničím novým. Sú symptomatické pre vývoj voľného trhu. V systéme, v ktorom existujú dvaja dominantní ekonomickí hráči, USA a EÚ, sa každá kríza vnútri jedného zo zoskupení prevalí navonok. Tieto dva regióny predstavujú približne 50% celosvetového obchodu. Majú tak pod kontrolou náladu trhov a vývoj v krajinách na celom svete. Preto je logické, že spomalenie rastu v týchto zoskupeniach infikuje aj iné, menej silné ekonomiky, vrátane slabých a otvorených ekonomík rozvojových krajín. Robert Brenner vo svojej knihe *Ekonomía globálneho zmätku* (The Economics of Global Turbulence) sa na to pozerá z historickej perspektívy a píše, že v porovnaní s 50. a 60. rokmi 20. storočia prechádzame v súčasnosti „...etapou pomalšieho rastu a stále silnejších ekonomických turbulencií... vyznačujúcich sa hlbšími fázami recesie a návratom zničujúcich finančných kríz, aké tu neboli od čias Veľkej hospodárskej krízy“ (Brenner, 2006, s. IX). Podľa neho sa pojem ziskovosti zúžil a týka sa najmä peňazí. Rozvoj globalizovaného systému spôsobil, že krízy sú extrémnejšie.

Obdobie rokov 1997–2007, ktoré sa vyznačovalo trvalým rastom západných ekonomík, bolo v povojnovej histórii niečím výnimočným v tom zmysle, že pozitívne reagovalo na štrukturálne reformy a ako proces bolo zdanlivo pod kontrolou. V tomto období bol pozoruhodný najmä rast tzv. „vedomostnej ekonomiky“ v krajinách Západu, ktorého motorom boli nové revolučné poznatky v oblasti informačných a komunikačných technológií (ICT). Preto mali západné krajiny v danom období konkurenčnú výhodu a ich model ekonomického rastu ochotne preberali niektoré ďalšie ekonomiky – Čína a India sú najvýraznejšími príkladmi rastúcich ekonomík, ktoré sú bezprostredne prepojené, a závisia od ekonomického rastu na Západe. Iné krajiny, predovšetkým bývalé kolónie európskych veľmocí v subsaharskej Afrike, neboli v danom období schopné zapojiť sa do týchto trendov a pri realizácii reformných stratégií väčšinou zaznamenávali negatívne hodnoty ekonomického rastu. V roku 2008 všetky krajiny „s nízkym stupňom ľudského rozvoja“, teda najchudobnejšie regióny sveta, boli v Afrike (spolu 22 krajín) – pričom spomedzi nich iba Etiópia nebola bývalou kolóniou európskych veľmocí (UNDP, 2007, s. 231–232).

V septembri 2008 sa náhle zrútil trh s úvermi („credit crunch“), čo bola iskra, ktorá odštartovala globálnu recesiú. Tento vývoj možno vnímať ako systematickú implikáciu ideologicky vytvoreného modelu ekonomického rozvoja. Finančný sektor – bankovníctvo, trh s derivátmi a úverový trh – ktorý sa profiloval ako šampión neoliberalnej ekonomickej filozofie, sa v prvých fázach recesie dostal do centra krízy. Ako príklad dobre poslúži „Ponziho“ investičná schéma Bernarda Madoffa z New Yorku, v ktorej sa podvodne „stratilo“ ohromujúcich 50 miliárd USD. Na druhej strane bankári z londýnskeho City dokázali šikovným využitím volatility trhov iba v štyroch bankách – Goldman Sachs, Morgan Stanley, Merrill Lynch a Dresdner Kleinwort – zinkasovať na osobných bonusoch 6,4 miliardy GBP (Observer Business and Media, 21. december 2008, s. 1). Za jediný mesiac (november 2008), poskytol prezident Bush v USA 800 miliárd dolárov bankovému systému ako kapitálovú podporu a britský ministerský predseda Gordon Brown našiel 600 miliárd libier na „záchranný plán“ pre britské banky. Konfederácia britského priemyslu (CBI) reagovala výpočtom, podľa ktorého počas recesie vo Veľkej Británii každý desiaty zamestnanec stratil prácu a v roku 2009 bolo celkovo zrušených 600 000 pracovných miest (www.cbi.org.uk). V konečnom dôsledku sa globálny ekonomický systém vyvinul tak, že vystavil ekonomiky

na celom svete rýchlejšie a reťazovito sa šíriacej dezintegrácii, a to napriek tomu, že varovné hlasy zaznievali už predtým. V júni 2007 Banka pre medzinárodné platby vo svojej výročnej správe napísala, že „...roky voľnej monetárnej politiky postupne nafúkli gigantickú globálnu úverovú bublinu, ktorá hrozí ďalšou krízou, podobnou tej z 30. rokov minulého storočia“ (Wade, 2008, s. 7). Reakcia na túto správu od IFI sa dala predvídať:

„MMF vonkoncom nezaujímajú problémy chudobných – k dispozícii sú miliardy na pomoc bankám, ale na potravinové lístky pre tých, čo stratili prácu kvôli programom, ktoré nalinkoval MMF, sa nenájde ani pár mizerných grošov – pre WTO je obchod nadovšetko“ (Stiglitz, 2002, s. 216).

Tempo rozpadu navyše odhalilo, že IFI sú celkom bezmocné v prostredí, v ktorom sú teórie ekonomického rozvoja vychádzajúce z kapitálových tokov neúčinné a deštruktívne. To sa prejavilo počas rekapitalizácie bánk a kľúčových hospodárskych odvetví dovtedy nebývalo rozsiahlymi vládnymi intervenciami v keynesiánskom štýle. To všetko v úsilí stabilizovať ekonomiku a uchrániť ju pred kolapsom. Dokonca aj obrie neoliberalné zoskupenia ako USA a EÚ sa museli vrátiť k plánovaniu v skoro socialistickom štýle, aby zvládli neľahkú cestu recesiou, ktorá mala reálny potenciál stať sa globálnou krízou. Brettonwoodske inštitúcie síce podnikali kroky na upokojenie finančných trhov, ale ako aktéri rozvoja sa ukázali bezmocné a skôr prekážali. Zníženie ich vplyvu, či dokonca nahradenie inými mechanizmami, sa následne stalo kľúčovou otázkou pre globálny ekonomický vývoj. Určite boli veľkou nádejou pre najviac postihnuté ekonomiky po celom svete, ktoré sa stali obeťami ich ekonomického modelu. John Monks, generálny tajomník Európskej konfederácie odborových zväzov, bol vo svojom hodnotení adresnejší: podľa neho „...nikdy nesmieme zabudnúť na škody, ktoré napáchali“ (Monks, citované v Brockett, 2009, s. 10).

Dôsledky finančnej krízy v USA a EÚ budú rozvojové krajiny počítovať dlho a budú negatívne vplyvať na stabilitu ich hospodárstiev. Rast ochranných opatrení v rozvinutých krajinách a odpor voči iniciatívam finančnej pomoci priniesli oslabenie medzinárodného rozvojového úsilia. Podobne ako pri krízach v minulosti, aj teraz sa krajiny pokúšajú chrániť domácu zamestnanosť a obchod obmedzovaním importu tovarov, služieb a pracovnej sily. To sa v rozvojových regiónoch prejavuje prepadom exportu, finančnými a kapitálovými reštrikciami, obmedzením investícií (podľa Svetovej Banky o 50% v rokoch 2007 a 2009), odstrihnutím pomoci a technickej podpory, pretože rozvinuté krajiny sa v prvom rade usilujú o znovuoživenie vlastných ekonomík. Svetová banka v januári 2009 uverejnila svoju prognózu pre rozvojové krajiny:

„Potravinové a palivové krízy uplynulých rokov už priniesli miliónom ľudí chudobu a hlad. Omnoho prísnejšie úverové podmienky a slabý rast pravdepodobne znížia príjmy vlád, a teda aj ich možnosti investovať do vzdelania, zdravotníctva, opatrení na zrovnoprávnenie žien, ale aj do infraštruktúry, ktorá je potrebná na stimuláciu rastu. Finančná kríza dnes ohrozuje prístup rozvíjajúcich sa krajín k obchodu a investíciám, pričom každý pokles rastu o jediné percento môže znamenať, že ďalších 20 miliónov ľudí upadne do biedy“ (Svetová banka, 2009, www.worldbank.org/html/extdr/financialcrisis/).

Pre medzinárodný rozvoj to má v konečnom dôsledku negatívny vplyv na plány zmierňovania chudoby a na dosiahnutie cieľov, ktoré boli stanovené pred septembrom 2008 – predovšetkým na aj predtým neisté Miléniové rozvojové ciele OSN (MDG). OSN na jednej strane volá po obnovení úsilia na ich splnenie, Svetová banka však pesimisticky požaduje vytvoriť pre najchudobnejšie krajiny „záchrannú sieť“ až dotedy, kým sa bohaté krajiny opäť nedostanú na trajektóriu ekonomického rastu (tamže).

Záver

Globálny ekonomický systém a rozvojová politika, ktorá videla riešenie v programoch štrukturálnych reforiem, boli počas uplynulých 25 rokov pod vplyvom ideologicky motivovaných stratégií. Z hľadiska globálneho rozvoja výsledkom aktivít západných vlád a finančných „vládcov“ boli zreteľne agresívne metódy ekonomického riadenia, a tie zase nebrali žiadny ohľad na dovtedy platné smerovanie globálnej rozvojovej politiky. Tento zlom sa prejavil vznikom alternatívnych riešení a vzrastajúcim odporom voči hegemonii Západu. Južnú Ameriku ovládla sociálnodemokratická alternatíva – najzreteľnejšie vo Venezuele, Bolívii, Brazílii, Ekvádore a v Čile. Jej charakteristickými prvkami sú samostatná ekonomická politika, hospodársky rast, opierajúci sa o domáce zdroje a oživenie vidieka. Z geopolitického hľadiska sa táto alternatíva skutočne stala prvou závažnou „reformou“, odmietajúcou neoliberalný proces globalizácie. Ďalší front odporu vytvorili rozličné islamské štáty, ktoré zistili, že ekonomické praktiky neoliberalizmu sú úplne nekompatibilné s teologickými zásadami ich ekonomických tradícií.

Okrem toho, z hľadiska praktických rozvojových stratégií pretrváva napätie medzi neoliberalným prístupom a pokrokovými, sociálne orientovanými iniciatívami ako sú miléniové rozvojové ciele – najmä ak porovnáваме MDG s praktikami, používajúcimi projekty typu washingtonský konsenzus, s obchodnými pravidlami IFI alebo s agresívnymi iniciatívami trhových reforiem. Tieto politické schémy v kombinácii s procesom ekonomickej globalizácie vyústili do globálnej dlhovej krízy, historicky najvyššieho odlivu kapitálu z rozvojových krajín, znižovania rozpočtov na pomoc, obmedzenia technickej podpory, škodlivej liberalizácie cieľ a obchodu a záplavy rôznych kultúrnych a politických zmien, ktoré požadovali IFI. Toto všetko systematicky a kolektívne podlamovalo možnosti rozvoja desiatok najchudobnejších krajín sveta. Globálna recesia odhalila slabiny neoliberalných stratégií a vo svetle tohto vývoja možno ešte vypuklejšie vnímať ich rôzne požiadavky a opatrenia ako vykorisťovateľské a idúce proti rozvoju.

Teórie „spontánneho“, „otvoreného“ alebo „voľného“ trhu ako prvotného katalyzátora ľudského rozvoja siahajú späť až k Smithovi a Malthusovi. Dôsledky takýchto štrukturálnych systémov ľudského rozvoja boli a sú protirečivé. Pri každom nástupe tohto typu politickej ekonómie (ekonomického liberalizmu) sa objavili aj niektoré veľmi silné protiargumenty – pričom prvé alternatívy vytýčili Marx a utopickí socialisti, neskôr Keynes a Galbraith v polovici dvadsiateho storočia. Bello, Sen a Sachs prinajmenšom otvorili súčasnú polemiku (Sen, 1981, 1999; Sachs, 2005; Bello, Bullard a Malhotra, 2000). Polemika jednotlivých etáp vykazuje isté paralely; preto aj pôvodná kritika politickej ekonómie môže vrhnúť svetlo na súčasné prejavy tohto ekonomického liberalizmu. Keď sa sociálny ekonóm Karl

Marx zamýšľal nad ekonomickou krízou v 80. rokoch 19. storočia, poskytol súčasne aj zasvätený komentár k tej súčasnej: „Ak vo výrobnom systéme spočíva celá kontinuita reprodukčného procesu na úveroch, je jasné, že musí prísť ku kríze – k obrovskej honbe za finančnými prostriedkami, keď úvery už nie sú k dispozícii a fungujú iba platby v hotovosti“ (1894, s. 490). To vyústi do „...zamotania celého ľudstva do siete svetového trhu... so stále menším počtom kapitálových magnátov, ktorí si uzurpujú a monopolizujú všetky výhody tohto procesu transformácie“ (1887, s. 714–715). Z hľadiska globalizácie možno tieto krízy identifikovať ako charakteristické prvky špecifického ekonomického systému, ktorý za svoju hybnú silu považuje trh, a nie potreby spoločnosti.

Na zotavenie hospodárstva a medzinárodný rozvoj sú potrebné adekvátne ekonomické stratégie a progresívna sociálna politika. Súčasný mechanizmus a teórie, ktoré uvrhli svet do globálnej recesie, už evidentne neplnia funkciu podpory rozvoja a musia sa urgentne vnútorne reformovať. To si vyžaduje nanovo premyslieť ďalší postup pri realizácii globálnych rozvojových programov a hľadať nový, humánnejší model rozvoja, inú možnú budúcnosť. Systémový zlom, ktorý je dôsledkom globálnej recesie, ponúka politickým lídrom na celom svete príležitosť vytvoriť nový model rozvojovej politiky. Iný ako je súčasný nepodarený model, v ktorom hrali dominantnú úlohu neoliberalné schémy. Núka príležitosť usilovať sa o skutočne globálne rozvojové stratégie – vrátane MDG – ktoré sú aktívne sociálne, ekonomicky integrované a v záujme chudobných.

Bibliografia

- BELLO, W., BULLARD, N., MALHOTRA, K. (ed.) (2000): *Global Finance: New Thinking on Regulating Speculative Markets*, Zed Books, London.
- BELLO, Walden (2002): *DeGlobalization: Ideas for a New World Economy*, Zed Books, London.
- BRENNER, R. (2006): *The Economics of Global Turbulence*, London and New York.
- BROCKET, James (2009): „More State Bail-Outs on Cards“, *People Management*, 1 January.
- DINAN, Desmond (1999): *Ever Closer Union*, Palgrave, London.
- GEORGE, Susan (2000): „A Short History of Neoliberalism“. In: Bello, Bullard, Malhotra, (2000), s. 27–35.
- ELLWOOD, Wayne (2001): *The No-Nonsense Guide to Globalisation*, New Internationalist Publications, Oxford.
- FLINT, Adrian (2008): *Trade, Poverty and the Environment*, Palgrave Macmillan, Basingstoke.
- GALBRAITH, J. K. (1958): *The Affluent Society*, Houghton Mifflin, Boston.
- HARVEY, D. (2007): *A Brief History of Neoliberalism*, Oxford University Press, Oxford.
- HAYEK, Friedrich von (1960): *The Constitution of Liberty*, Routledge, London.
- JAMESON, K. P. and WILBER, C. K. (ed.) (1996): *The Political Economy of Development and Underdevelopment*, McGraw-Hill, New York.
- KEYNES, J. M. (1936): *General Theory of Employment, Interest and Money*, Macmillan Cambridge University Press, Cambridge.
- KLEIN, Naomi (2007): *The Shock Doctrine*, Penguin Books, London.
- MARX, Karl (1887, ed. 1974): *Capital*, vol. 1, Lawrence & Wishart, London.

- MARX, Karl (1894, ed. 1974): *Capital*, vol. 3, Lawrence & Wishart, London.
- MOSS, Todd (2007): *African Development*, Rienner, London.
- Oxfam (2006): *Unequal Partners*, Oxford briefing paper, Oxford.
- SACHS, J. (1997): „IMF is a Power unto Itself“, *Financial Times*, 11. December.
- SACHS, Jeffrey (2005): *The End of Poverty: Economic Possibilities for Our Time*, Penguin, Harmondsworth.
- SEN, A. (1981): *Poverty and Famine: An Essay on Entitlement and Deprivation*, Oxford University Press, Oxford.
- SEN, A. (1999): *Development as Freedom*, Oxford University Press, Oxford.
- SIEBERT, H. (2000): *The World Economy*, Routledge, London.
- SMITH, Adam (1776): *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, Methuen, London.
- STIGLITZ, J. (2002): *Globalization and its Discontents*, Norton, New York.
- THIRLWALL, A. P. (2003): *Growth and Development*, Palgrave, Basingstoke.
- THORSEN, Dag Einar and AMUND, Lie (2006): „What is Neoliberalism?“, University of Oslo. www.statsvitenskap.uio.no/ISVprosjektet/neoliberalism.pdf
- UNDP (United Nations Development Programme) (1999): *Human Development Report*, Oxford University Press, Oxford.
- UNDP (2007): *Human Development Report*, Palgrave, Basingstoke.
- VAGGI, Gianni and GROENEWEGEN, Peter (2003): *A Concise History of Economic Thought*, Palgrave, Basingstoke.
- WADE, Robert (2008): „Financial Regime Change“, *New Left Review*, vol. 53, s. 5–21.
- WILLIAMSON, John (1990): „What Washington Means by Policy Reform“, in John WILLIAMSON (ed.), *Latin American Adjustment: How Much Has Happened?* Institute for International Economics, Washington, D. C.
- World Bank (1995): *World Development Report*, World Bank, New York.

Webstránky

- Bretton Woods Project www.brettonwoodsproject.org
- Centre for Global Development www.cgdev.org
- Global Financial Integrity www.gfi.p.org
- History of Economic Thought <http://cepa.newschool.edu/het/>
- International Trade Centre www.intracen.org
- McMaster History of Economic Thought www.mcmaster.ca/economics/
- Montpelerin www.montpelerin.org
- Stiglitz Commission www.stiglitz-sen-fitoussi.fr/en/
- Third World Network www.twinside.org.sg
- UN Trade and Development www.unctad.org
- World Development Movement www.wdm.org.uk
- World Trade Organisation www.wto.org

V. Nadácia Pontis

Je veľa ciest, ako pomáhať druhým

Nadácia Pontis pomáha konkrétnym ľuďom doma i v zahraničí. Jednotlivcov a firmy motivuje k zodpovednosti za seba a okolitý svet a programovo a finančne podporuje neziskové organizácie. Nadácia Pontis sa usiluje o to, aby Slovensko aktívne vystupovalo na medzinárodnej scéne. a skúsenosťami Slovenska z obdobia transformácie inšpirovalo demokratizáciu a rozvojovú pomoc v zahraničí.

Našou víziou je svet slobodných a zodpovedných ľudí, ktorí zlepšujú svoj život a život okolo seba.

podporujeme neziskové organizácie

Neziskové organizácie sú v demokratickej spoločnosti nositeľmi pozitívnych zmien. Umožňujú občanom zapájať sa do správy vecí verejných. Našou ambíciou je podporovať ich dlhodobú finančnú udržateľnosť, prispievať k ich inštitucionálnemu posilneniu a programovému rozvoju. Poskytujeme im **finančné granty, vecné dary, software, pomoc dobrovoľníkov, know-how pre zlepšovanie ich činnosti, pomáhame im komunikovať ich aktivity a hľadať ďalších podporovateľov.**

V novembri 2009 Nadácia Pontis spustila nový program individuálneho darčovstva Dobrá krajina. Rovnomenný portál www.DobraKrajina.sk poskytuje jednotlivcom aj firmám jedinečný nástroj, ktorý zjednodušuje proces darovania. V Dobrej krajine môže každý podporiť neziskový projekt, ktorý mu je najbližší.

Naše skúsenosti s podporou neziskového sektora úspešne uplatňujeme aj v zahraničí, najmä v krajinách, ktoré prechádzajú zložitým transformačným procesom.

presadzujeme zodpovedné podnikanie firiem

Podporujeme rozvoj firemnej filantropie a **zodpovedného podnikania**. Chápeme ho ako širší záväzok firiem vytvárať a dodržiavať etické štandardy, prispievať k ekonomickému rozvoju spoločnosti a zlepšovaniu životného prostredia, zvyšovať kvalitu života zamestnancov a podporovať rozvoj komunity, v ktorej pôsobia.

Spravujeme **firemné nadačné fondy** a odborne manažujeme realizáciu **grantových programov**. Ako prvý donor na Slovensku prijímame projekty i správy v online podobe prostredníctvom portálu **Darca.sk**. Myslíme tak na prírodu a obmedzujeme na minimum míňanie ton papiera, ktoré sa s grantovou činnosťou obvykle spája. Neziskovým organizáciám **ročne udeľujeme viac ako 300 grantov v celkovej výške viac ako 900 tisíc €**.

Nadácia Pontis administruje **Business Leaders Forum (BLF)** – neformálne združenie firiem, ktoré sa zaviazali byť lídrami v presadzovaní zodpovedného podnikania na Slovensku. Business Leaders Forum v roku 2010 združovalo 21 členských firiem. Spoločne s nimi realizujeme konferencie a podujatia pre výmenu praktických skúseností, diskusie o princípoch a nových trendoch v tejto oblasti a reagujeme aj na aktuálne témy a potreby komunity.

Koordinujeme pracovnú skupinu BLF – **ENGAGE** – s cieľom rozvíjať programy **firemného dobrovoľníctva**. Motivujeme zamestnancov firiem k aktívnemu zapájaniu sa do užitočných miestnych projektov. Príkladom je podujatie **Naša Bratislava**, v ktorom zamestnanci firiem dobrovoľníckou prácou pomáhajú komunitným a neziskovým subjektom, ako sú materské centrá, detské domovy, nízkoprahové kluby, či útulok pre zvieratá. V roku 2010 sa podujatia Naša Bratislava zúčastnilo vyše 1 500 dobrovoľníkov zo 44 firiem a organizácií, ktorí pomáhali pri viac ako 90 aktivitách a spolu odpracovali vyše 5 200 hodín.

Koordinujeme aj činnosť pracovnej skupiny **Klimatická zmena**, v ktorej firmy získavajú informácie a vymieňajú si skúsenosti v oblasti zlepšovania dopadov ich podnikania na životné prostredie.

Ako jediní na Slovensku ponúkame firmám nástroje ako skvalitňovať možnosti zodpovedného podnikania objektívnym meraním podľa medzinárodných metódik **Štandard komunitné investovanie a Global Reporting Initiative**.

Udeľovaním ceny **Via Bona Slovakia** vyjadrujeme verejné uznanie firmám a podnikateľom na Slovensku, významne sa angažujúcim v oblasti firemnej filantropie a zodpovedného podnikania.

Skúsenosti z oblasti presadzovania zodpovedného podnikania uplatňujeme v **Srbsku, Macedónsku, Bielorusku a Moldavsku** formou tréningov a konzultácií o medzisektorovej spolupráci a komunikačných stratégiách.

V Srbsku sme do neformálnej siete spojili 12 mimovládnych organizácií. Pracovali sme s nimi na vzdelávaní o zodpovednom podnikaní, budovaní vzťahov s firmami a vzniku

združenia **Business Leaders Forum v Srbsku**. Podobný projekt v Macedónsku vyústil tiež do založenia **Business Leaders Forum v Macedónsku**.

Organizujeme **medzinárodnú konferenciu o zodpovednom podnikaní**, jedinú svojho druhu na Slovensku. Pre výmenu praktických riešení zodpovedného podnikania firiem organizujeme **Trhovisko firemných riešení**.

Informácie a novinky z oblasti zodpovedného podnikania ponúkame verejnosti prostredníctvom portálu **Zodpovednepodnikanie.sk** a dvojmesačníka **BLF newsletter**.

pomáhame jednotlivcom a komunitám

Vážime si záujem občanov o svoje okolie. Preto podporujeme miestne iniciatívy jednotlivcov a komunít. Prepájame **dobrovoľnícke sily jednotlivcov** s aktivitami samospráv, škôl a firiem. Vyhlasujeme **grantové programy** na budovanie a opravy detských ihrísk, celoročných športovísk, parkov a oddychových zón. Pomáhame sociálne a zdravotne znevýhodneným občanom. Zmyslovo postihnutí, dlhodobo nezamestnaní, či bývalí väzni, majú s našou podporou šancu na kvalitnejší život, získanie práce a pocitu vlastnej dôstojnosti.

Na **Kube** sme v rokoch 2003 – 2010 pomáhali rodinám väznených disidentov. S občianskym združením Človek v ohrození sme organizovali **verejnú zbierku**. Počas trvania zbierky sme vyzbierali celkovo **27 940,89 €**. Výťažok zo zbierky priebežne doručovali naši spolupracovníci priamo príbuzným disidentov na Kube. **Dámy v bielom**, skupinu žien a matiek kubánskych politických väzňov, sme podporili nielen finančne, ale aj morálne – osobným kontaktom a verejne prejavenu solidaritou známych osobností na Slovensku i v zahraničí.

V **Bielorusku** spolupracujeme s **analytickou komunitou**, ktorá iniciuje zmeny verejnej politiky a spoločenskú diskusiu v krajine. Bieloruských analytikov sme od roku 2003 v projektoch podporili celkovou sumou **viac ako 640 000 €**. V **Srbsku** sme pomohli vybudovať dva **mládežnícke kluby**. O naše **skúsenosti s EÚ** sme sa podelili s mladými politickými lídrami, pracovníkmi srbského parlamentu a samospráv. Pre srbskú verejnosť sme pripravili **sériu dokumentárnych filmov** o skúsenostiach krajín V4 so vstupom do Európskej únie.

V roku 2010 sme začali implementovať projekt, ktorým sa snažíme **zlepšiť počítačovú gramotnosť učiteľov a študentov v juhovýchodnej Keni**.

Pre študentov slovenských univerzít sme ponúkli vzdelávacie kurzy **Zodpovedné podnikanie** a **Balkánske štúdiá** a kurz **Balkánske štúdiá pre pokročilých**, určený expertnej komunite. Zorganizovali sme tri ročníky **Súťaže o najlepšiu diplomovú prácu** na tému Západný Balkán. Od roku 2008 sme súťaž pre študentov vysokých škôl a univerzít modifikovali na **Súťaž o najlepšiu esej na tému rozvojovej pomoci**.

Téme rozvojovej pomoci sa venujeme aj prostredníctvom projektov zameraných na vzdelávanie. Okrem organizovania prednášok pre študentov slovenských univerzít, do projektov zapájame aj predstaviteľov akademickej obce. Pomáhame im rozvíjať zručnosti **pre vzdelávanie o rozvojovej pomoci**.

ako môžete pomôcť s nadáciou pontis

- **Darujte 2% z daní pre Nadáciu Pontis.** Darovanie 2% z daní Vás nič nestojí. Nadácia Pontis má transparentné financovanie a preto máte istotu, že budú použité na správny účel.
- **Založte si svoj vlastný profil na www.DobraKrajina.sk a staňte sa individuálnym darcom.** Darcovstvo v programe Dobrá krajina je jednoduché a transparentné. Ako darca ste v priamom kontakte s organizáciou, ktorú podporíte a môžete sledovať ako boli použité finančné prostriedky, ktorými ste pomohli.
- Váš **finančný dar pre Nadáciu Pontis** použijeme na aktivity prinášajúce pozitívne zmeny pre spoločnosť.
- V rámci **nefinančnej podpory** privítame dary hnutelného alebo nehnuteľného majetku, bezplatné poskytnutie služieb, darcovstvo času a skúseností.
- **Študenti môžu absolvovať povinnú prax** v Nadácií Pontis.

„Za všetkým, čo robíme, je konkrétna pomoc konkrétnym ľuďom. Naše aktivity realizujeme vďaka práci šikovných a nadšených ľudí v našom tíme. Sme vďační všetkým, ktorí s nami spolupracujú, podporujú nás či nám držia palce...“

Lenka Surotchak, riaditeľka Nadácie Pontis

nadácia pontis

Zelinárska 2
821 08 Bratislava

tel.: (421 2) 57 10 81 11
fax: (421 2) 57 10 81 25
pontis@nadaciapontis.sk

Informácie o našej činnosti pravidelne zverejňujeme na našej webovej stránke:
www.nadaciapontis.sk.

ďalšie webové stránky o našich aktivitách:

www.blf.sk

www.dobrakrajina.sk

www.hlavyvpomahaju.sk

www.nasazilina.sk

www.viabona.sk

www.darca.sk

www.firemnafilantropia.sk

www.nasabratistlava.sk

www.nepocujucipodnikatelia.sk

www.zodpovednepodnikanie.sk

Projekt Vzdelanie prináša zmenu!

Spolupráca medzi mimovládnyimi organizáciami a akademickými inštitúciami, s cieľom presadzovať témy rozvoja medzi politikmi a verejnosťou.

Nadácia Pontis začala vo februári 2010 implementovať nový projekt **Vzdelanie prináša zmenu!**, ktorý sa venuje presadzovaniu témy rozvoja v spoločnosti. Ide o projekt, na ktorom spolupracujú organizácie **troch európskych krajín: Slovenska, Poľska a Cypru**.

Partnermi projektu sú Nadácia Pontis, poľská organizácia Polish Humanitarian Action a organizácia NGO Support Centre z Cypru. Okrem nich na projekte spolupracujú: Center for International Cooperation and Development Studies na Universitě libre de Bruxelles (Belgicko), Institute for Applied Cultural Research (Nemecko), Global Development Research Group (Poľsko), Press and Books Foundation (súčasť poľskej edície Le Monde Diplomatique, Poľsko), nezisková organizácia CARDET (Cyprus) a mimovládna organizácia INADES (Tanzánia).

Cieľom projektu, okrem budovania kapacít mimovládnych organizácií v Poľsku, na Slovensku a na Cypre, **je zlepšiť spoluprácu** medzi mimovládnyimi organizáciami, akademickými inštitúciami, vládnymi predstaviteľmi a verejnosťou. Výsledkom má byť **zvýšenie úrovne povedomia o rozvojovej spolupráci v týchto troch krajinách**.

Projekt podporí verejnú diskusiu o otázkach rozvojovej pomoci v rozvojových krajinách, k poskytovaniu ktorej sa Slovensko, Poľsko a Cyprus zaviazali vstupom do Európskej únie. Nové členské krajiny sa zaviazali aj k boju proti chudobe a budovaniu rovnocenných vzťahov medzi rozvinutými a rozvojovými krajinami.

Tieto ciele sú obsiahnuté aj v Miléniových rozvojových cieľoch OSN. V ich napíňaní hrajú najdôležitejšiu úlohu práve **tri cieľové skupiny projektu: politickí predstavitelia, mimovládne organizácie a experti z akademickej obce**.

V projekte sa uskutočnia **rôznorodé aktivity**. Napríklad vznikne **séria publikácií, analýz a manuálov**. Zrealizuje sa **množstvo stáží, seminárov, konferencií a verejných diskusií**. Nemenej dôležité je **založenie pracovnej skupiny, ktorej cieľom bude vytvorenie odporúčaní a štandardov na výučbu o téme rozvojovej pomoci** na školách a iných vzdelávacích inštitúciách.

Projekt sa uskutočňuje za finančnej podpory Európskej únie. Európska únia nezodpovedá za obsah a použitie informácií obsiahnutých v tejto publikácií. Za obsah tejto publikácie zodpovedá Nadácia Pontis a jej partneri.

Prispievatelia

Paul Hainsworth je docent politických vied na Univerzite v Ulsteri. Špecializuje sa na medzinárodné ľudské práva, extrémnu pravicu a na otázky európskej integrácie. Aktívne pôsobí v Amnesty International a dlhodobo sleduje demokratizačný proces vo východnom Timore (Timor-Leste). Vydal knihy *Extrémna pravica v Európe a v USA* (The Extreme Right in Europe and the USA, Pinter, 1992) a *Politika extrémnej pravice* (The Politics of the Extreme Right, Pinter, 2000). Jeho najnovším dielom je *Extrémna pravica v západnej Európe* (The Extreme Right in Western Europe, Routledge, 2008).

M. Satish Kumar je riaditeľom Iniciatívy pre Indiu (QUB–India Initiative) na Kráľovskej univerzite (Queen's University) v Belfaste, kde prednáša na Fakulte geografie, archeológie a paleoekológie. Predtým vyučoval na Univerzite Džaváharlála Néhrúa (Jawaharlal Nehru University) v New Delhi a na Univerzite v Cambridgei. Jeho najnovšími publikáciami sú *Koloniálna a postkoloniálna geografia Indie* (Colonial and Postcolonial Geographies of India, Sage, 2006) a *Globalizácia a severovýchodná India: niektoré otázky rozvoja* (Globalisation and North-East India: Some Developmental Issues), ktoré vydal v spolupráci s ďalšími koeditormi (Amaresh Dubey, Nirankar Srivastav a Eugene D. Thomas, Standard Press, New Delhi, 2007).

Madeleine Leonardová je profesorka sociológie na Fakulte sociológie, sociálnej politiky a sociálnej práce na Queen's University v Belfaste. Predmetom jej výskumu je sociológia detstva, najmä kreatívne a participatívne metódy začlenenia detí do výskumného procesu. Zvlášť ju zaujímajú skúsenosti detí vyrastajúcich v rozdelených komunitách; na túto tému robila výskum v niektorých častiach Belfastu a má v úmysle rozšíriť ho na ďalšie rozdelené mestá ako Nikózia a Jeruzalem. Jej najnovšie články sú „*Segregované školy v segregovaných spoločnostiach: otázky bezpečnosti a rizika*“ (Segregated Schools in Segregated Societies: Issues of Safety and Risk, 2006, in *Childhood*, zv. 13, č. 4) a *Tineďeri rozprávajú o príbehoch sektárstva*“ (Teenagers Telling Sectarian Stories, 2006, in *Sociology*, zv. 40, č. 6).

Chrispin R. Matenga vyučuje rozvojové štúdiá na univerzite v Zambii. Od roku 2005 je tiež vedúcim katedry rozvojových štúdií. Špecializuje sa na otázky cestovného ruchu a chudoby, detskej práce, hospodárenia s prírodnými zdrojmi na úrovni obcí a na korupciu.

Gerard McCann je docentom európskych štúdií a geografie na St Mary's University College, na Queen's University v Belfaste. Bol vedúcim Centra globálnych štúdií, a v súčasnosti je riaditeľom projektu Globálna dimenzia vo vzdelávaní (Global Dimension in Education, SMUC) a koordinátorom viacerých partnerských iniciatív v spolupráci s kolegami v Nairobi (Keňa), Lusake (Zambia) a Betleheme (Palestína). Veľa publikoval na tému ekonomickej a rozvojovej politiky Európskej únie.

Stephen McCloskey je riaditeľom mimovládnej rozvojovej organizácie Centrum globálneho vzdelávania (Centre for Global Education). Medzi jeho publikácie patrí *Otázka východného Timoru: boj za nezávislosť od Indonézie* (The East Timor Question: The Struggle for Independence from Indonesia), ktorú vydal v spolupráci s Paulom Hainsworthom (I. B. Tauris, 2000). Je takisto výkonným editorom *Policy and Practice: A Development Education Review*, prvého periodika o rozvojovom vzdelávaní vydávaného v Írsku.

Joanne McGarryová sa venuje advokačným aktivitám v mimovládnej organizácii Trócaire a je súčasne zodpovedná za politiku poskytovania pomoci. Zaoberá sa otázkami plnenia záväzkov donorských vlád pri poskytovaní pomoci, efektívnosti pomoci a skladania účtov za výsledky. Predtým pracovala v programoch Trócaire pre západnú Afriku. Získala titul magisterky (Master of Arts) v rozvojových štúdiách na University College v Dubline. Spomedzi jej najnovších článkov spomeňme „*Írsko používa svoj vplyv na pozitívne zmeny v Akkre*“ (Ireland Using its Influence for Positive Change in Accra, Trócaire, 2008).

Anna Morvernová pracuje ako poradkyňa pre imigrantov v Právnom centre (Severné Írsko) a vedie Akčnú skupinu pre utečencov (Refugee Action Group). Získala bakalársky titul s vyznamenaním (BA /Hons/) v modernej filológii na Univerzite v Oxforde a neskôr titul magisterky v odbore ľudských práv na Univerzite v Essexu. Špecializuje sa na prípady, týkajúce sa ľudských práv a európskeho práva. Často zastupuje mužov, ženy a deti, ktorí žiadajú o politický azyl.

Ronaldo Munck je vedúci katedry internacionalizácie a sociálneho rozvoja na City University v Dubline a hosťujúci profesor sociológie na univerzite v Liverpoole. Prednášal aj na vysokých školách v Latinskej Amerike a v Južnej Afrike. Spomedzi jeho najnovších kníh spomeňme *Globalizácia a odpor: nové veľké antihnutie* (Globalisation and Contestation: The New Great Counter-Movement, Routledge, 2007) a *Latinská Amerika súčasnosti* (Contemporary Latin America, Palgrave Macmillan, 2008).

Nessa Ní Chasaideová je koordinátorkou Írskej koalície dlhu a rozvoja (Debt and Development Coalition Ireland, DDCl) a už vyše desať rokov pracuje v mimovládnom sektore. Predtým pracovala pre Trócaire v Dubline a v Keni, pre Oxfam Ireland a pre Dochas, strešnú inštitúciu rozvojových NGO v Írsku. DDCl je celoštátna sieť rozvojových organizácií, náboženských spolkov a odborov, ktorá sa usiluje o spravodlivejší vzťah medzi bohatými a chudobnými krajinami; vedie kampaň za ukončenie finančného vykorisťovania najchudobnejších krajín, predovšetkým prostredníctvom kampaní za zrušenie dlhov a za ukončenie nespravodlivých prevodov zdrojov a prostriedkov z globálneho Juhu na Sever.

Denis O'Hearn študoval ekonómiu a sociológiu na Univerzite v Michigane, kde získal titul PhD v roku 1988. Dlhé roky pracoval na katedre sociológie Univerzity Wisconsin–Madison, kde bol mimoriadnym profesorom, v roku 1994 prešiel na katedru sociológie na Queen's University v Belfaste. Bol profesorom sociológie na University College v Dubline (1991/92) a ako hosťujúci učiteľ prednášal na viacerých univerzitách v Spojených štátoch, Európe a Japonsku. Bol členom výboru v Centre sociálnych štúdií (Centro de Estudos Sociais) v Coimbre v Portugalsku a členom rady expertov v Esercizio di Valutazione Nazionale della Ricerca v Taliansku.

Andy Storey je odborný asistent v Centre rozvojových štúdií na fakulte politológie a medzinárodných vzťahov na University College v Dubline. Predtým pracoval v Centre rozvojových štúdií v Kimmage Manor a pre rozvojovú agentúru Trócaire. Veľa publikoval o problémoch európskej politickej ekonómie a o širších aspektoch rozvojovej politiky, vrátane poskytovania pomoci, konfliktov a migrácie.

Maeve Taylorová je vedúca projektu tréningov v organizácii Banúlacht. Zastupovala Banúlacht a skupinu Európske ženy pre rozvoj (Women in Development Europe, WIDE) na mnohých konferenciách OSN o rodových, rozvojových a obchodných otázkach. Má titul magisterky v odbore legislatívy ľudských práv z Queen's University v Belfaste a je členkou poradného výboru Aliancie žien za ľudské práva (Women's Human Rights Alliance). Je autorkou publikácie Banúlachtu z roku 2004 s názvom *Ekonómia očami žien* (Looking at the Economy through Women's Eyes) a viedla kurz „Ženy, ekonómia a spoločnosť“ ako súčasť magisterského štúdia vo Výskumnom stredisku vzdelávania žien na University College v Dubline.

Index

Zostavila Sue Carltonová

11. september 2001 39, 48-51, 194

AAA – Akčný program z Akkry 61, 62

ADB – Inter-American Development Bank 84

Akkra, Fórum na vysokej úrovni o účinnosti pomoci (r. 2008) 61, 119

Action from Ireland (Afri) 20

ActionAid 18, 131

Adam Smith Institute 189, 190

Afganistan 194

Afrika 110-121, 123, 149, 155, 172, 190, 193-195, 196, 202

– a klimatické zmeny 115, 118

– rozvojová pomoc 59

– MDG 19

pozri aj subsaharská Afrika

Asociácia afrických, karibských a tichomorských štátov (ACP) 100-107, 109

pozri aj Dohoda z Cotonou; Dohoda z Lomé

African Development Bank (ADB) 84

– Panel afrického pokroku 113

Africká únia 113

Agamben, G. 144

agresia 40-43, 46, 51

Akčný program pre trvalo udržateľný rozvoj malých ostrovných rozvojových krajín 111

Allen, T. 52

Allende, Salvador 137

Amann, D. M. 52

Americká koalícia NGO na podporu ICC (AMICC) 48, 49

ASPA – Zákon na ochranu amerických občanov v štátnej službe 46-47

amitoš (detský robotník) 153

Amnesty International 40-43, 47, 52, 54, 203

ABM – Zmluva o antibalistických raketách 49

Anti-Slavery International 153

Arendt, H. 151

- Argentína 63, 195
- ekonomická kríza (2001–2002) 195
 - vojenský prevrat (1976) 137
 - ľudové povstanie (1945) 140
- Armáda božieho odporu (LRA) 43
- Ázia – ekonomický kolaps (1997–1998) 197
- Asociácia afrických a malgašských štátov (AASM) 101
- azyl, uchádzač o 21, 144, 146-148
- zákon o azyle a imigrácii (zaobchádzanie so žiadateľmi a i.) (2004) 146
 - kriminalizácia 147
 - deportácia 42, 147-149
 - zadržanie 148-150
- pozri aj* imigrácia; utečenci
- Bachelet, Michelle 136
- Baker, Raymond 193
- Banco del Sur 63
- Bangladéš 84, 89, 91, 105
- Banka pre medzinárodné platby (BIS) 196, 199
- bankový systém 17, 186, 196, 198
- v kríze 186, 187, 188
 - osobné bonusy 198
 - rekapitalizácia 199
- al-Bašír, Omar 44
- Bataan, jadrová elektráreň 82
- Pekinská akčná platforma 128, 133
- Bell, C. 51
- Bellinger, John 47
- Bello, W. 196, 200, 201
- Bemba Gombo, Jean Pierre 52, 53
- Bequela, A. 157
- Biden, Joe 48
- bin Laden, Osama 48, 49
- biopalivá 16, 94, 115
- Black and Minority Ethnic Civil Society (UK) 176
- Blairova komisia 113
- Blomgrenová, Anna-Maria 191
- Bogota 140
- Bolívia 63, 77, 84, 136, 137, 200
- revolúcia (1952) 137
- Bourn, D. 178, 179
- Boyden, J. 157, 158, 161
- Brady, Nicholas F. 80, 195
- Bradyho plán (1989) 195
- Brazília 26, 63, 65, 77, 94, 136-139, 169, 195, 200
- anti-washingtonský konsenzus 77
 - spravovanie (governance) miest 140
 - ekonomický kolaps (1998) 195
 - vojenský prevrat (1964) 137
 - vidiecke hnutie 138, 139
- Brenner, R. 186, 198, 201
- Bretton Woods 65, 66, 86, 202
- Bretton Woods – dohody (1944) 196
- Brettonwoodske inštitúcie 63, 199
- pozri aj* Medzinárodný menový fond (IMF); Svetová banka
- Brown, Gordon 17, 23, 198
- Brundtlandovej komisia 27, 181
- Buenos Aires 140
- Bushova administratíva 45-49 194, 195
- Bush, George W. 48, 49, 53, 198
- Camisea Gas Project (Peru) 82
- Caracas, mestský protest (Caracazo) (1989) 140
- Castro, Fidel 137
- CAR – Stredoafriická republika 43, 44
- Centrum politických štúdií 189
- ceny palív 16-18
- Chambers, R. 35
- Chávez, Hugo 137, 140
- CMI – Iniciatíva Chiang Mai 6, 63
- Chile 77, 136-138, 200
- Charta zodpovedného financovania 85, 86
- Chirac, Jacques 64
- Chiu, S. 74
- Clark, P. 45, 51-54
- Chocktow – indiánsky kmeň Čoktovov 20
- CSO – organizácie občianskej spoločnosti, občianske združenia a pomoc 6, 62

- list Gordonovi Brownovi 17, 23
- fórum o efektívnosti rozvojového úsilia CSO 6, 62
- Clintonova administratíva 45, 47
- Coate, K. 179
- Cochabamba 77
- CAP – Spoločná poľnohospodárska politika 103
- CCP – Spoločná obchodná politika 100
- CBI – Konfederácia britského priemyslu 6, 198
- CEDAW – Konvencia o odstránení všetkých foriem diskriminácie žien 6, 125, 126, 133
- Cotonou – dohoda z (r.2000) 104
- CPA – Programovateľná pomoc pre krajiny 6, 63
- Crush, J. 33, 36
- CTT – daň na menové transakcie 6, 64

- Čína 42, 63, 65, 85, 89, 94, 128, 156, 190, 192, 193, 198
 - politika pomoci 65
 - ekonomický rast 128, 192, 193, 198
 - odevný priemysel 156
 - znečisťovanie 89
- čistý príjmový faktor 28

- Darfúr 44, 93
- Darling, Alistair 186
- Daschle, Thomas 49
- Davide, Hilario G. 49, 52
- dlh 3, 15, 75, 79, 80-85, 119, 153, 156, 195
 - platobná neschopnosť 81-82
 - nezodpovedné pôžičky 83-86
 - mnohokrát splatené 81
 - reštrukturalizácia dlhu 80
 - zodpovedné financovanie 85
 - audity dlhov 82
- dlh – zrušenie 81-86, 205
 - podmienky 84, 85
 - vznik hnutia za zrušenie dlhu 83
- dlh – zmiernenie 58-59, 80
 - Bradyho plán (1989) 195
 - iniciatíva HIPC 8, 58, 66, 83-111, 112, 119
 - Multilaterálna iniciatíva na zmiernenie dlhovej záťaže (MDRI) 8, 58, 83, 84, 86, 112, 119
- DESD – Dekáda vzdelávania pre trvalo udržateľný rozvoj 182
- DRC – Konžská demokratická republika 7, 44, 52, 63, 82
- deportácia žiadateľov o azyl, násilná 42, 147-149
- Deng Xiaoping (Teng Siao Pching) 190
- Dánsko 19, 57, 74, 107, 119, 174
- DfID – Ministerstvo pre medzinárodný rozvoj (UK) 7, 133, 173-177, 179, 184
- deregulácia 18, 189, 190, 192, 193, 195
- dezertifikácia 90, 92
- DAWN – Rozvojové alternatívy pre ženy v novej dobe 6, 132, 134
- DAC – Výbor pre rozvojovú pomoc (OECD) 6, 56, 60, 63, 107, 119, 174
- DAF – Fond informovanosti o rozvoji (UK) 6, 176
- DE – rozvojové vzdelávanie 66, 167-170, 172-183
 - a Black and Minority Ethnic Society 176
 - a ďalšie odborné vzdelávanie (CPD) 6, 174
 - a kultúrna syntéza 171
 - definovanie 167-169
 - EE – environmentálne vzdelávanie 167, 181
 - EES – efektívna podpora 173, 174, 176
 - pozri aj ESD – vzdelanie za udržateľný rozvoj
 - hodnotenie 180, 181
 - vo formálnych a neformálnych sektoroch 167
 - financovanie 174-175
 - politika v UK a v Írsku 175
 - prax DE 172, 173
 - a vysokoškolské vzdelávanie 79, 192
 - teória DE 167-181, 183

- DEA – Asociácia pre rozvojové vzdelávanie 7, 168
- DEA – centrá rozvojového vzdelávania (UK) 173
- DEEEP – Európska burza rozvojového vzdelávania 7, 180
- deľba práce 15, 72, 73, 187
- DERC -Výskumné centrum rozvojového vzdelávania 7, 179, 181
- DERN – Skupina rozvojového vzdelávania a výskumu 7, 179, 181
- detská práca 22, 153-163, 165
- viazaná práca 153, 156
 - bojkoty a zákazky 154, 160, 161, 163
 - názory detí 154, 161
 - povinné vzdelávanie 160, 163, 178
 - definície 153
 - výskyt 154, 155
 - výroba tovarov na export 68, 71, 73, 154, 156-159, 162
 - riešenia 158-161
 - subdodávatelia 156, 157, 159
 - faktory ponuky a dopytu 155, 158
 - pracovné podmienky 75, 127, 157, 158
- detská úmrtnosť 19, 34, 92, 111, 116, 132
- dlhová kampaň Jubilee 8, 24, 58, 81, 82, 86
- DNGO – rozvojové mimovládne organizácie 7, 22
- DOTS – stratégia priamej liečby 117
- Doha – rozvojové kolo 77, 192
- Dohoda z Lomé 101-103, 109
- Dohody o strategických grantoch (SGA)
- pozri aj* NGO (mimovládne organizácie)
 - klimatické zmeny 18, 19, 21, 25, 30, 88-93, 95-97, 115, 118, 181, 182
 - adaptácia 92-96, 193
 - konzumné návyky 88
 - záplavy a suchá 89-91, 93, 118
 - dôsledky pre ľudstvo 92
 - súvislosť s konfliktmi 93
 - zmiernovanie 92, 94-97, 111, 118, 188, 200
 - chudoba a hlad 34, 93, 111, 112, 114, 118, 199
 - stabilizácia 94
 - pozri aj* environmentálne vzdelávanie (EE); udržateľnosť životného prostredia; globálne otepľovanie;
 - emisie skleníkových plynov 18, 94, 95, 118, 182
- Dohody o strategických grantoch (SGA) (UK) 176
- Donegal International 85
- Dresdner Kleinwort 198
- Duševné majetkové práva, súvisiace s obchodom (TRIPS) 77
- duševné vlastníctvo 71, 73, 77
- ECA – Ekonomická komisia pre Afriku 7, 112-121
- ECOWAS – Ekonomická komisia západoafrických štátov 7, 113
- ECHO – úrad humanitárnej pomoci 108
- ekologická stopa 88
- ekonomická kríza 17, 56, 63, 83, 188, 201
- jej dopad na rozvojové krajiny 195-197
 - a medzinárodný rozvoj 59, 183, 200
 - pozri aj* recesia
- EPA – dohody o ekonomickom partnerstve 105-107
- Ekvádor 63, 77, 84, 136, 139, 200
- ESD – vzdelávanie pre udržateľný rozvoj 7, 96, 97, 167, 181, 182
- el Alto 77
- EES – efektívna podpora 173, 174, 176
- energia, nízkouhlíkové technológie 94, 96
- emisie – skleníkové plyny 18, 94, 95, 118, 182
- Ennew, J. 155, 161, 162
- Enron 195
- EE – environmentálne vzdelávanie 7, 167, 181
- Environmentálna a rozvojová organizácia žien (WEDO) 9, 132, 134

- etnické čistky 41
- ES – Európske spoločenstvo 100-102
- EDF – Európsky rozvojový fond 7, 100, 103, 108
- EURODAD – európska sieť pre dlhy a rozvoj 7, 59, 80, 84,85,86
- Európska únia (EÚ) 7, 18, 22, 46, 50, 52, 57, 75, 77, 86, 99, 100, 102-109, 192, 198, 199
- rozvojová politika 100, 108
 - pomoc 56-65
 - kontext/koloniálna minulosť 45, 100
 - Dohoda z Cotonou (r.2000) 104
 - nízka efektivita poskytovania pomoci 117
 - Dohoda z Lomé 101, 102-103, 109
- Európske ženy v rozvoji (WIDE) 9, 132-134, 205
- exportom podporovaná industrializácia (ELI) 70
- Fannie Mae 15, 23
- FARC (Kolumbijské revolučné ozbrojené sily) 7, 139
- farmaceutické spoločnosti 77, 112
- feminizmus/feministky 123, 125-127, 129, 131, 132
- Ferguson, J. 33
- Filipíny 49, 82, 157, 159
- Financovanie pre rozvoj (FfD) 7, 64, 66
- Fisk, R. 149
- FDI – priame zahraničné investície 7, 64
- fosílna palivá 16-18, 94
- Francúzsko 42, 57, 94, 100, 107, 191
- Freddie Mac 15, 23
- FTAA – oblasť voľného obchodu Amerík 77
- Freire, Paulo 167, 169-172
- Friedman, Milton 188, 189
- Fond pre špeciálne operácie (FSO) 7, 84
- G8 7, 59, 83, 85, 99
- Gary Biely Jeleň 20
- Gleneagles, summit (r.2008) 59, 119
- Gaitán, Jorge Eliécer 140
- Galbraith, J. K. 188, 200
- Gándhi, Mahatma 97
- The Gap* (americký predajca odevov) 153, 159
- GATS – Všeobecná dohoda o obchode v službách 77
- GBS – všeobecná podpora rozpočtu 7, 57, 62
- GSP – Všeobecný systém preferencií 104
- genocída 40-44, 50, 51
- Georgeová, S. 38, 187, 190, 191
- Gibney, M. 144, 146, 147, 150
- GAVI – Globálna aliancia za vakcináciu a imunizáciu 7, 63, 65
- GFI – Global Financial Integrity 8, 193
- Globálny fond na boj proti AIDS, tuberkulóze a malárii 63, 65
- globálna solidarita 20
- globálne otepľovanie 17, 19, 21, 30, 88-94, 182
- pozri aj* klimatické zmeny
- globalizácia 3, 14, 17, 21, 38, 39, 41, 43, 45, 47, 49, 51, 53, 51, 52, 67, 99, 103, 106, 108, 132, 138, 142, 156, 166, 171, 177, 183, 186, 190-192, 196, 197, 200, 201
- a detská práca 156
 - a cyklická volatilita systému 195, 197, 198
 - dopady na Latinskú Ameriku 138, 142
 - a spravodlivosť 38
 - a potreba rozvojového vzdelávania 3, 22, 97, 166-169, 171-185, 204
 - a neoliberalizmus 16, 17, 22, 77, 102, 143, 183, 189, 190, 191, 200
 - a recesia 12, 15-17, 19, 22, 57, 76, 83, 88, 107-109, 166, 174 177, 186, 196-201
 - a obchod 177, 187, 188, 190-200
 - a ženy 29, 34, 40, 116, 117, 122-127, 131-133
- Goldman Sachs 198
- Goldsmith, Edward 30
- good governance 12, 13, 62, 104, 111, 142
- Goodwin-Gill, G. 145

- Greenspan, Alan 15, 23
The Guardian 15, 18, 23, 50, 52, 53
Guevara, Ernesto 'Che' 141
Gulrajani, M. 157, 160
- Hadden, T. 49, 50, 51
Hain, Peter 43
Hamiltonová, Heather 49
Harkin Bill (r. 1993) 161, 164
Harun, Ahmad Muhammad 44
Harvey, D. 186, 187, 191, 195-197
Hayek, Friedrich von 188, 189
Healy, C. 179
HIPC – iniciatíva vysoko zadlžených
chudobných krajín 8, 58, 64, 66, 83-85,
111, 112, 119
H-O – model Heckscher–Ohlin 8, 69
Helms, Jesse 46
Herfkensová, Eveline 106
Heritage Foundation 189
Hilowitz, T. 163
HIV (vírus ľudskej imunitnej
nedostatočnosti) 8, 9, 19, 20, 34, 64,
77, 111, 117, 123, 124, 133, 134
Holandsko 19
HDI – index ľudského rozvoja 8, 13, 14, 26,
27, 31, 58, 171
HDR – Správa o ľudskom rozvoji 8, 171, 184
HRW – Human Rights Watch 42, 45, 53
hlad 20, 34, 93, 111, 114, 118, 199
– a MDG 19, 26, 33-36, 59-61, 64, 92
106, 110-121, 131, 134, 166, 200,
201, 213
hladomor 20, 30, 145, 194
hnutie proti globalizácii 139
HDP – hrubý domáci produkt 13, 14, 25, 26,
28-32, 75, 91, 92, 171, 174, 176, 187,
194
– „zelený HDP“ 29
HNP – hrubý národný produkt 13, 25, 26, 28-
31, 57, 93, 107, 119, 172
hnutie za globálnu spravodlivosť 169, 170,
183
- Huntington, Samuel 14
Hviezdne vojny 2 (syn Hviezdných vojen) 49
hypotekárne úvery 15
- ICC – Medzinárodný trestný súd 6, 38-54
Island 14
imigrácia 146, 147, 149, 150
– hraničné kontroly 148-150
– internačné strediská 147, 148
– legislatíva 130, 132, 144, 146, 147,
150, 192
pozri aj uchádzač o azyl; utečenci
ISI – import nahradený industrializáciou 8,
70, 71
Independent 146, 151, 152
India 93, 97, 99, 153, 157, 161, 192
ICT – informačné a komunikačné
technológie 8, 198
Iniciatíva „Všetko okrem zbraní“ (EBA) 7, 105
Inštitút ekonomických otázok 189
Integrovaný systém vonkajšej ostrahy (SIVE) 9,
148
Intel (korporácia) 75
Inter-American Development Bank (ADB) 6, 84
IPCC – Medzivládny panel o klimatických
zmenách 8, 89, 94
– a 11. september 2001 39, 48-51,
194
– odstrašujúci účinok 52
ICTFY – Medzinárodný trestný tribunál pre
bývalú Juhosláviu 8, 41, 50
Invernizzi, A. 163
Irak, vojenská intervencia (r. 2003) 194
Irish Aid 60, 133, 168, 176, 177, 184, 185
Írsko 20, 57, 72, 74-76, 145, 167, 172-178
– a rozvojové vzdelávanie (DE) 175,
176, 178
– hladomor (An Gorta Mór) (r. 1845-
1849) 20
– voľný obchod ako faktor
ekonomického rastu 13, 67, 69-77,
100, 104, 138, 177, 188
islamské krajiny 50, 200

- a ICC 38-54
- a neoliberalizmus 16, 17, 22, 77, 102, 143, 183, 189-191, 200
- jadrová energia 94
- Japonsko 57, 61, 74, 107
- Jednotný európsky akt (r. 1986) 102
- Joseph, Keith 188
- Jubilee 2000 8, 24, 58, 81, 82, 86
- Jubilee South 82
- Juhoafrické spoločenstvo pre rozvoj (SADC) 9, 113
- juhovýchodná Ázia a klimatické zmeny 92
- Južná Afrika 72, 77, 116
- Južná Kórea 71, 74, 128, 197
- Káhirská deklarácia a akčný program (1994) 126
- Kambanda, Jean 41
- Kapverdy 193
- Karadžič, Radovan 40, 52
- Keňa 81, 84, 115, 195, 206
- Keynes, John Maynard 17, 188, 200
- Khoo, S. 111, 112, 179
- Kingsbury, D. 13, 23
- Kituyi, Mukhisa 106
- Kjótsky protokol 49
- Kolk, K. 159, 160
- Koalícia za Medzinárodný trestný súd (CICC) 6, 42, 53
- Kolumbia 140, 141
 - občianska vojna (1964–doteraz) 140, 141
 - občianska vojna (La Violencia, r. 1949–1958) 140
- Komisia pre medzinárodné právo (ILC) 40
- Konferencia európskych ministrov spravodlivosti (Rada Európy) 50
- Konsenzus z Monterrey 64
- Konvencia o minimálnom veku č. 138 (r. 1973) 158
- Konvencia o najhorších formách detskej práce č. 182 (2000) 158
- Konvencia z Yaoundé 100, 101, 108
- Kostarika 31
- Krstič, Radislav 41
- Kuba 31, 136
 - revolúcia (r. 1959) 137, 138
- Kushayb, Ali 44
- Latinská Amerika 3, 21, 76, 77, 136, 137, 138-143, 169, 172, 190, 197
 - a anti-washingtonský konsenzus 77
 - spravovanie (governance) miest 140
 - zrušenie dlhu 81-83, 86, 139, 141
 - neschopnosť splácať dlh 80-82
 - a demokracia 136-138, 142
 - a globalizácia 139
 - a IFI 8, 58, 63, 64, 76, 80, 108, 169, 189-193, 195, 196, 199, 200
 - vojenské diktatúry 137
 - nové sociálne hnutia 137
 - ľudová moc 136, 137, 139-143
 - vidiecke revolty 138
- Liga národov 50
- Lee-Wright, P. 157
- Lehman Brothers, investičná banka 15, 23.
- Lesoto 33
- Liebel, M. 162
- lieky 64, 77, 112, 118
- Ling, B. 158, 160, 164
- Lisabonská agenda (r. 2000) 103, 192
- Lubanga Dyilo, Thomas 43
- Lula da Silva, Luiz Ignácio 64
- Luxembursko 18, 107, 119, 174
- ľadovce, ich topenie 90, 91
- ľudské práva 13, 27, 32, 35, 38-44, 49, 51, 59, 61, 63, 82, 85, 102, 104, 122, 124-126, 131-133, 138, 168, 179, 183
 - a Dohoda z Cotonou 104-109, 192
 - a rozvojové vzdelávanie 3, 22, 97, 166-169, 171-185, 204
 - a medzinárodné právo 40, 42-44, 49, 51, 52, 126, 145, 153, 183, 203
 - a úverové programy 82

- a ženy 20, 29, 34, 40, 44, 111, 115-117, 122-134, 136, 138, 146, 177, 199, 204, 205
- Maastrichtská zmluva 66, 102
- McBrian, A. 169, 170, 184
- McCain, John 48
- McCollumová, Ann 172, 173, 180, 184
- McGillivray, Mark 14, 23
- McMichael, P. 73, 78
- Madoff, Bernard 198
- Make Poverty History 81, 83
- malária 34, 63, 64, 91, 111, 117, 124
- Malawi 83, 85, 115, 116
- Malajzia 72, 197
- Maldivy 93
- Malthus, Thomas Robert 187, 200
- Marx, Karl 17, 170, 184, 200, 201
- marxizmus/marxisti 15, 141
- mechanizmus výmenných kurzov, jeho zrušenie 197
- Medzinárodné hnutie za zrušenie dlhu 80, 83
- Medzinárodná rozvojová asociácia (IDA) 8, 59, 84
- medzinárodné finančné inštitúcie (IFI) 8, 58, 63, 64, 76, 80, 108, 169, 189, 191, 193, 195, 196, 199, 200
 - a splatenie dlhu 82, 191
- Medzinárodná organizácia práce (ILO) 8, 154, 164
- medzinárodná rozvojová spolupráca (ODA) 59, 64, 119
 - dopady globálnej recesie 12, 15, 16, 22, 107-109, 166, 186, 196, 198, 200, 201
 - pozri aj pomoc; miléniové rozvojové ciele (MDG) 8, 19, 24, 26, 33-37, 59-61, 64, 92, 106, 110-121, 131
- Medzinárodný menový fond (MMF) 16-18, 58, 63, 71, 76, 80, 82-84, 86, 99, 102, 140, 142, 156, 157, 190, 195, 197, 199, 202
 - plány úsporných opatrení 140
 - a dlhová kríza 83
- záchranný balík pomoci 16, 58
- a good governance 12, 13, 62, 104, 111, 142
- nezodpovedné požičiavanie 82-86
- a MDG 8, 19, 24, 26, 33-37, 59-61, 64, 92, 106, 110-121, 131, 134, 166, 200, 201
- a programy štrukturálnych reforiem 58
- Merrill Lynch 198
- Mexiko 28, 69, 70, 72, 80, 131, 136-139, 142, 195, 197
 - neschopnosť splácať dlh (r. 1982) 80
 - ekonomický kolaps (r. 1995) 195
 - revolúcia (r. 1910) 137, 138, 142
 - povstanie zapatistov (r. 1994) 139, 142, 143
- Miléniová deklarácia 112, 118
- miléniové rozvojové ciele (MDG) 8, 19, 24, 26, 33-37, 59-61, 64, 92, 106, 110-115, 117-121, 131, 134, 166, 200, 201
 - a program účinnosti pomoci 60-62, 65
 - Pracovná skupina pre meškanie 118
 - a globálna recesia 12, 16, 22, 107, 108, 109, 196, 200
 - Cieľ 1 (chudoba a hlad) 114
 - Cieľ 2 (základné vzdelanie) 115
 - Cieľ 3 (rodová rovnosť) 116
 - Cieľ 4 (detská úmrtnosť) 116
 - Cieľ 5 (zdravie matiek) 117
 - Cieľ 6 (choroby) 117
 - Cieľ 7 (udržateľnosť životného prostredia) 118
 - Cieľ 8 (globálne partnerstvo) 118
 - dopady klimatických zmien 25, 92, 96
- Milne, B. 17, 23, 163, 164
- Milne, Seumas 17, 23
- Milošević, Slobodan 41, 52
- Mises, Ludwig von 188
- Mkapa, Benjamin 81
- Mladič, generál Ratko 40
- Mobutu Sese Seko 82
- model komparatívnej výhody 67-70
- modernizácia 14, 32, 128, 142

- Mogae, Festus 106
 Monbiot, George 38
 monetarizmus 189, 192, 195
 Monks, John 199
 Mont Pelerin Society 188, 189, 202
 Morales, Evo 136
 Moreno-Ocampo, Luis 44
 Morgan Stanley (investičná banka) 198, 78
 moria/oceány 90, 91, 105
 - acidifikácia 91
 - vzostup morských hladín 90
 - teploty 90, 91, 94
 Mozambik 85, 115, 116, 195
 MST (Hnutie vidieckych robotníkov-bezzemkov, Brazília) 8, 138, 139, 143
 Multilaterálna iniciatíva na zmiernenie dlhovej záťaže (MDRI) 8, 83, 84, 86, 112, 119
 multinacionálne korporácie pozri nadnárodné korporácie (TNC) 9, 69, 71, 72, 166, 189, 192
 Muslim Council of Britain 17
 Myers, W. 155, 158, 161, 162, 164
 Myrstad, G. 157, 164
 Nairobi – konferencia (r. 2007) 131, 132
 nadnárodné korporácie (TNC) 9, 69-72, 166, 189, 192
 - a detská práca 154, 155, 157, 161, 162
 - a Írsko 20, 57, 74-76, 145, 175, 204
 najmenej rozvinuté krajiny (LDC) 8, 58, 105-108, 111
 národné rozvojové plány (NDP) 8, 112, 113
 nacisti, vojnové zločiny 39, 51
 Nemecko 57, 72, 107, 147, 157
 neoliberalizmus 15, 17, 90, 183, 187, 191
 - diskreditovaný 17
 New Orleans 91
 New Scientist 89, 97
 nezamestnanosť 17, 27, 29, 75, 186
 nové sociálne hnutia 141
 NGO (mimovládne organizácie) 8, 42, 52, 57, 59, 60, 62, 86, 108, 109, 131, 132, 168, 172-183, 208
 - a rozvojové vzdelávanie (DE) 166
 - a ICC 38-54
 pozri aj organizácie občianskej spoločnosti (CSO) 6, 58, 60-62, 66, 96, 120, 131, 168, 170, 175, 177
 Nikaragua 143, 159
 - Sandinistická revolúcia (80. roky 20. storočia) 137
 Nigéria 28, 81, 116
 Northern Rock 15, 23
 Nórsko 14, 18, 57, 84, 107, 119, 174
 Norimberský tribunál 38, 39, 40
 Obama, Barack 48
 občianstvo 141, 149, 150
 - občianska výchova 178
 - globalizácia 3, 14, 17, 21, 38, 39, 41, 43, 45, 47, 49, 51-53, 67, 99, 103, 106, 108, 132, 137-139, 141, 142, 156, 166, 171, 177, 183, 186, 190-192, 196, 197, 200, 201, 203, 205
 Obchod 3, 13, 16-18, 21, 39, 57, 65, 67-77, 85, 92, 95, 99, 100-108, 111, 118, 119, 120, 124, 128, 132, 138, 139, 154, 156, 163, 166, 167, 169, 177, 186, 187, 188, 190-195, 196, 198, 199, 200, 205
 - ako faktor rozvoja 67, 73, 75-77, 128
 - model komparatívnej výhody 68, 69
 - model konkurenčnej výhody 193, 198
 - exportná monokultúra 73
 - liberalizácia 76, 102-106, 156, 190-194, 197, 200
 pozri aj voľný obchod 13, 67, 69, 70, 71, 74-77, 100, 104, 128, 138, 177, 188
 - cesty rozvoja 72
 - protekcionizmus 103
 pozri aj washingtonský konsenzus 76, 77, 196, 200
 odevný priemysel a detská práca 156, 157, 160, 161
 odlesňovanie 118
 O'Donnell, O. 154, 164

- odstránenie/znižovanie chudoby
 - a MDG 8, 19, 24, 26, 33-37, 59-61, 64, 92, 106, 110-121, 131, 134, 166, 200, 201
- operácia Castor 149
- Organizácia spojených národov (OSN) 13, 14, 16-19, 21, 27, 31, 40-50, 52, 57, 58, 59, 64, 65, 92, 106, 107, 110, 111, 113, 118, 119, 123, 124-127, 128, 131, 132, 153, 158, 166-168, 172, 174, 176, 181, 182, 187, 194, 200, 208, 212
 - Charta 40
 - Konferencia o životnom prostredí a rozvoji (UNCED) (Rio de Janeiro) 9, 181
 - Konvencia o právach dieťaťa (r. 1999) 158
 - vytvorenie ICC 42
 - Dekáda udržateľného rozvoja (UNSD) (r. 2005-2014) 9, 182
 - definícia rozvojového vzdelávania (DE) 166, 167-169
 - Rozvojový fond pre ženy (UNIFEM) 9, 124, 132, 134
 - Rozvojová skupina (UNDG) 113, 121
 - Rozvojový program (UNDP) 13, 14, 19, 24, 27, 32, 37, 61, 66, 109, 112, 121, 133, 171, 194, 198, 202
 - Organizácia pre výživu a poľnohospodárstvo (FAO) 7, 16, 17, 18, 23
 - a rodová rovnosť 131-133
 - Rezolúcia č. 2626 Valného zhromaždenia 18
 - Konvencia o genocíde 50
 - Miléniový summit (r. 2000) 111, 112
- pozri aj* miléniové rozvojové ciele (MDG) a multilaterálna pomoc 3, 19, 26, 33, 34, 59, 110-113, 115, 117, 119, 121, 131, 200
 - a platby z USA 47
 - Populačný fond (UNFPA) 9, 132, 134
 - a reforma finančných inštitúcií 17
 - Výskumný ústav sociálneho rozvoja (UNRISD) 9, 132-134
 - Rezolúcia č. 1325 Bezpečnostnej rady 126
 - Dekáda žien (r. 1976-1985) 129
 - a ženské práva 132
- Osler, A. 168, 184
- ostrovy v Pacifiku, environmentálni utečenci 91, 93
- Oxfam 24, 57, 106, 109, 173, 193, 202, 212
- oxid uhličitý 91, 94, 95
- pozri aj* emisie skleníkových plynov 18, 89, 90, 94, 95, 118, 182
- Pan Ki-mun 19
- Paraguai 63, 136
- Parížsky klub 189
- Parížska deklarácia o účinnosti pomoci (r. 2005) 61, 119
- Patman, R. G. 48, 53
- Peeler, J. 143
- Perón, generál Juan 140
- Peru 82, 157, 162
- Petras, J. 139, 143
- Pinochet, generál Augusto 40, 41, 137, 138, 143, 190
- Pilotná skupina solidárnych daní pre rozvoj 64
- Plateau, D. 155, 161, 162, 164
- Polanyi, Karl 189
- pomoc 3, 13, 15, 16, 18-21, 25, 32-35, 46, 47, 52, 56-65, 76, 80, 81, 83, 84, 99-105, 107-109, 110, 118-120, 122, 129, 131, 132, 146, 156, 158, 159, 166, 167, 170, 172-178, 182, 190, 193, 194, 199, 200, 204, 205, 207
 - systém poskytovania 61
 - program účinnosti 60, 62
 - meranie účinnosti 59, 60
 - znižovanie chudoby 56, 58, 111, 113, 114, 122, 131
- pozri aj* Dohoda z Cotonou; rozvojové vzdelávanie (DE);
 - Dohoda z Lomé 22, 100-105, 108, 109
- „Ponziho“ investičná schéma 198

- Popper, Karl 188
- Porto Alegre 140, 143
- post-rozvojová teória 32-35
- Požičiavanie 80, 82-85
- nezodpovedné 83, 85
 - zodpovedné 85, 86
- Prebisch, R. 68
- Prezidentský mimoriadny plán na pomoc postihnutým AIDS (PEPFAR) 9, 63
- priemerná dĺžka života 103, 125, 171, 194
- žien 125
- privatizácia 59, 76, 77, 128, 183, 189, 190, 192, 193
- procesy na odhaľovanie pravdy a zmierenia 51
- Program New Aid 131
- programy štrukturálnych reforiem (SAP) 9, 58, 76, 80, 192, 194
- a neoliberálna ideológia 190
- Reagan, Ronald 143
- recesia 12, 15, 16, 17, 19, 22, 57, 76, 83, 88, 107-109, 166, 174, 177, 186, 196-201
- pozri aj* úverová kríza; ekonomická kríza
- revolučný proces 170
- Ricardo, David 67-69
- Riceová, Condoleezza 47
- Richardson, Bill 45
- Rímsky štatút (r. 1998) 42-45, 46, 47, 50
- Dohody podľa článku 98 (dohody o bilaterálnej imunity (BIA) 46
 - Nethercuttský dodatok (r. 2004) 47
- Rímske zmluvy (r. 1957) 99
- rodové zločiny 44
- pozri aj* ženy/dievčatá, násilie na nich
- rodová rovnosť 19, 32, 34, 61, 111, 116, 125, 126, 128-132
- a klimatické zmeny 93
 - a rozvojová politika 128-133
 - rod a rozvoj 129-131
 - rodová nerovnosť 122, 123, 125
 - rodový mainstreaming 130
 - a makroekonomická politika 122, 128
 - a miléniové rozvojové ciele (MDG) 19, 34, 111, 113, 115, 116, 117, 121, 131
 - znižovanie rodových rozdielov 125, 127
 - prístup „ženy v rozvoji“ (WID) 9, 128, 129
- pozri aj* ženy/dievčatá
- rokovania o prístupe na trh pre nepoľnohospodárske produkty (NAMA) 118
- Rosate, F. 154
- Rostow, W. 14, 26, 32
- rozvoj - nízký stupeň 25, 26
- rozvojové krajiny 16, 18, 20-22, 50, 56, 57, 59, 61-65, 68, 76, 83-85, 88, 92-94, 99, 100, 101, 102, 106-109, 111-113, 119, 120, 153, 166, 169, 171, 177, 190-193, 194, 195-198, 200
- únik kapitálu (outflow) 193
 - malé ostrovné štáty 111
 - zraniteľnosť voči klimatickým zmenám 182
- rozvoj
- a adaptácia na klimatické zmeny 91-93
 - v meniacej sa globálnej ekonomike 12, 89
 - definícia rozvoja 26
 - ničenie životného prostredia 29, 30
 - sloboda 31, 32, 171, 189, 191
- pozri aj* Index ľudského rozvoja (HDI); 8, 13, 14, 26, 27, 31, 58, 171
- miléniové rozvojové ciele 200
 - dominancia Západu nad tretím svetom 33
- Roberts, A. 46
- Robertson, G. 39, 40, 42, 50-52
- Robinsonová, Mary 43, 49
- ropná kríza (r. 1967) 76, 101
- Rwandský tribunál 41, 44
- Sachs, A. 45, 51, 196, 200
- Sachs, J. 196
- Samuelson, Paul 69, 70
- Sancho-Liao, N. 157
- Save the Children 57, 165, 173
- Schabas, W. 42, 47, 53

- Seers, Dudley 26, 27, 29
- Sen, Amartya 26, 27, 30, 31, 36, 200
- Senegal 162
- Severoamerická dohoda o voľnom obchode (NAFTA) 8, 76, 77, 139, 192
- Severoatlantická aliancia (NATO) 8, 46
- Shortová, Clare 173
- Sierra Leone 85, 193
- Singapúr 197
- Singer, H. 68
- Smith, Adam 187, 188
- So, A. 74
- sociálna spravodlivosť 16, 20, 61, 167-169, 180, 183, 192
- Soros, George 197
- Strategické dokumenty na znižovanie chudoby (PRSPs) 9, 58, 112, 113
- Strauss, Leo 189
- studená vojna 15, 50, 101, 103, 104, 138, 145, 166, 183, 192
- koniec studenej vojny 138, 166
- suverenita a medzinárodné právo 40, 46
- Sovietsky zväz, jeho zánik 94
- Spojené kráľovstvo (UK) 9, 53, 123, 144, 146-148, 150, 168, 176
- kauza Pinochet 40
 - a plyn 94
 - členstvo v Európskom spoločenstve 46
 - medzinárodná rozvojová spolupráca 18, 56, 57, 107, 172, 174
- Spojené štáty (USA) 14, 15, 39, 42, 43, 47, 49, 69, 107, 137, 138, 193
- a ICC 38, 39, 40-54
 - a platby pre OSN 46, 47
 - dotácie 75
- Spoločné stratégie pomoci (JAS) 8, 58
- „spontánny poriadok“ 189
- Srebrenica, masakry 41
- Stabilizácia príjmov z exportu produktov (STABEX) 9, 101
- Standing, G. 159
- Sternova správa 18, 21, 30, 90-92, 95
- Stiglitz, Joseph 190, 197
- Svetová banka 13, 17, 18, 33, 58, 61, 63, 64, 71, 76, 80, 82-84, 86, 114, 128, 142, 156, 157, 171, 187, 190, 192, 196, 199, 200
- a program účinnosti pomoci 61
 - podmienky 59, 63, 128
 - a kolaps Argentíny 195
 - vytváranie podmienok pre prácu detí; a definícia rozvoja 157, 159
 - zrušenie dlhu 80, 81-84, 86
 - reštrukturalizácia dlhov 80, 190, 193
 - a good governance 142
 - nezodpovedné požičiavanie 82-86
 - a MDG 8, 19, 24, 26, 33-37, 59, 60, 61, 64, 92, 106, 110-115, 117-131
 - popis ekonomiky Lesota 33
 - programy štrukturálnych reforiem 58, 76, 80, 190, 192, 200
 - štúdie o spravovaní (governance) miest v Brazílii 140
- Svetové rozvojové hnutie (WDM) 17
- Svetové ekonomické fórum 99
- Svetové sociálne fórum (WSF) 9, 170, 183
- Svetová obchodná organizácia (WTO) 9, 18, 53, 71, 76-78, 85, 99, 102-106, 109, 119, 169, 192, 195, 199
- konferencia v Cancúne (r. 2003) 85, 106
 - protesty v Seattli (r. 1999) 169
- subsaharská Afrika 16, 19, 58, 73, 93, 110-123, 155, 190, 198
- environmentálni utečenci 93
 - a HIV/AIDS 111
 - a MDG 19, 110-120
 - a chudoba a hlad 111, 112 114, 118
 - a štrukturálne reformy 58, 76, 80, 190, 193-195, 197, 198
- Šalamúnove ostrovy 89
- škandinávske krajiny - rozvojová politika 107, 172
- a obchod 74
- šoková terapia 193

- Španielsko 74, 75, 89, 90, 148
štátne intervencie 16, 17, 33, 99
Švédsko 18, 57, 107, 119, 127, 174
Švajčiarsko 148
- Taiwan 74
Tanzánia 81, 83, 85, 116
Taylor, Charles 52
teroristi 48-51
Thatcher, Margaret 15, 143, 189
Thomas, Mark 49
Tojo, generál Hideki 39
Tokijský tribunál 40
Torres, Camilo 141
Trade Union Congress (TUC) 17, 176
trest smrti 39, 41
trvalá udržateľnosť životného prostredia 27, 32,
34, 92, 97, 105, 111, 118, 176, 181, 182
pozri aj vzdelávanie pre udržateľný
rozvoj (ESD)
Trócaire 24, 34, 57-59, 61, 62, 66, 121, 133,
182, 185, 204, 205, 210, 212
tuberkulóza (TB) 63, 64, 117
Tuvalu 93
- učitelia, ďalšie odborné vzdelávanie (CPD) 22,
32, 60, 83, 115, 167, 169, 172-174, 176-
179, 180, 206
Uganda 43, 52, 83, 115, 116, 193
Ukrajina 16
UNITAID 64
uhlíková stopa 89
umelé hnojivá – ceny 16
urbanizácia 19, 140, 142
Uruguay 63, 77
utečenci 3, 21, 41, 91, 93, 144-151, 183
– definícia 144
– environmentálni 91, 93
– zmena ich statusu 146, 147
úverová kríza 76
pozri aj recesia
- van Doorslaer, E. 154, 164
van Tulder, R. 159, 160, 164
Vandemoortele, J. 34, 37
vedomosti (dosiahnutie vzdelania) 14, 32,
161, 168
– vedomostná ekonomika 198
pozri aj rozvojové vzdelávanie (DE) 3,
22, 97, 166-169, 171-173, 175-179,
181, 183, 185
Veltmeyer, H. 139, 143
Venezuela 63, 77, 85, 137, 143
Verkaik, R. 149, 152
Villa, Pancho 138
východoázijské krajiny a obchod 74
výroba kobercov (India) a detská práca 157
vnútorná bezpečnosť 194
voda 76, 77, 84, 118, 128
vojnové zločiny 39-44, 51
vojna proti teroru 105
voľný trh 188
pozri aj neoliberalizmus
voľný obchod 13, 70, 71, 74, 75, 76, 77, 100,
188
pozri aj obchod, liberalizácia
vyhynutie biologických druhov 30, 91
- Waddell, N. 45, 51-54
Washburn, John 48, 54
washingtonský konsenzus 67, 76-78, 85, 137,
193, 196, 200
WaterAid 18
White, B. 160, 165
Williamson, J. 76, 193, 202
Woodhead, M. 159-161, 165
Wright, R. 50, 53
- XL Airways 149
- Zambia 8, 86, 115, 121, 195
záchranné siete 13, 16, 77, 95, 128, 200
základné vzdelávanie 19, 34, 111, 115, 116,
160, 177

- Zákon o zákaze a regulácii detskej práce
(1986, India) 153
- Zapata, Emiliano 138
- Zapatistické povstanie (r. 1994) 136, 139
- zapatisti 139, 142, 143
- zdravie matiek 34, 111, 128
- úmrtnosť matiek (MMR) 117
 - a MDG 8, 19, 24, 59-61, 64, 92, 106, 110-121, 131
- zločiny proti ľudskosti 39-44, 48-51
- znásilnenie 42
- pozri aj* ženy/dievčatá, násilie na nich 124, 132
- znečisťovanie 29, 30, 89
-
- Ženevská konvencia (r. 1949) 41, 42, 51
- Ženevská konvencia o štatúte utečencov
(1951) 145
- ženy/dievčatá a pomoc 29, 34, 116, 117, 122, 123, 124-127, 131-133
- diskriminácia 111, 123-125, 127, 131
 - a vzdelanie 125, 126, 131
 - a HIV/AIDS 111-112
 - a ľudské práva 126, 131, 205
 - na trhu práce 156
 - priemerná dĺžka života 103, 125
 - v národných parlamentoch 34, 116, 123
 - násilie voči nim 124, 132
 - ženské hnutie 129, 131, 132
- pozri aj* zdravie matiek 34, 111, 117, 128, 131
- životné prostredie, meranie jeho ničenia 17, 29, 30, 88, 89, 182

Gerard McCann, Stephen McCloskey
Od lokálneho ku globálnemu

Kľúčové problémy rozvojových štúdií

Vydala Nadácia Pontis, Bratislava 2011

Vydanie 1.

Z anglického originálu

From the Local to the Global.

Key Issues in Development Studies

preložil Ladislav Kubiš

Editor: Michal Cenker

Jazyková úprava: Jana Raslavská

Grafická úprava: Zuzana Čičelová

Sadzba: Beata Staňáková

Tlač: Peter Prekop Print Production

nadácia pontis

Zelinárska 2

821 08 Bratislava

tel.: (421 2) 57 10 81 11

fax: (421 2) 57 10 81 25

pontis@nadaciapontis.sk

ISBN 978-80-968229-3-4

MIX

Paper from responsible sources

FSC mixed credit

FSC certifikát č. SGS-COC-007953

PEFC certifikát č. CH10/1177.00

Táto kniha je vytlačená na papieri, ktorý má certifikát Forest Stewardship Council.

Nadácia Pontis je jednou z najväčších grantových a operačných nadácií na Slovensku. Jednotlivcov a firmy motivuje k zodpovednosti za seba a okolitý svet a programovo a finančne podporuje neziskové organizácie. Zároveň sa usiluje o to, aby Slovensko aktívne vystupovalo na medzinárodnej scéne a skúsenosťami Slovenska z obdobia transformácie inšpirovalo demokratizáciu a rozvojovú pomoc v zahraničí. Jej víziou je svet slobodných a zodpovedných ľudí, ktorí zlepšujú svoj život a život okolo seba.

Mysli globálne, konaj lokálne

– je heslo, ktoré zdôrazňuje kľúčový význam individuálnej angažovanosti. Zároveň jasne ukazuje, že lokálny kontext nemožno oddeliť od globálneho.

Základom je však rozumieť problémom spojeným s procesom globalizácie a medzinárodného rozvoja. Táto kniha je výborným sprievodcom aktuálnymi rozvojovými témami. Je ideálna pre všetkých, ktorí chcú vedieť viac o príčinách nerovnosti medzi globálnym Severom a Juhom, no chcú hľadať aj ich riešenia.